

**ZİYÂÜDDÎN EL-MAKDÎSÎ VE
EL-EHÂDÎSÜ'L-MUHTÂRA İSİMLİ ESERİ**

Abdulkerim MALKOÇ

**Doktora Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Nihat YATKIN
2020
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Abdulkerim MALKOÇ

ZİYÂÜDDİN EL-MAKDİSÎ VE EL-EHÂDİSÜ'L-MUHTÂRA
İSİMLİ ESERİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Nihat YATKIN

ERZURUM 2020

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "ZİYÂÜDDİN EL-MAKDİSÎ VE EL-EHÂDÎSÜ'L-MUHTÂRA İSİMLİ ESERİ" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[30.12.2020]

Aslı Islak İmzalıdır

Abdulkerim MALKOÇ

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Nihat YATKIN danışmanlığında, Abdülkerim MALKOÇ tarafından hazırlanan bu çalışma 30/12/2020 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Nihat YATKIN	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Abdulvahap ÖZSOY	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Selim DEMİRCİ	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır

Aslı ıslak imzalıdır
Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN PLANI VE YÖNTEMİ	4
III. ZİYÂÜDDÎN EL-MAKDÎSÎ'İN YAŞADIĞI ASRA GENEL BAKIŞ	5
A. Siyasî Durum	5
B. İlmî Durum	8

BİRİNCİ BÖLÜM

ZİYÂÜDDÎN EL-MAKDÎSÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSIYETİ

I. MAKDÎSÎ AİLESİ.....	12
II. MAKDÎSÎLERİN HİCRETİ.....	16
1.1. ZİYÂÜDDÎN EL-MAKDÎSÎ'NİN HAYATI	19
1.1.1. İsim ve Neseb Bilgileri	20
1.1.2. Yetiştigi Çevre.....	21
1.1.3. Aile Hayatı.....	29
1.1.4. Vefatı	30
1.2. TAHSİLİ VE TEDRİS FAALİYETLERİ	32
1.2.1. Tahsili	32
1.2.1.1. Rihleleri	39
1.2.1.1.1. Kudüs'e İlk Rihlesi	39
1.2.1.1.2. Mısır Rihlesi.....	40
1.2.1.1.3. Birinci Doğu Rihlesi	41
1.2.1.1.4. Nâblus'a ve Civarına İlk, Kudüs'e İkinci Rihlesi	48
1.2.1.1.5. İkinci Doğu Rihlesi	49

1.2.1.1.6. Hac Yolculuğu	55
1.2.1.1.7. Kudüs'e Üçüncü, Nâblus'a İkinci Rihlesi.....	56
1.2.1.2. Hocaları.....	58
1.2.1.3. Talebeleri	62
1.2.1.4. Kurduğu İlmî Müesseseler.....	63
1.2.1.4.1. el-Medresetü'z-Ziyâiyye.....	63
1.2.1.4.2. Dârulkütüb ez-Ziyâiyye	69
1.2.1.5. Eserleri	71
1.2.1.5.1. Matbu Olanlar	73
1.2.1.5.2. Mahtût Olanlar	93
1.2.1.5.3. Günümüze Ulaştığı Bilinmeyenler.....	107
1.2.1.5.4. Diğer Bazı Eserler	116
1.2.1.6. Cerh ve Ta'dîlleri.....	123
1.2.1.6.1 Cerhleri	123
1.2.1.6.2. Ta'dîlleri	124
1.2.2. İtikâdî Görüşü	127
1.2.3. Fezâili ve Menâkıbı	129

İKİNCİ BÖLÜM

EL-EHÂDÎSÜ'L-MUHTÂRA

2.1. GENEL OLARAK ESER.....	131
2.1.1. Eserin İsmi	132
2.1.2. Hacmi ve Günümüze Ulaşan Kısım	137
2.1.3. Nüshaları.....	150
2.1.4. Neşri	152
2.2. ESERİN MUHTEVASI	154
2.2.1. Eserin Mahiyeti ve Özellikleri.....	154
2.2.2. Tertibi ve Yöntemi	157
2.2.3. <i>el-Muhtâra</i> 'nın Kaynakları.....	164
2.2.3.1. İsmi Açıkça Zikredilen Kaynaklar.....	165

2.2.3.2. Rivayet Kaynakları	167
2.2.3.3. İlel, Cerh-Ta'dîl, Târîh ve Ricâl Kaynakları.....	176
2.2.3.4. Diğer Bazı Kaynakları	178
2.2.4. <i>el-Muhtâra</i> 'da Kullanılan Hadis İstılahları	180
2.2.5. Esere Verilen Değer	186
2.2.5.1. <i>el-Muhtâra</i> Hakkında Sıhhat Değerlendirmesi.....	194
2.2.5.1.1. İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'nın <i>es-Sahîh</i> 'lerinin Mukayesesi	195
2.2.5.1.2. <i>el-Muhtâra</i> 'nın İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın <i>es-Sahîh</i> 'leri ve el-Hâkim'in <i>el-Müstedrek</i> 'i ile Mukayesesi.....	196
2.2.6. Hadis İlmi Açısından <i>el-Muhtâra</i>	199
2.2.6.1. Ricâl Bilgisi	199
2.2.6.2. Araştırmacılığı ve Tenkitçiliği.....	201
2.2.6.3. İstidrâkleri ve İtirazları	202
2.2.6.4. <i>el-Muhtâra</i> 'da Sahâbî Mürseli ve Tefsîri	206
2.2.6.5. Mürsel Hadise Dair Yorumu.....	208
2.2.6.6. <i>es-Sahîhân</i> ile Metin Mukayeseleri	209
2.2.6.7. <i>es-Sahîhân</i> Vurgusu.....	210
2.2.6.8. Muhtelif Meselelerdeki Değerlendirmeleri	215
2.2.6.9. Tashîh Kaynağı Olarak <i>el-Muhtâra</i>	217
2.2.7. <i>el-Muhtâra</i> 'ya Yöneltilen Eleştiriler	225
2.2.8. <i>el-Muhtâra</i> Merkezli Çalışmalar	230
2.2.8.1. İkmâl Çalışması	230
2.2.8.2. İntikâ Çalışması	231
2.2.8.3. Etrâf Çalışması.....	232
2.2.8.4. Zevâid Çalışması.....	232
SONUÇ	234
KAYNAKLAR	240
EKLER	266
Ek 1. Ziyâüddîn el-Makdisî'nin Rihlelerinin Haritaları	266

Ek 2. Ziyâüddîn'in el-Makdisî'nin Bazı Eserlerinin Fotoğrafları.....	268
Ek 3. ez-Ziyâiyye'ye Bağışlanan Bazı Eserler	277
Ek 4. Dikkat Çeken Bazı Semâ' Kayıtları ve İcazetler	283
ÖZGEÇMİŞ.....	300

ÖZET
DOKTORA TEZİ
ZİYÂÜDDİN EL-MAKDİSÎ VE EL-EHÂDİSÜ'L-MUHTÂRA İSİMLİ ESERİ

Abdulkerim MALKOÇ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nihat YATKIN

2020, 300 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Nihat YATKIN

Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI

Doç. Dr. Abdulvahap ÖZSOY

Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Selim DEMİRCİ

Bu çalışmanın amacı, hicrî VI-VII. asırda yaşamış olan Ziyâüddîn el-Makdisî ve onun *el-Muhtâra* adlı eserinin hadis edebiyatına katkılarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda; gayesi, tertibi, yöntemi ve çok zengin kaynaklarıyla devrinde ve sonrasında müellifinin hakettiği muhaddis kimliğini yansıtan *el-Muhtâra*, hadis tarihi ve usûlü açısından dikkatle incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Ziyâüddîn el-Makdisî'nin yaşadığı asrın siyasî ve ilmî durumunun ele alındığı giriş kısmının ardından ilk bölümde; Ziyâüddîn'in ilim ehli ailesi Makdisîler'e, doğumu ve yakın çevresi gibi şahsî hayatına; rihleleri ve eserleri gibi ilmî hayatına dair kapsamlı bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölüm ise kendisinin en meşhur eseri *el-Muhtâra*'nın tahliline ayrılmıştır. Eserin isminden, hacmine, nüshalarına ve neşrine; tertibi, yöntemi, önemi, kaynakları ve tenkidinden eser üzerine yapılan çalışmalara kadar pek çok başlık altında kitabın hadis tarihindeki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılmıştır.

el-Muhtâra, sahîh hadislere ilavede bulunmayı hedefleyen bir kitaptır. Bununla birlikte sağlam isnadlı olup illet barındıran hadisleri de illetlerinin bilinmesi için vermektedir. Kitap, birçok meşhur hadis eserinde olmayıp sadece kendisinde bulunan rivayetler, râvî ve hadis değerlendirmeleri ile hadis tarihi, usûlü ve edebiyatında önemli bir konumdadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahîh, Makdisî, Ziyâüddîn, el-Muhtâra.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****DIYĀ' AL-DĪN AL-MAQDISĪ AND HIS WORK CALLED AL-AHĀDĪTH AL-MUKHTĀRAH****Abdulkerim MALKOÇ****Advisor: Prof. Dr. Nihat YATKIN****2020, Page300****Jury: Prof. Dr. Nihat YATKIN****Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI****Assoc. Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY****Assoc. Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR****Assist. Prof. Dr. Selim DEMİRCİ**

The aim of this study is to present the contributions of Diyā' al-dīn al-Maqdisī and his work *Al-Mukhtārah* to hadith literature. In this sense, *Al-Mukhtārah*, which reflects the muhaddith identity deserved by its author both in its own era and later with its aim, organization, method and very rich sources, is tried to be closely examined and evaluated in terms of hadīth history and method.

The study consists of introduction, two chapters and conclusion. After the introduction, in which the political and scholarly circumstances of Diyā' al-dīn al-Maqdisī's time are addressed, in the first chapter information is given about Diyā' al-dīn's personal life such as on his scholarly family al-Maqdisīs, his birth and immediate surroundings; and about his scientific life such as on his rihlas and works. The second chapter is devoted for the analysis of his most famous book, *Al-Mukhtārah*. The place and importance of the book in hadīth history is tried to be determined under many titles ranging from the name of the book to its volume, its versions and publication; from its organization to its method, importance, sources, its critique and the studies done about the book.

Al-Mukhtārah is a book which aims to make additions to saḥīḥ hadīths. Along with that, it also presents the hadīths which have sound isnāds but contain weakness (mu'allal) so as to announce their weakness. The book has an outstanding place in hadīth history, method and literature with the reports, rawī and hadīth evaluations, which cannot be found in many other famous hadīth compilations but in this one.

Key Words: Hadīth, Saḥīḥ, Maqdisī, Diyā' al-dīn, Al-Mukhtārah.

KISALTMALAR

ark.	: arkadaşları
a.s.	: aleyhi's-selâm
Bkz.	: Bakınız
b.	: bin, ibn
bt.	: ibnetü, bint
byy.	: basım yeri yok
c.c.	: celle celâlüh
DEUİFD:	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn.	: dipnot
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
GAL	: Geschichte der arabischen Litteratur
h.	: hicrî
HDT	: Hadis Tetkikleri Dergisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
inc.	: inceleme
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
Krş.	: Karşılaştırınız
m.	: miladî
nr.	: numara, no
nşr.	: neşreden
NUML	: National University of Modern Languages

r.a. : radiyallâhu anh

r.ha : radiyallâhu anhâ

r.hm. : radiyallâhu anhüm

rh. : rahimehullâh

rh.m. : rahimehumullâh

s. : sayfa

s.a.s. : sallallâhu aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : tahkîk eden

trc. : tercüme eden

ts. : tarihsiz

v. : vefat tarihi

vb. : ve benzeri

vd. : ve devamı

vdğ. : ve diğerleri

vr. : varak(lar)

y.a. : yazıya aktaran

Yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

Hadis tarihine bakıldığında bu ilme ömrünü adanmış çok sayıda muhaddise rastlanır. Daha ilk devirlerden itibaren, dünyevî hedefleri ve maksatları bir kenara bırakıp dinin muhafazası için akıllara hayretler verecek fedakârlıklar gösteren bu kimseler hem dinin aslına uygun şekliyle sonraki nesillere aktarılmasını sağlamış hem de isimleri zihinlere kazınarak hep hatırlanır olmuşlardır.

Hicrî VI-VII. asırda Şam bölgesinde yaşamış olan Ziyâüddîn el-Makdisî de bu isimlerden biridir. İlim ehli bir ailede dünyaya gelen Ziyâüddîn küçük yaşlardan itibaren ilim yoluna girmiş ve vefatına dek de bu uğurda gayret göstermiştir. Selefin yolundan giderek uzun ve meşakkatli ilmî yolculuklara çıkmış, öğrenmiş-öğretmiş, telifle meşgul olmuş ve kıymetli eserler bırakmıştır.

Ziyâüddîn el-Makdisî'nin eserlerinden biri olan *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, telif edildiği dönem, muhtevası ve tertibi bakımından ayrı bir yere sahiptir. *el-Muhtâra*, kimilerine göre hadis ilminin en meşhur eserleri olan *es-Sahîhân*'ın devamı niteliğinde görülmüş, kimilerine göreyse onların tamamlayıcısı konumunda kabul edilmiş ve el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'inden üstün sayılmıştır. Kimilerine göre de İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'leri gibi eserlerle kıyaslandığında onların ayarında bulunmuştur.

el-Muhtâra, hadis tarihi açısından, temel hadis kaynaklarının bir bütün olarak aktarıldığı *nakil* devrinde telif edilmiş bir eser olmasına rağmen, sonraki dönemlere ulaşamayan birçok rivayeti ihtiva etmesi, rivayetler ve râvîler hakkında değerlendirmeler barındırması gibi bazı hususlarla önem arz etmektedir.

Bu çalışma, Ziyâüddîn el-Makdisî'nin meşhur eseri *el-Muhtâra*'yı tanımaya, hadis tarihi ve edebiyatı açısından anlamaya yöneliktir. Giriş ve iki bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında el-Makdisî'yi daha iyi tanıyabilmek için Makdisî ailesi ve Dimeşk'e hicretlerinden bahsedilmiş, ardından birinci bölümde el-Makdisî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti etraflıca verilmeye çalışılmış, ikinci bölümde ise meşhur eseri *el-Muhtâra* üzerine

yoğunlaşmıştır. Ayrıca Ekler kısmında sunulan fotoğraflarla çalışmada bahsi geçen konuların ve eserlerin yakinen tanınmasına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Çalışmanın hazırlanmasında bilgi ve tecrübeleriyle kıymetli katkılarda bulunan ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Nihat YATKIN Beyefendi'ye, jüri üyesi Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI, Doç. Dr. Abdulvahap ÖZSOY, Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR, Dr. Öğr. Üyesi Selim DEMİRCİ hocalarıma, mesai arkadaşlarım Arş. Gör. Abdulalim ADIGÜZEL ve Arş. Gör. İlhan ALTAŞ'a, çok kıymetli dostlarım Ahmed ŞENTÜRK ve Hüseyin ALTINTAŞ'a ve bu uzun ve zorlu tez sürecini sabırla benimle birlikte yaşayan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Erzurum-2020

Abdulkerim MALKOÇ

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Şöhretine ve hadis ilmine sağladığı katkılara rağmen Ziyâüddîn el-Makdisî hakkında ülkemizde yeterince çalışma yapılmamıştır. Hâlbuki o, örnek hayatı ve ilmî şahsiyetiyle hadis tarihinde iz bırakmış bir kimsedir. İlim ehli bir aileden gelmesinin yanında pek gayretli ve velûd bir şahsiyet olan el-Makdisî, ömrünü adadığı ilim yolunda büyük çabalar sarf etmiş, önemli eserler telif etmiştir. Bunların başında gelen *el-Ehâdîsü'l-muhtâra* hem telif edildiği dönem hem de metodu itibariyle çok farklı bir konuma sahiptir. Günümüze ulaşan kısmıyla matbu olarak bulunan eser, sahip olduğu özellikler bakımından etraflıca incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken bir kaynaktır. Zira hicrî VII. asır gibi nisbeten geç denilebilecek bir dönemde vücuda getirilen bu çalışma, hadis tarihi ve hadis usûlü açısından dikkate değerdir.

İleride de değinileceği üzere *el-Muhtâra*, geneli itibariyle *sahîh* hadisleri ihtiva etmektedir. Bu hadislerin bir kısmı meşhur hadis külliyyatı olan *Kütüb-i Tis'a*'da, bir kısmı ise günümüze ulaşmamış *müsned*, *mu'cem*, *müstahrec*, *cem'*, *cüz*, *fevaîd* türü eserlerde yer almaktadır. Bu çalışma; kendine has bir yöntem ve tarzda telif edilen *el-Muhtâra*'nın özelliklerini, döneminde ve sonrasındaki etkisini ortaya koyarak, değerinin anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Ayrıca el-Makdisî'nin yaşadığı dönemdeki hadis ıstılahlarının kapsamına ve usûl bilgilerinin tatbikine, el-Makdisî'nin hadis ilmine yaptığı katkılara ve bu ilimdeki yerinin tespitine dair bilgiler sunmaktadır. Böylelikle hicrî VI-VII. asırlarda hadis ilminin ve muhaddislerin umumî hallerinin yanında, el-Makdisî'yi böyle bir eseri telife götüren saiklerin neler olduğu ve eserinin kıymeti ortaya konmak istenmektedir. Bütün bunlara ek olarak ehl-i hadis nazarında kaynak/delil niteliği taşıyan meşhur *sahîh* hadislere ilaveten başka rivayetlerin varlığı da hatırlatılmış olacaktır.

el-Muhtâra'nın incelenmesi ve değerlendirilmesinden önce Ziyâüddîn el-Makdisî'nin hayatının etraflıca tanıtılması önemli görülmüştür. Çünkü Ziyâüddîn'e dair Türkiye'de yapılmış çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bunlar: 2012 yılında Mehmet Efendioğlu tarafından

Hadis Tetkikleri Dergisi'nde "Ziyâeddîn el-Makdisî ve el-Ehâdîsu'l-Muhtâra Adlı Eseri" başlığıyla yayımlanmış bir makale, 2013'te yine Efendioğlu tarafından TDV İslam Ansiklopedisi için hazırlanmış "Ziyâeddîn el-Makdisî" başlıklı bir madde, 2017'de Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Mahir Araboğa tarafından *Ziyâeddîn El-Makdisî Ve Eseri El-Ehâdîsu'l-Muhtâre* ismiyle hazırlanan bir yüksek lisans tezi ve yine aynı yılda *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde yayımlanan Aws Abduljabbar Algburi'ye ait "Devru Ulemâi'l-Karni's-Sâbi'i'l-Hicrî fî Bilâdi's-Şâm 'Ziyâüddin Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî' (H. 569-643) Enmûzecen" başlıklı makaledir. Bunlara ilaveten Rıdvan Kalaç tarafından *Kudâme Ailesi ve Hadis* ismiyle hazırlanan doktora tezinde, bu aileye mensup oluşu sebebiyle, Ziyâüddîn'in hayatı ve ilmî faaliyetlerine dair - etraflıca denilebilecek- 25 sayfalık bir yer ayrılmıştır. Kalaç'ın ayrıca, doktora tezinden hareketle hazırladığı "Bir Hadis İhtisas Kurumu Olarak Ziyâiyye Dârülhadişi" başlıklı bir bildirisi¹ ve "Kudâme Ailesinden Ziyâuddin El-Makdisî Ve Hadis Literatürüne Katkısı" başlıklı -Arif Gezer ile ortak- bir makalesi² mevcuttur. Ziyâüddîn'in kurmuş olduğu Ziyâiyye Dârülhadişi'yle ilgili 2012 yılında Mehmet Eren tarafından sunulmuş "Ziyâiyye Dâru'l-Hadis'inde Birden Fazla Hocanın Katılımıyla Yapılan Dersler" başlıklı bir de tebliğ³ bulunmaktadır.

İlgili çalışmalardan en derli toplu ve kapsamlı olanı Efendioğlu'nun makalesidir. Efendioğlu, makalesinin sonuç kısmında, şöhretine ve hadis ilmindeki yerine rağmen Ziyâüddîn'e ve eseri *el-Muhtârâ*'ya dair, ülkemizde ciddi bir çalışmanın yapılmadığını belirterek konunun önemine ve yapılması gereken yeni çalışmalara işaret etmiştir.

Gerçekten tafsilatlı bir araştırma ve incelemeyi hak eden bu konuda, sonradan daha geniş çapta sadece bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Ancak bu çalışma da sınırlı ve

¹ Bkz. Rıdvan Kalaç, "Bir Hadis İhtisas Kurumu Olarak Ziyâiyye Dârülhadişi", *III. Uluslararası Battalgazi Bilimsel Çalışmalar Kongresi 21-23 Eylül 2019 Malatya (Kongre Tam Metin Kitabı)*, İspec Uluslararası Yayınevi, byy., ts., s. 1132-1139.

² Rıdvan Kalaç - Arif Gezer, "Kudâme Ailesinden Ziyâuddin El-Makdisî Ve Hadis Literatürüne Katkısı", *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 4 (1), 2020, 235-280.

³ Bkz. Mehmet Eren, "Ziyâiyye Dâru'l-Hadis'inde Birden Fazla Hocanın Katılımıyla Yapılan Dersler", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler 08-09 Eylül 2012 Sempozyum Kitabı*, Ceylan Ofset, Samsun 2013, s. 281-299.

yüzeysel kalmıştır. Hâlbuki Ziyâüddîn'in sadece biyografisi dahi müstakil bir çalışmayı hak eder derecede önemli ve kapsamlıdır⁴.

Aws Algburi'nin makalesi de başlıkta verdiği mesajın içeriğini pek dolduramamış gözükmektedir. İlgili makale Ziyâüddîn'e dair mevcut diğer çalışmalardaki bilgilerin tekrarı mahiyetindedir. Son olarak, Kalaç'ın doktora çalışmasındaki ilgili başlık ve doktora çalışmasından üreterek yayımladığı ortak makalesi, Ziyâüddîn'in hayatı ve ilmî gayretlerine dair bilgiler ihtiva etmekle birlikte çalışmamızın asıl hedefinden farklıdır.

Ziyâüddîn el-Makdisî'ye dair Arap âleminde yapılan çalışmalar ise daha fazladır. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Ziyâüddîn'nin birçok eserini tahkîk ederek ilim dünyasına kazandırmıştır. Ayrıca Ziyâüddîn'in 150'yi aşkın olduğu bildirilen eserlerinden bir kısmı da yine Arap âlemindeki çalışmalar sayesinde matbu olarak elimizde mevcuttur. Diğer taraftan Hasnâ Bekrî Ahmed Neccâr tarafından *ez-Ziyâ el-Makdisî ve Cühûdüh fî İlmi'l-Hadîs* ismiyle 1419/1999'da Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ'da (Mekke) ve Halûd Muhammed el-Hisbân tarafından *er-Râvi'l-Makbûl inde'bni Hacer ve Mervîyyâtüh fî'l-Ehâdisi'l-Muhtâra li'z-Ziyâ el-Makdisî* başlığıyla Câmi'atü'l-Yermûk'te⁵ hazırlanan doktora tezleri -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Türkiye dışında Ziyâüddîn'e dair kaleme alınmış akademik çalışmalardır.

Bunların haricinde Muhammed Mutî' el-Hâfız'ın; Ziyâüddîn'in hayatına dair *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, meşyehasına dair *el-Fethü'l-mübîn* ve kurmuş olduğu dâruhadîse dair de *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye* isimli üç telif eseri mevcuttur⁶.

el-Muhtâra'ya gelince, eserin bilinen tek ve eksik nüshasından hareketle, baş tarafından 2300 hadisi kapsayan kısmı, Muhammed b. Su'ûd Üniversitesi'nde (Riyâd) beş kişilik bir öğrenci grubu arasında bölüşüp yüksek lisans çalışması olarak hazırlanmıştır. Daha

⁴ Hemen aşağıda kendisinden kısaca bahsedilen Muhammed Mutî' el-Hâfız, böyle bir âlimin hayatının kitaplarda dağınık bir şekilde, beş on sayfayla anlatılmış olmasından hareketle Ziyâüddîn'e dair etraflı sayılabilecek bir eser olan ve çalışmamızda da çokça istifade ettiğimiz *et-Tenvîh ve't-tebyîn*'i kaleme almıştır.

⁵ Bkz. el-Hisbân, Halûd Muhammed, *er-Râvi'l-Makbûl inde'bni Hacer ve Mervîyyâtüh fî'l-Ehâdisi'l-Muhtâra li'z-Ziyâ el-Makdisî*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atü'l-Yermûk Külliyyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye (Kısmu Usûli'd-dîn), İrdib 1426/2005.

⁶ Bkz. Muhammed Mutî' el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn fî sîreti muhaddisi's-Şâm el-Hâfız Ziyâüddîn*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999; *el-Fethü'l-mübîn fî'l-meşyehati'l-büldâniyye*, Dâru'l-Beşâir, Dimeşk 1427/2006; *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye ve mektebühâ bi-Sâlihiyyeti Dimeşk*, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk 1427/2006.

sonra eserin (mevcut kısmının) tamamı Abdülmelik b. Dehîş tarafından 13 cilt halinde tahkîkli olarak neşredilmiştir. Çalışmamızda esas alınan da bu 13 ciltlik mevcut tek neşirdir.

II. ARAŞTIRMANIN PLANI VE YÖNTEMİ

Çalışmanın ana gayesi *el-Muhtâra*'nın ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve muhtelif özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmesidir. Bunun için öncelikle Ziyâüddîn el-Makdisî'in içinde yaşadığı devrin siyasî ve ilmî durumu aktarılacak, ardından özetle Makdisî ailesinden ve hicretlerinden bahsedilecektir. Bu giriş kısmının ardından el-Makdisî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti mümkün olduğunca ayrıntılı şekilde aktarılacaktır. İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü, hem Ziyâüddîn'in yakından tanınmasına hem de ikinci bölümde ele alınacak olan eseri *el-Muhtâra*'nın tarihî macerasının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Ziyâüddîn'in hayatı ve ilmî şahsiyetini tespit için *târîh*, *tabakât* ve *ricâl* kitapları yanında kendisinin eserlerinden bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde; uzun yıllar süren rihlelerinden, bu rihlelerinde eriştiği ve ders aldığı hocalarından, bu hocalarından okuduğu kitaplardan ve kurmuş olduğu ilmî müesseselerden bahsedilecektir. Bunun yanında, bir kısmı elimizde matbu halde, bir kısmı halen mahtût olarak yazma eser kütüphanelerinde bulunan, diğer bir kısmı da kayıp olan 150'ye yakın eseri tanıtılacaktır.

İkinci bölümde ise *el-Muhtâra* hadis tarihi ve usûlü açısından değerlendirilmeye çalışılacak; eserin tertibi ve yöntemi, önemi ve kıymeti, kaynakları ve literatüre katkısı gibi konular ele alınacaktır. Hadis tarihi ve hadis usûlü eserlerinde, kitap hakkında yapılan açıklama ve değerlendirmeler toplanacaktır. Bunun için *el-Muhtâra*'dan bahseden eski ve yeni, ülkemizde ve ülkemiz dışında yapılmış akademik çalışmalar da istifade edilecek materyaller arasında olacaktır. Yine *el-Muhtâra*; Ebû Bekr İbn Huzeyme'nin (v. 311/924) *es-Sahîh*'i, İbn Hibbân el-Büstî'nin (v. 354/965) *el-Müsnedü's-Sahîh*'i, el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (v. 405/1014) *el-Müstedrek*'i ile kıyaslanacaktır.

III. ZİYÂÜDDÎN EL-MAKDÎSÎ'İN YAŞADIĞI ASRA GENEL BAKIŞ

Ziyâüddîn'in şahsî ve ilmî hayatının daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle yaşadığı devrin siyasî ve ilmî durumdan kısaca bahsedilecektir. Zira çalışmamızın esasını teşkil eden *el-Muhtâra*'yı sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için vücuda geldiği çevrenin siyasî ve ilmî durumunu bilmek önemlidir.

A. Siyasî Durum

Ziyâüddîn el-Makdisî (h. 569-643), Abbâsî hilâfetine siyasî otoritesinin zayıfladığı, bu sebeple yeni müstakil devletlerin kurulduğu bir zaman ve coğrafyada dünyaya gelmiştir. Bu asırda Mısır ve Şam⁷ bölgesinde sırasıyla Fâtımîler, Zengîler ve Eyyûbîler hâkim olmuştur⁸. Ziyâüddîn'in yaşadığı zaman dilimi bunların sonuncusu olan Eyyûbîler'in hâkimiyet devrine takâbül etmektedir.

Bu devirde, İslâm coğrafyasında siyasî arenadaki en mühim hadise Haçlı Seferleri'dir⁹. Makdisîler'in öz vatani olan Kudüs de uzun bir süredir Haçlı istilası ve zulmü altındadır. Makdisî ailesinin tarihindeki mühim hâdiselerin başında gelen hicretin sebebi de budur¹⁰.

⁷ Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün topraklarını kapsayan bölgenin eski zamandaki isimlendirmesidir (Bilâdüşşâm). Günümüzde ise Şam ile kastedilen Dimeşk şehridir (Dimeşkuşşâm) (Bkz. Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 311, 315).

⁸ Bkz. Tomar, "Şam", XXXVIII, 213-313. Ayrıca bkz. Ebû Şâme, Şihâbüddîn Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâ'il el-Makdisî ed-Dimeşkî, *er-Ravzateyn fî ahhâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve 's-Salâhiyye*, thk. İbrâhîm-ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1418/1997; İbn Vâsıl, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlim b. Nasrillâh el-Hamevî, *Müferricü'l-kürûb fî ahhâri Benî Eyyûb*, thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl ve ark., Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kâhire 1377/1957.

⁹ Dinî sebeplerden öte daha çok siyasî, sosyal ve ekonomik sebeplerle ortaya çıkan "Haçlı Seferleri" düşüncesi "kutsal toprakları kurtarma" sloganıyla ilk defa Papa II. Urbanus tarafından seslendirilmiş (m. 1095) ve zamanla Avrupa'da geniş kitlelerde yankı bulmuştur (Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yay., İstanbul 1987, 28). Bu ve devam eden çağrılarının ardından "kâfir Türkler'den intikam, buna mukabil İsa'ya ve din kardeşlerine sevgi" için 15 Ağustos 1096 (h. 489) tarihinde Avrupa'dan yola çıkan silahlı kitleler Bizans üzerinden geçerek müslümanların topraklarına saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Bu tarihten, son haçlı saldırısının yapıldığı 691/1291 yılına dek düzenlenen dokuz büyük sefer ile Anadolu'da ve Trablus-Şam bölgesinde bazı toprakları ele geçirmişler ve kısa yahut uzun süreli kontluklar/kralıklar ile hüküm sürmüşlerdir. Ele geçirilen yerlerde yaptıkları zulüm ve kıyımlarla bölge ve belde ahalisini ortadan kaldırmaktan da asla çekinmemişlerdir. Urfa Kontluğu (m. 1098-1144), Antakya Prinkepsliği (m. 1098-1268), Kudüs Krallığı (m. 1099-1291) ve Trablus Kontluğu (m. 1109-1289) Haçlı Hristiyanlar'ın doğuda kurdukları devletlerdir (Bkz. Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIV, 525-546).

¹⁰ Bkz. İbn Tolûn, Ebu'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî ed-Dimeşkî, *el-Kalâidü'l-cevheriyye fî târihi's-Sâlihiyye*, thk. Muhammed Ahmed Dehmân, Matbû'âtu Mecma'i'l-Lügati'l-Arabiyye, Dimeşk 1401/1980, I, 67-69.

Diğer taraftan, doğuda da Moğol istilaları baş göstermiştir ve Eyyûbî Devleti (1171-1462) sınırlarına doğru ilerlemektedir¹¹.

Eyyûbî Devleti, kuruluşundan itibaren Haçlılar'la mücadele etmiştir. Eyyûbî Sultanı Salâhuddîn, Mısır'da Şîh-Fâtımîler'in hâkimiyetine son verdikten sonra Haçlı Seferleri vesilesiyle Kudüs'te kurulan Haçlı Krallığı ile mücadelesini artırmıştır¹². Kudüs'teki bu Haçlı Krallığı katliamla işgal ettikleri şehirde ve civarında yerli halka baskıdan ve zulümden geri durmamıştır¹³. Yukarıda geçtiği üzere aslen Kudüslü olan Ziyâüddîn'in ailesi de artan baskı ve zulüm sebebiyle Dimeşk'e hicret etmiştir.

Yaklaşık bir asırdır Haçlılar'ın işgali altında bulunan Kudüs 583/1187 senesinde, Salâhuddîn Eyyûbî (v. 589/1193) tarafından geri alındığında¹⁴ Ziyâüddîn henüz 14 yaşındadır. Ancak asıl vatanlarının bağımsızlığını kazanması için akrabalarıyla birlikte Salâhuddîn Eyyûbî'nin ordusunda yer alarak cihada iştirak etmiştir¹⁵.

Kudüs'ü geri almak arzusuyla yapılan Haçlı saldırıları bundan sonra da devam etmiştir. Devrin Eyyûbî hükümdarları el-Melikü'l-Mu'azzam Şerefüddîn Îsâ (v. 624/1227), el-Melikü'l-Eşref Mûsâ (v. 635/1237) ve el-Melikü'l-Kâmil Muhammed (v. 635/1238) Kudüs ve civarında Haçlılar'la mücadeleyi sürdürmüştür. el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyûb (v. 637/1240) zamanında ise artık merkezi otorite iyice zayıflamıştır¹⁶.

el-Melikü'n-Nâsır Salâhuddîn ile 567/1171 senesinde Mısır'da başlayan Eyyûbî saltanatı, Mısır; Dimeşk; Halep; Meyyâfârikîn, Cebel ve Sincar; Hısnıkeyfâ ve Âmid ve Yemen olarak altı koldan idare edilmiştir. Salâhuddîn'in 589 yılında vefatının ardından devletin kardeşler arasında bölünmesiyle kollara (memâlîk) ayrılmıştır¹⁷.

¹¹ Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005, XXX, 225-227.

¹² Bkz. Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XII, 20-21.

¹³ Bkz. Işın Demirkent, "Kudüs (Haçlılar Dönemi)", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, XXVI, 330.

¹⁴ Demirkent, "Kudüs (Haçlılar Dönemi)", XXVI, 331.

¹⁵ Bkz. İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1425/2005, II, 381, III, 117.

¹⁶ Bkz. Şeşen, "Eyyûbîler", XII, 22-23.

¹⁷ Salâhuddîn'in vefatı sırasında devletin sınırları Trablusgarp'tan Hemedân ve Ahlat'a, Yemen'den Malatya'ya kadar uzanmaktadır. Büyük merkezlerden biri olan Dimeşk'te veliahtı ve büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Âlî, Kâhire'de ikinci oğlu el-Melikü'l-Azîz Osmân, Halep'te üçüncü oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî, Yemen'de

Görüldüğü üzere Eyyûbî Devleti bir yandan devam eden Haçlı Seferleri ve işgalleri diğer yandan idarî bölünmeler sebebiyle merkezî otoritenin sürekli zayıf düşmesiyle özellikle Salâhuddîn'den sonra siyâsî istikrarsızlıklar içinde olmuştur. Ancak bütün bunlara rağmen Dimeşk şehrinin nisbeten de olsa istikrarlı bir yapıda olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Haçlı Seferleri sebebiyle siyâsî kargaşanın olduğu bu dönemde ictimâî havanın da karışık olması gayet tabiidir. Ancak Kâhire ve Dimeşk gibi bazı şehirlerde siyâsî istikrar sağlanabildiği için sosyal hayat diğer pek çok şehre göre daha intizamlıdır¹⁸.

Ziyâüddîn'in hayatı (569-643/1174-1245) boyunca Dimeşk'in Zengî ve Eyyûbî melikleri sırasıyla şu isimlerdir:

- el-Melikü's-Sâlih İsmâ'îl b. Nûriddîn (569-570/1174),
- el-Melikü'n-Nâsır Salâhuddîn Yûsuf b. Eyyûb (570-589/1174-1193),
- el-Melikü'l-Efdal Alî b. Salâhiddîn (589-592/1193-1196),
- el-Melikü'l-Âdil Ebû Bekr Seyfüddîn (592-615/1196-1218),
- el-Melikü'l-Mu'azzam Îsâ b. el-Âdil (el-Âdil'in nâibi) (594-615/1198-1218),
- el-Melikü'l-Mu'azzam Îsâ b. el-Âdil (615-624/1218-1227),
- el-Melik'ün-Nâsır Dâvûd b. el-Mu'azzam (624-626/1227-1229),
- el-Melikü'l-Eşref Mûsâ b. el-Âdil (626-635/1229-1237),
- el-Melikü's-Sâlih İmâdüddîn İsmâ'îl (635/1237-1238),
- el-Melikü'l-Kâmil Muhammed b. el-Âdil (635/1238),

kardeşi Tuğtegin, Ürdün ve el-Cezîre'de kardeşi (I.) el-Melikü'l-Âdil, Hamâ'da Takıyyüddîn Ömer'in oğlu el-Melikü'l-Mansûr, Humus'ta II. Şirkûh, Ba'lebek'te Ferrûh Şâh'ın oğlu Behrâm Şâh, Erbil'de Muzafferüddîn Kökbörî, Trablusgarp'ta Şerefüddîn Karakuş idareye hâkimdir. Birçok şehirde de ikinci derecede emirler vardır (Şeşen, "Eyyûbîler", XII, 21).

¹⁸ Bkz. Harun Yılmaz, *Zengîler ve Eyyûbîler Döneminde Dimaşk'ta "Medrese" (1154-1260)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, 260.

- el-Melikü'l-Cevâd Yûnus b. Şemsiddîn b. el-Âdil (II. el-Âdil'in nâibi) (635-636/1238-1239),
- el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyûb b. el-Kâmil (636-637/1239-1240),
- el-Melikü's-Sâlih İmâdüddîn İsmâ'il b. el-Âdil (637-643/1239-1245)¹⁹.

B. İlmî Durum

Hicrî V. asrın ortalarında Selçuklular'ın en-Nizâmiyye medreselerini²⁰ kurmasıyla İslâm dünyasında eğitimde müesseseleşme süreci başlamıştır. Bu yeni süreç, Selçuklu Atabeyi Nûruddîn Zengî (v. 569/1173) zamanında ve sonrasında Salâhuddîn Eyyûbî devrinde hızla devam etmiştir²¹. Medreselerin yanında zamanla, hadis ihtisas kurumları denilebilecek *dârulhadîs*ler de yer almaya başlamıştır. Bilinen ilk *dârulhadîs*, Nûruddîn Zengî tarafından 566/1170 senesinde Dimeşk'te inşâ edilen en-Nûriyye *dârulhadîs*idir²². Kurulan bu müesseseler varlıklarını sultanların, nüfuzlu devlet adamlarının ve zenginlerin himayesinde kurulan vakıfların gelirleriyle sürdürmüştür²³.

Medreselerin ve ardından yaygınlaşan *dârulhadîs*lerin tesisinde Mısır'daki Şî'î-Fatımîler'in bâtil itikad ve fiiliyâtının tesirlerini silerek yerine ehl-i sünnet akîdesi ve pratiğini yerleştirme gayesi ön plandadır. Bunun yanında devlet kademelerine vasıflı sünnî

¹⁹ Yılmaz, *Zengîler ve Eyyûbîler Döneminde Dımaşk'ta "Medrese"*, 277.

²⁰ Büyük Selçuklu Devleti'nin meşhur veziri Nizâmülmülk (v. 485/1092) tarafından Selçuklu hâkimiyetindeki çeşitli şehirlerde kurulan bu medreselerin devrin siyasî, ilmî ve dinî hayatı üzerinde büyük tesirleri olmuştur. Teşkilât ve müfredâtıyla tarihte bir dönüm noktası kabul edilen en-Nizâmiyye medreseleri aynı zamanda siyasî amaçlar da gütmüştür. Özellikle Şî'î-Bâtinî düşüncenin kuvvetli delillerle bertaraf edilmesini hedefleyen bu medreselerin tesirleri, sadece Selçuklu coğrafyası ve hükümlanlığıyla sınırlı kalmamıştır (Bkz. Abdülkerim Özeydin, "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 188-191).

²¹ Bkz. Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2003, XXVIII, 324-325.

²² Bkz. Nebi Bozkurt, "Dârulhadîs", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VIII, 528.
el-Fâzîliyye (593/1196), el-Eşrefiyyetü'l-Cevvâniyye (630/1232), el-Eşrefiyyetü'l-Berrâniyye (634/1236), en-Nâsiriyye (654/1256) *dârulhadîs*leri de en-Nûriyye'den sonra inşâ edilen diğer bazı meşhur *dârulhadîs*lerdir (Bkz. Bozkurt, "Dârulhadîs", VIII, 528).

²³ Bozkurt, "Medrese", XXVIII, 326.

elemanlar kazandırma arzusu²⁴ ile Zengîler ve Eyyûbîler'in ilme ve ulemâyâ ihtimam göstermesi etkili de olmuştur²⁵.

Aynı devirde Mısır'da da ilmî hayat son derece faaldir. Mevcut ilmî imkânlar sayesinde İslâm âleminin birçok yerinden Mısır'a da çok sayıda âlim ve talebe gelmiştir. Ayrıca Avrupa ve mağrib İslâm dünyasıyla olan yakın ilişkileri, ticârî ve kültürel alışverişi de Mısır'daki ilmî hayatın gelişmesinde etkili olmuştur²⁶.

Eyyûbîler devri, eğitim ve öğretim bakımından İslâm tarihinin son derece parlak bir dönemidir. Medreselerin yaygın hale gelmesiyle bu dönemde kütüphanelerin sayısı artmış, Halep ve Dimeşk gibi şehirlerde önemli koleksiyonlar oluşmuştur. Eyyûbîler'e Mısır'da Fâtımîler'den 120.000 cilt civarında değerli yazmanın bulunduğu zengin bir saray kütüphanesi miras kaldığı, Salâhuddîn'in veziri Kâdî el-Fâzıl ile kardeşi Abdülkerîm'in içerisinde 325.000 cilt kitap bulunan büyük bir kütüphane kurdukları kaydedilmiştir. Bunların dışında birçok şahsî kütüphanede binlerce cilt eserin var olduğu da bilinmektedir²⁷.

Eyyûbî devletinin, İslâm âleminin doğusuyla batısının birleştiği bir noktada olması, muhtelif İslâm diyarlarından Mısır ve Şam bölgelerine ilmî seyahatlerin gerçekleşmesine vesile olduğu gibi kurulan eğitim müesseseleri de ilmî çalışmalara ivme kazandırmıştır²⁸.

Bu dönemde Dimeşk ve Kâhire ilmî hayat bakımından Bağdat'ı geride bırakmıştır. İlme ve âlimlere verilen desteklerle zenginleşen ve gelişen Şam ve Kâhire; fıkıh, hadis, kıraat, lügat, târih, edebiyat, tıp, botanik, eczâcılık ve bilim-teknik alanındaki icatlar ile önde gelen ilim merkezleri olmuşlardır²⁹. Nitekim bu gerçeğe şahit olan Endülüslü Seyyâh İbn

²⁴ Bkz. Ekrem Yücel, "Dâru'l-Hadîslerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 13 (1), 2015, 98.

²⁵ Muhammed Zağlûl Selâm, *el-Edeb fi'l-asri'l-Eyyûbî*, Münşeatü'l-Me'ârif, İskenderiyye 1990, 87-88. Ayrıca bkz. İbn Şeddâd, Bahâüddîn Yûsuf b. Râfî' b. Temîm el-Mevsılî el-Halebî, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye*, thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1415/1994, 33, 36-37.

²⁶ Bedrettin Basuğuy, *Selahaddin-i Eyyûbî Devrinde İlmî Faaliyetler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, 11.

²⁷ Şeşen, "Eyyûbîler", XII, 26.

²⁸ Basuğuy, 174.

²⁹ Şeşen, "Eyyûbîler", XII, 26-28.

Cübeyr (v. 614/1217), Şâm diyarından bahsederken, ilim taliplerini gecikmeden buralara gelmeye ve buradan istifadeye çağırır³⁰.

Yaklaşık bir asır (570-658/1174-1260) Eyyûbîler'in hâkimiyetinde kalan Dimeşk, başta Salâhuddîn Eyyûbî olmak üzere idarecilerinin yaptıkları imar faaliyetleriyle İslâm kültür tarihinin en önemli ve gözde şehirlerinden biri haline gelmiştir. Kültürel faaliyetlerin iyiden iyiye arttığı Dimeşk'te, ilmî sahada da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunların başında yer alan hadis ilmi de en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır³¹. Nitekim Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir (v. 571/1176), Abdülğanî el-Makdisî (v. 600/1203), Muvaffakuddîn İbn Kudâme el-Makdisî (v. 620/1223), Ziyâüddîn el-Makdisî (v. 643/1245), İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (v. 643/1245) gibi meşhur isimler bu devrin muhaddisleridir.

Zengîler ve ardından Eyyûbîler devrinde Dimeşk'te inşa edilen birçok medrese, dönemin ilmî hayatına dair bazı ipuçları vermektedir³². Bu devirde şehirde 60'tan fazla medresenin bulunduğu, ilmî çalışmalar ve ilim ehli için sayısız vakfın kurulduğu görülmektedir³³. ez-Zehebî'nin Kur'ân, hadis ve fıkıh yurdu olarak vassettiği devrin Dimeşk'i³⁴ medrese ve dâru'lhadîsler bakımından oldukça zengin bir konumdadır. Nûruddîn Zengî zamanında sayısı 9 olan medreseler Eyyûbîler zamanında 63'e yükselmiş³⁵, dâru'lhadîs sayısı ise 1'den 9'a çıkmıştır³⁶. Medrese ve dâru'lhadîs gibi ilmî müesseselerin yaygınlaşması ile eğitim daha sistemli ve işlevsel bir hale gelmiştir³⁷.

Hicrî VI. ve VII. (m. XII. ve XIII.) asırlarda Zengî ve Eyyûbî iktidarının merkezi olan Dimeşk'in içinde bulunduğu siyasî, idarî ve iktisadî istikrar şehrin ilim dünyasındaki

³⁰ Bkz. İbn Cübeyr, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Kinânî el-Belensî, *Rihletü İbn Cübeyr*, Dâru Sâdır, Beyrût ts., 258, 234-273.

³¹ Abdurrahman Kurt, *Eyyûbîler Devrinde Hadis Dimaşk (570-658/1174-1260)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019, 11-12.

³² Bkz. Bozkurt, "Dâru'lhadîs", VIII, 528.

³³ Yılmaz, *Zengîler ve Eyyûbîler Döneminde Dimaşk'ta "Medrese"*, 260.

³⁴ ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-Emsâr zevâtü'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd - Abdülkâdir el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1405/1985, 27.

³⁵ Hatta bu sayının 90'dan fazla olduğu söylenmiştir (Bkz. Bozkurt, "Medrese", XXVIII, 326).

³⁶ Abdullah Hikmet Atan, *Dâru'l-hadis Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dâru'l-hadisleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, 40-41.

³⁷ Kurt, 274.

yükselişine ve ulemânın buraya teveccühüne vesile olmuştur. İlmî faaliyetlerin sürdürülmesi için kurulan ve geniş imkânlara sahip olan medreseler, ulemânın Dımaşk'a gelişini teşvik eden başlıca unsurlardan olmuştur. Medreseler yoluyla şehrin ilim ehline sunduğu imkânlar, Dimeşk'in bütün İslâm dünyasında istikrarlı ve güvenli bir ilim merkezi olarak meşhur olmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim bu dönemde İslâm dünyasının farklı bölgelerinden birçok âlim hayatını Dimeşk'te sürdürmeye karar vermiştir³⁸.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Ziyâüddîn el-Makdisî'nin yaşadığı asırda ilim tahsiline ve tedrisine yönelik bir rağbet ve teşvik vardır. Melikler, emirler, tüccarlar ve âlimler de bunda etkili olmuşlardır. Medreseler, vakıflar ve diğer ilmî kurumlar sağladıkları imkânlarla ilim taliblerini cezbetmiştir. Böylece uzak yakın pek çok yerden gelen kimseler sayesinde Dimeşk'te büyük bir ilmî hareketlilik yaşanmaktadır.

Ziyâüddîn'in doğup büyüdüğü Kâsiyûn dağı eteğindeki Sâlihiyye'de de Dimeşk'in ilmî havasına paralel olarak ayrı bir canlılık vardır. Makdisîler ile beraber anılan bu nâhiye, Dimeşk'in ilmî havası içerisinde daha hususî bir konuma sahiptir.

³⁸ Yılmaz, *Zengîler ve Eyyübîler Döneminde Dımaşk'ta "Medrese"*, 263.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZİYÂÜDDÎN EL-MAKDİSÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSIYETİ

Ziyâüddîn el-Makdisî'nin yaşadığı devrin siyâsî ve ilmî durumundan kısaca bahsedildikten sonra bu bölümde, el-Makdisî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti tanıtılacaktır. Bunun hemen öncesinde ise, Ziyâüddîn'in ailesindeki ilmî geleneği daha iyi anlayabilmek için kısaca Makdisîlerin tarihinden ve bazı meşhur şahsiyetlerinden bahsedilecektir.

I. MAKDİSÎ AİLESİ

Hicrî VI. asrın ortalarından X. asrın başlarına dek yüzü aşkın âlim ile İslâmî ilimlere hizmet eden bu aile, Kudüslü oldukları için el-Mekâdise (Makdisîler) diye tanınmaktadır. Bu geniş aile toplumu ıslah ve irşad gayesiyle çalışan, zühd ve takva sahibi, ilim ehli kimseler yetiştirmiştir³⁹. Özellikle de hadis ilmine çokça katkıda bulunmuşlardır⁴⁰. Makdisîler, Haçlılar'ın Kudüs'ü işgalinden (492/1099) sonra artan baskılar ve sıkıntılar sebebiyle Dimeşk'e hicret etmiş ve buradaki ilmî hareketliliği artırmışlardır⁴¹.

Dimeşk'e gelince yaklaşık üç sene⁴² Ebû Sâlih Mescidi'nde ikamet etmişlerdir. Sonra devam eden göçle artan nüfus, hastalıklar ve diğer bazı sebeplerle, zamanla “Yeni Dimeşk” denilmeyi hak edecek olan Kâsiyûn dağı eteğindeki Sâlihiyye'ye⁴³ temelli olarak

³⁹ Esâsen Benû Kudâme (Kudâme Oğulları) diye bililen bu aile, yakından ve uzaktan birbirine akrabalık bağları ile bağlı birkaç aileden oluşmaktadır (Bkz. Şâkir Mustafâ, *Medîne li'l-ilm Âlû Kudâme ve's-Sâlihiyye*, Dâru Talâs, Dimeşk 1417/1997, 61).

⁴⁰ İbn Tolûn, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 10; Hasnâ Bekrî Ahmed Neccâr, *ez-Ziyâ el-Makdisî ve Cühûdüh fî İlmi'l-Hadîs* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ Külliyyetü'd-Da've ve Usûli'd-Dîn (Kısmu'l-Kitâb ve's-Sünne), Mekke 1419/1999, 59.

⁴¹ Mustafâ, 7.

⁴² Bu müddet, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'de “yaklaşık iki sene” olarak geçmektedir (İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 109-110). *el-Kalâidü'l-cevheriyye*'de de bir rivayette “yaklaşık iki sene” (İbn Tolûn, I, 66) olarak yer alırken, ilerleyen sayfalardaki başka bir rivayette ise “yaklaşık üç sene” (İbn Tolûn, I, 76) kaydı vardır. Ancak dikkatle incelendiğinde yine *el-Kalâid*'de yer alan diğer bilgilerden hareketle (Bkz. İbn Tolûn, I, 77-79) ve Muhammed Mutî' el-Hâfız'ın da tespitine göre bu müddet h. 551-553 tarihleri arasını kapsayan üç senelik zaman dilimidir (Bkz. Muhammed Mutî' el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn fî sîreti muhaddisi's-Şâm el-Hâfız Ziyâiddîn*, Dâru'l-Bişâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999, 18).

⁴³ Kâsiyûn dağı eteğindeki bu yere “Sâlihiyye” isminin verilmesine dair farklı rivayetler vardır. Bunlardan birine göre: Kudâme Oğulları (Makdisîler) Dimeşk'e hicret ettiklerinde önce Ebû Sâlih Mescidi'nde iki sene gibi bir müddet kaldıktan sonra buraya intikal edip yerleştiklerinde, artık insanlar, onların Ebû Sâlih Mescidi'nden gelmiş olmalarını kastederek “Sâlihiyye” tabirini kullanmaya başlamışlardır. Bir başka rivayete

yerleşmişlerdir⁴⁴. Bundan sonra Sâlihiyye'nin maddeten ve manen imarı sadedinde burada öncelikle bir mescid (el-Muzafferî) bir de medrese (el-Ömeriyye)⁴⁵ inşa etmişlerdir. Hanbelî mezhebi mensubu olmaları sebebiyle önceleri bazı huzursuzluklar yaşasalar da⁴⁶ zamanla Hanbelî mezhebini ahâlîye de sevdirmiş ve benimsetmişlerdir⁴⁷. Dimeşk'te kabul gördükleri gibi Mısır ve Necid gibi bazı diyarlara da tesirleri olmuştur⁴⁸.

Makdisîler'in Dimeşk'e hicretleri, Kâsiyûn dağı eteğinde Sâlihiyye gibi bir yörenin⁴⁹ vücuda gelmesine ve Dimeşk'te ilim ve takva üzere yeni ve farklı bir havanın oluşmasına vesile olmuştur⁵⁰. Yine Sâlihiyye'de kurdukları hadis meclisleri, inşa ettikleri medrese ve kütüphaneler ile ilmî hareketliliğe büyük katkı sağlamışlardır. Bu arada “âlime” vasfını hakeden birçok Makdisî-Hanbelî hanım⁵¹ da ilim ve kültür hayatına katkıda bulunmuşlardır⁵². Ayrıca İslam coğrafyasına batıdan işgal için gelen Haçlılar, doğudan yok

göre ise: Makdisîlerde var olan hayır ve salâh vasfından dolayı onları kastederek “Sâlihiyye” denilmiştir (Bkz. İbn Tolûn, I, 64-66; Ferhat Koca, “Kudâme Ailesi”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, XXVI, 310).

⁴⁴ İbn Tolûn, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 8.

⁴⁵ en-Nu'aymî, Muhyiddîn Ebu'l-Mefâhir Abdülkâdir b. Muhammed ed-Dimeşkî, *ed-Dâris fî târîhi'l-medâris*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1410/1990, II, 77. Hatta el-Ömeriyye'nin, (zamanla) Sâlihiyye'nin ve Dimeşk'in en büyük medresesi olduğu, müstemlatıyla birlikte toplamda 360 odasının bulunduğu söylenmiştir. (Kürd Alî, Muhammed Ferîd b. Abdirezzâk b. Muhammed, *Hıtatu's-Şâm*, Mektebetü'n-Nûrî, Dımaşk 1403/1983, VI, 97 (İbnü'l-Mibred diye meşhur olan Cemâlüddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî'nin (909/1503) *Tarîhu's-Sâlihiyye*'sin]den naklen).

⁴⁶ Bkz. İbn Tolûn, I, 79-80.

⁴⁷ Bkz. Daniella Talmon-Heller, “The Shaykh and The Community: Popular Hanbalite Islam in 12th-13th Century Jabal Nablus and Jabal Qasyûn”, *Studia Islamica*, 79, 1994, 103-120.

⁴⁸ İbn Tolûn, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 9-10.

⁴⁹ Sâlihiyye zaman içerisinde gelişmiş ve genişlemiştir. Öyle ki Memlükler döneminin meşhur seyyâhı İbn Battûta (v. 770/1368-69) ziyaret ettiği Sâlihiyye'den “büyük bir şehir” diye bahseder (Bkz. İbn Battûta, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî, *Rihletü İbn Battûta Tuḥfetü'n-nüzzâr fî ġarâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, thk. Muhammed Abdülmün'im el-Uryân, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrût 1407/1987, I, 116). Aynı şekilde Memlüklü tarihçisi Kalkaşendî (v. 821/1418) de ondan “şehir” diye bahseder (el-Kalkaşendî, Şihâbüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Ahmed, *Subḥu'l-a'şâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût ts., IV, 98).

⁵⁰ İbn Tolûn, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 8-9; Mustafâ, 108. Ayrıca bkz. Leder Stefan, “Charismatic Scripturalism The Hanbalî Maqdisîs of Damascus”, *Der Islam: Journal of the History and Culture of the Middle East*, 74 (2), 1997, 279-304.

⁵¹ *el-Kalâid*'in muhakkıkı Ahmed Dehmân; Ziyâüddîn'in yeğeni Fahrüddîn Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed İbnü'l-Buhârî'nin meşyehasını *Esne'l-mekâsîd ve a'zebe'l-mevârid* ismiyle tahrîc eden Alî b. Balabân el-Makdisî el-Kerekî el-Mu'azzamî'nin (v. 684/1285), ez-Zâhiriyye Kütüphanesi Hadis 247'de yer alan nüshasının 10. cüzün başında İbnü'l-Buhârî'nin semâ' ve icâzet yoluyla hadis aldığı hanım hocalarından derleyebildiklerine dair 25 isim saydığını kaydetmektedir (Bkz. İbn Tolûn, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 11 (1. dn.)).

⁵² İbn Tolûn, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 10-11; Mustafâ, 108-109.

etmek için Moğollar'a karşı baş gösteren maddî ve manevî direniş ve toparlanmada özellikle manevî cephede büyük pay sahibi olmuşlardır⁵³.

Eyyübîler ve sonrasında Memlûkler devrinde Şam ve Mısır diyarında aldıkları kadılık ve benzeri diğer idarî vazifelerle de hem devlete hem halka hizmette bulunmuşlardır⁵⁴. Kurdukları müesseseler ile yürüttükleri ilmî faaliyetler sayesinde, hadis başta olmak üzere İslâmî ilimlere büyük katkılar sağlamış, birkaç asır devam eden bir süreçte önemli eserler telif eden kıymetli âlimler yetiştirmişlerdir⁵⁵.

İlim talebiyle geldiği Dimeşk'te Makdisî ailesindeki ilim, takva ve gayrete şahit olan Sıbt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256) de Makdisîler'e olan hayranlığını şu sözleriyle ifade etmiştir: “Şeyh Ebû Ömer, kardeşi Muvaffakuddîn ve akrabaları İmâdüddîn'de bazı sahâbîler ve velîler hakkında anlatılanları gördüm. Onların bu (üstün) halleri bana ailemi de vatanımı da unutturdu. Sonra onlarla beraber yaşamak için yanlarına geldim. Umulur ki (inşallah) ahirette de onlarla beraber olurum.”⁵⁶

Kudâme Oğulları diye bilinen bu meşhur ailenin atası, Ziyâüddîn'in annesinin büyük dedesi Kudâme b. Mikdâm b. Nasr b. Abdillâh el-Makdisî'dir. Hz. Ömer'in nesebinden olan Kudâme⁵⁷, Nâblus'un Cemmâ'îl köyündendir⁵⁸. İlim talebi için Kudüs'e gelmiş, Ebu'l-Ferec Abdülvâhid eş-Şîrâzî'den (v. 486/1093) fıkıh ve diğer bazı ilimleri okumuştur. Rahle-i tedrisinde uzun müddet kaldığı hocası eş-Şîrâzî'nin duasına da mazhar olmuştur. Öyle ki torunu Muvaffakuddîn b. Kudâme (v. 620/1223) “*Hepimiz Şeyh Ebu'l-Ferec'in duasının*

⁵³ Mustafâ, 108.

⁵⁴ İbn Tolûn, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 11; Mustafâ, 109-110; Koca, “Kudâme Ailesi”, XXVI, 310.

⁵⁵ Mustafâ, 110; Koca, “Kudâme Ailesi”, XXVI, 310; Mehmet Efendioğlu, “Ziyâeddîn el-Makdisî ve *el-Ehâdisü'l-muhtâra* Adlı Eseri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HDT)*, 10 (1), 2012, 61.

⁵⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-zemân fî tevârîhi'l-a'yân*, thk. Heyet, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimeşk 1434/2013, XXII, 136; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 284; İbn Müflih, Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed ed-Dimeşkî, *el-Maksadü'l-erşed fî zikri ashâbi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1410/1990, II, 17.

⁵⁷ Bkz. el-Gazzî, Muhammed Kemâlüddîn b. Muhammed el-Âmirî, *en-Na'tü'l-ekmel li-ashâbi'l-İmâm Ahmed İbn Hanbel*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1402/1982, 67.

⁵⁸ Koca, “Kudâme Ailesi”, XXVI, 310.

bereketindeyiz.” diyerek ailelerindeki bu ilim geleneği ve bereketinin eş-Şîrâzî’den geldiğini ifade eder⁵⁹.

Ziyâüddîn’in annesinin dedesi olan Muhammed b. Kudâme el-Makdisî (v. ?) de Nâblus âlimlerinden biri olup zamanında ilim tahsili gayesiyle Dimeşk’e gelmiştir. Ziyâüddîn’in nakline göre h. 486 senesi Rebiulahir’inde (Mayıs 1093) Dimeşk’teki Ebû Sâlih Mescidi’inde Ebu’l-Kâsım Abdullâh es-Sülemî’den üç hadis almıştır⁶⁰.

Ziyâüddîn’in anne tarafından dedesi olan Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Kudâme (v. 558/1162) ise Cemmâ’îl’in hatiblerinden âlim ve zâhid birisidir. H. 491 senesinde dünyaya gelen Ahmed b. Muhammed ailesi ile birlikte Dimeşk’e hicret etmiş ve orada Ebû Sâlih Mescidi’ne yerleşmiştir⁶¹. İlmi, zühdü ve verâsından dolayı kendisi hakkında “*Şeyh Ahmed b. Muhammed zamanında bir peygamber gönderilecek olsa, o olurdu.*” denmiştir. 558/1162 senesinde vefat eden Şeyh Ahmed, daha sonraları yerleştikleri Kâsiyûn Dağı eteğindeki Sâlihiyye mahallesine defnedilmiştir. Kendisinin (Ebû Ömer) Muhammed, (Muvaffakuddîn) Abdullâh ve Ubeydullâh isimli üç oğlu vardır⁶².

Ziyâüddîn’in baba tarafından dedesi olan Ahmed b. Abdirrahmân b. İsmâ’îl el-Makdisî (v. 553/1158) Dimeşk’e hicretinden yaklaşık bir sene sonra Kâsiyûn’da vefat etmiştir. Vefat ettiğinde geride hanımı Mübâreke (Ziyâüddîn’in babaannesi/Muvaffakuddîn’in halası) ve Abdurrahmân, İbrâhîm, Abdülvâhid (Ziyâüddîn’in babası), Rızâ ve Fâtıma isimli beş evladı kalmıştır⁶³.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Ziyâüddîn’in ailesinin ve yakın akrabalarının tanıtıldığı bölümde, yukarıda ismi verilen bazı kıymetli şahsiyetlerden kısaca

⁵⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, I, 160; Mustafâ, 10-11; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 24.

⁶⁰ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 25-26.

⁶¹ en-Nu‘aymî, II, 78 (*el-İber*’den naklen); el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 26.

⁶² ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrût 1424/2003, XII, 136; es-Safedî, Salâhuddîn Ebu’s-Safâ Halîl b. Aybek b. Abdillâh, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâûd - Türkî Mustafâ, Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrût 1420/2000, VIII, 55; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 125; İbn Müflih, I, 172; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 26-27.

⁶³ ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XII, 61.

bahsedilecektir⁶⁴. Burada ismi zikrolunanlar dışında el-Makdisî nisbeli Ziyâüddîn'in akrabalarından başka meşhur kimseler de bulunmakla birlikte çalışmamızla doğrudan alakalı olmadıkları için onlardan bahsedilmemiştir⁶⁵.

II. MAKDISÎLERİN HİCRETİ

492/1099'daki Haçlı istilas ve işgali ile Kudüs ve civarında nizam ve ahenk bozulmuştur. Haçlılar, bir kısmı ilim ehli olmak üzere binlerce kişiyi vahşice katletmiş, kalanlara da baskı ve zulüm etmenin yanında ağır vergiler koymuştur⁶⁶. Hatta işgal altındaki Cemmâ'îl'de zulüm ve baskının daha da çok olduğundan haber veren Ziyâüddîn, işgal altındaki diğer yerlerde şahıs başına bir dinar haraç alınırken Cemmâ'îl'deki zorba işgalcinin⁶⁷ dört dinar aldığını nakleder⁶⁸.

İşgal edilen Kudüs topraklarında artan baskı ve zulümler sebebiyle Makdisîler'in büyüğü olan Şeyh Ahmed, hem ilmî hem de ictimâî bakımdan en münasip yer olan Dimeşk'e hicret etme kararı alır⁶⁹.

Ziyâüddîn'in anne tarafından dedesi olan Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, ilim uğruna başka diyarlara gitmiş ardından memleketine dönüp Cemmâ'îl'in ihyâsı için burada Ku'rân ve diğer ilimleri öğretmiştir. Cumaları hutbe irad eder, hadis okurdu. İnsanlar diğer köylerden onu dinlemeye gelirdi. Bütün bunlara rağmen Haçlılar'ın işgali altında olmaktan hoşnut değildi⁷⁰. Kendisinin, çiftçileri ve çalışanları işlerinden alı koyup -toplanacak haraca mani olacağından- etrafında toplamasından dolayı işgalci idareci tarafından öldürülmesi planlanınca, birinin⁷¹ bunu kendisine haber vermesi üzerine, Dimeşk'e hicret etmeyi

⁶⁴ Bkz. başlık: 1.1.2. Yetiştigi Çevre.

⁶⁵ Makdisî ailesinin diğer meşhur fertleri için bkz. Mustafâ, 67-69, 101-107; Koca, "Kudâme Ailesi", XXVI, 310-311.

⁶⁶ Mustafâ, 11; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 17.

⁶⁷ Bu kimsenin isminin asıl nüshada "İbn Bâzân" şeklinde olmakla birlikte önceki kaynaklarda "Balyân b. Bârzân" şeklinde yer aldığı belirtilmiştir (Bkz. İbn Tolûn, I, 67 (1. dn.); Hasnâ Bekrî, 53).

⁶⁸ İbn Tolûn, I, 67.

⁶⁹ Hasnâ Bekrî, 54; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 18.

⁷⁰ İbn Tolûn, I, 67-68.

⁷¹ Bu kimsenin müslümanların âlimlerine iyi muamelede bulunan; İbn Tesîr denilen, Bâdvîn'in (Baudouin) kâtibi ve veziri olduğu kaydedilmiştir (Bkz. İbn Tolûn, I, 68).

kararlamış ve beraberindekilerle yola girmiştir⁷². Kendisiyle beraber erkek kardeşinden yeğeni Muhammed b. Ebî Bekr, kız kardeşinin kocası Abdülvâhid b. Alî b. Sürûr (el-Hâfız Abdülğanî el-Makdisî'nin babası) ve bir diğer kız kardeşinden yeğeni ve Ziyâüddîn'in babası Abdülvâhid b. Ahmed de yola çıkmıştır. Dimeşk'e vardıktan sonra da oğlu Ebû Ömer'e mektub yazarak geride kalanların da Dimeşk'e gelmelerini istemiştir⁷³.

Daha sonra geridekileri almak için Cemmâ'il'e gelmişler ve gizlice hareket ederek hep beraber Dimeşk'e doğru yola çıkmışlardır. Haçlılar gidecekleri haberini alıp onlara engel olmaya çalışsa da başarılı olamamışlardır. Makdisîler, 551 senesi Şevvâl ayında (1156) Dimeşk'e ulaşmışlardır⁷⁴. Bir yandan Haçlı baskını korkusu bir yandan eşkıya korkusu bir yandan da kaybolma şaşkınlığı ile tehlikeli ve meşakkatli bir yolculuk geçirmişlerdir⁷⁵.

Aileden Dimeşk'e hicret edenler arasında şu isimler bulunmaktadır: Şeyh Ahmed b. Kudâme'nin evlatlarından Ebû Ömer Muhammed, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh, Ubeydullâh, Rukayye, Fâtıma, Râbi'a ve küçük yaşta ölen Âmine, bunların anneleri Sa'ide bt. Ahmed b. Ebi'l-Feth ve diğer hanımı Ümmü Abdillâh Sa'ide bt. Ahmed b. Abdillâh b. Ömer b. Şebîb; Ebû Ömer Muhammed b. Ahmed'in çocukları: Ömer, Hatîce ve küçük yaşta ölen Zübeyde; el-Hâfız Abdülğanî el-Makdisî'nin babası Ebû Abdilğanî Abdülvâhid b. Alî b. Sürûr, hanımı Ümmü Abdilğanî Sa'ide bt. Muhammed b. Kudâme (Şeyh Ahmed'in kız kardeşi)⁷⁶, çocukları: Abdülğanî, İbrâhîm, Abdullâh el-Mukri, Ubeydullâh, Takıyye, Zîne ve küçük yaşta ölen Rahme; Şeyh Ahmed'in diğer bir kız kardeşi Ümmü Muhammed Âişe bt. Muhammed b. Kudâme, çocukları: Muhammed, Ömer, Yahyâ, Cüveyriye, Fâtıma, Âliye, Meryem (kocası Ebû Bekr İbnü Abdillâh b. Sa'd'ın çocukları);

⁷² Hasnâ Bekrî, 54.

⁷³ İbn Tolûn, I, 68.

⁷⁴ Belde halkının bu hicretten haberdar olmaları halinde buna müsaade etmeyeceklerini bildiklerinden gizli hareket etmek zorundadırlar. Zira Haçlılar için çalıştırıldıkları işte azalacak insan sayısına rağmen yapılması gereken iş aynı kalacaktır. Bu da geride kalanların aleyhine olacaktır (İbn Tolûn, I, 69 (dipnot)). Neticede belde halkı hicret haberini duyar; ancak engel olamayınca da Makdisî ailesini Haçlılar'a ihbar ederler (İbn Tolûn, I, 69).

⁷⁵ İbn Tolûn, I, 70, 73.

⁷⁶ Dolayısıyla el-Hâfız Abdülğanî, Şeyh Ahmed b. Kudâme'nin yeğenidir (yeğen-dayı). Ayrıca el-Hâfız Abdülğanî ileride Ziyâüddîn'in teyzesi ile evlenecektir.

Ziyâüddîn'in dedesi⁷⁷ Ahmed b. Abdirrahmân'ın çocukları: Ziyâüddîn'in amcası İbrâhîm, babası Abdülvâhid, halası Ümmü Ömer Fâtıma; Kayralı Ebû Sa'îd İbrâhîm ve Merdâlı Yûsuf b. Ümmi Rızkillâh⁷⁸.

Muhacir Makdisîler, Dimeşk'e vardıklarında doğu kapısındaki Ebû Sâlih Mescidi'nde kalmışlardır⁷⁹. Bundan sonra aralıklarla Dimeşk'e hicret edenler⁸⁰ ve getirilenler de olmuştur⁸¹. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Hanbelî (v. ?), Makdisîler'i Ebû Sâlih Mescidi'nde konaklatanın kendi babası olduğunu ancak bir zaman sonra -mescidin imkânları onlara yetersiz geldiği için- bir ay içerisinde kırka yakın kimsenin hastalık sebebiyle vefat ettiğini, bunun üzerine yine babasının onlara Kâsiyûn dağına yerleşmelerini teklif ettiğini ve böylece isabetli bir görüşte bulunduğunu söylemektedir⁸².

Makdisîler, Ebû Sâlih Mescidi'nde üç seneden fazla ikamet etmişlerdir (551-554). Bu müddet zarfında önce yahut sonra hicret edenlerden vefat eden yirmi sekiz kişinin⁸³ altısı Ebû Sâlih Mescidi'nin kabristanına, kalanları da dağdaki kabristana defnolunmuştur⁸⁴.

Şeyh Ahmed'in vefatından sonra Makdisîler'in ve Sâlihiyye'nin tarihinde ikinci merhale başlamış ve Şeyh Ahmed'in oğlu Ebû Ömer Muhammed'in önderliğinde vefatına dek (v. 607/1210) sürmüştür. Ebû Ömer, kardeşi Muvaffakuddîn'in de minnetle ifade ettiği gibi Makdisîler'in dinî ve dünveyî işleri ile yakından alâkadar olmuştur⁸⁵.

⁷⁷ *el-Kalâid*'den aktarılan bu bilgiyle alakalı muhakkıkın metinde bir hata yaptığı kanaatindeyiz. Çünkü muhakkık metinde, Ziyâüddîn'in dedesi Ahmed b. Abdirrahmân'ın isminden hemen sonra yer alan "o amcamdır" cümlesini ara bir bilgi gibi vererek (أولاد أحمد بن عبد الرحمن - وهو عمي - وأبي وعمتي) tahkîk etmiştir. Ancak dediğimiz gibi Ahmed b. Abdirrahmân, Ziyâüddîn'in amcası değil dedesidir. Cümlenin devamından da (-وهو عمي - وأبي وعمتي) bu ifadenin Ahmed b. Abdirrahmân'a dair değil de daha önce geçen isimlere atıfla birer izah olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla muhakkıkın ifadeyi kısa çizgi içerisinde (-وهو عمي-) vermesi bir hatadır. Ayrıca eğer tahkîk edilen nüsha yanlış okunmadı ise (هو) zamiri yerine (هم) zamirinin olması gerekmektedir (Bkz. İbn Tolûn, I, 71).

⁷⁸ İbn Tolûn, I, 71.

⁷⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 109; İbn Tolûn, I, 72.

⁸⁰ Hicret edenler sadece Şehy Ahmed b. Muhammed b. Kudâme'nin ailesi ve akrabaları değildir. Sonradan onların dışında civar köylerden aralıklarla hicret eden kimseler de olmuştur (Bkz. İbn Tolûn, I, 73-76).

⁸¹ Bkz. İbn Tolûn, I, 72-76.

⁸² İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 110; İbn Tolûn, I, 66, 74.

⁸³ Bir kısmı küçük yaşlarda vefat eden bu kimselerin isimleri için bkz. İbn Tolûn, I, 77-79.

⁸⁴ İbn Tolûn, I, 76.

⁸⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 118; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 19.

Ebû Ömer, Dimeşk'te Kur'ân ve hadis dersleri almış ardından Mısır'a geçmiş orada da ilim tahsil etmiş âlim, âbid ve zâhid bir şahsiyettir⁸⁶. Aynı zamanda Salâhuddîn Eyyûbî'nin ordusunda Kudüs'ün fethine katılmış mücahid bir kimsedir⁸⁷. Bunun yanı sıra Ebû Ömer'in belki de en önemli özelliği, muhâcirlerin Kur'ân ve fıkıh eğitimi için medrese (el-Medresetü'l-Ömeriyye) kurması⁸⁸ ve Sâlihiyye'nin en büyük cami olan el-Câmi'u'l-Muzafferî'yi (Câmi'u'l-Hanâbile)⁸⁹ inşa etmesidir. Kendisi her iki ilmî müessesede bir yandan imamlık bir yandan hocalık bir yandan da hatiplik yaparken Makdisîler'in işleri ile de ilgilenmekten geri kalmamıştır. Böylece Makdisîler'in yolunu ilim ehli nesiller olmaya namzed kimselerin yolu yapmıştır⁹⁰.

Zamanla şöhretleri Şam'da ve civar bölgelerde yayılan Makdisîler artık Kâsiyûn dağı eteğindeki Sâlihiyye'de tabiri caizse küçük bir şehir kurmuş ve bir ilim merkezi oluşturmuşlardır⁹¹. Hâfız Ziyâüddîn de bu gayeye matuf olarak kurduğu dâruhadîs ve kütüphane ile Sâlihiyye'yi âlimlerin uğrak yeri yapmıştır⁹².

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Makdisî ailesinin Dimeşk'in ilmî ve ictimai hayatında büyük tesirleri olmuştur⁹³.

1.1. ZİYÂÜDDÎN EL-MAKDİSÎ'NİN HAYATI

Bu kısımda bir sonraki bölümde tafsilatlı şekilde incelenecek olan eseri *el-Muhtâra*'nın vücuda gelmesinin arka planındaki ortam ve âmiller gösterilmeye çalışılacaktır.

⁸⁶ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 110-114.

⁸⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 117, 118.

⁸⁸ İbn Şeddâd, İzzüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. İbrâhîm el-Ensârî el-Halebî, *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre (Târîhu Medîneti Dimeşk)*, thk. Sâmî ed-Dehhân, el-Ma'hedü'l-Firansî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, Dimeşk 1375/1956, 259; en-Nu'aymî, II, 77 (*el-A'lâku'l-hatîre*'den naklen), 78 (*el-Maksadü'l-erşed*'den naklen).

⁸⁹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 86. Câmi'u'l-Hanâbile (el-Muzafferî) hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Câmi'u'l-Hanâbile el-Muzafferî bi-Sâlihiyyeti Cebeli Kâsiyûn*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1423/2002.

⁹⁰ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 19.

⁹¹ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 20.

⁹² el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 21.

⁹³ İbn Tolûn, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 12; Koca, "Kudâme Ailesi", XXVI, 310.

1.1.1. İsim ve Neseb Bilgileri

Tam ismi Ziyâüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed b. Abdirrahmân b. İsmâ'îl b. Mansûr es-Sa'dî el-Makdisî el-Cemmâ'îlî ed-Dimeşkî es-Sâlihî el-Hanbelî'dir⁹⁴. Buradaki es-Sa'dî nisbesi, Filistin'in kuzey tarafındaki Sa'diyyûn kabilesine⁹⁵, el-Makdisî nisbesi, Beyt-i Makdis ile bütünleşmiş olan Kudüs'e, el-Cemmâ'îlî

⁹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, XXII, 405; Ebû Şâme, Şihâbüddîn Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâ'îl el-Makdisî ed-Dimeşkî, *Terâcimu ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi' el-ma'rûf bi'z-Zeyl ale'r-Ravzayetn*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1422/2002, 272; el-Hüseynî, İzzüddîn Ahmed b. Muhammed, *Sılatü't-Tekmile li-Vefeyâtî'n-nakale*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1428/2007, I, 142; İbn Abdilhâdî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî es-Sâlihî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhîm ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1417/1996, IV, 188; İbnü'z-Zâhirî, Cemâlüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Hanefî, *Meşyehatü İbnî'l-Buhârî Bakiyyetü'l-müsnidîn Alî b. Ahmed b. Abdilvâhid el-Makdisî*, thk. Avad İtkî Sa'd el-Hâzîmî, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerrime 1419, III, 1717; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd ve ark., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1405/1985, XXIII, 126; *Tezkiratu'l-huffâz (Tabakâtu'l-huffâz)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1419/1998, IV, 133; *el-İber fî haberi men ğaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1405/1985, III, 248; el-Kütübî, Salâhuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî ed-Dimeşkî, *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-Zeylû aleyhâ*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sadr, Beyrût 1973-74, III, 426; es-Safedî, IV, 48; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer el-Kuraşî ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Alî Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1408/1988, XIII, 198; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 514-515; İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf e-Atabekî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Heyet, Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâd'il-Kavmî el-Müessesetü'l-Mısriyye'l-Âmme li't-Te'lîf ve't-Terceme ve't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Mısır 1383/1963, VI, 354; İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf e-Atabekî, *ed-Delîlû's-şâfi' ale'l-Menheli's-sâfi*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ-Mektebetü'l-Hâncî, Mekketü'l-Mükerrime 1980, II, 650; İbn Müflih, II, 450; es-Suyûtî, Celâlüddîn Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Tabakâtu'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1403, 497; en-Nu'aymî, II, 71 (*el-İber*'den naklen); el-Uleymî, Mücürüddîn Ebu'l-Yümn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Menhecü'l-ahmed fî terâcimi ashâbi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdülkâdir el-Arnaûd ve ark., Dâru Sâdır, Beyrût 1997, IV, 252; İbn Tolûn, I, 131 (*el-Vâfi*'den naklen); İbnü'l-İmâd, Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaûd - Mahmûd el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrût, 1406/1986, VII, 387-388; el-Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs, *er-Risâletü'l-müstatrafe li-beyânî meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrafe*, thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1421/2000, 24; ez-Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimeşkî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, by. 2002, VI, 255; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *A'lâmü'l-muhaddisîn*, Merkezû Kütübi's-Şarkî'l-Evsat, Kâhire ts., 309; Daniella Talmon-Heller, "Diyâ' al-Dîn al-Maqdisî", *The Crusades An Encyclopedia*, ABC-CLIO, California 2006, I, 360; Efendioğlu, "Ziyâeddîn el-Makdisî ve el-Ehâdisü'l-muhtâra Adlı Eseri", 61; "Ziyâeddîn el-Makdisî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013, XLIV, 491; Mahmûd, Sâcid - Riyâz, Muhammed, "el-İmâm Ziyâ el-Makdisî ve Menhecüh fî Kitâbih "el-Ehâdisü'l-muhtâra" (Imam Zia ul Maqdasî and his approach towards "Ahadith Sahiha" in his book "Al-Ahadith ul Mukhtara")", *Al-Basirah NUML Sosyal Bilimler Fakültesi İslâmî Çalışmalar Dergisi*, 3 (1), Haziran 2014, 176; Aws Algburi, "Devru Ulemâi'l-Karnî's-Sâbi'i'l-Hicrî fî Bilâdi's-Şâm "Ziyâuddin Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî" (H. 569-643) Enmûzecen", *DEUİFD*, 45, 2017, 168.

⁹⁵ Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu kabâili'l-Arab el-kadîme ve'l-hadîse*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1414/1994, II, 521.

nisbesi ise atalarına ve asıl memleketine işaretle Filistin diyarındaki Nâblus'un bir köyü⁹⁶ olan Cemmâ'il'e nisbetledir. ed-Dimeşkî es-Sâlihî ise hicretlerinden sonra Ziyâüddîn'in ailesinin gelip yerleştiği, kendisinin de doğup büyüdüğü Dimeşk şehrine ve onun bir mahallesi olan Sâlihiyye'ye⁹⁷ izafetle; el-Hanbelî de müntesibi olduğu⁹⁸ Hanbelî mezhebi sebebiyledir. Kaynaklarda onun çocuk sahibi olduğuna dair bir bilgi yer almamakla birlikte künyesi⁹⁹ Ebû Abdillâh diye meşhurdur¹⁰⁰. İzafet şeklindeki lakabı “Ziyâüddîn”, “ez-Ziyâ”¹⁰¹ şeklinde kısaltılarak da kullanılmakta ve bazen “el-Hâfız ez-Ziyâ” bazen de “ez-Ziyâ el-Makdisî”¹⁰² olarak kaynaklarda yer almaktadır¹⁰³.

1.1.2. Yetiştği Çevre

Tarih, tabakat ve biyografi kaynakları -neredeyse ittifakla- bizlere Ziyâüddîn'in 6 Cemaziyelahir 569 (12 Ocak 1174) tarihinde Dimeşk'in Kâsiyûn dağı eteğindeki Sâlihiyye

⁹⁶ el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-büldân*, Dâru Sâdr, Beyrût 1995, II, 159.

⁹⁷ el-Hamevî, III, 390.

⁹⁸ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 188; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 183, 550, 563; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 514-521.

⁹⁹ Kendisi iki evlilik yapmış olmasına rağmen bir çocuğunun olduğu bilgisine kaynaklarda rastlanmamaktadır. Muhammed Mutî' el-Hâfız, yaptığı araştırma neticesinde Ziyâüddîn'in -erkek yahut kız- herhangi bir çocuğunun olduğu bilgisine ulaşamadığını söylemektedir (Bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 38). Ziyâüddîn'in, semâ' kayıtlarında ismini yazarken bu künyeyi kullandığına dair bir tespit de yoktur. Ancak Ebû Abdillâh künyesi talebeleri tarafından onun için kullanılmış ve böylece şöhret bulmuştur (Hasnâ Bekrî, 86). Bu künye kendisine hürmet ve tazim gayesiyle verilmiş olmalıdır. Nitekim ilim ve fazilet ehli için bu şekilde künye kullanılması hoş görülmüştür (en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût ts., VIII, 438).

¹⁰⁰ İbnü'z-Zâhirî, III, 1717; İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 188, 189; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472; *el-İber*, III, 248; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 126; ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-Mu'in fî tabakâti'l-muhaddisîn*, thk. Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd, Dâru'l-Furkân, Ammân 1404, 203; es-Safedî, IV, 48; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 515; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VI, 354; İbn Tağrıberdî, *ed-Delîlü's-şâfi*, II, 650; İbn Tolûn, I, 130 (*el-İber*'den naklen); İbnü'l-İmâd, VII, 387; ez-Ziriklî, VI, 255.

¹⁰¹ el-Münzirî, Zekiyyüddîn Ebû Muhammed Abdül'azîm b. Abdilkavî, *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-nakale*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1405/1984, III, 125; Ebû Şâme, *Terâcimu ricâli'l-karneyn*, 272; el-Hüseynî, I, 142; İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 188; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 133; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 395, VII, 312; İbn Tolûn, I, 130 (*el-İber*'den naklen).

¹⁰² İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 167, 187, 192; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 395; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 126; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 12, III, 397; el-Uleymî, IV, 361, 369, 387.

¹⁰³ Ayrıca bkz. Hasnâ Bekrî, 84-86; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 22-23; Efendioğlu, “Ziyâeddîn el-Makdisî ve el-Ehâdisü'l-muhtâra Adlı Eseri”, 61; Mahir Araboğa, *Ziyâeddîn El-Makdisî Ve Eseri El-Ehâdisü'l-Muhtâre*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl 2017, 15-16.

mahallesinde dünyaya geldiğini haber vermektedir¹⁰⁴. Ancak az sayıdaki bazı kaynaklarda ise yıl olarak 567'de¹⁰⁵, gün ve ay olarak da 5 Cemaziyelahir'de¹⁰⁶ yahut Cemazielevvel'de¹⁰⁷ doğduğu geçmektedir. Bununla birlikte Ziyâüddîn'in yeğeni ve talebesi Fahrüddîn Alî İbnü'l-Buhârî'nin¹⁰⁸ (v. 690/1291), amcası Ziyaüddîn'den nakline¹⁰⁹; yine Ziyaüddîn'in önde gelen talebelerinden İbnü'n-Neccâr'ın (v. 643/1245) ve Zekiyyüddîn el-Birzâlî'nin (v. 636/1238) aktardığına ve ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) "es-sahîh" diyerek tercih ettiğine göre doğru olan tarih ilkidir¹¹⁰.

Ziyâüddîn'in ailesi ilim ve takva ehli bir ailedir. Daima ilim ile meşgul, ibadet ve taat ile müzeyyendirler¹¹¹. Böyle bir çevrede yetişen Ziyâüddîn de elbette ailesinin bu güzel örnekliğinden fazlasıyla etkilenmiştir¹¹².

Babası, devrinin önde gelen ilim ve salâh ehli zatlarından sayılan Ebû Ahmed Abdülvâhid b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Makdisî'dir (v. 590/1193). 530 yahut 531

¹⁰⁴ İbnü'z-Zâhirî, III, 1743; İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 188; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 126; *el-İber*, III, 248; es-Safedî, IV, 48; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VI, 354; İbn Tağrîberdî, *ed-Delîlü's-şâfi*, II, 650.

¹⁰⁵ en-Nu'aymî, II, 71 (*el-İber*'den naklen); İbn Tolûn, I, 130 (*el-İber*'den naklen); I, 131 (*el-Vâfi*'den naklen). en-Nu'aymî'nin *el-İber*'den naklen verdiği 567 tarihi *el-İber*'de ve ez-Zehebî'nin diğer eserlerinde de 569'dur. Yine İbn Tolûn'un önce *el-İber*'den, bir sayfa sonra da *el-Vâfi*'den naklen verdiği 567 tarihi *el-Vâfi*'de de 569'dur. Burada 567 tarihinin, 9 ile 7'nin harfle yazılışının (سبع/تسع) birbirine çok yakın oluşundan dolayı baskıya hazırlayanlarca göz yanılması ile hatalı aktarılmış olması yahut Hasnâ Bekrî'nin de ifade ettiği gibi en-Nu'aymî'nin elindeki *el-İber* nüshasındaki farklılıktan kaynaklanmış olması muhtemeldir. İbn Tolûn'un da -en-Nu'aymî'den çokça nakilde bulunan biri olmakla- onun bu hatasını devam ettirmiş olması muhtemeldir. Ayrıca *el-Kalâid*'i tahkik eden Muhammed Ahmed Dehmân, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*'yı tahkik eden Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş (kapakta), *Menâkıbu's-Seyh Ebî Ömer*'in muhakkıkı ve son olarak da *Tedribü'r-râvî*'yi tahkik eden Muhammed Avvâme aynı hataya düşerek Ziyâüddîn el-Makdisî'nin doğumunu 567 olarak vermişlerdir (Bkz. İbn Tolûn, *Muhakkıkın Mukaddimesi*, I, 12; Hasnâ Bekrî, 87; es-Suyûtî, Celâlüddîn Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî (Hâşiyetü Ahmed b. Ahmed b. el-Acemî* ile birlikte), thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, Cidde 2016/1437, II, 544 (2. dn.)).

¹⁰⁶ el-Hüseynî, I, 143; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 515; el-Uleymî, IV, 253; İbnü'l-İmâd, VII, 388. Kalaç da doktora çalışmasında bu tarihi vermiştir (Rıdvan Kalaç, *Kudâme Ailesi ve Hadis*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019, 113).

¹⁰⁷ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 515.

¹⁰⁸ Babası Ahmed b. Abdilvâhid, Buhâra'da tahsil gördüğü ve orada fıkıh'ta derinleştiği için el-Buhârî nisbesiyle anılmıştır (Bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 355).

¹⁰⁹ İbnü'z-Zâhirî, III, 1743.

¹¹⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474. Ayrıca bkz. Bkz. Hasnâ Bekrî, 87-88.

¹¹¹ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 39.

¹¹² el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 40.

senesinde Cemmâ'îl'de dünyaya gelmiştir¹¹³. Yirmili yaşlarda ailesiyle Dimeşk'e hicret etmiştir. Dindar bir çevrede yetişmiş ve Kur'ân'ı hıfz etmiştir. Dayısı Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Kudâme'ye çok sıkı bir mülazemette bulunmuş, dayısının kızı ile evlenmiş ve ileride her biri âlim olacak, ikisi kız, toplam beş çocuk sahibi olmuştur. Bağdat'a gitmiş ve orada ilim talep etmiştir. Çok dindar, çok iffetli ve âlim bir zat oluşu sebebiyle nereye gitse orada itibar görmüş ve önder kabul edilmiştir. Güzel ahlakı, hüsn-i muaşeret ve şecaati ile de akrabalarını gözetmiştir¹¹⁴. 530 senesinde doğan Abdülvâhid b. Ahmed, 590 senesi Şaban'ında (Ağustos 1194) zulmen öldürülerek vefat etmiştir¹¹⁵.

Ziyâüddîn'in annesi, hayır ve salâh ehli bir hanım olan Ümmü Ahmed Rukayye bt. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisiyye'dir (v. 621/1224)¹¹⁶. Ümmü Ahmed; Cemmâ'îl'den Dimeşk'e göçen Makdisîler'in rehberi ve reisi olan Ahmed b. Muhammed b. Kudâme'nin kızı, babasının vefatının ardından da bu riyaseti üstlenen Ebû Ömer Muhammed'in kız kardeşidir¹¹⁷. O, Makdisîler'in mazisine dair tarih gibidir¹¹⁸. Ziyâüddîn ve diğerleri, Kudüs yılları ve Dimeşk'e hicretlerine dair ondan çokça nakilde bulunurlar. 536 senesi başlarında (1141) doğan Ümmü Ahmed, 621 senesi Şaban ayında (Eylül 1224) vefat etmiştir¹¹⁹. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulbâkî (İbnü'l-Battî), Ahmed b. el-Mukarreb el-Kerhî ve Şühde gibi bazı hocalardan icâzetle rivayette bulunmuştur. Kendisinden de oğlu Ziyâüddîn, torunu Fahrüddîn Alî ve yeğeni Şemsüddîn Abdurrahmân rivayette bulunmuştur¹²⁰. Şöhretinden dolayı Hâfız Zekiyyüddîn el-Münzirî (v. 656/1258) de ondan icâzetle rivayette bulunmuştur¹²¹.

¹¹³ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 912.

¹¹⁴ Hasnâ Bekrî, 88.

¹¹⁵ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 912. Ziyâüddîn'in babası Abdülvâhid b. Ahmed el-Makdisî hakkında daha fazla bilgi için bkz. Muhammed Mutî' el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn fî'l-meşyehati'l-büldâniyye*, Dâru'l-Beyzâir, Dimeşk 1427/2006, I, 69-75.

¹¹⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra (ev el-Müstahrec mine'l-ehâdisi'l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ)*, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, Dâru Hadır, Beyrût 1420-1421/2000-2001, III, 60, V, 228-229; el-Münzirî, III, 124-125; İbn Tolûn, I, 69.

¹¹⁷ İbn Tolûn, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 13.

¹¹⁸ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 40.

¹¹⁹ Hasnâ Bekrî, 89.

¹²⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 666.

¹²¹ el-Münzirî, III, 124.

Ziyâüddîn'in biri kendisinden büyük diğeri küçük iki erkek kardeşi, iki de kız kardeşi vardır. Ağabeyinin adı Ahmed, küçük kardeşinin ismi ise Abdurrahîm'dir. Kız kardeşlerinin isimleri de Âsiye ve Zeynep'tir¹²². Kardeşleri de yine ilim ehli kimselerdir.

Büyük kardeşi Şemsüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed 564'te Sâlihiyye'de dünyaya gelmiştir. Henüz onlu yaşlarındayken ilim tahsili için rihleye başlamıştır. Bağdat, Neysâbûr, Hemedân, Vâsıt ve Buhâra'ya rihleler yapmıştır. Uzunca bir müddet Buhâra'da kaldığı için de el-Buhârî nisbesiyle anılmış ve tanınmıştır. Makdisîler içinde en fasih konuşan kimse olan Şemsüddîn Ahmed hakkında kardeşi Ziyâüddîn “fakîh, verâ sahibi, sika” ifadelerini kullanmıştır. 623 yılının Cemaziyelahir ayında (Mayıs 1226) vefat eden Ahmed b. Abdilvâhid, dayısı Muvaffakuddîn'in yanına defnolunmuştur¹²³.

Küçük kardeşi Kemâlüddîn Abdurrahîm ise 572 doğumludur. O da Bağdat'a rihle yapmış, burada İbnü'l-Cevzî, İbn Küleyb ve daha başkalarından hadis dinlemiştir. Sonrasında Hemedân ve İsfahân'a da gitmiştir. Cömert, cesur ve âbid biri olduğu nakledilen Abdurrahîm, Receb 612'de (Kasım 1215) kırk yaşında vefat etmiştir. Ziyâüddîn, *İbn Arafe'nin Cüzü*'nü ondan dinlemiştir¹²⁴.

Kız kardeşlerinden Ümmü Ahmed Âsiye, 577 senesinde doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve başkalarına da öğretmeye gayret göstermiştir. Çok dindar, hayır ve ibadet ehli bir hanımdır. Dayısı Muvaffakuddîn'in oğlu Mecdüddîn Îsâ ile evlenmiştir. İbn Şâtîl, Ebu's-Saâdât gibi devrindeki birçok meşhur hocadan icâzetle rivayette bulunmuş, kendisinden de birçok kimse yine icâzetle rivayette bulunmuştur. 640 senesi Receb ayında (Ocak 1243) vefat etmiştir¹²⁵.

¹²² Bkz. el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 33-35; Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Avâli'l-esânîd min nefâisi's-sünneti'n-nebeviyye*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfiz, Dâru'l-Mektebî, Dimeşk 1428/2008, Muhakkıkın Mukaddimesi, 14.

¹²³ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIII, 731-732; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 353-356.

¹²⁴ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIII, 340.

¹²⁵ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 314-315.

Diğer kız kardeşi Zeyneb, amcası İbrâhîm'in oğlu Bahâüddîn Abdurrahmân ile evlenmiştir¹²⁶. Künyesi Ümmü Muhammed'dir. es-Silefî'den (v. 576/1180), "âlî isnadlı rivayetlerinden seçmeler"inin icâzetini almış ve bunları rivayet etmiştir¹²⁷.

Ziyâüddîn'in Abdurrahmân, İbrâhîm ve Rızâ adlarında üç amcası vardır¹²⁸. Bunlardan Ebû Abdilkerîm Abdurrahmân, en büyük amcasıdır. Makdisîler'in Dimeşk'e hicretinden önce ilim tahsili için Dimeşk'e gelmiştir. Bir müddet de Harrân'da ikamet eden Abdurrahmân b. Ahmed, Receb 555'te (Temmuz 1160) Dimeşk'te vefat etmiştir¹²⁹.

Diğer amcası İbrâhîm de Ziyâüddîn'in babası Abdülvâhid'den büyüktür. 525 senesinde dünyaya gelmiştir. Ticaret için Mısır'a gittiğinde İskenderiye'de es-Silefî'den hadis dinlemiştir. 574 senesi Receb (Aralık 1178) ayında vefat etmiştir¹³⁰.

Burada, Ziyâüddîn'in yetişmesinde ve ilim yolunu tercihinde çokça katkısı bulunan dayılarından da bahsetmek gerekir. Ziyâüddîn'in büyük dayısı ve babası Ahmed'den sonra Makdisîler'in reisi ve hâmişî olan Ebû Ömer Muhammed b. Ahmed, 528 senesinde Cemmâ'il'de dünyaya gelmiştir. Sâlih, âbid ve zâhid bir zattır. Haçlılar Kudüs'ü ve civarını işgal ettiklerinde babalarının rehberliğinde ailesi ve kardeşi Muvaffakuddîn ile birlikte Dimeşk'e hicret etmişler¹³¹ ve Kâsiyûn dağındaki yerlerine geçene dek Ebû Sâlih Mescidi'nde ikamet etmişlerdir¹³². Ebû Ömer, Makdisîler'in Dimeşk Sâlihiyye'deki düzenlerini tesis ve inşa etmesinde en büyük gayreti sarf eden kimsedir¹³³.

Sâlihiyye'de hem ailesinin yetişmesi hem de ilim talibleri için el-Medresetü'l-Ömeriyye diye isimlendirilen bir medrese kurmuş; burada Kur'ân ve Hanbelî fıkıhı öğretmiştir¹³⁴. Yine Sâlihiyye'nin ilk büyük câmiî olan el-Câmi'u'l-Muzafferî'yi (Câmi'u'l-

¹²⁶ ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, XIII, 770.

¹²⁷ Bkz. el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 35.

¹²⁸ ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, XII, 61.

¹²⁹ ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, XII, 92-93.

¹³⁰ ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, XII, 534-535.

¹³¹ en-Nu'aymî, II, 77-78 (*el-İber*'den naklen).

¹³² İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 109-110; İbn Tolûn, I, 65-66.

¹³³ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXII, 5-6; İbn Tolûn, *Muhakkıkın Mukaddimesi*, I, 13.

¹³⁴ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 259; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 118, 120-121; en-Nu'aymî, II, 77 (*el-A'lâku'l-hatîre*'den naklen), 78 (*el-Maksadü'l-erşed*'den naklen).

Hanâbile) inşa etmiştir¹³⁵. Böylece bir yandan Makdisîler’le alâkadar olurken diğer yandan da vaazlar, hutbeler ve derslerle ilim yolunda gayret göstermiştir¹³⁶. Devrinin önde gelen muhaddislerinden hadis dinlemiş, Mısır’a rihle yapmıştır. Burada ilimi birikimini artırırken birçok meşhur kitabı da istinsah etmiştir¹³⁷. Nûruddîn Mahmûd Zengî indinde makbul ve muhterem biri olan Ebû Ömer¹³⁸; cihaddan da geri durmamış, Salâhuddîn Eyyûbî’nin yanında gazalara katılmıştır¹³⁹. Birçok kerametine şahit olunan¹⁴⁰ hatta zamanının kutbu olduğu¹⁴¹ söylenen Ebû Ömer 607/1210 senesinde vefat etmiş, vefat haberini duyan herkes cenazesine iştirak etmiştir¹⁴².

Diğer dayısı Muvaffakuddîn Abdullâh ise Hanbelî fıkıhındaki en kapsamlı eserlerden olan *el-Muğnî*’nin müellifidir. 541 senesinde ağabeyi gibi o da Cemmâ’îl’de dünyaya gelmiştir¹⁴³. Bir şiirinde kullandığı “muvaffak” redifinden dolayı Muvaffakuddîn diye meşhur olmuştur¹⁴⁴. 561’de (1166) hicret ettikleri Dimeşk’ten teyzesinin oğlu Abdülğanî el-Makdisî (v. 600/1203) ile birlikte Bağdat’a rihle yapmış¹⁴⁵ ve burada aralarında İbnü’l-Battî (v. 564), Şühde ve Abdülkâdir el-Cîlânî’nin (Geylânî) de bulunduğu birçok kimseden hadis dinlemiştir¹⁴⁶. Bağdat’ta yaklaşık dört sene kalan Muvaffakuddîn 565’te (1169) Musul’a

¹³⁵ Ebû Ömer Muhammed 598 senesinde caminin inşasına başlamıştır. Ancak bir zaman sonra maddî imkânsızlıklar sebeplerle inşaata ara vermek zorunda kalmıştır. Bu defa bu durumu haber alan bazı devlet ricâlî ve zenginlerin yardımları ile cami 599 senesinde tamamlanmıştır (Bkz. İbn Şeddâd, *el-A’lâku l-hatîre*, 86; el-Hâfiz, *Câmi’u l-Hanâbile el-Muzafferî*, 24-26).

¹³⁶ el-Hâfiz, *Câmi’u l-Hanâbile el-Muzafferî*, 61; *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 19.

¹³⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 110-112.

¹³⁸ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 120; en-Nu’aymî, II, 80.

¹³⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 118.

¹⁴⁰ Bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 115-124.

¹⁴¹ Ebû Ömer el-Makdisî’nin, zamanının kutbu olduğuyla ilgili kaynaklarda birçok rivayet yer almıştır. Bunlardan birinde; Dimeşk’e gelen Mağribli bir kimsenin, Kâsiyûn dağı sorduğu kendisine gösterilmesinin ardından orda ikamet eden Ebû Ömer’in yanına gelerek: “Mağrib’den buraya sırf seni ziyaret etmek için geldim. Ardından yine Mağrib’e döneceğim.” dediği, hangi sebeple böyle yaptığı kendisine sorulduğunda önce cevaplamaktan imtina ettiği, ısrar edildiğinde ise “Benim Mağrib’de, evinden sadece namazlar için çıkan bir hocam vardır. Bir gece (onu namazda göremeyince) nerede olduğunu sordum. ‘Burada yok!’ dediler. Ertesi sabah kendisine, dün gece nerede olduğunu sorduğumda bana ‘Kâsiyûn dağındaki Şeyh Muhammed’e kutupluk verildi. Dün gece onu tebrik etmeye gittik.’ demişti.” cevabını verdiği anlatılmaktadır (ez-Zehabî, *Târîhu l-İslâm*, XIII, 178).

¹⁴² ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XXII, 8-9; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 122. Cenazasına 20.000 kişinin katıldığı söylenmiştir (İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 123). Ayrıca bkz. Sibt İbnü’l-Cevzî, XXII, 175-183.

¹⁴³ ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XXII, 165-166; es-Safedî, XVII, 23; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 117; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 281.

¹⁴⁴ Ferhat Koca, “İbn Kudâme, Muvaffakuddin”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1999, XX, 139.

¹⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 117.

¹⁴⁶ es-Safedî, XVII, 23.

geçmiş¹⁴⁷, burada da bir müddet kaldıktan sonra Dimeşk'e dönmüştür. 567'de (1171) tahsiline devam etmek için tekrar Bağdat'a gelmiştir¹⁴⁸. en-Nâsîh İbnü'l-Hanbelî (v. 634/1236), Muvaffakuddîn'in 574 senesinde hacca gittikten sonra Iraklılar'la birlikte yine Bağdat'a geldiğini ve burada kaldığı bir sene zarfında beraber İbnü'l-Mennî'nin derslerine devam ettiklerini, ardından Dimeşk'e dönerek el-Hırakî'nin (v. 334/946) *el-Muhtasar*'ının şerhi olan *el-Muğnî* ile meşgul olduğunu ve nihayet eserini tamamladığını nakletmektedir¹⁴⁹. Muvaffakuddîn de ağabeyi Ebû Ömer gibi âbid, zâhid ve güzel ahlâk sahibidir¹⁵⁰. Muvaffakuddîn Ahmed İbn Kudâme 620/1223 senesinde Dimeşk'te vefat etmiş, Kâsiyûn dağı eteğindeki el-Câmi'ü'l-Muzafferî'nin arkasındaki kabristana defnedilmiştir¹⁵¹.

Ziyâüddîn'in, bu ikisinden başka Ubeydullâh isminde bir dayısı daha vardır. H. 550 senesinde dünyaya gelmiştir. Bağdat'ta Şühde, Abdülhâkk ve daha başkalarından hadis dinlemiştir. Yirmi beş yaşında iken (h. 575) hac esnâsında aldığı bir ok darbesiyle yaralanmış ve bir müddet sonra vefat etmiştir¹⁵².

İlk tahsilini aile fertleri ve yakın akrabalarından alan Ziyâüddîn, küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir¹⁵³. Dayıları Ebû Ömer Muhammed ve Muvaffakuddîn Abdullâh'tan hadis ve fıkıh ilmini tahsile başlamış vefatlarına dek de onlardan okumaya devam etmiştir¹⁵⁴. Tespit edilebildiğine göre henüz yedi yaşında iken (h. 576) dayısı Muvaffakuddîn'e hadis arzında bulunmuştur ve ismi semâ' kayıtlarına geçmiştir¹⁵⁵. Ayrıca zaman zaman, Dimeşk

¹⁴⁷ Koca, "İbn Kudâme, Muvaffakuddîn", XX, 139.

¹⁴⁸ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXII, 166; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 117; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 282-283.

¹⁴⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 283.

¹⁵⁰ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXII, 171; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 117-118.

¹⁵¹ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXII, 172; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 297. Ayrıca bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, XXII, 265-268. Ziyâüddîn'in dayısı Muvaffakuddîn, fakîh ve muhaddis olduğu gibi aynı zamanda tasavvuf ehli bir şahsiyettir. Bizzat hocası Abdülkâdir el-Geylânî'den hırka giymiştir (Bkz. George Makdisi, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, trc. Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul 2007, ("Muvaffakuddîn İbn Kudâme'nin Tarikat Silsilesi" başlıklı makale) s. 179-188).

¹⁵² ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 555.

¹⁵³ ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472; el-Kütübî, III, 426; es-Safedî, IV, 48; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Vâfî*'den naklen); el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 40.

¹⁵⁴ Bkz. el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 41-43, 136, 210. Ziyâüddîn'in, dayısı Muvaffakuddîn'den okuduğu eserler için bkz. el-Hâfiz, *el-Fethü'l-mübîn*, I, 230-269.

¹⁵⁵ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 136, 191.

Câmii'ne gelen meşhur muhaddislere hadis okumaya giden dayısının yanında da bulunmuştur¹⁵⁶.

Öncelikle yakın akrabalarından ilim almaya başlayan Ziyâüddîn, bununla yetinmeyip doğduğu şehir olan Dimeşk'in âlimlerinden ve buraya gelen muhaddislerden de hadis dinlemiştir¹⁵⁷. Nitekim h. 576 senesinde -henüz 7 yaşında iken- Ebu'l-Me'âlî Abdullâh b. Abdirrahmân b. Sâbir es-Sülemî'den¹⁵⁸ (v. 576/1180), h. 577 senesinde Ebu'l-Feth Ömer b. Alî b. Hammûye es-Sûfî¹⁵⁹ (v. 577/1181), Ebu'l-Mecd el-Fazl b. el-Hüseyn b. İbrâhîm b. Süleymân el-Bânyâsî¹⁶⁰ (v. 581/1186) ve Ebû Tâlib Hazır b. Hibetillâh b. Ahmed b. Abdillâh b. Tâvûs'tan¹⁶¹ (v. 578/1182) Dimeşk'te hadis dinlemiştir¹⁶². Yine akrabalarından el-Hâfız Abdülğanî el-Makdisî ve onun kardeşi İmâdüddîn İbrâhîm'e talebelik etmiş,¹⁶³ Abdülğanî el-Makdisî'ye mülazemette bulunarak beraberinde Mısır'a rihle yapmış ve onun yanında kendini geliştirmiştir¹⁶⁴.

İlimle ve ibadetle meşgul geniş bir aile ortamında yetişen Ziyâüddîn el-Makdisî, bu çevrenin tesiri ve teşvikleriyle küçüklüğünden itibaren ilme ilgi duymuş ve tahsiline gayret etmiştir. Ziyâüddîn, başta dayıları Ebû Ömer, Muvaffakuddîn Abdullâh, yakın akrabası el-Hâfız Abdülğanî ve kardeşi İmâdüddîn olmak üzere yakın çevresinden istifade ettiği gibi doğduğu ve yaşadığı şehir olan Dimeşk'in âlimlerinden ve buraya dışarıdan gelen bazı meşhur âlimlerden de istifade etmiştir. Bütün bunlar, Ziyâüddîn'in ileride övgüyle bahsedilecek ilmî birikimini elde etmesinde önemli bir aşama olmuştur.

¹⁵⁶ Hasnâ Bekrî, 92; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 40, 43, 136.

¹⁵⁷ el-Hüseynî, I, 143; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 40.

¹⁵⁸ Tercemesi için bkz. ez-Zehebî, *Târihu 'l-İslâm*, XII, 583-584.

¹⁵⁹ Tercemesi için bkz. ez-Zehebî, *Târihu 'l-İslâm*, XII, 602.

¹⁶⁰ Tercemesi için bkz. ez-Zehebî, *Târihu 'l-İslâm*, XII, 737.

¹⁶¹ Tercemesi için bkz. ez-Zehebî, *Târihu 'l-İslâm*, XII, 611-612.

¹⁶² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, I, 226, IV, 368, 423, VI, 76, XI, 106; İbnü'z-Zâhirî, III, 1717, 1718. Ziyâüddîn'in, genç yaşında Dimeşk'te hadis dinlediği diğer meşhur isimler için bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 191-192.

¹⁶³ Bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 44-47, 136.

¹⁶⁴ ez-Zehebî, *Târihu 'l-İslâm*, XIV, 472; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 45.

1.1.3. Aile Hayatı

İki kere evlendiği bilinen Ziyâüddîn'in ilk evliliği, Makdisîler Kâsiyûn'a intikal ettikten sonra ailece Dimeşk'e hicret edenlerden Şihabüddîn Muhammed'in¹⁶⁵ kızı ve saliha bir hanım olan Âsiye bt. Ebî Abdillâh Muhammed b. Halef b. Râcih el-Makdisîyye¹⁶⁶ (v. 633/1235) ile olmuştur. Kendisi Kur'ân'ı ezberlemiş ve hadis rivayetinde de bulunmuş biridir¹⁶⁷. Ziyâüddîn onunla 593 senesinde, ilmî yolculuklarına başamaladan önce evlenmiştir. Vefatına dek kırk yıl üç ay evli kalmışlardır¹⁶⁸. Eşinin çok dindar, hayırlı ve iffetli biri olduğunu söyleyen Ziyâüddîn, onunla evlenme sebebini de bu ahlâkına bağlamaktadır¹⁶⁹.

İlk hanımının vefatından sonra evlendiği hanımı da akrabasından olup, el-Kâdî Takıyyüddîn Süleymân'ın kız kardeşi Âmine bt. Hamza b. Ahmed b. Ömer b. Ebî Ömer Muhammed el-Makdisîyye'dir (v. 643/1245). İlk eşi gibi Âmine de dindar, hayırlı, uyumlu bir hanımdır. Kur'ân-ı Kerîm hıfzını kocası Ziyâüddîn'den tamamlayan Âmine bt. Hamza, Ziyâüddîn'den yaklaşık bir ay evvel vefat etmiştir¹⁷⁰.

Yukarıda da değinildiği üzere, iki evlilik yapmasına ve Ebû Abdillâh künyesine rağmen kaynaklarda erkek yahut kız olsun Ziyâüddîn'in bir çocuğunun olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır¹⁷¹. Şayet bu evliliklerinden bir çocuğu olmuşsa bu defa onu çok erken yaşta kaybetmiş olması ihtimali akla gelmektedir.

¹⁶⁵ İbn Tolûn, I, 74.

¹⁶⁶ Diğer yandan, Âsiye'nin babası Muhammed b. Halef (Ziyâüddîn'in kayınpederi) de, Ziyâüddîn'in büyük dayısı Ebû Ömer Muhammed ile onun hanımı (ve Ziyâüddîn'in halası) Fâtıma bt. Ahmed b. Abdırrahmân'ın kızları Âmine bt. Ebî Ömer ile evlidir. Başka bir deyişle Ziyâüddîn'in aynı anda dayısı ve halasının kızı olan Âmine, Ziyâüddîn'in kayıinvalidesi olmaktadır (Bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 37-38).

¹⁶⁷ el-Münzirî, III, 404.

¹⁶⁸ Hasnâ Bekrî, 95.

¹⁶⁹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 102; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 38.

¹⁷⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 438. Hasnâ Bekrî, çalışmasında sadece ilk eşinden bahsetmiş, ikinci hanımına dair bir şey söylememiştir (Bkz. Hasnâ Bekrî, 94-95).

¹⁷¹ Bkz. dn. 99.

1.1.4. Vefatı

Ziyâüddîn el-Makdisî, tamamı ilim yolunda geçen yetmiş dört senenin ardından 28 Cemaziyelahir 643 (20 Kasım 1245) Pazartesi günü Dimeşk'te vefat etmiştir¹⁷². Cenazesi, içerisinde dayıları Muvaffakuddîn ile Ebû Ömer'in kabirlerinin de bulunduğu Kâsiyûn dağındaki mezarlığa defnedilmiştir¹⁷³.

Bazı kaynaklarda ise -doğum tarihinde olduğu gibi- Ziyâüddîn'in vefat tarihine dair (doğru kabul edilen 28 Cemaziyelahir 643 tarihinden) farklı tarihler yer almıştır. Nitekim Sıbt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256), onu 646 senesinde vefat edenler içerisinde zikretmiş, ay olarak da Cemaziyelevvel'i vermiştir¹⁷⁴. Başka hiçbir kaynakta yer almayan bu tarihin hatalı olduğu açıktır. Zaten *Mir'âtü'z-zemân*'ın muhakkıki da düştüğü kayıtlarla buna işaret etmiştir¹⁷⁵. Vefat tarihiyle ilgili İbn Receb (v. 795/1393) ve İbn Mühlif (v. 884/1479), 28 yerine (muhtemelen) tashîfen 18'i vermişlerdir. Diğer yandan ez-Zehebî de *Siyer*'de vefat tarihinden bahsetmezken *el-İber*'de vefatını 26 olarak kaydetmiştir¹⁷⁶. en-Nu'aymî (v. 927/1521) de önce *el-İber*'den naklen 26 Cemaziyelahir'i vermiştir¹⁷⁷. İlerleyen sayfalarda ise yine ez-Zehebî'den nakille bu defa 28 tarihini vermiştir. Ancak daha tuhaf olan ise hemen ardından vefat yaşını 40 olarak vermesidir¹⁷⁸. Bir sonraki sayfada da bir başka nakille 18 Cemaziyelahir tarihi geçmektedir¹⁷⁹.

İlgili konuda yüksek lisans çalışması bulunan Araboğa, Ziyâüddîn'in vefat tarihiyle ilgili ihtilafa tartışmalara değinmeden vefatını sadece ay ve yıl olarak vermiştir¹⁸⁰.

¹⁷² el-Hüseynî, I, 142; İbnü'z-Zâhirî, III, 1743; İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 189; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 476; *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 134; es-Safedî, IV, 49; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 521; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VI, 354; İbn Müflih, II, 451; en-Nu'aymî, II, 73 (*Târîhu'l-İslâm*'dan naklen); el-Uleymî, IV, 254.

¹⁷³ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 521; İbn Müflih, II, 451; en-Nu'aymî, II, 74; İbn Tolûn, II, 529-530; İbnü'l-İmâd, VII, 391.

¹⁷⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, XXII, 405.

¹⁷⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, XXII, 405 (5. dn.).

¹⁷⁶ Bkz. ez-Zehebî, *el-İber*, III, 248.

¹⁷⁷ Bkz. en-Nu'aymî, II, 71.

¹⁷⁸ en-Nu'aymî, II, 73 (*Târîhu'l-İslâm*'dan naklen).

¹⁷⁹ Bkz. en-Nu'aymî, II, 74 (*el-Maksadü'l-erşed*'den naklen). Kanaatimizce *ed-Dâris*'in *Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye* baskısı da pek muteber bir baskı değildir. Muhtemeldir ki "40 yaşında vefat ettiği" bilgisi de nâşir kaynaklı fâhiş bir hatadır.

¹⁸⁰ Araboğa, 17.

Efendioğlu'nun, muhtemelen Hasnâ Bekrî'nin doktora çalışmasından¹⁸¹ hareketle ilgili makalesinde tercih etmiş olduğu 17 Cemaziyelahir tarihi¹⁸² ise hatalı gözükmemektedir. Zira hicrî-milâdî tarih çevirisi ile yaptığımız çeviriye¹⁸³ göre 17 Cemaziyelahir, kaynaklarda vefat günü olarak verilen pazartesi gününe denk gelmemektedir (Hasnâ Bekrî ve Efendioğlu, 18'ini de defin günü olarak belirtmişlerdir). Her ne kadar Hasnâ Bekrî ve Efendioğlu, Ebû Şâme el-Makdisî'yi (v. 665/1267) Ziyâüddîn'in muâsırı ve konuya dair bilgi veren en eski kaynak¹⁸⁴ olarak delil gösterecekler de 18'ini söyleyen kaynaklarda da "pazartesi günü" kaydı yer aldığından¹⁸⁵ ve 17 yahut 18 Cemaziyelahir, pazartesine denk gelmediğinden isabetli olan: pazartesine denk gelen 28 Cemaziyelahir (643) olmalıdır¹⁸⁶. Kaldı ki Hasnâ Bekrî'nin de değindiği (ancak tercih etmediği) ve ilk kaynaklardan sayılabilecek olan Cemâlüddîn İbnü'z-Zâhirî'nin (v. 696/1269?) *Meşyehatü İbni'l-Buhârî*'de aktardığı ve Fahrüddîn İbnü'l-Buhârî'nin (v. 690/1290?) bizzat amcası Ziyâüddîn'den nakline göre de vefat tarihi 28 Cemaziyelahir 643'tür¹⁸⁷. Yine ilk kaynaklardan İzzüddîn el-Hüseynî'nin (v. 695/1295) *Sılatü't-Tekmile*'sinde yer alan tarih de budur¹⁸⁸.

Son olarak; İbn Tağrıberdî'nin (v. 874/1470) *ed-Delîlü's-şâfi*'de Ziyâüddîn'in Tatarlar tarafından 658'de şehid edildiğine dair vermiş olduğu bilgi¹⁸⁹ hem daha önce *en-Nücûmu'z-zâhire*'de söylediği¹⁹⁰ ve bizce doğru olan tarihten tamamen farklı hem de ilginçtir¹⁹¹.

¹⁸¹ Bkz. Hasnâ Bekrî, 412-413.

¹⁸² Efendioğlu, "Ziyâeddîn el-Makdisî ve el-Ehâdisü'l-muhtâra Adlı Eseri", 69.

¹⁸³ Çeviri için bkz. <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu> (Erişim 10 Şubat 2018).

¹⁸⁴ Bkz. Ebû Şâme, *Terâcimu ricâli'l-karneyn*, 272.

¹⁸⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 521; İbn Müflih, II, 451.

¹⁸⁶ Tespitimizin doğruluğuna dair bir diğer husus da Efendioğlu'nun, doğum tarihi için vermiş olduğu milâdî 12 Ocak 1174 tarihinin çeviride bulduğumuz tarihle aynı oluşudur. Dolayısıyla şayet doğum tarihi doğru ise -ki bizim tespitimize göre de böyledir- vefat tarihi de bununla uyumlu olarak 20 Kasım 1245 Pazartesi (28 Cemaziyelahir 643) olmalıdır.

¹⁸⁷ İbnü'z-Zâhirî, III, 1743.

¹⁸⁸ el-Hüseynî, I, 142.

¹⁸⁹ İbn Tağrıberdî, *ed-Delîlü's-şâfi*, II, 650. Muhammed Şeltût tahkikte, müstensihinin sehven bir önceki tercemeye bakarak vefat tarihini bu şekilde verdiğine işaret etmiş ve bunu atıfta bulunduğu kaynaklardan hareketle 643 olarak tashih etmiştir. Bu makul ve kabul edilebilir bir izah olmakla birlikte Tatarlar tarafından şehid edildiği bilgisi, daha önce kimse tarafından söylenmemiş garip bir bilgidir ve muhakkık buna temas etmemiştir.

¹⁹⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VI, 354.

¹⁹¹ Hasnâ Bekrî, *ed-Delîlü's-şâfi*'deki bu hatanın giderilmesi için ilgili tercemenin hepsinin bir öncekine katılması gerektiğini söylemektedir. Zira ilgili terceme sahibi Muhammed b. Abdilhâdî'nin (v. 658), Tatarlar tarafından şehid edildiği bilgisine *ez-Zehebî*'nin *Siyer*'inden (Bkz. XXIII, 342-343) delil getirmektedir (Bkz.

1.2. TAHSİLİ VE TEDRİS FAALİYETLERİ

Ziyâüddîn el-Makdisî, hayatının neredeyse tamamını ilim tahsili ve tedrisi ile geçirmiştir¹⁹². Nitekim tarih, tabakât ve biyografi eserlerinin birçoğunda kendisinden bahsediliyor oluşu, şöhretine ve yaşadığı devirdeki ilmî yetkinliğine işaret etmektedir¹⁹³. Küçük yaşlardan itibaren, içersinde bulunduğu ilim ve takva ortamından istifade etmeye başlamış; muhaddislerin ve Makdisîlerin de âdeti olduğu üzere ilmî yolculuklara çıkmış, ilmî birikimini sürekli artırmanın gayretinde olmuştur¹⁹⁴.

1.2.1. Tahsili

Ziyâüddîn, doğduğu şehir olan Dimeşk'in âlimlerinden ve buraya gelen muhaddislerden hadis dinlemiştir¹⁹⁵. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir¹⁹⁶. Ayrıca yakın çevresinden fıkıh, nahiv ve diğer bazı ilimlerden de okumuştur¹⁹⁷.

Dimeşk'te ders aldığı meşhur hocalarından bazıları şunlardır: Dayıları Ebû Ömer ile Muvaffakuddîn, kardeşi Ahmed, amcazadesi Abdurrahmân (b. İbrâhîm), el-Hâfız Abdülğânî el-Makdisî, kardeşi İbrâhîm b. Abdilvâhid el-Makdisî, Ebu'l-Me'âlî b. Sâbir (v. 576/1180), el-Fazl b. el-Bânyâsî (v. 581/1186), İbn Sadaka el-Harrânî (v. 584/1188), Ahmed b. Alî el-Mevâzînî (v. 585/1189), Abdurrahmân b. Alî el-Hirakî (v. 587/1191), Berekât b. İbrâhîm el-Huşû'î (v. 598/1201)¹⁹⁸.

Hasnâ Bekrî, 413). Burada istinsahtan kaynaklanan bir karışıklık olduğu anlaşılmakla birlikte Hasnâ Bekrî'nin tercemenin "kâmilin" birleştirilmesini söylemesi de pek makul gözükmemektedir.

¹⁹² ez-Zehbî, *el-İber*, III, 248; en-Nu'aymî, II, 71 (*el-İber*'den naklen).

¹⁹³ Hasnâ Bekrî, 83.

¹⁹⁴ Hasnâ Bekrî, 97-98.

¹⁹⁵ el-Hüseynî, I, 143; ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127; *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 133; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 516; İbn Müflih, II, 450; İbnü'l-İmâd, VII, 388.

¹⁹⁶ ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472; el-Kütübî, III, 426; es-Safedî, IV, 48; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Vâfi*'den naklen). Makdisî ailesinin, Kur'ân-ı Kerîm'in öğrenilmesi ve ezberlenmesi hususundaki gayretleri için bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 184-186.

¹⁹⁷ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 136, 210.

¹⁹⁸ ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127; Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Sebetü mesmû'âti'l-İmâm el-Hâfız Ziyâiddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999, Muhakkıkın Mukaddimesi, 15.

Hadis ilminde temeyyüz eden Ziyâüddîn, el-Hâfız Abdülğânî el-Makdisî'nin yanında yetişmiştir¹⁹⁹. Ziyâüddîn, hocasına olan itimadını ve onun bu ilimdeki ehliyetini “el-Hâfız Abdülğânî el-Makdisî, hadiste mü'minlerin emiridir.”²⁰⁰ övgüsüyle ifade etmiştir. Bununla birlikte el-Mizzî (v. 742/1341), Ziyâüddîn'in hadisi ve ricâli Abdülğânî'den daha iyi bildiğini söylemiştir²⁰¹. el-Mizzî'nin bu tespiti, Ziyâüddîn'in bu ilimdeki derecesine açık bir şekilde işaret etmektedir.

Ziyâüddîn, hadislerle beraber fıkıh ilmiyle de iştigal etmiştir. Mısır'daki hocalarından Alî b. Hamza el-Kâtib er-Râzî el-Bağdâdî (v. 599/1203), Receb 595 tarihli semâ' kaydında onun için “el-Fakîh el-İmâm Ziyâüddîn” övgüsünde bulunmuştur²⁰². İzzüddîn İbn Şeddâd (684/1285) da Ziyâüddîn için “el-Fakîh” ifadesini kullanmıştır²⁰³. Tamamlamaya ömrünün vefa etmediği *el-Ahkâm* isimli (*sünen*) kitabı da onun fakâhatine delâlet etmektedir²⁰⁴.

Ayrıca Hanbelî fıkıhına dair el-Hırakî'nin (v. 334/946) *el-Muhtasar*'ını ezbere bildiğine, dayısı Muvaffakuddîn'in ona yazdığı şerh olan *el-Muğnî*'yi de dayısından okuduğuna dair işaretler kaynaklarda yer almaktadır²⁰⁵. Diğer yandan Kur'ân kıraatleriyle de

¹⁹⁹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 472; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127; el-Kütübî, III, 426; es-Safedî, IV, 48; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Vâfî*'den naklen).

²⁰⁰ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 5; Ebû Ğudde, Abdülfettâh, *Ümerâü'l-mü'minîn fi'l-hadîs (Cevâbu'l-Hâfız Ebî Muhammed Abdil'azîm el-Münzirî el-Misrî an es'ile fi'l-cerh ve't-ta'dîl* içerisinde s. 101-156), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1426/2005, 115.

²⁰¹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 474; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 49; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 517; en-Nu'aymî, II, 73 (*Târihu'l-İslâm*'den naklen); İbnü'l-İmâd, VII, 389 (*Târihu'l-İslâm*'den naklen).

²⁰² el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 630.

²⁰³ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 258; en-Nu'aymî, II, 71.

²⁰⁴ Bkz. başlık: 1.2.1.5.1.2.2. el-Ahkâm.

²⁰⁵ Bkz. İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 158; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIII, 604; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXII, 168; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 294. Ziyâüddîn'in dayısı Muvaffakuddîn'den okuduğu eserler için bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, I, 230-270.

ilgilenmiş²⁰⁶, farklı zamanlarda farklı hocalara tilavette/arzada²⁰⁷ bulunmuştur²⁰⁸. Ayrıca edebiyat, dil ve tefsir gibi ilimleri de tashil ettiği bilinmektedir²⁰⁹.

Rihleler yapan, ehlinden hadis toplayan, ardından kıymetli ve güzel birçok eser veren Ziyâüddîn²¹⁰; Mısır, İsfahân, Bağdat, Hemedân, Neysâbü'r, Herât, Merv gibi birçok ilim merkezini dolaşmıştır²¹¹. Yıllar süren bu ilmî yolculuklarını tamamladıktan sonra çok sayıda âlimle görüşmüş ve elinde sayısız kitap ve icâzet bulunduran yetkin bir âlim olarak Dimeşk'e dönmüştür.

Beş yüzden fazla hocası olduğu bildirilen²¹² Ziyâüddîn'in sadece *Sebet*'inde ismi geçen hocalarının sayısı 97'dir²¹³. Yine sadece *Sebet*'indeki, hocalarından okumuş olduğu²¹⁴ bazı cüz, bazı ciltlerle ifade edilen eserlerin sayısı 430'dur²¹⁵.

Ziyâüddîn'in ilmî şahsiyetine en büyük katkıyı rihleleri yapmıştır²¹⁶. Gittiği birçok yeni belde ve şehirde farklı farklı isimlerden aldığı derslerle ilmî birikimini sürekli artırmıştır. Böylece devrinde hadis ilminden büyük pay elde edenlerden biri olmuştur.

²⁰⁶ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475.

²⁰⁷ Arz da denilen bu fiil, Rasûlullâh (s.a.s.) ile Cebrâil'in (a.s.) her yıl Ramazan ayında o güne kadar inen Kur'ân ayetlerini karşılıklı okuyup dinlemeleriyle (muâraza/mukâbele) başlayan, sonraları ise talebenin hocaya (farklı kıraatleriyle) Kur'ân dinletmesi manasında kullanılan bir terimdir (Bkz. Cüneyt Eren, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir İstılahları*, EKEV Yayınevi, Erzurum 2001, 14).

²⁰⁸ Bu hocalarından bazıları şunlardır: Abdülvâhid b. Sultân (v. 604/1207) (ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472), Ebû Şucâ' Muhammed b. Ebî Muhammed (v. 597/1201), Ahmed b. el-Hasen b. Ebi'l-Bekâ el-Âkûlî (v. 608/1212), Abdülcelîl b. Ebî Gâlib İbn Mendûye (v. 610/1213), Abdül'azîz b. Ahmed İbnü'n-Nâkîd (v. 616/1219) (ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 324-325, XXII, 21-22, 93-94) bunlardan bazılarıdır. Ziyâüddîn'in dayıları Ebû Ömer Muhammed ve Muvaffakuddîn Abdullâh da kıraat ilminden hissedardırlar (Bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 184-185).

²⁰⁹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475; es-Safedî, IV, 49; en-Nu'aymî, II, 73 (*Târîhu'l-İslâm*'den naklen).

²¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 198; en-Nu'aymî, II, 72.

²¹¹ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadis*, IV, 188; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127; *el-İber*, III, 248.

²¹² İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 515; İbn Müflih, II, 450; en-Nu'aymî, II, 74 (*el-Maksadü'l-erşed*'den naklen); el-Uleymî, IV, 253; İbnü'l-İmâd, VII, 388 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); ez-Ziriklî, VI, 255; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 192.

²¹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, Muhakkıkın İlavesi (Fihris I), 245-249.

²¹⁴ Semâ', kıraat/arz veya icâzet yoluyla edâ hakkını elde ettiği.

²¹⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, Muhakkıkın İlavesi (Fihris II), 250-261. Burada verilen sayılar, *Sebet*'in tamamının elimizde olmadığı hatta büyük bir kısmının kaybolduğu bilgisi (Bkz. Hasnâ Bekrî, 312; el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 24) ile beraber mülâhaza edilmelidir.

²¹⁶ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 137.

Faydalı tahrîcler yapan, kıymetli eserler telif eden Ziyâüddîn, hadis ilminin büyük imamlarından; ricâli ve hallerini, sahîhi ve sakîmi bilen; dindar ve muttakî biri olarak şöhret bulmuştur²¹⁷. İnsanlar onun eserlerinden, muhaddisler de kitaplarından çokça istifade etmiştir²¹⁸. Akranlarından da kendinden sonraki tabakadan da hadis yazmıştır²¹⁹. Hocalarından bazıları da kendisinden hadis almıştır²²⁰.

Devrindeki birçok âlim onun hakkında övgü dolu ifadeler kullanmış, onun ilmî yetkinliği ve ahlâkî üstünlüğünden bahsetmişlerdir. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

Ziyâüddîn'in akranı, aynı zamanda da talebesi olan meşhur muhaddis Muhibbuddîn İbnü'n-Neccâr²²¹ (v. 643/1245) onun için; "hâfız, mutkîn, sebt, sadûk, nebîl, hüccet, hadis ricâlini bilen, verâ sahibi, takvalı" dedikten sonra "Gözlerim, nezihlikte, iffette ve yolunun güzelliğinde onun gibisini görmedi." diye ekleyerek ondan övgüyle bahsetmiştir²²².

Öğrencisi Muhammed İbn Sellâm (v. 630/1232) ise ondan uzunca bahsederken, Ziyâüddîn'in ilmî yetkinliğine dair şunları söylemiştir: "Onda bulunan hasletlerin var olduğu bir başkasını görmedim. Hadis ilminde öncü idi. Sanki bu ilim onda son bulmuş ve ona teslim edilmişti... Ona müşkil meseleri sorardım, o da öncekilerin aciz kaldığı, sonrakilerin ise gayesine varamadığı doyurucu cevaplar verirdi. Ondan çokça okudum. Bana onun gibi fayda sağlayan olmadı..."²²³

Bir diğer talebesi ve akranı Ömer İbnü'l-Hâcib²²⁴ de hocası Ziyâüddîn hakkında "Hocamız Ebû Abdillâh; ilim, hızf, güvenilirlik ve dindarlık bakımından devrinin tek âlimi,

²¹⁷ el-Hüseynî, I, 143; el-Uleymî, IV, 253.

²¹⁸ ez-Zehebî, *el-İber*, III, 248.

²¹⁹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 377; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127. Bunlardan bazıları için bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 178-181.

²²⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475.

²²¹ Muhibbuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd b. Hasen b. Hibetillâh İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî (h. 578-643). 10 yaşında hadis dinlemeye başlamış, 15 yaşında da rihle yapmıştır. 27 sene rihlede kalmış, 3 binden fazla hocadan hadis almıştır (Bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 478-481).

²²² İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 189; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 129; *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 133; İbn Müflih, II, 450; en-Nu'aymî, II, 74 (*el-Maksadü'l-ersed*'den naklen).

²²³ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475-476.

²²⁴ İzzüddîn Ebu'l-Feth (Ebû Hafs) Ömer b. Muhammed b. Mansûr ed-Dimeşkî (Bkz. İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 241-242). Efendioğlu, ilgili makalesinde Ziyâüddîn'in talebelerinden bahsederken, Ziyâüddîn'in akranı olan talebelerine de değinmiş ve bunlardan biri olan İbnü'l-Hâcib'i de zikretmiş, "Ebu'l-Feth Ömer b. Muhammed ed-Dimeşkî (v. 630/1232)" olarak tam künyesini de vermiştir. Ancak hemen sonraki

zamanın biriciğidir. (Hatta) o, benim gibisinin tanıtmasından çok çok daha büyüktür.”²²⁵ deyip sözlerine şöyle devam eder: “Rivayetleri son derece titizlikle araştırırdı, ibadetlere çokça gayret gösterirdi, çokça zikrederdi; başkalarından bir şey beklemeyen, mütevazı, rahatlıkla ödünç kitap istenen biriydi”²²⁶... Rihlelerim esnâsında râvîlerin hallerini bilen âlimlere onu sorduğumda bana ondan uzunca bahsedip onu hıfz ve zühd ile methettiler²²⁷. Öyle ki o bir râvî hakkında cerh yahut ta‘dilde bulunsa bu muhakkak kabul edilir.”²²⁸.

Yine bir diğer talebesi ve akranı olan Ebû İshâk İbrâhîm es-Sarîfînî (v. 641/1243) Ziyâüddîn için şunları söylemiştir: “Hâfız, zâhid, âbid Ziyâüddîn el-Makdisî seferde yol arkadaşım, hazarda dostum idi. Beraberliğimiz müddetince onun hadislerinin çokluğuna ve hadis ilmindeki derinliğine hep şahit oldum.”²²⁹

İzzüddîn Abdurrahmân b. Muhammed²³⁰ (v. 661/1263) de “ed-Dârakutnî”den (v. 385/995) sonra hocamız Ziyâüddîn gibisi gelmedi.” demiştir²³¹.

Ziyâüddîn’i devrindeki diğer âlimlerden farklı kılan bir hususiyet de âlî isnâd sahibi oluşudur²³². Nitekim kendisi *Avâli’l-esânîd* isimli risalesinin sonunda “İşte bu Peygamber (s.a.s.) ile bizim aramızda yedi kişi ile (zamanımızdaki) rivayetlerden en âlî olanıdır. Hamd ve şükran Allah’adır.” diyerek buna işaret etmiştir²³³.

paragrafta talebelerinin, hocaları Ziyâüddîn hakkındaki ifadelerine dair yaptığı nakillerden birinin sahibi olan İbnü’l-Hâcib’i bu defa sehven “İbnü’l-Hâcib Ebû Amr Osmân b. Ömer el-İsnâî (v. 646/1249)” olarak vermiştir (Efendioğlu, “Ziyâeddîn el-Makdisî ve *el-Ehâdisü’l-muhtâra* Adlı Eseri”, 71). Muhtemelen Ebû Amr İbnü’l-Hâcib’in *Târîhu’l-İslâm*’daki tercemesinde yer alan “el-Hâfız Ebu’l-Feth İbnü’l-Hâcib de onu zikretmiş ve onun için ‘Fakîh, müftî, münâzir...’ demiştir.” ifadesiyle Ebû Amr hakkında bizzat Ebu’l-Feth İbnü’l-Hâcib’in değerlendirmelerine yer verilmiş olması bu hataya sebep olmuştur (Bkz. ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 551-552.)

²²⁵ ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XXIII, 129; İbnü’l-İmâd, VII, 388-389.

²²⁶ ez-Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, IV, 133; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 516-517; İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi’l-hadîs*, IV, 189.

²²⁷ ez-Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, IV, 133.

²²⁸ ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 473-474; İbnü’l-İmâd, VII, 389.

²²⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 517

²³⁰ el-Hâfız Abdülğani el-Makdisî’nin torunu İzzüddîn Abdurrahmân b. İzziddîn Muhammed b. Abdilğani’dir. Tercemesi için bkz. ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XV, 39.

²³¹ ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 474; *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XXIII, 128.

²³² Ziyâüddîn el-Makdisî, *Avâli’l-esânîd*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 6.

²³³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Avâli’l-esânîd*, 77. Âlî isnâd, ilk devirlerden itibaren muhaddislerin çokça önemsedikleri ve bu hususta gayret gösterdikleri bir meseledir. Öyle ki ölüm döşeginde son arzusu sorulan meşhur muhaddis Yahyâ b. Ma’in’in (v. 233/848) “Yalnız kalacağım bir ev ve âlî isnâd” cevabını verdiği

Ayrıca hocaları, akranları ve kendinden sonraki âlimler tarafından Ziyâüddîn hakkında birçok övgü ve ta‘dîl ifadesi kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

“eş-Şeyh el-İmâm el-Hâfız”²³⁴, “el-İmâm el-Âlimu’l-evhad”²³⁵, “Şeyhu vaktih, Nesîcî vahdih, el-Âlimu’r-Rabbânî”²³⁶, “Sika, Cebel, Hâfız, Deyyin”²³⁷, “el-İmâm el-Hâfız es-Sika en-Nâkîd, Muhyî’s-sünne”²³⁸, “el-İmâm el-Âlim el-Hâfız”²³⁹, “eş-Şeyh el-Fakîh el-Fâzıl”²⁴⁰, “el-İmâm el-Âlim el-Hâfız ez-Zâhid el-Mütkın el-Müfid, Şerefü’l-huffâz, Umdetü’l-muhaddisîn”²⁴¹, “el-İmâm el-Âlim Şeyhu’l-İslâm”²⁴², “el-İmâm el-Hâfız ez-Zâhid”, “el-Hâfız en-Nâkîd”²⁴³, “el-İmâm el-Hâfız el-Hücce ez-Zâhid el-Âbid, Muhaddisü’ş-Şâm”²⁴⁴, “el-Hâfız el-İmâm el-Hücce”²⁴⁵, “el-İmâm el-Hâfız el-Kudve el-Muhakkık el-Mücevvid el-

nakledilmiştir (İbnü’s-Salâh, Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmu’l-hadîs li’bni’s-Salâh*, thk. Nûruddîn İtr, Dâru’l-Fıkr, Dimeşk, 1430/2009, 250). Ayrıca bkz. er-Râmeihürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdîrrahmân İbn Hallâd, *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’i*, thk. Muhammed Muhibbuddîn Ebû Zeyd, Dâru’z-Zehâir, Kâhire 2016, 201-218; el-Hâkim en-Neysâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîh*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Mektebetü’l-Me’ârif, Riyâd 1431/2010, 116-131.

²³⁴ Hocası Muhammed b. Mu‘ammer el-Kuraşî’nin kendi elyazısıyla Ziyâüddîn’in *Sebet*’ine kaydettiği icâzetnâmede kullandığı ifadeler (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû’ât*, 166-167). Yine İsfahân’daki hocalarından Abdullâh el-Cübbâî’nin Ziyâüddîn’in *Sebet*’ine kaydettiği icâzetnâmede kullandığı ifadeler (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû’ât*, 174-175).

²³⁵ Ziyâüddîn’in akranı, talebesi ve aynı zamanda ve rihle arkadaşı İbnü’n-Neccâr’ın, Bağdat’taki hocaları İbn Sükeyne’den Ziyâüddîn’in semâ’ına dair *Sebet*’e kendi el yazısı ile düştüğü kayıta yer alan ifadeler (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû’ât*, 121).

²³⁶ Akranı ve talebesi İbnü’l-Hâcib’in Ziyâüddîn hakkındaki ifadeleri (ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, XIV, 473).

²³⁷ Bir başka talebesi Zekiyyüddîn el-Birzâlî’nin, kendisine hocası Ziyâüddîn’den sorulduğunda kullandığı ifadeleri (İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 517).

²³⁸ Yeğeni ve talebesi Muhammed b. Abdîrrahîm ve diğer bazılarının, Ziyâüddîn’den *Sıfatü’l-cenne* isimli eserini okuduklarına dair 29 Şevval 626 (20 Eylül 1229) tarihinde düşülen semâ’ kaydındaki ifadeler (Muhammed Mutî‘ el-Hâfız, *Dâru’l-hadîs ez-Ziyâiyye ve mektebühâ bi-Sâlihiyyeti Dimeşk*, Dâru’l-Beyrûtî, Dimeşk 1427/2006, 26).

²³⁹ el-Hâfız Abdülğani el-Makdisî’nin torunu Muhammed b. Abdillâh’ın, 627 Rebiulevvel’inde (Ocak-Şubat 1230) Dâru’l-hadîs ez-Ziyâiyye’de hocası Ziyâüddîn’e *Zikru’l-Musâfaha* isimli kitabını okuduğuna dair düştüğü semâ’ kaydında kullandığı ifadeleri (el-Hâfız, *Dâru’l-hadîs ez-Ziyâiyye*, 25).

²⁴⁰ *Zikru’l-Musâfaha* isimli kitabının Ziyâüddîn’e okuduğuna dair 24 Zilkade 630 (1 Eylül 1233) tarihinde (Dâru’l-hadîs ez-Ziyâiyye’de) düşülmüş semâ’ kaydında yer alan ifadeler (el-Hâfız, *Dâru’l-hadîs ez-Ziyâiyye*, 27).

²⁴¹ Yeğeni Ahmed b. Abdîrrahîm ve diğer bazılarının, Dâru’l-hadîs ez-Ziyâiyye’de Ziyâüddîn’den et-Taberânî’nin “*Men kezebe aleyye müte‘ammiden*” hadisinin tariklerine dair derlediği cüzünü okuduklarına dair 633 Cemaziyelahir’ine ait semâ’ kaydındaki ifadeler (el-Hâfız, *Dâru’l-hadîs ez-Ziyâiyye*, 48).

²⁴² 5 Rebiulevvel 641(23 Ağustos 1243) tarihli semâ’ kaydında Ziyâüddîn’in ağabeyi Ahmed’in torunu Abdurrahîm b. Alî’nin kullandığı ifadeler (el-Hâfız, *Dâru’l-hadîs ez-Ziyâiyye*, 40).

²⁴³ Yeğeni ve talebesi Fahrüddîn Alî İbnü’l-Buhârî’nin kendi meşyehasında amcası için kullandığı ifadeler (İbnü’z-Zâhirî, III, 1717, 1729).

²⁴⁴ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi’l-hadîs*, IV, 188.

²⁴⁵ ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, XIV, 472.

Hücce Bakıyyetü's-selef"²⁴⁶, "el-Hâfız en-Nâkıd"²⁴⁷, "el-İmâm el-Âlim el-Hâfız el-Hücce, Muhaddisü's-Şâm, Şeyhu's-sünne"²⁴⁸, "el-Hâfızu'l-kebîr, Muhaddisü asrih, Vahîdü dehrîh"²⁴⁹.

Bütün bu övgüler, Ziyâüddîn'in ilim ehline kabul görmüş, hadis ilminde liyakatini ispatlamış otorite bir şahsiyet olduğunu ifade etmektedir. Uzak diyarlardan ondan hadis dinlemeye gelenlerin varlığı da bunu teyid etmektedir.

Bunların yanı sıra, diyar diyar dolaşarak elde ettiği hadislerden faydalı ve kıymetli eserler meydana getirmiştir. Ortaya koyduğu eserler de onun engin hıfzını (ezber ve bilgisini) ve bu ilme hâkimiyetini göstermektedir²⁵⁰.

Ziyâüddîn, şehirlere vardığı daha ilk günden semâ'a başlayacak kadar gayretli, gecelerini de bu uğurda feda edecek kadar azimli biridir²⁵¹. Rihleleri esnasında bazen hastalansa da asla ilimden geri kalmamıştır²⁵².

İlim ehli bir âilenin evladı olarak dünyaya gelen Ziyâüddîn, küçüklüğünden itibaren çevresindeki ulemâ ile hemhâl olmaya ve onlardan istifade etmeye gayret etmiştir. Bu gayretini yaptığı rihlelerle de pekiştirmiş, ilmî birikimini artırmak için diyar diyar dolaşmıştır. Hadis ilminde derinleşirken fıkıh, tefsir, kıraat ve edebiyat gibi farklı ilimlerden pay sahibi olmuştur. Ortaya koyduğu eserleri ve tedris faaliyetiyle devrinin âlimleri arasında tanınır ve övgüyle bahsedilir bir mevkiye ulaşmıştır. Elde ettiği bu üstünlükteki en önemli pay ise -kanaatimizce- rihleleri sayesinde. Bu sebeple, yıllar süren bu rihlelerini, rihleleri

²⁴⁶ ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 126.

²⁴⁷ ez-Zehbî, *el-Mu'în*, 203.

²⁴⁸ ez-Zehbî, *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 133; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 517.

²⁴⁹ İbn Receb, İbn Müflih'in ve el-Uleymî'nin Ziyâüddîn hakkındaki övgü ifadeleri (İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 515; İbn Müflih, II, 450; el-Uleymî, IV, 252-253).

²⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 198.

²⁵¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 70; Hasnâ Bekrî, 99; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 128, 195).

²⁵² Herât'ta iken (610-611/1213-1214), Neysâbü'r'daki arkadaşı İbrâhîm es-Sarîfînî'yi yanına çağırarak dercede şiddetli bir hastalık geçirdiği ve bu uzun sayılabilecek süre zarfında ancak bir cüz dinleyebildiğini bizzat kendisi haber vermektedir (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 72).

esnâsında eriştiği hocalarını ve onlardan okuduğu eserleri bilmek, Ziyâüddîn'in ilmî gayretlerini daha iyi tanımak adına önemlidir.

1.2.1.1. Rihleleri

Muhaddislerin çokça önem verdikleri ilmî yolculuklar olan rihleler sahâbe ile başlamış, tabîiler ve sonrasında artarak devam edegelmiştir²⁵³. İlim uğrunda yolculuk yapmak Ziyâüddîn'in ailesinde de bir gelenek haline gelmiş ve hep teşvik edilmiştir²⁵⁴. Dayısı Ebû Ömer, el-Hâfız Abdülğanî ve onun kardeşi İmâdüddîn İbrâhîm bu konuda Ziyâüddîn'e tavsiyelerde bulunmuşlardır²⁵⁵. Ziyâüddîn de hadis gibi derin bir ilimde derinleşmek ve uzmanlaşmak için bunun gerekliliğini bildiğinden bu mühim gayretten asla geri durmamış ve senelerce süren rihleler yapmıştır. Rihle yaptığı yerler de dönemindeki ilim merkezleri ve meşhur hadis hafızlarının yaşadığı şehirler olmuştur²⁵⁶.

Ziyâüddîn'in rihlelerine dair bilgileri; hocalarına okuduğu bazı kitaplarına düştüğü kayıtlardan, Mısır rihlesi akabinde 596/1200 senesinde başlayan ve 612 Cemaziyelevvel'ine (Eylül 1215) kadar devam eden rihlelerine dair kayıtlar şeklinde oluşturduğu *Sebetü'l-mesmû'ât* (*Sebetü's-semâ'*)²⁵⁷ isimli eserinin günümüze ulaşan kısmından, yine biyografi ve tabakât kaynakları yanında Muhammed Mutî' el-Hâfız'ın Ziyâüddîn'in meşyehasına dair hazırladığı *el-Fethü'l-mübîn*'den hareketle tespit etmek mümkün olmaktadır.

1.2.1.1.1. Kudüs'e İlk Rihlesi

Ziyâüddîn henüz 14 yaşındayken, Kudüs'ün Haçlılar'dan kurtarılması esnasında (583/1187) cihada katılmak için aileden olan hocası Seyfüddîn Ebu'l-Kâsım Abdullâh b. Ömer el-Makdisî (v. 586/1190), dayısı Muvaffakuddîn ve amcaoğlu Bahâüddîn

²⁵³ Bkz. er-Râmehürmüzî, 215-227; el-Hâkim en-Neysâbü'rî, 116-124. Ayrıca bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *er-Rihle fî talebi'l-hadis*, thk. Nûruddîn İtr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1395/1975; *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1412/1991, II, 333-370.

²⁵⁴ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 190-191.

²⁵⁵ Hasnâ Bekrî, 97.

²⁵⁶ Bkz. Yusuf Açık, *Hadisler Uğruna İlmî Seyahatler*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2019, 129-150.

²⁵⁷ *Sebetü'l-mesmû'ât* bir yandan Ziyâüddîn'in ilmî gayretlerine ışık tutarken bir yandan da devrin ilim merkezlerinde hadis ilminin ve muhaddislerin durumuna dair umumî bir fotoğraf vermektedir (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 41).

Abdurrahmân ile birlikte Kudüs'e gitmiştir. Hatta oradaki fakihlerle Makdisîler arasında ilmî bir münazara da gerçekleşmiştir²⁵⁸.

Bu sınırlı bilgilerden hareketle Ziyâüddîn'in ilk rihlesini Kudüs'e yaptığı söylenebilir. Daha sonraları Kudüs ve civarındaki Nablus, Merdâ, Yâsûf'a tekrar geldiği ve kimlerden neler okuduğuna dair bazı bilgiler olmakla birlikte²⁵⁹, bu ilk rihlesinde burada ne kadar kaldığı ve kimlerden ders aldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

1.2.1.1.2. Mısır Rihlesi

Ziyâüddîn Kudüs'ten sonra ilk rihlesini 594 senesinde Mısır'a yapmıştır²⁶⁰. Bu ilmî yolculuğa kendisini teşvik eden el-Hâfız Abdülğânî'dir²⁶¹. Aralarında el-Hâfız Abdülğânî'nin oğlu Abdurrahmân, dayısı Muvaffakuddîn'in oğlu Îsâ, diğer dayısı Ebû Ömer'in oğlu Abdullâh'ın ve daha başkalarının bulunduğu birçok kimse de bu rihleye katılmıştır²⁶². Ayrıca el-Hâfız Abdülğânî, aslen Dimeşkli olup Mısır'da ikamet eden meşhur âlim Zeynüddîn Alî b. İbrâhîm b. Necâ'ya (v. 599/1203) onlar için bir tavsiye mektubu da yazmıştır²⁶³.

Semâ' kayıtlarına göre Ziyâüddîn, Mısır'da ilk olarak İbn Nüceyye diye bilinen Zeynüddîn Ebu'l-Hasen Alî b. İbrâhîm b. Necâ'ya 18 Şaban 594 (25 Haziran 1198) tarihinde ders okumuştur²⁶⁴. İbn Nüceyye haricinde; Ebu't-Tâhir İsmâ'îl b. Sâlih eş-Şârî'î el-Mısırî (v. 596/1200), Ebu'l-Kâsım Hibetullâh b. Alî el-Bûsîrî el-Mısırî²⁶⁵ (v. 598/1201), Yûsuf b.

²⁵⁸ İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 381.

²⁵⁹ Bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, I, 563-582.

²⁶⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472; el-Kütübî, III, 426; es-Safedî, IV, 48; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Vâfî*'den naklen); İbnü'l-İmâd, VII, 388. ez-Zehebî, el-Kütübî ve es-Safedî, Ziyâüddîn'in Mısır'a gidiş tarihini 595 (1199) olarak vermişlerdir. Ancak Muhammed Mutî' semâ' kayıtlarından hareketle bu tarihin Şaban 594 (1198) olduğunu söylemiş, Mısır'daki son semâ' tarihini de Receb 595 olarak aktarmıştır (Bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 46, 67; el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 613, 624-625, 630, 647).

²⁶¹ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadis*, IV, 151; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1207; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 450; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 45.

²⁶² el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 67-68.

²⁶³ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 451.

²⁶⁴ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 67, 70.

²⁶⁵ Ziyâüddîn, Mısırlı hocası Ebu'l-Kâsım Hibetullâh el-Bûsîrî'den bahsederken; kulaklarının ağır işittiğini, sol kulağıyla daha iyi duyduğunu ve bu sebeple hocası el-Bûsîrî'ye kıraatte bulunduğunda sesini yükselttiğini haber vermektedir. Bir defasında ise el-Hâfız Abdülğânî ona el-Buhârî'den okumakta iken "Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülk ve lehü'l-hamd..." hadisinde, "Onda 'yühyî ve yümît' yok." dediğini,

Hibetillâh b. Mahmûd b. et-Tufeyl ed-Dimeşkî (v. 599/1203), Ebu'l-Hasen Alî b. Hamza b. Alî er-Râzî (v. 599/1203), Fâtıma bt. Sa'd el-Hayr el-Belensiyye (v. 600/1203), Ebû Abdillâh Muhammed b. Hamd el-Ertâhî (v. 601/1205), İbnü'l-Büteyt diye bilinen İbrâhîm b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ezcî (v. 605/1209), Yûnus b. Yahyâ el-Hâşimî el-Ezcî el-Kassâr (v. 608/1211) ve daha başkalarından ders okumuş, satın aldığı ve istinsah ettiği kitaplarla 595 senesinde Dimeşk'e dönmüştür²⁶⁶.

Humâsiyyâtu İbni'n-Nakkûr, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın *Zemmü'd-dünyâ'sı*, ed-Dâraakutnî'nin *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*'undan bir cüz, *el-Mu'cemu'l-kebîr*'den seçme hadisler Ziyâüddîn'in Mısır'da, mezkûr hocalarından okuduğu bazı eserlerdir²⁶⁷.

1.2.1.1.3. Birinci Doğu Rihlesi²⁶⁸

Ziyâüddîn Mısır'dan döndükten yaklaşık bir sene sonra 596'da (m. 1200) -İbn Küleyb'in vefatından sonra- yine Makdisîler'den bir grupta devrin ilim merkezlerinden biri olan Bağdat'a²⁶⁹ gitmiştir²⁷⁰.

1.2.1.1.3.1. Bağdat'a İlk Rihlesi

Ziyâüddîn'in Bağdat'ta düştüğü ilk semâ' kaydı olarak tespit edilen tarih 3 Zilkade 596 (15 Ağustos 1200) olmakla birlikte²⁷¹ kaynaklarda yer alan "İbn Küleyb'in vefatından sonra" kaydından hareketle Ziyâüddîn'in Bağdat'a geliş tarihinin 596 senesinin Rebiulevvel ayından sonra olduğu anlaşılmaktadır²⁷².

bunun üzerine el-Bûsîrî'nin işittiğine kâni olup gölünün rahatladığını nakletmektedir (ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XII, 1162).

²⁶⁶ Hasnâ Bekrî, 102-103; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 68-72. Ayrıca bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 603-661.

²⁶⁷ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 71.

²⁶⁸ Ziyâüddîn'in birinci doğu rihlesinin haritası için bkz. Ek 1.1. Birinci Doğu Rihlesini Gösteren Harita.

²⁶⁹ Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târihu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1422/2002, I, 344; ez-Zehebî, *el-Emsâr*, 33-35.

²⁷⁰ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 472; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127; el-Kütübî, III, 426; es-Safedî, IV, 48; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 516; İbnü'l-İmâd, VII, 388.

²⁷¹ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 73-74.

²⁷² Zira tam adı Ebu'l-Ferec Abdülmün'im b. Abdilvehhâb b. Sa'd el-Harrânî el-Bağdâdî olan İbn Küleyb'in vefat tarihi 27 Rebiulevvel 596'dır (ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XII, 1080-1081). Hasnâ Bekrî ise Ziyâüddîn'in Bağdat'a gelişini 597 senesi ile başlatmıştır (Bkz. Hasnâ Bekrî, 104).

Ziyâüddîn; birlikte geldiği kardeşi Abdurrahîm, dayıları Ebû Ömer ve Muavffakuddîn'in oğulları Abdullâh ve İsâ, el-Hâfız Abdülğani'nin oğulları Muhammed, Abdullâh ve Abdurrahmân ve daha başka Makdisîlerle birlikte Bağdat'ta ders halkalarına katılmış ve hadis dinlemiştir²⁷³.

Ziyâüddîn'in Bağdat'ta düştüğü son semâ' kaydının tarihi ise 6 Receb 598'dir²⁷⁴ (1 Nisan 1202). Burada bulunduğu yaklaşık iki buçuk sene zarfında; Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), Abdüsselâm b. Ebi'l-Hattâb el-Harbî (v. 598/1202), İbn Üşnâne diye bilinen el-Hasen b. İbrâhîm b. Mansûr es-Sûfî (v. 599/1202), el-Mübârek b. Ebi'l-Me'âlî İbnü'l-Ma'tûş el-Harîmî²⁷⁵ (v. 599/1203), Bekâ b. Ömer b. Abdilbâkî el-Ezcî (v. 600/1203), Abdülmelik b. Mevâhib es-Sülemî el-Verrâk (v. 600/1203), Azîze bt. Alî İbnü't-Tarrâh (v. 600/1204), İbn Cüvâlık diye bilinen Abdullâh b. Müslim b. Sâbit (v. 600/1204), Abdülbâkî b. Abdilcebbâr el-Herevî (v. 600/1204), Ebu'l-Fütûh Yûsuf b. el-Mübârek b. Kâmil Bağdâdî el-Haffâf (v. 601/1204), Ziyâ b. Ahmed b. el-Hasen es-Seklâtûnî en-Neccâr (v. 602/1206), Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed el-Bağdâdî el-Hâzin (v. 603/1207), Abdurrezzâk b. Abdilkâdir el-Cîlânî (v. 603/1207), Abdülvâhid b. Abdisselâm b. Sultân el-Ezcî (v. 604/1207), Hanbel b. Abdillâh b. el-Ferec el-Vâsîfî (v. 604/1207), İbn Taberzed diye bilinen Ömer b. Muhammed b. Mu'ammer (v. 607/1210), Ziyâüddîn Abdülvehhâb b. el-Emîn Alî İbn Sükeyne (608/1211), Ahmed b. el-Hasen b. Ebi'l-Bekâ el-Âkûlî el-Bağdâdî (v. 608/1212), İbnü'l-Ahdar diye bilinen Abdül'azîz b. Mahmûd b. el-Mübârek (v. 611/1215), İbnü'l-Lebbâd diye bilinen Süleymân b. Muhammed b. Alî (v. 612/1215) ve bunlar dışında başka âlimlerden ders almıştır²⁷⁶.

²⁷³ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 74-75.

²⁷⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 140. Muhammed Mufî' el-Hâfız'ın *et-Tenvîh*'te vermiş olduğu tarih ise 2 Receb 598'dir (el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 74). Hâlbuki tahkikini yaptığı *Sebetü mesmû'ât*'ta 2 Receb 598 tarihinin yer aldığı sayfadan (s. 139) bir sonraki sayfadaki semâ' kaydında 6 Receb 598 tarihi geçmektedir.

²⁷⁵ Daha çok el-Mübârek İbnü'l-Ma'tûş diye meşhur olan Ebû Tâhir el-Mübârek b. el-Mübârek b. Hibetillâh el-Harîmî, 507 senesi Receb ayında doğmuş olup Ziyâüddîn'in en yaşlı hocasıdır (ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 400).

²⁷⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 113-140; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 76-83. Ayrıca bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 662-1220.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ve *el-Eşribe*'si²⁷⁷, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın *es-Sabr*'ı, *el-Vecel*'i, *el-Evliyâ*'sı ve *el-Umr*'u²⁷⁸, el-Heysem b. Küleyb'in *el-Müsned*'i²⁷⁹, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *er-Rihle*'si ve *Şerefü ashâbi'l-hadîs*'i²⁸⁰, el-Vâhidî'nin *Esbâbu'n-nüzûl*'ü²⁸¹ ve el-Beğavî'nin *Müsnedü Osmân*'ı²⁸² Ziyâüddîn'in Bağdat'a bu ilk gelişinde okuduğu kitaplardan bazısıdır. Ziyâüddîn, bunların yanı sıra hocalarından birçok hadis cüzü²⁸³; erba'ün²⁸⁴, meşyeha²⁸⁵, fevâid²⁸⁶, emâlî²⁸⁷, muntekâ²⁸⁸ ve muntehab²⁸⁹ tarzında eserler de okumuştur.

1.2.1.1.3.2. Hemedân'a İlk Rihlesi

Ziyâüddîn, Bağdat'tan sonra beraberindekilerle yine devrinin ilim merkezlerinden biri olan ve "Dârüssünne" diye anılan Hemedân'a²⁹⁰ uğramıştır. Burada düştüğü ilk semâ' kaydı, 5 Şaban 598 (30 Nisan 1202) tarihlidir ve bu kayıta Abdurrahîm b. Muhammed b. Hammûye'ye (v. 601/1205) "İbrâhîm el-Kisâî'nin *imlâ*larının bulunduğu bir cüzü" okuduğu geçmektedir. Hemedân'da düştüğü son semâ' kaydının tarihi ise 21 Şaban 598'dir²⁹¹ (16 Mayıs 1202). İlgili tarihlerden Hemedân'da uzun müddet kalmadığı anlaşılan Ziyâüddîn'in burada ders aldığı hocalarından diğer bazıları şunlardır:

²⁷⁷ el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 832, 1038.

²⁷⁸ el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 986, 1018, 1037, 1038.

Muhammed Mutî' el-Hâfız, tam ve doğru ismi *el-Vecel ve't-tevessük bi'l-amel* (الوجل والتوثق بالعمل) olan kitabın ismini hatayla *er-Rah(a)l ve't-teveffuk bi'l-amel* (الرحل والتوفيق بالعمل) olarak vermiştir (Bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 1018. Krş. İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd el-Bağdâdî, *el-Vecel ve't-tevessük bi'l-amel*, thk. Meşhûr Hasen Âlû Selmân, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1418/1997).

²⁷⁹ el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 887.

²⁸⁰ el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 899, 926.

²⁸¹ el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 1021.

²⁸² el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 901, 903.

²⁸³ Bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 846, 848-849, 851, 852, 856, 905, 913, 924, 925, 935, 982, 1022, 1023.

²⁸⁴ Bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 842, 1025.

²⁸⁵ Bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 847.

²⁸⁶ Bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 816, 837, 872, 873, 899, 955, 1087.

²⁸⁷ Bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 816, 829, 902, 913, 947, 1022, 1088.

²⁸⁸ Bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 975, 1026.

²⁸⁹ Bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 900.

²⁹⁰ ez-Zehebî, *el-Emsâr*, 62-63.

²⁹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 145-146.

Zeynüddîn Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî²⁹² (v. 600/1204), Abdurrahîm b. Muhammed b. Hammûye (v. 601/1205), Abdülbâkî b. Osmân es-Sûfî (v. 602/1206), Kays b. Muhammed el-Haramî (v. ?)²⁹³.

Hemâdan'dan sonra İsfahân'a gitmek isteyen Ziyâüddîn, yolu üzerindeki Cerbâzkân'a²⁹⁴ da uğramıştır. 598 Ramazan'ına (Mayıs 1202) Cerbâzkân'da erişen Ziyâüddîn burada Mu'înüddîn Muhammed b. Şehriyâr el-Cerbâzkânî'den (v. 614/1217) ders okumuştur²⁹⁵.

1.2.1.1.3.3. İsfahân'a İlk Rihlesi

598 Ramazan'ının ilk on günü içerisinde²⁹⁶, hadis ilminde ve âlî isnadda Bağdat gibi öne çıkan İsfahân'a²⁹⁷ varan Ziyâüddîn, 599 Şevvâl'ine (Haziran 1203) ait semâ' kaydından²⁹⁸ anlaşıldığı üzere, burada bir seneden biraz fazla kalmıştır²⁹⁹.

İsfahân'da, en başta, büyük ve küçük hacimli yüzden fazla eseri³⁰⁰ okuduğu (yahut dinlediği) hocası Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed es-Saydalânî (v. 603/1207) olmak üzere³⁰¹ birçok meşhur muhaddis ile görüşüp onlardan ders almıştır:

Dâvûd b. Muhammed b. Mahmûd b. Mâşâze (v. 603/1207), Abdülvâhid b. el-Kâsım es-Saydalânî (v. 605/1208), Abdullâh b. Ebi'l-Hasen b. Ebi'l-Ferec el-Cübbâî³⁰² (v.

²⁹² *Firdevsü'l-ahbâr*'ın müellifi Ebû Sücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî'nin (v. 509/1115) torunu, aynı zamanda *Müsnedü Firdevsi'l-ahbâr* (*Müsnedü'l-Firdevs*) ismiyle babasının eserindeki senedsiz hadislerin isnadlarını bir araya toplayıp kitabı daha kullanışlı hale getiren Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî'nin (v. 558/1163) oğlu (Bkz. ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1198-1999; Mücteba Uğur, "Deylemî, Şehredâr b. Şîrûye", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, IX, 266).

²⁹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 143-147; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 84-86.

²⁹⁴ Hemedân'a yakın bir belde olup İsfahân ve Kerec arasındadır (el-Hamevî, II, 118).

²⁹⁵ Hasnâ Bekrî, 107; el-Hâfiz, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1272.

²⁹⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 148.

²⁹⁷ ez-Zehabî, *el-Emsâr*, 115.

²⁹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 187-188.

²⁹⁹ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 87.

³⁰⁰ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 89.

³⁰¹ Ziyâüddîn'in İsfahân'a bu ilk gelişinde hocası es-Saydalânî'den okuduğu kitaplar için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 143, 147-150, 156, 158, 159, 161-165, 188-192, 200, 217, 220-227, 228-236, 239-241. Hocası es-Saydalânî'den okuduğu bütün kitaplar için bkz. el-Hâfiz, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1344-1394.

³⁰² Ziyâüddîn, 605 senesinde (ikinci doğu rihlesinin hemen öncesinde) Dimeşk'te, hocası Abdullâh el-Cübbâî'nin vefat haberini alacak ve ikinci doğu rihlesi esnasında Hâtûnâbâd'da iken hocasına İsfahân'da talebelik yapmış Alî isimli bir öğrencisinden bu tarihi tekrar sorup teyid edecektir (Ziyâüddîn el-Makdisî,

605/1208), Afife bt. Ahmed el-Fârfâniyye (v. 606/1209), el-Müeyyed Hişâm b. Abdîrrahîm b. Ahmed İbnü'l-İhve el-Bağdâdî³⁰³ (v. 606/1209), Muhammed b. Sa'îd b. Ahmed es-Sabbâğ (v. 607/1210), Zâhir b. Ahmed b. Hâmid es-Sekafî³⁰⁴ (v. 607/1211)³⁰⁵.

Bu isimler haricinde; Rıdvân b. Muhammed b. Mahfûz es-Sekafî (v. 601/1205), Ziyâüddîn Halef b. Ahmed Hamd el-Ferrâ (v. 602/1206), Âlû Vâlûye diye bilinen İdrîs b. Muhammed (v. 606/1210), Ümmü'l-Fahr Cumu'a bt. Ebî Sa'd Racâ (v. 607/1210), Ebû Muhammed Abdürreşîd b. Muhammed es-Serahsî (v. 621/1224), Serhenk diye bilinen Muhammed b. Ebi'l-Kâsım (v. ?) ve daha birçoklarından istifade etmiştir³⁰⁶.

Ziyâüddîn, yaklaşık yedi yıl sonra (606/1209) -ikinci doğu rihlesinde- İsfahân'a tekrar gelecek ve bu defa daha fazla gayret göstererek birçok *müsnedi* ve *cüzü* elde edecektir³⁰⁷.

1.2.1.1.3.4. Bağdat'a İkinci Rihlesi

İsfahân'dan sonra tekrar Bağdat'a³⁰⁸ gitmeye ve bu defa hem ilk gelişindeki bazı hocalarından hem de daha önce ders almadığı yeni hocalardan istifadeye karar veren Ziyâüddîn, Zilkade ayında buraya varmıştır. Bağdat'a bu gelişindeki ilk semâ' kaydı 16 Zilkade 599 (27 Temmuz 1203) tarihlidir³⁰⁹.

602 Safer'ine (Eylül 1205) kadar³¹⁰ yaklaşık iki buçuk sene kaldığı Bağdat'ta, daha önce ders aldığı hocalarından; Azîze bt. Alî İbnü't-Tarrâh'a, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'sini; Yûsuf b. el-Mübârek b. Kâmil el-Bağdâdî'ye, kendi *Meşyeha*'sını, İbn Ebî Hâtîm'in *ed-Du'afâ*'sını, *Hadîsü İbn Ebî Dâvûd*'u, *Fevâidü Ebî Alî el-Bağdâdî*'yi ve *Emâlî*

Sebetü mesmû'ât, 99). Ziyâüddîn'in, hocası Abdullâh el-Cübbâî'den okuduğu kitaplar için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 171, 181-187.

³⁰³ Ziyâüddîn'in İsfahân'a bu ilk gelişinde hocası el-Müeyyed İbnü'l-İhve el-Bağdâdî'den okuduğu kitaplar için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 122, 123, 127, 141-142, 168-172, 195.

³⁰⁴ Ziyâüddîn'in İsfahân'a bu ilk gelişinde hocası Zâhir b. Ahmed b. Hâmid es-Sekafî'den okuduğu kitaplar için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 52-55.

³⁰⁵ el-Hâfîz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 88-94.

³⁰⁶ el-Hâfîz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 87-88.

³⁰⁷ ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 473; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127; *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 133; el-Kütübî, III, 426; es-Safedî, IV, 48; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 516; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Vâfi*'den naklen); İbnü'l-İmâd, VII, 388.

³⁰⁸ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 206.

³⁰⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 211; el-Hâfîz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 94-95.

³¹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 203.

Ebî Sa'îd el-Bağdâdî'yi; Ziyâ b. Ahmed b. el-Hasen es-Seklâtûnî'ye, İbn Ebi'l-Emlah'ın *Ahbâru'l-Ahvas*'ını; Ahmed b. Yahyâ el-Bağdâdî el-Hâzin'e, el-Hâkim en-Neysâbûrî'nin *Ulûmu'l-hadîs*'ini ve Muhammed b. Ahmed el-Hatîb'in *Meşyeha*'sını; Abdurrezzâk b. Abdilkâdir el-Cîlânî'ye, *Hadîsü İbn Şâzân*'ı, *Emâli'l-Mehâmilî*'yi, *Fevâidü Ebî Muhammed el-Mısrî*'yi ve İbnü'l-Medînî'nin *İlelü'l-hadîs*'ini; Hanbel b. Abdillâh el-Vâsîtî'ye, *Müsnedi'l-Mekkiyyîn ve'l-Medeniyyîn*'in hepsini ve *Müsnedi'l-İmâm Ahmed*'den bazısını; Abdülvehhâb b. Alî İbn Sükeyne'ye, kendi *Meşyeha*'sını ve Zübeyr b. Bekkâr'ın *el-Muvaffakiyyât*'ını; İbn Taberzed'e, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ını, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ini, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın *Zemmü'l-müskir*'ini, *Hadîsü's-Sükkerî*'yi, *Hadîsü İbn Şâhîn*'i, *Rivâyetü İbn Şâzân*'ı, İbnü'l-Bennâ'nın *Meşyeha*'sını, *el-Fevâidü'l-müntekât ani's-şüyûhi'l-âvâlî*'yi³¹¹; Ahmed b. el-Hasen b. Ebi'l-Bekâ el-Âkûlî'ye el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ını³¹²; İbnü'l-Ahdar'a, *Hadîsü Hüdbe b. Hâlid*'i, İbn Zebr'in *et-Tivâlât*'ını, *Emâli'l-Mehâmilî*'yi ve *Hadîsü Mus'ab ez-Zübeyrî*'yi; İbnü'l-Lebbâd'a, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın *er-Rızâ ani'llâh bi-kazâih ve't-teslîm li-emrih*'ini ve daha pek çok eseri okumuştur³¹³.

Ayrıca; Alî b. Muhammed b. Alî es-Sülemî (v. 602/1206), el-Behce diye bilinen Muhammed b. Ahmed b. Hibetillâh el-Ferzânî (v. 603/1206), Abdurrahmân b. İsâ b. Alî el-Büzûrî (v. 604/1208), el-Hüseyn b. Ahmed b. el-Hüseyn el-Kerhî (v. 605/1209), İbnü'l-Kâris diye bilinen el-Hüseyn b. Ebî Nasr b. Hasen el-Harîmî (v. 605/1209), Yahyâ b. el-Mübârek b. Muhammed ez-Zebîdî (v. 606/1209), Muhammed b. Hibetillâh b. Kâmil el-Bağdâdî (v. 607/1210), İbn Menînâ diye bilinen Abdül'azîz b. Me'âlî el-Üşnânî (v. 612/1216) de bu gelişinde ilk kez ders aldığı/okuduğu hocalarından bazısıdır³¹⁴.

Ziyâüddîn, Bağdat'a yaptığı bu ikinci rihlesinde birçok *müsned*, *hadis cüzü*, *emâlî* ve *meşyaha* yanında *ilel*, *cerh-ta'dîl*, *târîh* ve *usûl-i hadîse* dair birçok meşhur eseri Bağdat'ın meşhur âlimlerinden okuduğu görülmektedir. Ayrıca bu gelişinde, önceki gelişinde

³¹¹ Ziyâüddîn'in, hocası İbn Taberzed'den okuduğu diğer kitaplar için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 154-155, 177, 197-199. Ayrıca bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 1034-1080.

³¹² Ziyâüddîn'in, hocası el-Âkûlî'ye okuduğu diğer kitaplar için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 151-154.

³¹³ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 95-98. Ayrıca bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 662-1220.

³¹⁴ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 99-103.

görüşemediği Bağdatlı meşhur hocalardan da ders alarak ilmî birikimine epeyce katkıda bulunmuştur.

1.2.1.1.3.5. Musul ve Harrân'a İlk Rihlesi

Bağdat'tan sonra Dimeşk'e dönmeyi arzulayan Ziyâüddîn, dönüş yolunda birçok muhaddisin yetiştiği Musul ve Harrân'a³¹⁵ uğrayarak buralarda da ders almıştır³¹⁶. 602 Safer'inde Musul'da Muhammed b. Ömer b. Ebî Bekr el-Makdisî'ye (v. 616/1219) *Emâlî İbnü'l-Buhterî*'den, 602 Rebiulevvel'inde Harrân'da da Abdülkâdir b. Abdillâh er-Ruhâvî'ye (v. 612/1215) *Hadîsü'l-Ensârî*, *Hadîsü'l-Küheylî*, *Hadîsü'l-Ukberî* ve daha başka cüzler okumuştur³¹⁷.

1.2.1.1.3.6. Dimeşk'e Dönüşü

Aynı yılın (602) Cemaziyelevvel ayında memleketi Dimeşk'e ulaşan Ziyâüddîn³¹⁸ böylece, altı yıl gibi uzun bir müddet süren birinci doğu rihlesini³¹⁹ tamamlamıştır³²⁰.

Dimeşk'te ilmî gayretine ara vermeden devam eden Ziyâüddîn evvela yakınları olan Makdisîler'den sonra da Dimeşk'e gelen âlimlerden istifade etmiştir. Bir yandan da rihleleri esnasında kimisini istinsah ederek, kimisini satın alarak kimisini de hibeyle elde ettiği birçok kitap ve cüzü³²¹ güvenle muhafaza edebileceği ve bunlardan rahatlıkla istifade edeceği bir mekân düşüncesiyle babasından kendisine kalan arsa üzerine bir medrese bina etmeye başlamıştır³²².

³¹⁵ ez-Zehebî, *el-Emsâr*, 57-58.

³¹⁶ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127.

³¹⁷ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 104-105. Ziyâüddîn, hocası Abdülkâdir b. Abdillâh er-Ruhâvî'den h. 594 senesinde kendisi Dimeşk'e geldiğinde de ders almıştır.

³¹⁸ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 105.

³¹⁹ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127.

³²⁰ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 473; el-Kütübî, III, 426; es-Safedî, IV, 48; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Vâfî*'den naklen).

³²¹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 473; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 48; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Vâfî*'den naklen).

³²² ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 476; İbnü'l-İmâd, VII, 389.

Ziyâüddîn, Bağdat'ta okumaya başladığı ancak bitiremediği *Müsnedi'l-İmâm Ahmed*'i, *el-Müsned*'i rivayet için Dimeşk'e gelen hocası Hanbel b. Abdillâh el-Vâsıtî'ye³²³ Zilhicce 602 - Safer 603 (Temmuz - Eylül 1206) tarihleri arasında okuyarak tamamlamıştır³²⁴.

603 Cemaziyelevvel (1206 Aralık) ayında, Dimeşk'e gelmiş olan bir başka hocası İbn Taberzed el-Bağdâdî'den kendi medresesi *ez-Ziyâiyye*'de, el-Ferrâ'nın *el-Fevâidü's-sihâh*'ını dinlemiştir³²⁵. Ayrıca 25 Cemaziyelevvel 603 (28 Aralık 1206), 22 Şevval 603 (22 Mayıs 1207), 23 ve 24 Şaban 604 (12 ve 14 Mart 2018) ve daha başka tarihlerde de İbn Taberzed'e ders okumuştur³²⁶.

Bu isimlerden başka Tâcüddîn Ebu'l-Yümn Zeyd b. el-Hasen b. Zeyd el-Kindî (v. 613/1217), Ebu'l-Berekât Dâvûd b. Ahmed b. Mülâ'ib el-Ezcî (v. 616/1219) ve dayısı Muvaffakuddîn Abdullâh İbn Kudâme (v. 620/1223) de Dimeşk'te ders aldığı hocaları arasındadır³²⁷.

1.2.1.1.4. Nâblus'a ve Civarına İlk, Kudüs'e İkinci Rihlesi

Dimeşk'e dönüşünden yaklaşık bir buçuk sene sonra, 603 senesi Zilhicce ayında (Haziran 1207) bazı akrabalarıyla, asıl vatanı olan Kudüs'ün Nâblus ve civar beldelerine doğru yeni bir rihleye çıkmıştır. Birkaç ay süren bu rihlesinde hem buralardaki akrabaları ile görüşmüş hem de buralarda karşılaştığı Bedr b. İbrâhîm b. Osmân el-Yâsûfî (603/1206'da hayatta), Ebû Hafs Ömer b. Yahyâ en-Nâblusî (v. 633/1235) ve başka âlimlerden istifade etmiştir³²⁸. Daha sonra Dimeşk'e dönen Ziyâüddîn 605 (1209) senesinde yapacağı ikinci doğu rihlesine kadar Dimeşk'te kalmıştır.

³²³ *ez-Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 432.

³²⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 179-180; Hasnâ Bekrî, 112.

³²⁵ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 105; *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 13. İlgili semâ' kaydı için bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 1050-1051.

³²⁶ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 106-107. İlgili semâ' kayıtları için bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 1045, 1049-1051, 1055-1078.

³²⁷ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 107.

³²⁸ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 108-109.

1.2.1.1.5. İkinci Doğu Rihlesi³²⁹

Doğuya yaptığı ilk rihlede Bağdat, Musul, Hemedân, İsfahân gibi ilim merkezlerinde bulunan Ziyâüddîn, bunların haricindeki Neysâbü'r, Herât, Merv gibi meşhur şehirlere gidememiştir. Bu sebeple, buralardan da istifade edebilmek gayesiyle yeni bir rihleye karar verdiği anlaşılan Ziyâüddîn, 605 senesinde yine uzun yıllar sürecektir olan ikinci doğu rihlesine başlamıştır.

1.2.1.1.5.1. Musul'a İkinci, Erbil ve Dakûkâ'ya İlk Rihlesi

Musul, Erbil, Dakûkâ, Hemedân üzerinden İsfahân'a gittiği anlaşılan Ziyâüddîn, güzergâhı üzerindeki beldelerdeki hocalardan ders okumayı ihmal etmemiştir. 605 Zilhicce'de Musul'da Abdülmuhsin b. Abdillâh et-Tûsî el-Mevsîlî³³⁰ (v. 622/1225), 605 Zilhicce sonunda Erbil'de Abdüllatîf b. Abdilkâhir es-Sühreverdî³³¹ (v. 610/1213), 606 Muharrem'de Dakûkâ'da Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Mekârim el-Ba'kûbî³³² (v. 617/1220) ve daha başkalarına bazı *cüzler* okumuştur³³³.

1.2.1.1.5.2. Hemedân'a İkinci Rihlesi

606 senesi Safer ayında (Ağustos 1209) ikinci defa Hemadân'a gelen Ziyâüddîn, burada yaklaşık bir ay kalmış ve bu defa ilk gelişinde görüşemediği bazı hocalardan ders almıştır. Abdülber b. Hasen el-Hemedânî (v. 624/1226), Ebu'l-İzz Vekî' b. Mânkedîm ez-Zehebî³³⁴ (v. ?) ve Abdurrezzâk b. Muhammed b. Bahtiyâr el-Hemedânî (v. ?) bunlardan bazılarıdır. Abd b. Humeyd'in *es-Sülâsiyyât*'ı, İbn Mende'nin *el-İmân*'ı ve *Hadîsü Zübeyr b. Bekkâr* da Ziyâüddîn'in mezkûr hocalarından okuduğu eserlerden bir kısmıdır³³⁵.

³²⁹ Ziyâüddîn'in ikinci doğu rihlesinin haritası için bkz. Ek 1.2. İkinci Doğu Rihlesini Gösteren Harita.

³³⁰ el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1730-1732.

³³¹ el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1711-1713.

³³² el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1707-1709.

³³³ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 110-111.

³³⁴ Ziyâüddîn, arkadaşları Takıyyüddîn Ebû Abdillâh Muhammed el-Hammâmî ve Muhibbuddîn İsmâ'îl b. Ömer el-Makdisî ile beraber Hemedân'da ders aldıkları Ebu'l-İzz (Vekî') b. Mânkedîm ez-Zehebî'den daha önce kimsenin ders okumadığını yani ondan ilk defa ders alanların kendileri olduğunu söylemektedir (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 105-106).

³³⁵ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 112-113.

1.2.1.1.5.3. İsfahân'a İkinci Rihlesi

Rebiulevvel ayında Hemedân'dan ayrılan Ziyâüddîn, İsfahân'a doğru yola çıkmıştır. İsfahân'a beraberindeki altı kişi ile Rebiulahir 606'da³³⁶ (Ekim 1209) girdiklerini söyleyen Ziyâüddîn³³⁷, 608 senesi Cemaziyelevvel'ine (Ekim 1211) kadar burada kalmıştır³³⁸. Bu defa, İsfahân'a ilk gelişindekinden daha fazla gayret göstermiş, birçok yeni hoca ile görüşerek birçok *müsnedi* ve *cüzü* elde etmiştir³³⁹.

İlk gelişinde kendisinden istifade ettiği hocalarından; el-Müeyyed b. Abdirrahîm b. Ahmed İbnü'l-İhve el-Bağdâdî'ye, *Hadîsü İbn Nuceyd*, *Müntehabu'l-Muvatta*, *Hadîsü'l-Kilâbî*, *Müntekâ min Müsnedi Ebî Ya'lâ*, *Hadîsü Zâhir*, *el-Erba'ün li'l-Hasen b. Süfyân* ve daha başka cüzleri³⁴⁰; Zâhir b. Ahmed b. Hâmid es-Sekafî'ye, *el-Cevzekî'nin el-Erba'ün*, *Hadîsü's-Şîrâzî*, *Hadîsü'l-Leys b. Sa'd*, *Fevâidü İbn Hamdân*, *Fevâidü'l-Hâcc*, *Fevâidü İbni'l-Mukri* ve daha birçok kitap ve *cüzü* okumuştur³⁴¹.

Ayrıca önceki gelişinde ders almadığı; Âişe bt. Mu'ammer b. Fâhir el-İsfahâniyye (v. 607/1210), İbn Ravh diye bilinen Ebu'l-Fahr Es'ad b. Sa'îd b. Mahmûd (v. 607/1210), Aynüşşems bt. Ahmed es-Sekafîyye (610/1213), Dâvûd b. Mu'ammer b. Abdilvâhid el-Kuraşî (v. 624/1226), Muhammed b. Ebî Tâhir b. Ğânim el-İsfahânî (v. ?), Ahmed b. Sa'îd b. Ahmed es-Sabbâğ (v. ?), Ebû Hâşim el-Hüseyn b. Muhammed el-Cerbâzkânî'den (v. ?) ve daha başkalarından çeşitli kitaplar okumuştur. et-Taberânî'nin *el-Mu'cemu's-sağîr*'i ve

³³⁶ Hasnâ Bekrî, Ziyâüddîn İsfahân'a bu ikinci gelişinin tarihini Şevvâl 606 (Nisan 1210) olarak vermiştir (Hasnâ Bekrî, 114). Ancak Rebiulahir 606'ya (Ekim 1209) ait semâ' kayıtlarının varlığı bu tarihin hatalı olduğunu göstermektedir (Bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 113, 114; Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 62).

³³⁷ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XII, 1216.

³³⁸ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 113.

³³⁹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 473; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127; *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 133; el-Kütübî, III, 426; es-Safedî, IV, 48; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 516; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Vâfî*'den naklen); İbnü'l-İmâd, VII, 388.

³⁴⁰ Ziyâüddîn, hocası el-Müeyyed b. Abdirrahîm'in vefatı sebebiyle hüznünü ve hayfını şöyle ifade etmiştir: "Kendisinin çok kıymetli mesmû'âtı vardı. Biz de ondan bir parça dinlemiştik. Kolay kolay rivayette bulunmazdı. Sonra vefat etti (25 Cemaziyelahir 606 Cuma). Vefatından dolayı göğsüm çok daraldı; çünkü kendisinden başkasında olmayan mesmû'âtı/rivayetleri vardı. Göğsüm en çok da şu üç kitaptan dolayı daraldı: *Müsnedü'l-Adenî*, *Mu'cemu İbni'l-Mukri* ve *Mu'cemu Ebî Ya'lâ*. (Ancak İsfahân'a) ilk yolculuğumda *Müsnedü'l-Adenî*'yi ona okumuştum..." Ziyâüddîn daha sonra her üç kitabı da dinleme imkânı bulmuştur (Bkz. ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XII, 1216; Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 87).

³⁴¹ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 114-115.

el-Mu‘cemu’l-kebîr’inden bir cilt, Ebu’ş-Şeyh’in *el-Azame*’si ve *Ehâdisü Ebi’z-Zübeyr*’i, *Fevâidü’l-İsbehâniyyîn*, *Mu‘cemu Ebî Ya‘lâ*, *el-Müntekâ min Müsnedi Abd b. Humeyd*, *Hadîsü’ş-Şîrâzî ve İsmâ‘îl b. Ca‘fer*, *Hadîsü Abdirrahmân b. Bişr*, *Hadîsü’l-Leys b. Sa‘d*, *Hadîsü’l-Fudayl b. İyâd* bunlardan bazısıdır³⁴².

1.2.1.1.5.4. Neysâbûr’a İlk Rihlesi

608 Cemaziyevvel’inde (Ekim 1211), iki sene kaldığı İsfahân’dan ayrılan Ziyâüddîn buradan “Dârussünne” diye anılan Neysâbûr’a³⁴³ geçmiştir³⁴⁴. Ebu’l-Feth Mansûr el-Furâvî’nin vefat ettiği³⁴⁵ 8 Şaban 608 gecesinde Neysâbûr’a geldiğini söyleyen Ziyâüddîn³⁴⁶ burada yaklaşık üç ay kalmıştır³⁴⁷. Bu müddet boyunca Muhammed b. Yûsuf el-Birzâlî (v. 636/1239) ve İbrâhîm es-Sarîfînî (v. 641/1243) de Ziyâüddîn’le birlikte derslere iştirak etmişlerdir³⁴⁸.

Bu müddette; Harrenâz diye bilinen Zeyneb bt. Abdirrahmân en-Neysâbûriyye’ye (v. 615/1218), et-Tûsî’nin *Kabzu’l-ilm*’i, *el-Erba‘ûn li’l-Hasen b. Süfyân*, *Fevâidü’l-Hâkim*, *Hadîsü’n-Nehrevânî*, *Hadîsü İbn Nüceyd*, *Hadîsü Su‘lûkî*, *Hadîsü Yahyâ b. Yahyâ*, *Hadîsü İmrân* ve daha birçok kitap ve cüzü; el-Müeyyed b. Muhammed b. Alî et-Tûsî en-Neysâbûrî’ye (v. 617/1220), *el-Erba‘ûn li’l-Hasen b. Süfyân en-Nesevî*, *el-Müntekâ min’l-Muvatta* ve daha başka cüzleri; el-Kâsım b. Abdillâh b. Ömer en-Neysâbûrî es-Saffâr’a (v. 618/1221), *el-Erba‘ûn li Abdilhâlık eş-Şehhâmî* ve daha başka cüzleri; Muhammed b. Nâsır el-Ensârî en-Neysâbûrî’ye (v. ?), eş-Şîrâzî’nin *el-Emâlî*’sinden bazı cüzleri; Muhammed b. el-Hasen et-Taberî en-Neysâbûrî’ye (v. ?), İbnü’l-A‘râbî’nin *ez-Zühed*’ünü okuduğu bilinmektedir³⁴⁹.

³⁴² el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 115-119.

³⁴³ ez-Zehbî, *el-Emsâr*, 72.

³⁴⁴ ez-Zehbî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 473; Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ, XXIII, 127; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 48; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 516; en-Nu‘aymî, II, 72 (*el-Vâfî*’den naklen).

³⁴⁵ ez-Zehbî, *Târîhu’l-İslâm*, XIII, 202.

³⁴⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû‘ât*, 50.

³⁴⁷ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 120.

³⁴⁸ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 121.

³⁴⁹ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 122-123.

Ziyâüddîn'in Bağdat'ta eriştiği hocalardan okuduğu eserler ile daha sonraki durakları olan Hemedân, İsfahân ve Neysâbü'r gibi şehirlerdeki hocalarından okudukları mukayese edildiğinde; Bağdat'ta *müsned* ve *hadis cüzleri* yanında fark edilir şekilde *ilel*, *cerh-ta'dîl*, *târîh* ve *usûl* kitapları varken, doğuya doğru gidildiğinde bunların yerini daha çok *cüz*, *erbâun*, *emâlî*, *fevâid*, *müntekâ*, *müntehab* tarzı kitapların aldığı gözükmemektedir. Buradan hareketle o devirde, doğuda *rivâyetü'l-hadîsin dirâyetten* daha ön planda olduğu söylenebilir.

1.2.1.1.5.5. Merv'e Rihlesi

Neysâbü'r'dan Horasan bölgesinin en meşhur kasabası olan Merv'e³⁵⁰ geçen Ziyâüddîn³⁵¹, Merv'e giriş tarihi olarak 608 Zilkade'sinin başlarını vermiştir³⁵². 6 Zilkade 608 tarihinde meşhur muhaddis Ebu'l-Muzaffer Abdurrahîm b. Abdilkerîm İbnü's-Sem'ânî el-Mervezî'den (v. 618/1221) ders aldığına dair semâ' kaydı da bunu teyid etmektedir³⁵³.

Ziyâüddîn'in İbnü's-Sem'ânî'ye okuduğu kitaplardan bazıları şunlardır: Nesâî'nin *es-Sünen*'i, es-Sehmî'nin *Târîhu Cürçân* ve *el-Hass ale's-salât*'ı, el-Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Âdâb*'ı, İbnü'l-Mübârek'in *er-Rikâk*'ı, el-Buhârî'nin *Birru'l-vâlideyn*'i, Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî'nin *Kitâbu'l-Et'ime*'si, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin *Nasîhatü'l-ümerâ ve'l-vüzerâ*'sı ve *Sabru's-sûfiyye*'si, el-Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke*'si, el-İclî'nin *Ma'rifetü's-sikât ve'd-du'afâ*'sı³⁵⁴.

³⁵⁰ el-Hamevî, V, 112. Moğolların Merv'i istilasından (617) bir sene öncesine kadar üç sene (613-616) Merv'de ikamet eden Yâkût el-Hamevî, Merv'e olan hayranlığını gizleyemeyerek şehri çokça metheder. Ayrıca şehirdeki kütüphanelerden (Azîziye, Kemâliye, Nizâmülmülk, Mecdülmülk, Şerefülmülk, Hâtûniyye, Zamîriyye) ve bu kütüphanelerde bulunan on binlerce cilt eserden övgüyle bahsederken bunlardan çokça istifade ettiğini de söyler (Bkz. el-Hamevî, V, 112, 114).

³⁵¹ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 129; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 516; İbn Müflih, II, 450; İbnü'l-İmâd, VII, 388.

³⁵² Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 50, 62.

³⁵³ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 124.

³⁵⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 62-67; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 124, 126. Ziyâüddîn'in, hocası Abdurrahîm İbnü's-Sem'ânî'den okuduğu diğer kitaplar için bkz. el-Hâfiz, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1650-1664.

Abdurrahîm İbnü's-Sem'ânî'den başka; Ebu'l-Kâsım Zengî b. Vâsık el-Beyhakî³⁵⁵ (v. 609/1213), Muhammed b. Abdilkerîm İbnü's-Sem'ânî (v. ?), İsâ b. Ahmed el-Abdî (v. ?) ve daha başkalarından ders okumuştur³⁵⁶.

Merv'de yaklaşık iki sene³⁵⁷ kalan Ziyâüddîn'in burayı hangi tarihte terk ettiği bilinmemekle birlikte, Merv'den sonra gittiği Herât'a 27 Safer 610'da (18 Temmuz 1213) girmiş olması³⁵⁸ ez-Zehebî'nin söylediği "yaklaşık iki sene" kaydını doğrulamaktadır.

1.2.1.1.5.6. Herât'a Rihlesi

Ziyâüddîn, Merv'den sonra bir diğer âlî isnâd diyarı olan Herât'a³⁵⁹ gitmiştir³⁶⁰. 27 Safer 610'da (18 Temmuz 1213) Herât'a geldiğini, 611 Muharrem'inde (Mayıs 1214) de burdan ayrıldığını söyleyen Ziyâüddîn³⁶¹, bu yaklaşık bir sene zarfında, başta Horasan diyarının meşhur muhaddisi Ebû Ravh Abdülmü'izz b. Muhammed b. Ahmed el-Bezzâz el-Herevî (v. 618/1221) olmak üzere; Abdülbâkî b. Abdilvâsi' el-Ezdî el-Herevî (v. 618/1221), Muhammed b. Mahmûd b. Ebi'l-Hasen eş-Şezeyânî (v. 618/1221), Muhammed b. Alî el-Hüseynî el-Herevî (v. ?), Sa'd b. Ebi'l-Feth el-Menîhî (v. ?) ve daha başkalarından ders almıştır³⁶².

*Hadîsü Kuteybe b. Sa'id, Hadîsü Yahyâ b. Ma'in, Hadîsü Zâhir es-Serahsî, Hadîsü Ebî Amrûye, İbn Eslem et-Tûsî ve el-Kuşeyrî'nin el-Erba'un'ları, es-Serrâc'ın el-Emâlî'si, İbnü'l-Mukri'in et-Tebîrâ'sı ve Yahyâ b. Ma'in'in et-Târîh ve'l-ilel'i Ziyâüddîn'in Herât'ta, hocası Abdülmü'izz el-Herevî'den okuduğu eserlerden bazısıdır*³⁶³.

³⁵⁵ Ziyâüddîn'in Merv'de, hocası Ebu'l-Kâsım Zengî'den okuduğu kitaplar için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 68-70.

³⁵⁶ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 125-126.

³⁵⁷ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 473.

³⁵⁸ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 124.

³⁵⁹ ez-Zehebî, *el-Emsâr*, 82.

³⁶⁰ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 129; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 516; İbn Müflih, II, 450; İbnü'l-İmâd, VII, 388.

³⁶¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 50, 70.

³⁶² el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 128-129.

³⁶³ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 128-129. Ziyâüddîn'in Herât'ta, hocası Abdülmü'izz el-Herevî'den okuduğu diğer kitaplar için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 70-74, 108-110.

1.2.1.1.5.7. Neysâbûr'a İkinci Rihlesi

Herât'tan sonra Dimeşk'e dönmeye niyetlenen Ziyâüddîn yine yolu üzerindeki şehirlere uğrayarak rihlesine devam etmiştir. Dönüş yolundaki ilk durağı da Neysâbûr olmuştur. Yaklaşık iki buçuk yıl aradan sonra Safer 611'de (Haziran 1214) Neysâbûr'a ikinci kez gelen Ziyâüddîn, bu defa burada daha uzun bir müddet kalmış³⁶⁴ ve ilk gelişinde ders aldığı hocası el-Kâsım b. Abdillâh en-Neysâbûrî es-Saffâr'a (v. 618/1221) ve daha başkalarına³⁶⁵ birçok kitap ve *cüzü* okumuştur³⁶⁶.

Rihleleri esnasında, zamanla şöhreti yayılan Ziyâüddîn'den ders okumaya geleneler de olmuştur³⁶⁷. Böylece rihlelerinde sadece talebe olarak kalmamış, aynı zamanda hocalık da yapmıştır.

1.2.1.1.5.8. Bağdat'a Üçüncü Rihlesi

611 senesi Ramazan ayının başlarında (Ocak 1215) Neysâbûr'dan ayrılan Ziyâüddîn, iki ay sonra -Zilkade 611 başlarında- Bağdat'a girdiğini söylemektedir³⁶⁸. Bağdat'a giriş ve buradan çıkış tarihleri dışında, Ziyâüddîn'in bu defa hangi hocalardan hangi kitapları okuduğuna dair, maalesef elimizde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Üçüncü kez Bağdat'a gelen Ziyâüddîn, 612 Safer (Haziran 1215) ayının sonlarında buradan ayrılıp³⁶⁹, ikinci doğu rihlesinin başında uğradığı Musul'a doğru yola çıkmıştır³⁷⁰.

1.2.1.1.5.9. Musul'a Üçüncü Rihlesi

Semâ' kayıtlarından, 612 Rebiulevvel'inde (Temmuz 1215) -tekrar- Musul'da bulunduğu anlaşılan Ziyâüddîn, burada Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ömer b. Nasr el-Mevsilî

³⁶⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 50.

³⁶⁵ Hasnâ Bekrî, 118.

³⁶⁶ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 130. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Ziyâüddîn'in Neysâbûr'a bu ikinci gelişinde hocası el-Kâsım b. Abdillâh es-Saffâr haricinde başkalarından ders okuduğuna dair bir kayda rastlayamadığı söylemişken Hasnâ Bekrî, Ziyâüddîn'in Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Berekât el-Cevherî'den bazı kitaplar ve hadis cüzleri okuduğunu kaydetmiştir (Bkz. Hasnâ Bekrî, 118).

³⁶⁷ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 129.

³⁶⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 50.

³⁶⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 50.

³⁷⁰ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 130-131.

(v. 622/1225) ve el-Hüseyn b. Ebî Sâlih ed-Deylemî et-Tikrîti'den (v. ?) bazı *cüzler* okumuştur³⁷¹.

1.2.1.1.5.10. Dimeşk'e Dönüşü

Dimeşk Câmii'nde (Emeviyye) düşülmüş 24 Cemaziyelevvel 612 (20 Eylül 1215) tarihli semâ' kaydından³⁷² hareketle Ziyâüddîn'in bu tarihten kısa bir süre önce memleketi Dimeşk'e ulaştığı tahmin edilebilir. 605 senesi sonunda başladığı bu ikinci doğu rihlesi altı seneden fazla sürmüştür³⁷³.

Ziyâüddîn bundan sonra, okuduğu yahut dinlediği yüzlerce kitap ve cüzden de istifade ederek kendi medresesinde telif ve tedrise yönelmiştir. Aynı zamanda çevresindeki ilim ehlinen ders almaya devam etmiştir³⁷⁴.

Dimeşk'e döndükten sonra, 619 senesindeki hac yolculuğu ve 625 senesindeki Kudüs ziyaretleri dışında buradan ayrılmayan Ziyâüddîn'in Dimeşk'teki tespit edilebilen son semâ' kaydı ise 630 yılına aittir. 7 Muharrem 630 (24 Ekim 1232) tarihli bu kayıta, kendi medresesinin karşısında bulunan el-Câmi'ü'l-Muzafferî'de Muhammed b. İbrâhîm el-İrbilî'den ders okuduğu bilgisi yer almaktadır³⁷⁵.

1.2.1.1.6. Hac Yolculuğu

Hac farızasını ifa etmek bu vesile ile buralardaki âlimlerden de istifade etmek gayesiyle 619 (1222) senesinde Mekke'ye doğru yola çıkan Ziyâüddîn, orada hadis aldığı gibi yolu üzerindeki bazı beldelerde de semâ'da bulunmuştur.

619 Şevval'inde (Kasım-Aralık 1222) Busrâ'da, beraber hacca gittikleri³⁷⁶ akrabalarından dayısının kızı Ümmü Ahmed Âmine bt. Ebî Ömer el-Makdisî³⁷⁷ (v.

³⁷¹ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 131.

³⁷² el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 132.

³⁷³ ez-Zehabî, *Târîhu 'l-İslâm*, XIV, 473; el-Kütübî, III, 426-427; es-Safedî, IV, 48; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Vâfi*'den naklen). Mezkr kaynakların hepsinde ikinci doğu rihlesi için "beş sene" denilse de ilgili semâ' kayıtlarından hareketle Ziyâüddîn'in bu rihlesinin altı seneden fazla sürdüğü açıkça görülmektedir.

³⁷⁴ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 132.

³⁷⁵ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 132.

³⁷⁶ ez-Zehabî, *Târîhu 'l-İslâm*, XIV, 38.

³⁷⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, VII, 194.

631/1234) ve el-Hâfız Abdülğani'nin oğlu Abdurrahmân'dan (v. 643/1245); 7 Zilhicce 619'da Harem-i Şerîf'te yine Abdurrahmân b. Abdilğani'den, 12 Zilhicce'de Minâ'da Ahmed b. Selâme el-Harrânî'den (v. 646/1248) ders okumuştur³⁷⁸. Yine Mekke'de, uzun yıllar burada kalan meşhur muhaddis Ebu'l-Fütûh Nasr b. Muhammed İbnü'l-Husarî'den de (619/1222) semâ'da bulunmuştur³⁷⁹. Ayrıca gidiş ve dönüş yolu üzerinde bulunan Medîne'de de hadis dinlemiş olması kuvvetle muhtemeldir³⁸⁰. Tahminen 620 Muharrem'inde (Şubat 1223) de Dimeşk'e doğru yola çıkmıştır³⁸¹.

1.2.1.1.7. Kudüs'e Üçüncü, Nâblus'a İkinci Rihlesi

9 Muharrem 625 (20 Aralık 1227) Pazartesi günü Nâblus'ta, önceki gelişlerinde de kendisinden istifade ettiği³⁸² hocası Ömer b. Yahyâ en-Nâblusî'den (v. 633/1235) ve 625 Şevval'ının sonu (1 Ekim 1228) Pazar günü Mescid-i Aksâ'da, el-Hasen b. Ahmed el-İvakî'den (v. 630/1232) dinlediği bazı cüzlere düştüğü semâ' kayıtlarından Ziyâüddîn'in Nâblus ve Kudüs'e tekrar gittiği anlaşılmaktadır³⁸³.

Bu tarihten sonra, vefatına dek Ziyâüddîn'in Dimeşk haricinde semâ'da bulunduğu dair bir kayda rastlanmamaktadır³⁸⁴. Ziyâüddîn artık yıllar süren rihlelerinde elde ettiği ilmi birikimi kendi medresesinde talebeleri ve eserlerine aktarmak ile meşgul olacaktır³⁸⁵.

Ziyâüddîn'in semâ'da bulunduğu şehirler/beldeler elbette yukarıda verilenlerle sınırlı değildir. Burada zikrolunanlar haricinde Basra, Humus, Halep³⁸⁶, Rasûlayn³⁸⁷, Tikrit³⁸⁸,

³⁷⁸ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 133.

³⁷⁹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIII, 589, XIV, 473.

³⁸⁰ el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 38, III, 1776.

³⁸¹ el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 38.

³⁸² 604 senesi Muharrem'inde (el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 108-109; *el-Fethü'l-mübîn*, I, 578).

³⁸³ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 135; *el-Fethü'l-mübîn*, I, 571-574, 577-578.

³⁸⁴ 627 Şevval'inde el-Câmi'u'l-Muzafferî'de Alemüddîn Alî b. Mahmûd es-Sâbûnî'den (v. 640/1243) Ebû Ümeyye et-Tarsûsî'nin *el-Müsne'd*'inden bir cüzü dinlediğine dair bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 1207-1210.

³⁸⁵ el-Hüseynî, I, 143.

³⁸⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *el-Müntekâ min Ahbâri'l-Esma'i*, thk. İzzüddîn et-Tenûhî, el-Mecma'u'l-İlmiyyi'l-Arabî, Dimeşk 1354, 42-43; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127.

³⁸⁷ el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1741-1742.

³⁸⁸ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIII, 589.

Şehristân³⁸⁹, Bûşenc³⁹⁰, Lübnâ³⁹¹, Yâsûf³⁹² gibi diğer bazı diyarlarda ders aldığına dair işaretlere rastlamak mümkündür³⁹³. Sadece güvenilir râvîlerden hadis almaya ve âlî isnâda önem verdiğiinden, rihlelerinde bunu elde edebileceği önemli ilim merkezlerini tercih etmiştir³⁹⁴.

Ziyâüddîn, Dimeşk'e döndükten sonra medresesinde³⁹⁵ telif ve tedrise yoğunlaşmıştır³⁹⁶. Bir yandan telif ve tasnif ile meşgul olurken diğer yandan da medresesine teveccüh eden talebeye eserlerini okutmaya başlamıştır. Vefatına yakın bir zamana kadar da okutmaya aralıksız devam etmiştir³⁹⁷. Ömrünü vakfettiği ilim yolunda bir anının dahi boşa geçmesine fırsat vermemiştir.

Ziyâüddîn rihleleri sayesinde akranlarından birçoğunun elde edemediği hadis birikimini elde etmiş ve bunu Dimeşk'e taşımıştır. En önemlisi de doğuda (Asya'da) başlayıp zamanla Mısır'a (Afrika'ya) kadar varabilen Moğol istilaları ve yıkımları ile yok olmaya yüz tutan ilim ve eserlerden elde ettiği yüklü miktarı muhafaza ve neşre de vesile olmuştur³⁹⁸.

Ziyâüddîn rihlelerinde, âlî isnad sahibi güvenilir meşhur âlimlerden hadis almayı, ders okumayı tercih etmiştir. Bunun için de Kudüs, Nâblus, Kâhire, İskenderiye, Bağdat, Harrân, Musul, Hemedân, İsfahân, Neysâbûr, Herât, Merv gibi devrindeki ilim ve ulemâ bakımından zengin ve meşhur olan ilim merkezlerine yönelmiştir. Bunlar içerisinde en uzun kaldığı ve en çok istifade ettiği şehirler başta Bağdat olmak üzere İsfahân, Merv, Neysâbûr, Herât,

³⁸⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 134; Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XIII, 112, 182.

³⁹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 153, VI, 69.

³⁹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *en-Nehyü an sebbi'l-ashâb ve mâ fîhi mine'l-ismi ve'l-ikâb*, Muhammed Ahmed Âşûr - Cemâl Abdülmün'im el-Kûmî, ed-Dâru'z-Zehabiyye, Kâhire 1994, 98.

³⁹² el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 108; *el-Fethü'l-mübîn*, I, 567.

³⁹³ Bkz. Ziyâüddîn'in bulunduğu diğer bazı şehirler ve beldeler için bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1829-1830.

³⁹⁴ Bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 73, 74, 83, 143, 144, 193.

³⁹⁵ ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 475.

³⁹⁶ el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 48; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Vâff*'den naklen).

³⁹⁷ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 363-364. Son tarih olmamakla birlikte, Ziyâüddîn'in kendisinden ders okunduğuna dair tespit edilen son semâ' kaydı 24 Şevval 642 (25 Mart 1245) tarihli olup vefatından yaklaşık sekiz ay öncesine aittir (el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 47).

³⁹⁸ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 140, 204, 247.

Kâhire, Kudüs ve Musul'dur. Buralarda eriştiği hocaları içerisinde en çok istifade ettiği isimler ise şöyle sıralanabilir:

Bağdat'ta; Ömer b. Muhammed İbn Taberzed, Ebu'l-Fütûh Yûsuf b. el-Mübârek el-Haffâf, el-Mübârek b. Ebi'l-Me'âlî İbnü'l-Ma'tûş, Hanbel b. Abdillâh el-Vâsıtî, Abdül'azîz b. Mahmûd İbnü'l-Ahdar ve Abdülvehhâb b. el-Emîn Alî İbn Sükeyne.

İsfahân'da; el-Müeyyed Hişâm b. Abdirrahîm İbnü'l-İhve, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed es-Saydalânî ve Zâhir b. Ahmed es-Sekafî.

Merv'de; Ebu'l-Muzaffer Abdurrahîm b. Abdilkerîm İbnü's-Sem'ânî ve Ebu'l-Kâsım Zengî b. Vâsık el-Beyhakî.

Neysâbü'r'da; el-Müeyyed b. Muhammed b. Alî et-Tûsî ve el-Kâsım b. Abdillâh es-Saffâr.

Herât'ta; Ebû Ravh Abdülmü'izz b. Muhammed el-Bezzâz el-Herevî.

1.2.1.2. Hocaları

Yukarıda geçtiği üzere 500'den fazla hocası olduğu bildirilen³⁹⁹ Ziyâüddîn'in sadece *Sebet*'inde 97 hocasının ismi yer almaktadır⁴⁰⁰. Ayrıca kendilerinden icâzetle, rivayet hakkı elde ettiği hocalarını tanıttığı *Meşâyihu'l-icâze* isimli eserinin mevcut olan tek (3.) cüzündeki hocalarının sayısı da 45'tir⁴⁰¹.

Diğer taraftan Hasnâ Bekrî ilgili çalışmasında 548 isim tespit etmiştir⁴⁰². Muhammed Mutî' el-Hâfız da *et-Tenvîh*'te 540'tan fazla isim tespit edebildiğini söylemiştir⁴⁰³. Bunlar arasından çokça hadis aldığı erkek ve hanım hocalarının isimlerini de ayrıca zikretmiştir⁴⁰⁴.

³⁹⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 515; İbn Müflih, II, 450; en-Nu'aymî, II, 74 (*el-Maksadü'l-erşed*'den naklen); İbnü'l-İmâd, VII, 388 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen).

⁴⁰⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, Muhakkıkın İlavesi (Fihris I), 245-249.

⁴⁰¹ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 149-151, 344. Ziyâüddîn'e ait diğer bazı icâzetler için bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 153-177.

⁴⁰² Bkz. Hasnâ Bekrî, 422-440.

⁴⁰³ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 139-140.

⁴⁰⁴ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 141-142, 144-148.

Daha sonra kaleme aldığı ve Ziyâüddîn'in meşyehasına dair çalışması *el-Fethü'l-mübîn*'de tanıttığı hoca sayısı ise 610'dur⁴⁰⁵. Bunların kâhir ekseriyeti ise Bağdat'lıdır⁴⁰⁶. Ancak hatırlatmak gerekir ki bu hocalarının hepsi semâ' veya kırâat usûlü ile hadis aldığı kimseler olmayıp az da olsa bir kısmı icâzet ve mükâtebe yoluyla hadis aldığı hocalarıdır.

Uzun yıllar süren rihleleri sayesinde birçok beldedeki meşhur muhaddise yetişen ve onlardan sadece hadis almakla kalmayan Ziyâüddîn, birçokları hakkında da cerh ve ta'dilde bulunmuştur⁴⁰⁷. Böylelikle râvîleri ve hallerini, hadisin sahîhini ve sakîmini iyi bilen, bu ilimde otorite bir şahsiyet olarak⁴⁰⁸ hem zamanına hem de kendinden sonrasına hadis ilmi açısından kıymetli bilgiler sağlamıştır.

Ziyâüddîn, ismini duyduğu her âlimden yahut eriştiği her hocadan hadis almamış, bilakis hocalarını da onların rivayetlerini de seçmiştir⁴⁰⁹. Sünnet ve istikamet üzere olan ehliyetli âlimlerden hadis almaya özen göstermiştir. Nitekim İsfahân'da iken İbn Dihye diye bilinen Ebu'l-Hattâb Ömer b. Hasen el-Kelbî ed-Dânî'den (v. 633/1235) ahlâkı ve tavırları hoş olmadığı için hadis almadığını söylemiştir. Bu tercihindeki isabetini de İbrâhîm es-Senhûrî'den (v. 610/1213) İbn Dihye hakkında dinlediği bilgi ile teyid etmiştir⁴¹⁰.

Hakkında bazı tenkidler bulunan hocası Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ ed-Debîkî el-Bağdâdî'den⁴¹¹ (v. 612/1215) rivayette bulunduğunda ise “hali değişmeden önce, sahîh semâ'nın olduğu asıl”dan diyerek hocalarının rivayetlerini de seçerek aldığına işaret etmiştir⁴¹².

⁴⁰⁵ Bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1818-1828.

⁴⁰⁶ Bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1809-1813.

⁴⁰⁷ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 517; İbnü'l-İmâd, VII, 389; Ebû Şehbe, *A'lâmü'l-muhaddisîn*, 309.

⁴⁰⁸ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 517.

⁴⁰⁹ Hasnâ Bekrî, 122-123; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 143, 144, 193.

⁴¹⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 114; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXII, 391.

⁴¹¹ Kendisinin semâ' ile rivayet hakkını elde ettiği kitaplar olmakla birlikte sonraları başkalarına ait semâ' kayıtlarına müdahale edip (kayıttaki ismi kazıyıp kendi ismini yazarak) dinlememiş olduğu bazı kitaplarda semâ'nın olduğunu iddia etmiş ve vefatına dek bunda da ısrarcı olmuştur (Bkz. el-Hamevî, II, 438; el-Münzirî, II, 330; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 332; İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1423/2002, I, 692).

⁴¹² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 11.

Burada Ziyâüddîn'in hadis konusundaki hassasiyeti ve seçiciliği dikkate şayandır. Bu tavırlarıyla, kendisinin klasik hadis usûlü anlayışını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Zira ilk devirlerden itibaren, ilim/hadis alınacak kimselerde olması beklenen *adalet* ve *mürûet* gibi vasıflar önemli görülmüştür.

Ayrıca, hadis alacağı hocalarının, sadece semâ' ve icâzet yollarıyla elde ettiği rivayetleri almayı hedefleyen Ziyâüddîn üzerinde semâ' kaydı olmayan bazı asıl nüshaları, semâ' kaydı bulunan başka asıl(lar)dan tekrar dinleyecek kadar da seçici davranmıştır. Hatta aldığı hadislerde, hocasının hadisi alma usûlü semâ'-icâzet arasında değişiyorsa bunları da belirtmekten çekinmemiştir⁴¹³.

Bazen aynı eseri birçok hocadan hem semâ' hem de icâzet yoluyla aldığı olmuştur. Yine hocalarından okuduğu eserlerde; hocalarının da nereden nereye kadar semâ' ile aldıklarını, hangi kısımlarda semâ'larının olmadığını yahut o kısmı başkasından almış ise bu ayrıntıyı vb. hususları titizlikle belirtmiştir⁴¹⁴.

Dönemindeki pek çok âlim gibi o da kendi okuyacağı nüshayı hocasının asıl nüshası yahut arkadaşlarınıninki ile mukâbele etmiş⁴¹⁵, asıl nüsha hakkında ona olan güveni temin edecek derecede özelliklerinden bahsetmiş⁴¹⁶, hocasının nüshayı nasıl elde ettiği, nüsha üzerindeki mevcut semâ' kayıtları gibi tanıtıcı bilgiler vermiştir⁴¹⁷.

Yine bulunduğu semâ' yahut kıraat meclislerini tafsilatlı şekilde anlatmış⁴¹⁸; rivayet semâ' ile ise hocasını, kıraat yoluyla ise arzda bulunanın kim olduğunu (kendisi, arkadaşı yahut mecliste bulunup okuyanı) bildirmiştir⁴¹⁹. Ayrıca semâ' yahut kıraatin iyi olup

⁴¹³ Hasnâ Bekrî, 315.

⁴¹⁴ Hasnâ Bekrî, 315.

⁴¹⁵ Nüsha karşılaştırmalarına misal için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 64, 87, 100.

⁴¹⁶ Asıl nüsha hakkında verdiği bilgilere misal için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 64, 66, 87, 109, 152.

⁴¹⁷ Hasnâ Bekrî, 316. Bazı nüshalarda rastladığı önemli semâ' ve münâvele kayıtları için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 187, 193-194, 199-200, 201, 202, 214 (münâvele).

⁴¹⁸ Misâlen: Zilkade 601 tarihini verdiği bir kayıtta "... Bu ciltte İsmâ'il benimle dinlemedi. Diğerleri hepsini dinlediler." diyerek o günkü derste bulun(a)mayan arkadaşının ismini not düşmüştür (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 154). Benzer kayıtlar için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 60, 61, 64, 75, 76, 77, 80.

⁴¹⁹ Hasnâ Bekrî, 316.

olmadığı gibi meclisteki ilmî havanın seviyesini de haber vermiştir⁴²⁰. Bazen de rastladığı icâzetlerde faydalı gördüğü bilgileri de kaydetmiştir⁴²¹.

Ziyâüddîn, devrindeki eriştiği ve karşılaştığı âlimler hakkında da bilgiler vermiş⁴²², onların birer râvî olarak hâllerine dair değerlendirmelerde bulunmuştur⁴²³. *Târîhu'l-İslâm*, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile* vb. tarih, ricâl ve tabakat eserlerinde bu bilgilere çokça rastlanmak mümkündür.

Ziyâüddîn'in bazı meşhur hocaları şöyle sıralanabilir:

Ebû Tâhir es-Silefî⁴²⁴ (v. 576/1180), Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî⁴²⁵ (v. 597/1201), el-Mübârek İbnü'l-Ma'tûş el-Harîmî⁴²⁶ (v. 599/1203), el-Hâfız Abdülğanî el-Makdisî⁴²⁷ (v. 600/1203), Abdurrezzâk b. Abdilkâdir el-Cilânî⁴²⁸ (v. 603/1207), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed es-Saydalânî⁴²⁹ (v. 603/1207), Afife bt. Ahmed el-Fârfâniyye⁴³⁰ (v. 606/1209), el-Müeyyed Hişâm İbnü'l-İhve⁴³¹ (v. 606/1209), Ömer b. Muhammed İbn

⁴²⁰ Hasnâ Bekrî, 317. Nitekim Herât'taki bir mecliste kıraat esnasında duyamadığı bazı yerlerin geçtiğini, bu sebeple arzda bulunan arkadaşı Necmüddîn er-Râzî'nin kıraatinden pek hoşlanmadığını kaydetmiştir (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 108).

⁴²¹ Rihleleri esnasında bazı âlimlerin vefat ve doğum tarihlerine dair düştüğü notlar ve yaptığı alıntılar için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 61, 70, 78, 84, 91, 98-99, 100-102, 129, 150-151, 165. Ayrıca Merv'de rastladığı bir icâzetnâme ve İsfahânlı bazı hocalara ait bir icâzetnâmeden notlar için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 78, 88-90.

⁴²² Hocalarının ayrıntılı/tam künyesini vererek onlardan hangi tarihte nerede semâ'da/kıraatte bulunduğunu belirtmesi bazen de onların doğum ve vefat tarihleriyle ilgili bilgileri aktarması kendisinin muhaddis kimliğini yansıtmaya açısından önemlidir. Tahammülde de edâda da bunu bir usûl olarak benimsediğini görmek için bkz. *Sebetü mesmû'ât*, *Fezâilü Beyti'l-Makdis*, *el-Muhtâra*.

⁴²³ Bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 796.

⁴²⁴ (İcâzet yoluyla) Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 400, II, 106, V, 227 vdğ.; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472, 473.

⁴²⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 22, 217, V, 27, IX, 499, X, 188 vdğ.; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472.

⁴²⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 74, II, 86, 286, III, 307 vdğ.; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472.

⁴²⁷ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 388, VI, 26, 57, 236 vdğ.; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 472.

⁴²⁸ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 216, 219; *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 286, 352, III, 276, V, 44 vdğ..

⁴²⁹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 143, 147, 156, 157; *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 14, 141, 200, II, 77, III, 19 vdğ..

⁴³⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 82, 83; *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 428, VII, 238, XI, 243 vdğ..

⁴³¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 60, 61, 122, 123; *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 75, 92, II, 25, III, 16, IV, 145 vdğ..

Taberzed⁴³² (v. 607/1210), Ziyâüddîn Ebû Ahmed İbn Sükeyne⁴³³ (608/1211), Aynüşşems bt. Ahmed es-Sekafiyye⁴³⁴ (610/1213), Ebu'l-Muzaffer Abdurrahîm İbnü's-Sem'ânî⁴³⁵ (v. 618/1221), dayısı Muvaffakuddîn Abdullâh İbn Kudâme⁴³⁶ (v. 620/1223).

1.2.1.3. Talebeleri

Ziyâüddîn, uzun süren rihlelerinden sonra Dimeşk'e dönüp, elde ettiklerinden istifade gayesiyle, bir medrese inşa edip ders okutmaya ve eser telifine yönelince Şam diyarından ve daha başka yerlerden birçok talebenin teveccühüne mazhar olmuştur⁴³⁷. Artık ehliyetli ve liyakatli bir âlim olarak⁴³⁸ medresesinde kendisinden ders almaya gelenler çoğalmıştır⁴³⁹.

Muhammed Mutî' el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*'de, ilgili semâ' kayıtları ve ricâl kitaplarından hareketle, Ziyâüddîn'in 153 talebesinin ismini tespit etmiştir⁴⁴⁰. Hasnâ Bekrî de ilgili çalışmasında 184 isim saymıştır⁴⁴¹. Her iki liste arasında müşterek isimler olduğu gibi farklı isimler de yer almaktadır. Bu da talebelerinin adedinin hakikatte bu sayılardan fazla olduğunu göstermektedir. Nitekim devrinde şöhret sahibi olmuş böylesi bir âlimden ilim almak isteyenlerin de çok olacağı açıktır⁴⁴². Talebelerinden, Müsnidü's-Şâm lakaplı

⁴³² Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 113, 125, 128; *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 178, 227, II, 69, 170, III, 144, V, 91 vdğ..

⁴³³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 119, 121, 135; *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 155, 261, II, 66, III, 188, IV, 29 vdğ..

⁴³⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 93; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIII, 246.

⁴³⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 62-67, 102; *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 381, V, 179, VI, 47, VII, 40 vdğ..

⁴³⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 108, 151, 274, II, 269, 385, III, 124, IV, 37 vdğ..

⁴³⁷ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 284. Hemen belirtmek gerekir ki Ziyâüddîn hadis rivayetine sonradan başlamış değildir. Rihleleri esnasında bir yandan hocalardan hadis alırken bir yandan da hadis rivayetinde bulunmuştur. Nitekim rihle arkadaşlarından İbnü'n-Neccâr, ondan Bağdat ve Neysâbü'r'da hadis aldığını haber vermiştir (Bkz. ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 474; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 126; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 516).

⁴³⁸ Muhammed Mutî' el-Hâfiz; hocası Muhammed b. Mu'ammer el-Kuraşî'nin henüz 30 yaşındaki Ziyâüddîn'e verdiği icâzette "el-Hâfiz" övgüsüne yer vermesine, aynı şekilde bir başka hocası Abdullâh el-Cübbâi el-Etrâblusî'nin 599 Ramazan'ında Ebû Abdillâh İbn Mende'nin (v. 395/1005) *Ma'rifetü's-sahâbe*'sini okutmasının ardından düştüğü semâ' kaydında Ziyâüddîn için "el-Hâfiz" ifadesini kullanmasına dikkat çekerek Ziyâüddîn'in bu ilimdeki liyakatini vurgulamıştır (Bkz. el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 200-202).

⁴³⁹ Hasnâ Bekrî, 127.

⁴⁴⁰ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 285-297.

⁴⁴¹ Hasnâ Bekrî, 458-466; Efendioğlu, "Ziyâeddîn el-Makdisî ve *el-Ehâdisü'l-muhtâra* Adlı Eseri", 70-71.

⁴⁴² Misâlen: Hocası Ebû Ca'fer es-Saydalânî'den (v. 603/1207) İsfahân'da dinlediği *Ehâdisü Ebî Ali el-Eşşeybî*'i, h. 616-641 yılları arasında, farklı tarihlerde 19 defa okutmuştur (Bkz. Hasnâ Bekrî, 392-393).

Kâdî Takıyyüddîn Süleymân b. Hamza el-Makdisî'nin (v. 715/1315), Ziyâüddîn'den 1000 cüz dinlediğini söylemesi⁴⁴³ dahi Ziyâüddîn'e olan rağbeti anlamaya kâfidir.

Talebelerinin en meşhurları arasında: akranları İbn Nukta (v. 629/1231), İbnü'l-Hacib (v. 630/1233), Zekiyyüddîn el-Birzâlî (v. 636/1239), İbrâhîm es-Sarîfînî (v. 641/1243), Muhibbüddîn İbnü'n-Neccar (v. 643/1245); yeğenleri Muhammed b. Abdîrrahîm (v. 688/1289), Fahrüddîn İbnü'l-Buhârî (v. 690/1291) ve Takıyyüddîn Süleymân b. Hamza gibi bazı isimler sayılabilir⁴⁴⁴.

1.2.1.4. Kurduğu İlmî Müesseseler

Giriş kısmında değinildiği üzere Eyyûbîler devri, medreselerin yaygınlık kazandığı ve ilim tahsilinin bu müesseselerde sistemli ve işlevsel hale geldiği bir devirdir. Devlet ricâlinin ve ilim tahsil ve tedrisine ehemmiyet veren zenginlerin vakıfları sayesinde sayıları ve fonksiyonları gitgide artan medreseler, ilmî geleneğin devamlılığında ve ilim adamlarının yetişmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Bu sebeple olmalı Makdisîler ve onlardan biri olan Ziyâüddîn de sistemli ve daha kalıcı bir talim ve tedris için böyle bir müesseseye ihtiyaç duymuşlardır.

1.2.1.4.1. el-Medresetü'z-Ziyâiyye

Ziyâüddîn el-Makdisî, Kâsiyûn dağı eteğinde, el-Câmi'u'l-Muzafferî'nin (Câmi'u'l-Hanâbile) hemen karşısında, kaynaklarda adı el-Medresetü'z-Ziyâiyye, el-Medresetü'z-Ziyâiyye'l-Muhammediyye, Dârulhadîs ez-Ziyâiyye, Dârulhadîs ez-Ziyâiyye'l-

⁴⁴³ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475.

⁴⁴⁴ Bkz. İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 188-189; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 521.

Muhammediyye, Dârussünne ez-Ziyâiyye yahut sadece ez-Ziyâiyye diye zikrolunan bir medrese inşa etmiştir⁴⁴⁵. Sonrasında burayı dârulhadîs yapmıştır⁴⁴⁶.

İlim tahsiline ve tedrisine büyük gayret gösteren el-Makdisî, ilmî faaliyetlerini daha faydalı ve düzenli yapabilmek için babasından kedisine miras kalan küçük bir arsa üzerine bir medrese inşa etmeye başlamış ve inşasını imkânlar dâhilinde -kendisi de bizzat çalışarak- yavaş yavaş tamamlayabilmiştir. Bu arada şehrin ileri gelenlerinden teklif edilen yardımları ise kabul etmemiştir⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 258; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 198; en-Nu'aymî, II, 71 (*el-A'lâku'l-hatîre*'den naklen), 72 (*el-Bidâye*'den naklen), 73 (*Târîhu'l-İslâm*'den ve *el-Maksadü'l-erşed*'den naklen) 74; İbn Tolûn, I, 130, 131 (*el-Bidâye*'den naklen), 132 (*el-Vâfî*'den naklen), 133 (*el-Maksadü'l-erşed*'den naklen), 134; Kürd Alî, VI, 97; ez-Ziriklî, VI, 255; Mustafâ, 95; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 225-226; *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 11; *Dûru'l-hadîsi's-şerîf bi-Dimeşk*, Dâru'l-Mektebî, Dimeşk 1431/2010, 48.

⁴⁴⁶ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475. Görüldüğü üzere ez-Ziyâiyye, kaynaklarda bazen medrese bazen de dârulhadîs olarak geçmektedir. Bu iki farklı isimlendirme semâ' kayıtlarında da böyledir. Nitekim Ziyâüddîn'in zamanına ait semâ' kayıtlarının bazısında "dârulhadîs" ifadesi yer alırken (Bkz. el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 28, 30, 33, 41, 42, 46, 48), bazısında ise "medrese" ifadesi kullanılmıştır (Bkz. el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 34, 37, 44, 48). Benzer şekilde Ziyâüddîn'den sonraki zamanlara ait kayıtlarda da bu farklı kullanım devam etmekle birlikte "medrese" ifadesi büyük bir farkla çoğunluktadır (Bkz. el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 55, 76, 140 (141), 152, 154 (155), 161, 205 (206) [dârulhadîs]; 52 (53), 56, 57, 58, 59, 60, 61 (62), 63 (64), 65 (66), 67 (68), 69, 70, 71, 72 (73), 77, 79 (80), 81 (82), 83 (84), 85, 86 (87), 88 (89), 90, 91 (92), 93 (94), 96, 99, 100, 101 (102), 103 (104), 106, 108 (109), 110 (111), 112, 113, 114, 115 (116), 118, 119 (120), 121 (122), 123 (124), 126 (127), 128, 130 (131), 132 (133), 135 (136), 137 (138), 145, 146, 147, 149, 151, 156 (57), 158, 163, 164, 169, 171, 196 (197), 200 (201), 210 (211), 213, 215, (217), 223 [medrese]). Ayrıca en-Nu'aymî de (nakiller arasında verdiği "Sonrasında bunu dârulhadîs yaptı." bilgisine rağmen) ez-Ziyâiyye'yi dârulhadîsler başlığı altında değil medreseler başlığı altında zikretmiştir. Buradan hareketle, ez-Ziyâiyye'ye dârulhadîs denilebileceği gibi medrese de denilebileceği kanaatindeyiz. Nitekim ilgili kaynaklarda burada sadece hadis ve hadis ilimlerinin okutulmadığı aynı zamanda Kur'ân ve fıkıh ilminin de öğretildiği geçmektedir (Bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475, 476; es-Safedî, IV, 49; İbn Tolûn, I, 132 (*el-Vâfî*'den naklen); İbnü'l-İmâd, VII, 389; Mustafâ, 96; el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 13; Efendioğlu, "Ziyâeddîn el-Makdisî ve *el-Ehâdisü'l-muhtâra* Adlı Eseri", 73).

Abdurrahman Kurt'un konuyla ilgili değerlendirmesi bu duruma açıklık getirmektedir: "... Esasen Dimaşk'taki medrese ve dârulhadîs gibi eğitim müesseselerinin kuruluş amaçlarının tamamen birbirinden farklı olduğu söylenemez. Temelde bazı farklılıklar olsa da birçok hususta müşterek özelliklere sahiptiler. Dârulhadîsleri medreselerden ayıran temel faktör, bu kurumların hadis tedrisati için yapılmış olmalarıdır. Ancak nasıl ki medreselerde sadece fıkıh eğitimi verilmiyordu, aynı şekilde dârulhadîslerde sadece hadis ilminde eğitim verildiğini söylemek mümkün değildir. Zira ileride vakfiye metninde değinileceği üzere Eşrefiyye Dârulhadîsi'nde kıraat-ı seb'a talebelerinin bulunması, burada hadisin yanısıra başka ilimlere dair eğitimin de verildiğini ortaya koymaktadır." (Kurt, 86).

⁴⁴⁷ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 476; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 518; İbnü'l-İmâd, VII, 389. Konuyla ilgili bazı rivayetlerden anlaşıldığına göre: önceleri "helalliğinden şüphe duyduğu için" teklif edilen yardımları kabul etmese de sonraları malının helalliğinden emin olduğu bazılarından yardım almıştır (Bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475; en-Nu'aymî, II, 73 (*Târîhu'l-İslâm*'den naklen), 74 (*el-Maksadü'l-erşed*'den naklen); İbn Tolûn, I, 132 (*el-Vâfî*'den naklen), 134 (*el-Maksadü'l-erşed*'den naklen); el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 12).

Dönemin diğer kurumlarında olduğu gibi bu medresede de fıkıh ve hadisle meşgul olanlar yanında kimsesizler ve ihtiyaç sahibi olanlar da kalmıştır⁴⁴⁸. Ziyâüddîn, eline az bir şey de geçecek olsa onu önce talebeye göndermiş yahut onlar için kullanmıştır⁴⁴⁹.

Tahminen 602/1205 senesinde yapımına başlanılan medrese ancak 620/1223 senesinde, 18 yıl gibi bir müddette nihâî halini almıştır⁴⁵⁰. 603 Cemaziyelevvel'ine (Aralık 1206) ait semâ' kaydında Ziyâüddîn'in, hocası Ömer İbn Taberzed el-Bağdâdî'den (v. 607/1210) burada hadis dinlemiş olduğu bilgisinden⁴⁵¹ hareketle bu tarihte medresenin en azından bir bölümünün tamamlanmış olduğu ve faaliyete başladığı anlaşılmaktadır⁴⁵².

ez-Ziyâiyye, Ziyâüddîn'nin kendi şahsî gayreti ile bir âlim tarafından inşa edilmesi⁴⁵³ bakımından diğer medrese yahut dârulhadîslerden ayrıdır⁴⁵⁴. Zira genelde bu gibi yapılar devlet erkânı yahut bunların akrabaları gibi imkânı geniş kimseler tarafından yapılmıştır⁴⁵⁵. Sonraları ise medresenin ihtiyaçlarının karşılanmasında vakıf gelirleri önem arz eder. Bunlar bazı dükkân ve mağazalar, bahçe ve arazilerden elde edilen akar gelirleridir⁴⁵⁶.

⁴⁴⁸ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 476; İbnü'l-İmâd, VII, 389.

⁴⁴⁹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 476; İbnü'l-İmâd, VII, 389.

⁴⁵⁰ el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 13; *Dûru'l-hadîsi's-şerîf*, 48; Efendioğlu, “Ziyâeddîn el-Makdisî ve el-Ehâdisü'l-muhtâra Adlı Eseri”, 72. Harun Yılmaz, ilgili yüksek lisans tezinde ve doktora çalışmasında medresenin inşa tarihi için, bitiş tarihi olan h. 620 senesini vermiştir (Bkz. Harun Yılmaz, *El-Melikü'l-Muazzam Ve Döneminde Dimaşk'ta Kurulan Medreseler (615-624/1218-1227)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, 86; Yılmaz, *Zengîler ve Eyyübîler Döneminde Dimaşk'ta “Medrese”*, 84, 270).

⁴⁵¹ İlgili semâ' kaydı için bkz. el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 1050-1051.

⁴⁵² el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 105-106; *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 13.

⁴⁵³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, V, 343, 358; el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 5.

⁴⁵⁴ Yılmaz, *El-Melikü'l-Muazzam Ve Döneminde Dimaşk'ta Kurulan Medreseler*, 87.

⁴⁵⁵ Yılmaz, *Zengîler ve Eyyübîler Döneminde Dimaşk'ta “Medrese”*, 44-45. ez-Ziyâiyye gibi şehirdeki diğer Hanbelî medreseleri el-Ömeriyye ve el-Mehâsiniyye de mezhep müntesibi âlimler tarafından şahsî gayretler ile meydana getirilmiştir (Yılmaz, *Zengîler ve Eyyübîler Döneminde Dimaşk'ta “Medrese”*, 93).

⁴⁵⁶ en-Nu'aymî, II, 76; İbn Tolûn, I, 139. Ziyâüddîn'in yeğeni Alî b. Ahmed (Fahrüddîn İbnü'l-Buhârî) de malının bir kısmını amcasının medresesine vakfetmiştir (İbn Receb, *ez-Zeyl*, IV, 245).

ez-Ziyâiyye, Gâzân Han⁴⁵⁷ devrinde Sâlihiyye'nin Moğollarca yağmalanmasında (699/1300) harap olmasına⁴⁵⁸ rağmen geride kalan eserlerle birlikte tekrar eski haline kavuşturulmuştur⁴⁵⁹. Sâlihiyye'yi yakıp yıkan Moğol birlikleri el-Câmi'ü'l-Muzafferî'yi basmış ve yağmalamış, direnmeye çalışan ve Ziyâüddîn'in medresesine sığınan halkı oradan çıkarmak için de medreseyi harab etmişlerdir⁴⁶⁰.

Medresenin planı ve yapısından, hocası Cemâlüddîn Yûsuf İbn Abdilhâdî'den (İbnü'l-Mibred v. 909/1503) naklen bahseden İbn Tolûn (v. 953/1546); medresenin iki katlı bir yapıda olduğunu, avlusunun içerisinde su kuyusu bulunan bir çardak, bu çardağa doğru uzanan iki cumbalı bir mescit, mescidin önünde kitapların ve cüzlerin muhafaza edildiği bir oda ve kible tarafında ana kapısının bulunduğunu söyler⁴⁶¹.

Medresede ilk ders veren, kurucusu ve vakfedeni Ziyâüddîn el-Makdisî'dir⁴⁶². Ardından Şeyh Takıyyüddîn b. İzziddîn(?)⁴⁶³, onun ardından Ziyâüddîn'in yeğeni ve

⁴⁵⁷ İslâm'ın İlhanlılar'ın resmî dini olmasını sağlayan İlhanlı hükümdarı (1295-1304) Gâzân Mahmûd Hân b. Argun Hân b. Abaka Hân el-İlhânî (v. 703/1304). Ancak İlhanlı tahtında müslüman bir hükümdarın bulunmasına rağmen Anadolu'daki Moğol idaresinde bir değişme ve düzelme olmamıştır. 1299 Eylül'ünde Memlük Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun ile Gâzân Mahmûd Hân arasında (Hama-Humus arasındaki) Vâdilhâzindâr'da meydana gelen savaştan galip çıkan Moğol ordusu (22 Aralık 1299) ileri harekâta devam ederek Ocak 1300'de Dimeşk'e girmiştir (Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIII, 429-430).

⁴⁵⁸ Dimeşk'e giren Moğollar, bir taraftan yağma yaparken bir taraftan da yakıp yıkmışlar; yüzlerce insanı katledip birçoğunu da esir almışlardır. Bu arada özellikle Sâlihiyye'ye ve buradaki Makdisîlere maddî ve manevî büyük zararlar vermişler; medreseleri yıkmışlar, binlerce cilt kitabı hebâ etmişlerdir (el-Yûnînî, Kutbuddîn Ebu'l-Feth Mûsâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ba'lebekkî, *Zeylû Mir'âti'z-zemân*, thk. Hamza Ahmed Abbâs, Heyetü Abûzaby li's-Sekâfe ve't-Türâs, Abudabi 1428/2007, I, 270-273, 282-283; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 709-714; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 10; el-Hâfız, *Câmi'ü'l-Hanâbile el-Muzafferî*, 53-56).

⁴⁵⁹ ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 49; en-Nu'aymî, II, 73 (*Târîhu'l-İslâm*'den naklen).

⁴⁶⁰ el-Yûnînî, I, 270-272.

⁴⁶¹ İbn Tolûn, I, 139-140; el-Hâfız, *Dâru'lhadîs ez-Ziyâiyye*, 13 (*el-Kalâid*'den naklen); *Dûru'l-hadîsi's-şerîf*, 48-49 (*el-Kalâid*'den naklen).

⁴⁶² Kürd Alî, VI, 97.

⁴⁶³ (İzzüddîn b. Takıyyiddîn) en-Nu'aymî, II, 74 (*el-A'lâku'l-hatîre*'den naklen). Muhammed Mutî' el-Hâfız, *el-A'lâku'l-hatîre*'den ve *ed-Dâris*'in aslından nakille mezkûr ismin/lakabın Takıyyüddîn b. İzzüddîn olduğunu; ancak *ed-Dâris* muhakkıkının dipnotta buna işaret etmekle birlikte ismi İzzüddîn b. Takıyyiddîn olarak verdiğini, doğru olan ismin ise kendi tespit ettiği Takıyyüddîn b. İzzüddîn olduğunu söyledikten sonra bu ismin kimliğine dair yaptığı araştırma neticesinde sadece iki muhtemel kişi tespit edebildiğini; fakat bu ikisinin de Ziyâüddîn'den sonra medresede hocalık yapmış olma imkânının bulunmadığını ifade etmiştir (el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 231 (1. dn.); *Dâru'lhadîs ez-Ziyâiyye*, 50 (2. dn.); *Dûru'l-hadîsi's-şerîf*, 50). Ayrıca yine *el-A'lâku'l-hatîre*'de ve buradan nakille *ed-Dâris*'te ve *el-Kalâid*'de, Mehâsiniyye Medresesi'nin ilk müderrisi olarak İzzüddîn b. Takıyyiddîn (eş-Şeyh İzzüddîn b. eş-Şeyh Takıyyiddîn) geçmektedir (Bkz.

Sâlihiyye'nin hatîbi Kâdî'l-kudât Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahîm b. Abdilvâhid el-Makdisî'dir (v. 688/1289)⁴⁶⁴. Yaklaşık kırk sene hadis rivayetinde bulunmuş ve amcası Ziyâüddîn'in tamamlayamadığı eseri *el-Ahkâm*'ı ikmâl etmiştir⁴⁶⁵.

Ayrıca belirtmek gerekir ki ez-Ziyâiyye'de sadece Ziyâüddîn ve akrabaları hadis rivayetinde bulunmamıştır. Farklı tarihlerde ez-Ziyâiyye'de ders okutmuş hadis âlimleri de vardır. Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Mes'ûd en-Nâblusî⁴⁶⁶ (v. ?), Ebû Bekr Muhammed b. Tarhân ed-Dimeşki⁴⁶⁷ (v. 679/1280), Îsâ b. Ebî Muhammed İbnü'l-Meğârî⁴⁶⁸ (v. 704/1304), Mûsâ b. Muhammed b. Ahmed el-Yûnînî⁴⁶⁹ (v. 726/1326), Alemüddîn el-Kâsım b. Muhammed el-Birzâlî⁴⁷⁰ (v. 739/1339), İbrâhîm b. Berekât el-Ba'lebekkî⁴⁷¹ (v. 740/1340) gibi muhaddisler bunlardan bazısıdır.

Burada hocalık yapan⁴⁷² diğer bazı meşhur kimseler şunlardır: Muvaffakuddîn Ahmed b. Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahîm (v. 693/1294)⁴⁷³, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. Ebî Bekr es-Sa'dî (v. 703/1303)⁴⁷⁴, İzzüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b.

İbn Şeddâd, *el-A 'lâku 'l-hatîre*, 258; en-Nu'aymî, II, 77 (*el-A 'lâku 'l-hatîre*'den naklen); İbn Tolûn, I, 247 (*el-A 'lâku 'l-hatîre*'den naklen)). Bunlara ilaveten Ziyâüddîn'in dayısı Ebû Ömer'in inşa ettiği Ömeriyye Medresesi'nin ilk müderrisi olarak "eş-Şeyh Takiyyüddîn" ve onun ardından da "oğlu İzzüddîn" kaydı yer almaktadır (Bkz. İbn Şeddâd, *el-A 'lâku 'l-hatîre*, 259). Bütün bunlar ortada bir karışıklık olma ihtimalini akla getirmektedir.

⁴⁶⁴ İbn Şeddâd, *el-A 'lâku 'l-hatîre*, 258; ez-Zehebî, *Târihu 'l-İslâm*, XV, 30, 618; en-Nu'aymî, II, 74 (*el-A 'lâku 'l-hatîre* ve *el-İber*'den naklen); İbn Tolûn, I, 134-135 (*el-A 'lâku 'l-hatîre* ve *el-İber*'den naklen).

⁴⁶⁵ ez-Zehebî, *Târihu 'l-İslâm*, XV, 618; en-Nu'aymî, II, 75 (*el-Vâfî*'den naklen); el-Uleymî, IV, 333; İbn Tolûn, I, 135 (*el-Vâfî*'den naklen).

⁴⁶⁶ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 232 (233).

⁴⁶⁷ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 234 (235).

⁴⁶⁸ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 237.

⁴⁶⁹ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 239.

⁴⁷⁰ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 247.

⁴⁷¹ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 252.

⁴⁷² Dâruhadîs'te sadece erkek hocalar ders vermemiş, bazı meşhur hanımlar da burada ders vermiştir. İlgili (toplu) semâ' kayıtlarına göre 725-733 (1325-1332) seneleri arasında farklı tarihlerde yedi hanım hocadan bazı eserler okunmuştur (Bkz. el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 181-185, 194 (195), 196 (197), 198 (199), 200 (201), 202 (203) 204-205 (206), 207-208 (209), 212 (213), 214 (215), 218 (219), 220-221 (222), 223 (224); *Dûru 'l-hadîsi 'ş-şerîf*, 52-53).

⁴⁷³ ez-Zehebî, *Târihu 'l-İslâm*, XV, 760; İbn Müflih, I, 177; en-Nu'aymî, II, 76 (*el-Maksadü 'l-erşed*'den naklen); İbn Tolûn, I, 137-138 (*el-Maksadü 'l-erşed*'den naklen).

⁴⁷⁴ İbn Müflih, I, 124; en-Nu'aymî, II, 75 (*el-Maksadü 'l-erşed*'den naklen); İbn Tolûn, I, 136 (*el-Maksadü 'l-erşed*'den naklen).

İbrâhîm b. Abdillâh b. Ebî Ömer (v. 748/1347)⁴⁷⁵, Zeynüddîn Ebû Hafs Ömer b. Sa‘dillâh b. Abdilehad el-Harrânî (v. 749/1348)⁴⁷⁶, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Abdillâh el-Merdâvî el-Kubâkîbî (v. 826/1422)⁴⁷⁷, Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed es-Sâlihî (v. 939/1241), Muhammed b. Alî b. Ahmed (İbn Tolûn) ed-Dimeşkî es-Sâlihî (v. 953/1546), Abdülvehhâb b. Abdilhayy el-Akerî (v. 1134/1721)⁴⁷⁸.

Tarihleri 627-642 (1230-1244) yılları arasında değişen semâ‘ kayıtlarından⁴⁷⁹ hareketle Ziyâüddîn’in kendi medresesinde okuttuğu⁴⁸⁰ eserlerden bazıları ise şunlardır: *Zikru’l-Musâfaha ve mâ verade fihâ mine’l-ahbâr ani’n-Nebiyi’l-muhtâr*⁴⁸¹, *Sıfatü’l-cenne*⁴⁸², *Ehâdisü Alî b. Hucr*⁴⁸³, *Ehâdisü Ebî Osmân es-Saffâr (tahrîcü’z-Ziyâ)*⁴⁸⁴, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*⁴⁸⁵, *el-Erba‘ûn li-Ebî’l-Kâsım es-Saffâr*⁴⁸⁶, *Ehâdisü Ebî Alî el-Eşyeb*⁴⁸⁷.

Hicrî XI. (M. XVII) asrın sonlarına gelindiğinde medresedeki eğitim faaliyetinin tamamen durduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1153/1740 senesinde vefat eden İbn Kennân (İbnü’l-Kennânî) diye meşhur olan Muhammed b. Îsâ b. Mahmûd ed-Dimeşkî es-Sâlihî el-Halvetî, medreseden “Şimdilerde, içerisinde bir tane dahi talebenin olmadığı, avamdan bazı

⁴⁷⁵ İbn Müflih, II, 355; en-Nu‘aymî, II, 75 (*el-Maksadü’l-erşed*’den naklen); İbn Tolûn, I, 136 (*el-Maksadü’l-erşed*’den naklen).

⁴⁷⁶ İbn Müflih, II, 299-300; en-Nu‘aymî, II, 75-76 (*el-Maksadü’l-erşed*’den naklen); İbn Tolûn, I, 137 (*el-Maksadü’l-erşed*’den naklen). *ed-Dâris*’te, bu isim, nâşireden kaynaklı olarak çok tuhaf bir şekilde (القاضي) (زين الدين أبو حفص حضر على أبي الحسن ابن البخاري) bold yazıyla verilmiştir. Hâlbuki ibarenin öncesindeki künye bilgilerinin devamı olarak gelen bu isim (عمر بن سعد الله بن عبد الأحد الحارثي ثم الدمشقي الفقيه الفرضي القاضي زين الدين) (ابن حنبل) bütünüyle bold olmalı, devamındaki (حضر على أبي الحسن ابن البخاري) “İbnü’l-Buhârî’nin meclisinde bulundu.” manasındaki, isimle alakalı olmayan bu bilgi de ayrı tutulmalıydı. Daha önce de belirtildiği gibi *ed-Dâris*’in bu baskısını ve Kütüb-i İlmiyye’nin diğer neşirlerini ihtiyatla ele almak gerektiği kanaatindeyiz.

⁴⁷⁷ İbn Müflih, II, 501-502; en-Nu‘aymî, II, 76 (*el-Maksadü’l-erşed*’den naklen); İbn Tolûn, I, 137 (*el-Maksadü’l-erşed*’den naklen). Bu isim *el-Maksadü’l-erşed*’de “Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-Merdâvî” diye geçerken *el-Kalâid*’de ise “Muhammed b. İbrâhîm b. Abdillâh el-Merdâvî” diye yer almaktadır.

⁴⁷⁸ Muhammed Mutî‘ el-Hâfız, medresede hocalık yapan 22 isim tespit etmiştir (Bkz. el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 17-18).

⁴⁷⁹ Bkz. el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 25-49.

⁴⁸⁰ Ziyâüddîn kendi medresesinin haricinde dayısı Ebû Ömer’in kurduğu el-Câmi‘u’l-Muzafferî’de de ders okutmuştur. İlgili semâ‘ kayıtları için bkz. el-Hâfız, *Câmi‘u’l-Hanâbile el-Muzafferî*, 176-182).

⁴⁸¹ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 25, 27, 33, 43, 44.

⁴⁸² el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 26.

⁴⁸³ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 28.

⁴⁸⁴ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 29.

⁴⁸⁵ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 32, 35, 37, 40, 47.

⁴⁸⁶ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 39.

⁴⁸⁷ el-Hâfız, *Dâruhadîs ez-Ziyâiyye*, 41.

Hintlilerin kaldığı bir yer haline geldi.” diye esefle bahsetmiştir⁴⁸⁸. Ondandır yaklaşık iki asır sonra vefat eden Abdülkâdir b. Ahmed b. Mustafâ Bedrân ed-Dûmî ed-Dîmeşkî (v. 1346/1928) de el-Câmi‘u’l-Muzafferî’nin doğu tarafında üzerinde kapısı ve kible tarafına yönelik dört cumbası bulunan büyük bir duvar gördüğünü ve burasının muhtemelen Ziyâüddîn’in medresesi olduğunu söylemiştir⁴⁸⁹.

1.2.1.4.2. Dârulkütüb ez-Ziyâiyye

el-Medresetü’z-Ziyâiyye’nin en mühim vasıflarından biri de içerisinde yer alan zengin kütüphanesidir. Dârulkütüb ez-Ziyâiyye ismiyle bilinen bu kütüphanede Ziyâüddîn’in, seneler süren riheleleri esnasında istinsah ederek, satın alarak yahut hibeyle elde ettiği yüzlerce kitap ve cüz,⁴⁹⁰ kendi tasnif ve telifleri yanında bazı meşhur âlimlerin bağışladığı çok kıymetli eserler vardır. Bu eserler, medresenin mescidinin önündeki “hizânetü’l-kütüb”⁴⁹¹ yahut “halvetü’l-kütüb” denilen odada muhafaza edilmiştir⁴⁹².

Hâfız Ziyâüddîn, kitaplarının hepsini medresesindeki bu kütüphaneye vakfetmiştir⁴⁹³. Ayrıca kütüphanedeki eserler arasında el-Hâfız Abdülğânî el-Makdisî, dayısı Muvaffakuddîn Abdullâh, talebesi Ömer b. Muhammed İbnü’l-Hâcib, genç yaşta vefat eden Muhammed b. el-Hasen b. Sâlim b. Sellâm (v. 630/1232), Muhammed b. Abdülmün‘im b. Ammâr el-Harrânî (v. 671/1273) ve daha başkalarının vakfettikleri de vardır⁴⁹⁴. Fakat yukarıda değinildiği üzere Sâlihiyye’nin Moğollar tarafından yağmalanması sırasında (699/1300) bu

⁴⁸⁸ el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 13; *Dûru’l-hadîsi’s-şerîf*, 49.

⁴⁸⁹ Bedrân, Abdülkâdir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dûmî ed-Dîmeşkî, *Münâdemetü’l-atlâl ve müsâmeretü’l-hayâl*, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrût 1985, 243; el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 14.

⁴⁹⁰ ez-Zehabî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 473; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 48; en-Nu‘aymî, II, 72 (*el-Vâfî*’den naklen).

⁴⁹¹ el-Yûnînî, I, 272; İbnü’l-Mibred, Cemâlüddîn Ebu’l-Mehâsin Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî, *el-Cevherü’l-münazzad fî tabakâti müte’ahhîrî ashâbi Ahmed*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin, Mektebetü’l-Ubeykân, Riyâd 1421/2000, 108, 121.

⁴⁹² İbn Tolûn, I, 139-140.

⁴⁹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 198; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 517-518; İbn Müflih, II, 451; İbnü’l-İmâd, VII, 389 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti’l-Hanâbile*’den naklen); ez-Ziriklî, VI, 255. Ziyâüddîn’in rihleleri esnâsında elde ettiği ve medresesinin kütüphanesine vakfettiği bazı cüz ve kitaplar için bkz. el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 274-283, 291-296.

⁴⁹⁴ ez-Zehabî, *Târîhu’l-İslâm*, XIII, 935, XIV, 475, XV, 231; es-Safedî, IV, 49; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 198; en-Nu‘aymî, II, 72 (*el-Bidâye*’den naklen); İbn Tolûn, I, 132 (*el-Vâfî*’den naklen). Bkz. Ek 3. ez-Ziyâiyye’ye Bağışlanan Bazı Eserler. Kitaplarını ez-Ziyâiyye’ye vakfettiği bilinen diğer âlimler ve bunların bazı eserleri için ayrıca bkz. Mustafâ, 96-97; el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 285, 286-289, 297-326.

zengin kütüphane büyük zarara uğramış; kitaplarının pek çoğu yakılmış, bozulmuş yahut ehli olmayanlara yok pahasına satılmıştır⁴⁹⁵.

Medresenin kütüphanesi de kurucusu gibi meşhur olmuştur. Çok kıymetli ve nadir eserler barındırdığı rivayet olunan kütüphanede dünyanın her yerinden kitaplar, hadis cüzleri, “eimme-i erba‘a”nın⁴⁹⁶ el yazısıyla eserler hatta Tevrat ve İncil nüshaları vardır⁴⁹⁷. İbnü’l-Mibred (v. 909/1503), kendi zamanında kütüphanede 2000 civarında eser olduğunu söylemiştir⁴⁹⁸. Ancak zamanla şöhreti artan kütüphanedeki bu eserler, bölgedeki işgaller ve istilalar sebebiyle yavaş yavaş dağılmaya başlamıştır. Kimi zaman işgalciler kimi zaman ise buradan istifade etmek isteyen bazı âlimler tarafından kitapları alınmıştır⁴⁹⁹.

Yukarıda geçtiği üzere hicrî XII. (m. XVIII) asırda medrese artık atıl hale gelmiştir. Buna rağmen merdesenin kütüphanesi varlığını ve işlevini devam ettirmiştir. Fakat h. 1270’li yıllarda (m. 1850’ler) kütüphanenin muhafaza imkânlarının bozulmasıyla içindekiler el-Mektebetü’l-Ömeriyye’ye aktarılmıştır. XIII/XX. asrın başlarında ise daha önce nakledildiği el-Ömeriyye’den bu defa ez-Zâhiriyye Kütüphanesi’ne nakledilen eserler⁵⁰⁰, ez-Zâhiriyye’nin de en kıymetli ve ağırlıklı bölümünü oluşturmaktadır⁵⁰¹.

⁴⁹⁵ el-Yûnînî, I, 270-273; ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XV, 711, 714; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 10.

⁴⁹⁶ Hâlen müntesibi bulunan dört meşhur sünnî-amelî mezhep imamı: Ebû Hanîfe en-Nu‘mân b. Sâbit, Mâlik b. Enes el-Esbahî, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi‘î ve Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (rh.m.).

⁴⁹⁷ İbn Tolûn, I, 138 (İbnü’l-Mibred diye meşhur olan Cemâlüddîn Ebu’l-Mehâsin Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî’nin -muhtemelen- *Târîhu’s-Sâlihiyye*’sin]den naklen); el-Hâfız, *Dûru’l-hadîsi’s-ş-şerîf*, 50 (*el-Kalâid*’den naklen).

⁴⁹⁸ İbn Tolûn, I, 140.

⁴⁹⁹ İbn Tolûn, I, 138. Muhammed Mutî‘ el-Hâfız; İbnü’l-Mibred’in, isimlerini zikrederek ez-Ziyâiyye’den birçok kitap aldığını söylediği kimselerin, bu kitapları âriyeten (ödünç) almış olmaları gerektiğini yoksa takva ve nezahet ile bilinen bu zatların kütüphanenin vakfiyesini ihlal etmeyeceklerini hatırlatmıştır (el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 257 (3. dn.)).

⁵⁰⁰ İbn Tolûn, I, 138-139 (2. dn.). Nakledilen bu eserler üzerinde -bazı araştırmacıları da hataya sevkeden- el-Ömeriyye’nin mührü olmakla birlikte, incelendiğinde esasen bunların ez-Ziyâiyye’ye ait olduğu (vakfedildiği) ve orada okunduğuna dair semâ‘ kayıtları görülecektir (el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 247, 248; *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 262-263).

⁵⁰¹ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 247; *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 262, 273.

1.2.1.5. Eserleri

Çeşitli konularda eserleri bulunan Ziyâüddîn'in elbette bir muhaddis kimliğiyle en çok eser verdiği saha hadis ilmidir. Kaynaklarda “faydalı eserler sahibi, çokça eser sahibi” diye vasfedilen Ziyâüddîn'in yer yer eserlerinin bazılarının isimleri de zikredilmektedir⁵⁰².

Eserlerinin özelliklerine gelince; çoğunluğu *cem* 'derleme türü olarak değerlendirilebilir. Dönemin eserlerinin derleme türü olması, beklenen ve hâkim bir telif anlayışıdır. Nitekim el-Cevzekî (v. 388/998), el-Berkânî (v. 425/1034) ve el-Humeydî (v. 488/1095) gibi âlimlerin *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* türü eserleriyle başlayıp, Abdülğanî el-Makdisî'nin (v. 600/1203) *Umdetü (fi) 'l-ahkâm*'ı, el-Münzirî'nin (v. 656/1258) *et-Terğîb ve't-terhîb*'i ve en-Nevevî'nin (v. 676/1277) *el-Ezkâr*'ı gibi, konularına göre derlemelerle devam eden tür bu dönemde yaygındır⁵⁰³.

Ziyâüddîn, klasik rivayet geleneğine uyarak hadis rivayetlerini isnadlı olarak vermiştir⁵⁰⁴. Ayrıca belirtmek gerekir ki Ziyâüddîn'in bazı eserleri *el-Muhtâra* gibi ale'r-ricâl bazısı da *el-Ahkâm* gibi ale'l-ebvâb tarzıdır. Ayrıca *muvâfakât*, *avâlî*, *sülâsiyyât*, *tüsâ' iyyât*, *intikâ* (*müntekâ*) gibi ıstılâhî bazı özel konulu çalışmaları⁵⁰⁵ da mevcuttur⁵⁰⁶.

Eserlerinin tam sayısına dair kesin bir sayı vermek zordur. Zira hem Ziyâüddîn'in kendi kütüphanesi ez-Ziyâiyye hem de daha sonra kitaplarının naklolunduğu el-Ömeriyye'nin zaman içerisinde gördüğü tahribat⁵⁰⁷ bunu zorlaştırmaktadır. Buna rağmen kaynaklara bakıldığında, eserlerinden epeyce bir kısmının zikredildiği görülür. Şemsüddîn İbn Abdilhâdî

⁵⁰² İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi 'l-hadîs*, IV, 188; ez-Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XIV, 472; *Siyeru a 'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 126; el-Kütübî, III, 426; es-Safedî, IV, 48; İbn Tağrıberdî, *ed-Delîlû 'ş-şâfi*, II, 650; İbn Müflih, II, 451.

⁵⁰³ Bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İFAV Yay., İstanbul 2011, 146-148.

⁵⁰⁴ Birkaç risalesinde isnadsız (doğrudan kaynaklarından naklettiği) hadisler de vardır (Bkz. el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Fihrisü mahtûtâtî Dârilkütübî 'z-Ziyâiyye - el-Müntehab min mahtûtâtî 'l-hadîs*, thk. Meşhûr Hasen Âlû Selmân, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1422/2001, 445, 449, 452-453).

⁵⁰⁵ Bunlar arasında *müntekâ* tarzı olanlar çokluğu ile dikkat çekmektedir (Bkz. el-Elbânî, 453-454). Muhaddisler, -adetleri olduğu üzere- bir hocadan almayı arzuladıkları hadisleri ya onun rivayetlerindeki mükerrerleri çıkartıp ihtisar için yahut da rivayetlerinin en sağlam ve güvenilir olanlarını almak için önceden seçerlerdi (Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV Yay., İstanbul 2009, 137).

⁵⁰⁶ Hasnâ Bekrî, 151-152.

⁵⁰⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû 'ât*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 17. Bu nakiller esnasında eksilmelerin ve kaybolmaların olması da muhtemeldir. Bütün bunlardan önce, Moğol istilalarında zikri geçen kütüphanelerin gördüğü zarar ise elbette daha büyüktür (Bkz. başlık: 1.2.1.4.1. el-Medresetü 'z-Ziyâiyye).

(v. 744/1343) Ziyâüddîn'in kitaplarından herhangi birini zikretmeksizin “kıymetli eserler sahibi” diyerek yetinir⁵⁰⁸. ez-Zehebî (v. 748/1348) *Târîhu'l-İslâm*'da 12⁵⁰⁹, *Siyer*'de ise bunlara ilaveten 3 toplam 15 kitabının ismini zikreder ve “Eserleri faydalı ve düzenlidir.”⁵¹⁰ der. el-Kütübî (v. 764/1363) ve es-Safedî (v. 764/1363) de *Siyer*'de zikri geçen bu kitaplardan aynı 10 tanesini verirler⁵¹¹. İbn Kesîr (v. 774/1373) Ziyâüddîn'in hadis ilmindeki ehliyetini gösteren birçok eserinin olduğunu söyleyerek sadece meşhur 3 kitabını zikreder⁵¹². İbn Receb (v. 795/1393) ise daha öncekilerin zikrettiklerinden farklı birçok kitapla birlikte 35 eser adı verir⁵¹³. Yine İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres* ve *el-Mecma'u'l-müesses*'te Ziyâüddîn'e ait toplam 24 eserin ismini zikreder⁵¹⁴.

Ziyâüddîn'in eserleri günümüzde yapılan çalışmalara da konu olmuştur. Bu manada ez-Zâhiriyye Kütüphanesi'nin hadis eserlerinin fihristinin hazırlandığı çalışmada Ziyâüddîn'e ait bazıları cüz bazıları ise kitap 66 eserin ismi yer almıştır⁵¹⁵. Hasnâ Bekrî ise çalışmasında, tespit edebildiğinden daha fazlasının olduğuna işaret etmekle birlikte 16'sı matbu, 57'si yazma, 50'si ise kayıp 123 eserden bahsetmiştir⁵¹⁶. Muhammed Mutî' el-Hâfız da *et-Tenvîh*'te Hasnâ Bekrî'yi doğrulayacak şekilde (ancak bazıları aynı eserin farklı kısımları olarak) 141 sayısına ulaşmıştır⁵¹⁷. Ziyâüddîn'in *es-Sünen ve'l-ahkâm* isimli eserini tahkik eden Hüseyin b. Ukâşe ise eserin uzun mukaddimesinde, tespit ettiği yeni kitaplarla bu sayıyı 150'ye çıkarmıştır⁵¹⁸. Efendioğlu ise ilgili makalesinde 103 eser adı zikrettikten sonra diğer eserleri için Hasnâ Bekrî'nin çalışmasına ve Hüseyin b. Ukâşe'nin mukaddimesine yönlendirmektedir⁵¹⁹.

⁵⁰⁸ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 188.

⁵⁰⁹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475.

⁵¹⁰ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128.

⁵¹¹ el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 49.

⁵¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 12, XIII, 198.

⁵¹³ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 518-521.

⁵¹⁴ Aşağıda, ilgili eserler zikredilirken kaynaklarına atıf yapılmıştır.

⁵¹⁵ el-Elbânî, 440-456.

⁵¹⁶ Hasnâ Bekrî, 2, 155 vd..

⁵¹⁷ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 312-353.

⁵¹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *es-Sünen ve'l-ahkâm anî'l-Mustafâ aleyhi efdalü's-salât ve's-selâm*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukâşe, Dâru Mâcid Asîrî, Cidde 1425/2004, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 71-117. Hüseyin b. Ukâşe, özellikle ez-Zâhiriyye'deki mevcut cüzlerin tanıtılması noktasında *et-Tenvîh*'ten çokça istifade ettiğini söylemiştir.

⁵¹⁹ Efendioğlu, “Ziyâeddîn el-Makdisî ve *el-Ehâdîsü'l-muhtâra* Adlı Eseri”, 78-85.

Bütün bunlar, Ziyâüddîn'in hakikatte daha fazla sayıda eserinin olduğuna işaret etmektedir. Eserlerinin çoğunluğu cüzlerden müteşekkil olmakla birlikte bir ve birden fazla cilt olanları da vardır. Kur'ân'a, hadise ve tarihe dair olmak üzere üç farklı sahada yoğunlaşan bu eserlerin bazısı matbu bazısı da halen mahtût haldedir.

1.2.1.5.1. Matbu Olanlar

Ziyâüddîn'e ait olarak tespit edebildiğimiz toplam 148 eserden 35 tanesi matbu olarak elimizde mevcuttur. "Kur'ân ilimlerine", "hadise ve hadis ricâline" ve "siyer ve tarihe" dair diye üç başlık altında değerlendirilebilecek olan bu eserler şunlardır:

1.2.1.5.1.1. Kur'ân İlimlerine Dair

1.2.1.5.1.1.1. Fezâilü'l-Kur'ân⁵²⁰

Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmenin ve öğretmenin sevabı, doğru ve düzgün okumanın önemi, okuyana verilecek mükâfat, bazı surelerin fazileti gibi konulara dair 65 hadisten oluşan tek cüzlük bir eserdir. 1421/2000 yılında Salâh b. Âyiz eş-Şellâhî tarafından tahkîkli neşri yapılmıştır⁵²¹. Kâtib Çelebî (v. 1067/1657), İbn Tolûn'un (v. 953/1546) *Fezâilü'l-Kur'ân*'dan seçkiyle bir kırk hadis oluşturduğunu söylemiştir⁵²².

⁵²⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 102; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 49; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes ev Tecridü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûra ve'l-eczâi'l-mensûra*, thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1418/1998, 111; *el-Mecma'u'l-müesses li'l-Mu'cemi'l-müfrehes*, thk. Yûsuf Abdurrâhmân el-Mar'âşlî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1413-15/1992-94, II, 434; en-Nu'aymî, II, 73 (*Târîhu'l-İslâm*'den naklen); el-Uleymî, IV, 254; (Fezâilü'l-kırâe) İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); er-Rûdânî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Süleymân, *Sulatü'l-halef bi-mevsûli's-selef*, thk. Muhammed Haccî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1408/1988, 317; (Fezâilü'l-Kur'ân ve sevâbu men te'allemehû ve allemehû) el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût: Ulûmu'l-Kur'ân: Mahtûtâtü't-tefsîr ve ulûmuh*, Müessesetü Âli'l-Beyt, Ammân 1409/1989, I, 250 (28). Hasnâ Bekrî, *Fezâilü'l-kırâe ile Fezâilü'l-Kur'ân*'ı ayrı ayrı eserler olarak vermiştir. Hâlbuki atıfta bulunduğu kaynaklar incelendiğinde bu iki eserin aynı eser olduğu, ortada tashîften kaynaklanan bir isim farklılığının bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁵²¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Fezâilü'l-Kur'ânî'l-Azîm ve sevâbu men te'allemehû ve allemehû ve mâ e'addehu'llâhu azze ve celle li-tâlihi fi'l-cinân*, thk. Salâh b. Âyiz eş-Şellâhî, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1421/2000.

⁵²² Hâcî Halife, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantînî, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. M. Şerefüddîn Yaltkaya - Kilisli Rif'at Bilge, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût ts., I, 54.

Fezâilü'l-Kur'ân, muhtevâ bakımından en-Nevevî'nin (v. 676/1277) *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*'ı ile kısmen benzer olsa da tertib ve yöntem olarak ondan farklıdır⁵²³. Ancak iki eser de o dönemlerde mesele hakkındaki yaygınlığa işaret etmektedir.

1.2.1.5.1.2. İhtisâsu'l-Kur'ân bi-avdihî ile'r-Rahîmi'r-Rahmân⁵²⁴

Ziyâüddîn'in risalenin mukaddimesinde haber verdiği göre: Âmid'den (bugünkü Diyarbakır) gelen bir mektupta yer alan, "Kur'ân'ın lafzının Allah tealadan olduğunu ve O'na döneceğini reddeden bir adamın ortaya çıktığı bilgisi" üzerine bu iddiayı reddetmek gayesiyle yazdığı bir risaledir. 1409/1989 senesinde Abdullâh b. Yûsuf el-Cüdey' tarafından tahkîkli neşri yapılmıştır⁵²⁵. Ancak Hasnâ Bekrî, ilgili neşirdeki bazı hata ve eksikliklerin varlığına dikkat çekmiştir⁵²⁶.

İhtisâsu'l-Kur'ân, mihne döneminin kelâmî tartışması "halku'l-Kur'ân" meselesinin - sınırlı bir çevrede olsa da- o devirde de varlığını sürdürdüğünü ve mihnenin simgeleşen ismi Ahmed b. Hanbel'in mezhebine tabi bir âlim olarak Ziyâüddîn el-Makdisî'nin buna sessiz kal(a)madığını göstermektedir.

1.2.1.5.1.2. Hadise ve Hadis Ricâline Dair

1.2.1.5.1.2.1. Ahbâr fî Menâkıbi Abdillâh b. Ca'fer zi'l-cenâhayn⁵²⁷

Ca'fer b. Ebî Tâlib'in (v. 8/629) oğlu ve Habeşistan'da doğan ilk sahâbî olan Abdullâh'ın (v. 80/699-700) menâkıbına dair 4 rivayet ihtiva eden 6 sayfalık küçük hacimli bir risaledir. Muhammed Mutî' el-Hâfız tarafından, Ziyâüddîn'in bir diğer eseri olan *el-*

⁵²³ Bkz. en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*, thk. Zühayr Şefîk el-Kelbî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1426/2005.

⁵²⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 79; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: Mahtûtâtü't-tefsîr*, I, 249-250 (28); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 324; el-Elbânî, 444.

⁵²⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *İhtisâsu'l-Kur'ân bi-avdihî ile'r-Rahîmi'r-Rahmân*, thk. Abdullâh b. Yûsuf el-Cüdey', Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1409/1989.

⁵²⁶ Bkz. Hasnâ Bekrî, 246-248.

⁵²⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 78; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 324.

Müntekâ min Ahbâri'l-Esma 'i'nin (Dimeşk 1987) sonunda (s. 162-167) tahkîkli olarak neşredilmiştir⁵²⁸.

1.2.1.5.1.2.2. el-Ahkâm⁵²⁹

Hanbelî mezhebinin delil aldığı ahkâm hadislerini derleme gayesiyle telif ettiği bir nevî *sünen* kitabıdır⁵³⁰. Ziyâüddîn, üç cilt içinde yirmi cüz halinde tasarladığı eserin son cüzünü oluşturan “Kitâbu'l-Cihâd”ı vefatı dolayısıyla telif edememiştir⁵³¹. Ziyâüddîn'in tamamlayamadığı bu eserini yeğeni Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahîm b. Abdilvâhid (v. 688/1289) tamamlamıştır⁵³². Eser, Hüseyin b. Ukâşe'nin tahkîki ile “es-Sünen ve'l-ahkâm ani'l-Mustafâ aleyhi efdalü's-salât ve's-selâm” ismiyle 1425/2004'te Cidde'de yayımlanmıştır⁵³³. İbn Abdilhâdî (v. 744/1343) de *el-Ahkâm* üzerine *el-Ahkâmu'l-kübrâ* (el-mürettebe alâ Ahkâmi'l-Hâfız ez-Ziyâ) isimli bir eser kaleme almış ve bunun 7 cildini tamamlamıştır⁵³⁴.

⁵²⁸ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *el-Müntekâ min Ahbâri'l-Esma 'i*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru Talâs, Dimeşk 1987, 162-167.

⁵²⁹ ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 474; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 49; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 383, XIII, 198; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 518; es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân, *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osmân el-Huşt, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1405/1985, 265; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Bidâye*'den naklen), 73 (*Târihu'l-İslâm*'dan naklen); el-Uleymî, IV, 253; el-Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâ'il b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, Dimeşk 1422/2001, I, 361; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 323-324.

⁵³⁰ ez-Zehabî, “Günümüzde, hadis talebesinin öncelikle *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*'ı, Abdülhak (el-İşbîlî) ve Ziyâüddîn'in *el-Ahkâm*'ını yazması ve bunlar üzerine devamlı surette çalışması gerekir...” diyerek *el-Ahkâm*'ın önemini vurgulamıştır (ez-Zehabî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Zeğalü'l-ilm*, thk. Muhammed b. Nâsir el-Acemî, Mektebetü's-Sahveti'l-İslâmiyye, byy. ts., 28-29).

⁵³¹ Efendioğlu, “Ziyâeddin el-Makdisî”, XLIV, 492. Ayrıca bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, V, 554. 22 kitâbdan/bölümden oluşan eser Tahâret kitâbıyla başlayıp Cinâyât ile son bulmaktadır. Ancak - sehven olsa gerek- Kitâbu's-Salât ile başladığı söylenmiştir (Bkz. Efendioğlu, “Ziyâeddin el-Makdisî”, XLIV, 492; Kalaç, *Kudâme Ailesi ve Hadis*, 124; Kalaç - Gezer, 254). Hâlbuki Kitâbu's-Salât dördüncü kitâb olup öncesinde sırasıyla Tahâret, Teyemmüm ve Hayz kitâbları vardır (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, I, 5, 193, 205, 243, V, 346).

⁵³² ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, XV, 618; en-Nu'aymî, II, 75 (*el-Vâfi*'den naklen); İbn Tolûn, I, 135 (*el-Vâfi*'den naklen); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 323.

⁵³³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *es-Sünen ve'l-ahkâm ani'l-Mustafâ aleyhi efdalü's-salât ve's-selâm*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukâşe, Dâru Mâcid Asîrî, Cidde 1425/2004.

⁵³⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl*, V, 117.

el-Ahkâm, bir taraftan Ziyâüddîn'in muhaddis kimliği yanında fakâhetine işaret etmekteyken diğer taraftan da er-Râmehürmüzî (v. 360/971), el-Hâkim en-Neysâbü'rî (v. 405/1014) ve el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) ehl-i hadis için önemine dikkat çektikleri *fikhu'l-hadîs* meselesinin Hanbelî âlimleri için ehemmiyetini göstermektedir.

1.2.1.5.1.2.3. Avâli'l-esânîd⁵³⁵

Avâli'l-esânîd min nefâisi's-sünneti'n-nebeviyye adıyla yayımlanan eser, Ziyâüddîn'in, uzun ömürlü 14 sahâbîden -18 hocası vasıtasıyla⁵³⁶- âlî isnadlarla naklettiği toplam 52 rivayetten oluşan bir risaledir⁵³⁷. Muhammed Mutî' el-Hâfız tarafından tahkîkli neşri yapılan eserin sonunda, h. 635'te Dârulhadîs ez-Ziyâiyye'de bizzat müellifine; 652'de de Ziyâüddîn'in talebesi hem de kitabın müstensihî ve râvîsine okunduğuna dair ilgili semâ' kayıtlarına yer verilmiştir⁵³⁸.

1.2.1.5.1.2.4. Cüz'ün fî Hadîsi'l-kulleteyn⁵³⁹

Takiyyüddîn İbn Teymiyye (v. 728/1328); Ziyâüddîn'in, "kulleteyn hadisi"ni problemli gören İbn Abdilberr (v. 463/1071) ve daha başkalarına reddiye sadedinde bir cüz kaleme aldığını söylemiştir⁵⁴⁰. Eser, Hâlid b. Hâyif el-Matîrî (Beyrût 1433/2012) ve Yûsuf b. Muhammed el-Özbekî (Beyrût 1433/2012) tarafından neşredilmiştir.

Ziyâüddîn'in bu cüzü, hadis ve fıkıh âlimleri arasında tartışmalara konu olan meselede⁵⁴¹ bir tenkit risalesidir.

⁵³⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 99; İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 432; es-Sevvâs, Yâsîn Muhammed, *Fihrisü mecâmî'i'l-Medreseti'l-Ömeriyye fî Dârilkütübi'z-Zâhiriyye*, *Ma'hedü'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye*, Kuveyt 1408/1987, 202-203; (Cüz'ün fîhi Avâli'l-esânîd) el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 339; (Cüz'ün fîhi Avâli'l-esânîd) el-Elbânî, 447.

⁵³⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Avâli'l-esânîd*, 89-90.

⁵³⁷ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Avâli'l-esânîd min nefâisi's-sünneti'n-nebeviyye*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Mektebî, Dimeşk 1428/2008.

⁵³⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Avâli'l-esânîd*, 79-81.

⁵³⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 86-87.

⁵⁴⁰ İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, *Mecma'u'l-Melik Fehd li-Tibâ'ati'l-Mushafî's-Şerîf*, Medîne 1416/1995, XXI, 41-42.

⁵⁴¹ Bkz. Cengiz Kallek, "Kulle", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, XXVI, 357.

1.2.1.5.1.2.5. Cüz'ün fîhi min Hadîsi Ebî Abdîrrahmân Abdillâh b. Yezîd el-Mukri⁵⁴² mimmâ vâfeka rivâyete'l-Îmâm Ahmed İbn Hanbel eş-Şeybânî (rh.)⁵⁴³

Ziyâüddîn'in talebesi Muhammed b. Abdilmün'im el-Harrânî tarafından istinsah edilmiş ve h. 633 senesinde Ziyâüddîn'e okunmuş bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur. 1418/1998 yılında Âmir Hasen Sabrî tarafından tahkîkli neşri yapılmıştır⁵⁴⁴. “Muvâfakâtu Abdillâh b. Yezîd el-Mukri”⁵⁴⁵ isimli eserle aynı olmalıdır⁵⁴⁶.

İsminden de anlaşılacağı üzere Abdullâh b. Yezîd el-Mukri'in, Ahmed b. Hanbel'le müşterek rivayetlerine dair bir çalışmadır. Ziyâüddîn bununla bir anlamda, mezhep imamı Ahmed b. Hanbel'in -*el-Müsned*'deki- rivayetlerini destekleyerek ona ve eserine olan itimadı artırmak istemektedir.

1.2.1.5.1.2.6. Cüz'ün fîhi min Hadîsi Ebî Nasr el-Ukberî ve min hadîsi Ebî Bekr en-Nasîbî ve min hadîsi Hayseme el-Etrâblusî (ve fîhi Sıfatü'n-Nebî...) ve min hadîsi Anbese b. Sa'îd⁵⁴⁷

İlgili cüz içerisinde yer alan *Sıfatü'n-Nebî* ile birlikte tahkîk edilmiştir⁵⁴⁸.

⁵⁴² Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Yezîd el-Mukri'in (v. 213) tercemesi için bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 361-362.

⁵⁴³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 106-107; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabîyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût: el-Hadîsü'n-nebeviyyü's-şerîf ve ulûmuh ve ricâliüh*, Müessesetü Âli'l-Beyt, Ammân 1412/1992, II, 708 (239).

⁵⁴⁴ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 348 [*et-Tenvîh*'te hatâen, Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Yezîd el-Mukri'in künyesi ile ismi arasına “بن” kelimesi gelmiştir.]; (Hadîsü Abdillâh b. Yezîd el-Mukri mimmâ vâfeka rivâyete'l-Îmâm Ahmed) el-Elbânî, 449. Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Min hadîsi Ebî Abdîrrahmân Abdillâh b. Yezîd el-Mukri mimmâ vâfeka rivâyete'l-Îmâm Ahmed İbn Hanbel fi'l-Müsned*, (*Silsiletü'l-eczâi ve'l-kütübi'l-hadîsiyye* içerisinde), thk. Âmir Hasen Sabrî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1418/1998.

⁵⁴⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 114-115; İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfrehres*, 364; *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 432; er-Rûdânî, 213.

⁵⁴⁶ Bkz. Hasnâ Bekrî, 286-288.

⁵⁴⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 107; (Hadîsü Ebî Nasr el-Ukberî ve gayru zâlik) es-Sevvâs, 222-223; el-Elbânî, 447-448. Muhammed Mutî' el-Hâfiz ve Hüseyin b. Ukâşe, ilgili cüz (Mecmû' 41/179-189) içerisinde yer alan “Sıfatü'n-Nebî (s.a.s.) ve cemîlü ahlâkîh ve edebüh ve bîşruh ve hüsnü sîretih fî ümmetih” isimli kısmı “Sıfatü'n-Nebî (s.a.s.) ve sıfatü ahlâkîh ve sîretüh ve edebüh ve hafzu cenâhih” başlığıyla müstakil bir eser olarak vermişlerdir. Ancak kayıt numaralarına ve aktarılan diğer bilgilere bakıldığında bunların aynı eser olup ilgili cüz içerisinde yer aldığı görülebilmektedir.

⁵⁴⁸ Bkz. başlık: 1.2.1.5.1.2.25. Sıfatü'n-Nebî (s.a.s.) ve sıfatü ahlâkîh ve sîretüh ve edebüh ve hafzu cenâhih.

1.2.1.5.1.2.7. Cüz'ün fihi Zikru'l-Musâfaha ve mâ verade fihâ mine'l-ahbâr ani'n-Nebiyi'l-muhtâr (s.a.s.)⁵⁴⁹

Ziyâüddîn'in hattıyla olan ve h. 629, 632, 636, 641, 642 yıllarında müellifine, müellifinin vefatından sonra ise onun talebelerine ve daha başkalarına okunduğuna dair üzerinde birçok semâ' kaydı yer alan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁵⁵⁰. Eser, 1420/1999 senesinde Muhammed Mutî' el-Hâfız tarafından⁵⁵¹; 1424/2003 senesinde de Amr Abdülmün'im Süleym tarafından⁵⁵² tahkîkli olarak neşredilmiştir.

Musâfahanın (tokalaşmanın) önemi ve faziletine dair 16 rivayetten oluşan bu risâle, sosyal münasbetlerde âdâba riayeti vurgulamaktadır. Ziyâüddîn bu risaleyle, talebenin eğitim-öğretim âdâbına katkı sağlamayı da hedeflemiş olmalıdır.

1.2.1.5.1.2.8. el-Ehâdîsü'l-muhtâra⁵⁵³

Ziyâüddîn'in en meşhur eseri olup ikinci bölümde etraflıca tanıtılacak ve değerlendirilecektir.

⁵⁴⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve 'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 90; (el-Musâfaha) İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 278; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, I, 634 (295); el-Elbânî, 449.

⁵⁵⁰ es-Sevvâs, 428-429; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 332-333; el-Elbânî, 449. Bkz. Ek 2.2. el-Musâfaha.

⁵⁵¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *el-Musâfaha ve mâ verade fihâ mine'l-ahbâr ani'n-Nebiyi'l-mustafa'l-muhtâr*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâiratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Dubai 1420/1999.

⁵⁵² Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Zikru'l-Musâfaha*, thk. Amr Abdülmün'im Süleym, Dâru'z-Ziyâ, Tanta 1424/2003.

⁵⁵³ ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 49; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 198; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 518; İbn Müflih, II, 451; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Bidâye*'den naklen); İbnü'l-İmâd, VII, 389 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); es-Sevvâs, 101-102, 442-444; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, I, 42 (264); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 315-319; el-Elbânî, 441-443.

1.2.1.5.1.2.9. el-Emrâz ve'l-keffârât ve't-tıbb ve'r-rukayyât⁵⁵⁴

Tıbb-ı nebevî yanında kadere rıza, ibtilâlara sabretmek vb. konularda 92 hadisi ihtiva eden bir eserdir. Mecdî Fethî es-Seyyid tarafından *et-Tıbbu'n-nebevî* (Tanta 1409/1989), Ebû İshâk el-Huveynî tarafından *el-Emrâz ve'l-keffârât*⁵⁵⁵, Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâ'îl tarafından *et-Tıbb ve'r-rukayyât*⁵⁵⁶ ismiyle farklı üç neşri yapılmıştır.

Kendisinden önce İbnü's-Sünnî (v. 364/975) ve Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin (v. 430/1038) kitaplarıyla müşahade edilen *tıbb-ı nebevî* sahasında eser verme gayretine Ziyâüddîn'in katkısıdır. en-Nevevî'nin de talebelik yıllarında tıp tahsiline ilgi duymuş olmasından⁵⁵⁷ o devirde tıp ilmine rağbet olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.1.5.1.2.10. el-Emru bi't-tibâ'i's-sünen ve'ctinâbi'l-bida'⁵⁵⁸

Devrinde yaygın olan ihtilâtu'n-nisâ, raks, bazı müzik aletlerinin kullanılması gibi hususların şer'an yasaklandığını delilleriyle bildirerek bu bid'atleri reddetmek ve Peygamberin (s.a.s.) yoluna tavizsiz tabi olmaya çağırarak gayesiyle emr bi'l-marûf nehy ani'l-münker olarak hazırladığı bir risaledir.

ez-Zâhiriyye'de iki nüshası mevcuttur⁵⁵⁹. Bunlardan biri tam olup istinsah tarihi h. 768'dir. Diğeri ise h. 652'de müellif nüshasından istinsah edilmiş olup sondan bir önceki varacağı eksiktir. Ayrıca kıraati ve semâ'ı kolay olsun diye müstensih tarafından rivayetlerin

⁵⁵⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 83; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 521; (et-Tıbbu'n-nebevî) İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 65; (et-Tıbbu'n-nebevî) *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 431; (et-Tıbbu'n-nebevî) es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdîrahmân, *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târih*, thk. Franz Rosenthal, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1410/1990, 157; el-Uleymî, IV, 254; (et-Tıbb ve'r-rukayyât) İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 326, 338.

⁵⁵⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *el-Emrâz ve'l-keffârât ve't-tıbb ve'r-rukayyât*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî, Dâru İbn Affân, Kâhire 1420/1999.

⁵⁵⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *et-Tıbb ve'r-rukayyât ve'l-emrâz ve'l-keffârât mine'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâ'îl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1424/2003.

⁵⁵⁷ M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 46.

⁵⁵⁸ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520; (el-Emru bi't-tibâ'i's-sünen) İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 431; el-Uleymî, IV, 254; er-Rûdânî, 135.

⁵⁵⁹ el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrişü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, I, 17-18 (27).

senetleri kısaltılmıştır⁵⁶⁰. 1987 (Dimeşk)⁵⁶¹ ve 1988/1409 (Demmâm/Su‘ûd)⁵⁶² tarihli iki ayrı neşri yapılmıştır.

1.2.1.5.1.2.11. Fezâilü’l-a‘mâl⁵⁶³

Ziyâüddîn’in, eserin kısa mukaddimesinde belirttiği üzere hadislerin senetleri mahzuftur⁵⁶⁴. Tahâret, oruç, zekât, hacc, cihâd, ilim gibi muhtelif konulardaki 778 hadisten oluşmaktadır. Fezâil edebiyatı içerisinde “amellerin” fazileti konusunda telif edilen ilk eserlerden olması bakımından ayrı bir önemi vardır⁵⁶⁵. Eserin birçok yazma nüshası⁵⁶⁶ olduğu gibi pek çok neşri de yapılmıştır⁵⁶⁷.

Eser, h. XII. asırda yaşamış meşhur muhaddis Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed es-Seffârî el-Hanbelî⁵⁶⁸ (v. 1188/1774) tarafından şerh edilmiştir⁵⁶⁹. *Tenâzulu’l-ummâl* isimli

⁵⁶⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 82; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 326; (İttibâ‘u’s-sünen ve’ctinâbü’l-bida‘) el-Elbânî, 440-441.

⁵⁶¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *İttibâ‘u’s-sünen ve’ctinâbü’l-bida‘*, thk. Muhammed Bedruddîn el-Kahvecî - Mahmûd el-Arnâûd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1407/1987.

⁵⁶² Dâru İbni’l-Kayyim tarafından Alî Hüseyin Alî Abdülhamîd’in tahkikiyle.

⁵⁶³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 101; ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 474; *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XXIII, 128; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 49; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 198; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; en-Nu‘aymî, II, 72 (*el-Bidâye*’den naklen), II, 73 (*Târîhu’l-İslâm*’dan naklen); el-Uleymî, IV, 254; İbnü’l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti’l-Hanâbile*’den naklen).

⁵⁶⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Fezâilü’l-a‘mâl*, thk. Ğassân İsâ Muhammed Hermâs, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1407/1987, 97.

⁵⁶⁵ M. Yaşar Kandemir, “Fezâil”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XII, 530.

⁵⁶⁶ Türkiye’de de Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi’nde h. 727 istinsah tarihli 112 varaklık bir yazması bulunmaktadır (Arşiv No: 43 Va 316. Bkz. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/fezail-al-amal/152578> (Erişim 30 Ağustos 2019)).

⁵⁶⁷ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 340-341. Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Fezâilü’l-a‘mâl*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, Beyrût 1405/1985; *Fezâilü’l-a‘mâl*, thk. Ğassân İsâ Muhammed Hermâs, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1407/1987.

⁵⁶⁸ Muhammed b. Ahmed es-Seffârî’nin tercemesi için bkz. en-Necdî, Muhammed b. Abdillâh b. Humeyd el-Mekkî, *es-Sühubü’l-vâbile alâ zarâihi’l-Hanâbile*, thk. Bekr b. Abdillâh Ebû Zeyd - Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1416/1996, II, 839-847; el-Kettânî, Muhammed Abdülhayy b. Abdilkebîr, *Fihrisü’l-fehâris ve’l-esbât ve mu‘cemu’l-me‘âcim ve’l-meşyahât ve’l-müselselât*, thk. İhsân Abbâs, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrût 1402/1982, II, 1002-1005.

⁵⁶⁹ en-Necdî, II, 841; el-Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris*, II, 1004.

bu şerh, 8 cilt olarak 2018 yılında neşredilmiştir⁵⁷⁰. *Fezâilü'l-a'mâl*, “Faziletli Ameller” ismiyle 2019 yılında tercüme edilerek Türkçe’ye de kazandırılmıştır⁵⁷¹.

1.2.1.5.1.2.12. Hamsetü ehâdîse müselselât

Ziyâüddîn’in, kendi isnadıyla zikrettiği beş müselsel hadisten oluşan bir risaledir. Muhammed Mutî‘ el-Hâfız tarafından *et-Tenvîh ve't-tebyîn*’in sonunda neşredilmiştir⁵⁷².

1.2.1.5.1.2.13. el-İstidrâk ale'l-Meşâyihi'n-nübel (li'bni Asâkir)⁵⁷³

Evhâmu'l-Meşâyihi'n-nübel ismiyle de bilinen eser, Ziyâüddîn’in Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir’in (v. 571/1176) *el-Mu'cemu'l-müştemil alâ zikri esmâi şüyûhi'l-eimmeti'n-nübel (el-Meşâyihi'n-nübel)* isimli eserinde tespit ettiği hataları tashîhe dairdir. Ziyâüddîn’in akranı, aynı zamanda talebesi Ebû İshâk es-Sarîfînî (v. 641/1243) de Ziyâüddîn’in bu *İstidrâk*’ine bir istidrak çalışması yapmıştır. Ancak el-Mizzî, es-Sarîfînî’nin İbn Asâkir’i haklı bulup Ziyâüddîn’in hatalı olduğunu söylediği hususlarda aslında es-Sarîfînî’nin hataları olduğuna dikkat çekmiştir⁵⁷⁴.

Biri h. 631 senesinde Ziyâüddîn’e okunduğuna dair olmak üzere, üzerinde 3 ayrı semâ‘ kaydı⁵⁷⁵ bulunan bir nüshası ez-Zâhiriyye’de mevcuttur⁵⁷⁶. Eser ilk olarak Sekîne eş-

⁵⁷⁰ Bkz. es-Seffârîni, Ebu'l-Avn (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim el-Hanbelî, *Tenâzulu'l-ummâl li-şerhi Fezâilü'l-a'mâl*, thk. Muhammed İsâm eş-Şattî, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye - Daru'n-Nevâdir, Katar 1439/2017.

⁵⁷¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Faziletli Ameller*, trc. Ersan Urcan, Veciz Yay., İstanbul 2019.

⁵⁷² Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Hamsetü ehâdîse müselselât (et-Tenvîh ve't-tebyîn* içerisinde 391-400), thk. Muhammed Mutî‘ el-Hâfız, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999.

⁵⁷³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 83-84; el-Mizzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1400/1980, X, 461; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520; el-Uleymî, IV, 254; (Zikru'l-Evhâm fî'l-Meşâyihi'n-nübel) el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, II, 794 (13); (el-Evhâm fî'l-Meşâyihi'n-nübel) es-Sevvâs, 347.

⁵⁷⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 500-501.

⁵⁷⁵ Bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 326-327.

⁵⁷⁶ (Zikru'l-Evhâm fî'l-Meşâyihi'n-nübel) el-Elbânî, 449.

Şihâbî'nin tahkikiyle *el-Mu'cemu'l-müştemil*'in hâmişinde 1981'de⁵⁷⁷, 1413/1992'te ise Bedr b. Muhammed el-İmâş'ın tahkikiyle müstakil olarak yayımlanmıştır⁵⁷⁸.

1.2.1.5.1.2.14. Menâkıbu Ca'fer b. Ebî Tâlib⁵⁷⁹

“Tayyâr”, “zü'l-cenâheyn” ve “zü'l-hicreteyn” gibi lakapları olan meşhur sahâbî Ca'fer b. Ebî Tâlib'in (v. 8/629) menâkıbına dair hadislerden oluşan bir risaledir. 1389/1969 senesinde Bağdat'ta Muhammed Hasen Âlû Yâsîn tarafından tahkikli neşri yapılmıştır.

1.2.1.5.1.2.15. Min kelâmi'l-Hâfız Ziyâiddîn alâ şeyin min ehâdîsi'l-Cem' beyne's-Sahîhayn li'l-Humeydî⁵⁸⁰

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî'nin (v. 488/1095) *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* isimli eserinde tespit ettiği eksiklikleri gidermek ve hataları düzeltmek maksadıyla kaleme aldığı bir çalışmadır⁵⁸¹.

Eser, 2014 yılında Nûruddîn b. Muhammed el-Humeydî el-İdrîsî tarafından “el-İstidrâk alâ ehâdîsi'l-Cem' beyne's-Sahîhayn li-Ebî Abdillâh el-Humeydî” ismiyle neşredilmiştir⁵⁸². Ayrıca 2016 yılında da İbnü'l-Esîr (v. 606/1210) ve İbn Hacer'in (v. 852/1449) de tenkidleriyle birlikte *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*'in hâmişinde yayımlanmıştır⁵⁸³. Dönemin telif ve tahkik usûlü açısından önemli bir çalışmadır.

⁵⁷⁷ Bkz. İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dimeşkî eş-Şâfi'î, *el-Mu'cemu'l-müştemil alâ zikri esmâi şüyûhi'l-eimmeti'n-nübel*, thk. Sekîne eş-Şihâbî, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1401/1981.

⁵⁷⁸ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Cüz'ü'l-Evhâm fi'l-Meşâyihî'n-nübel*, thk. Bedr b. Muhammed el-İmâş, Dâru'l-Buhârâ, Medîne 1413/1992.

⁵⁷⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 108; (Min menâkıbi Ca'fer b. Ebî Tâlib) er-Reyyân, Hâlid, *Fihrisü mahtûtâtî Dârilkütübî'z-Zâhiriyye - et-Târih ve mülhakâtüh*, Matbû'âtu Mecma'î'l-Lüğati'l-Arabiyye, Dimşek 1393/1973, II, 693; es-Sevvâs, 359; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 344; (Min menâkıbi Ca'fer b. Ebî Tâlib) el-Elbânî, 455.

⁵⁸⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 108; es-Sevvâs, 439; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 351; el-Elbânî, 455.

⁵⁸¹ Hasnâ Bekrî, 308-309.

⁵⁸² Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *el-İstidrâk alâ ehâdîsi'l-Cem' beyne's-Sahîhayn li-Ebî Abdillâh el-Humeydî*, thk. Nûruddîn b. Muhammed el-Humeydî el-İdrîsî, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye (el-Va'yü'l-İslâmî), Safat (Kuveyt) 1436/2014.

⁵⁸³ Bkz. el-Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kemâli'l-Müttehîde, Dimeşk 1437/2016.

1.2.1.5.1.2.16. Muvâfakâtu'l-eimmeti'l-hamse⁵⁸⁴

Ziyâüddîn'in âlî isnadla; el-Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, et-Tirmizî ve en-Nesâî'nin aynı hocadan rivayet ettikleri hadislere dair çalışmasıdır. Kâtib Çelebî, bunların sayısının 8 olduğunu söylemiştir⁵⁸⁵. Muhammed Mutî' el-Hâfız tarafından tahkîkli neşri yapılmıştır⁵⁸⁶.

Çalışma, küçük hacmine rağmen Ebû Bekr el-Hâzîmî'nin (v. 584/1188) *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse* isimli eseriyle vurguladığı *kütüb-i/usûl-i hamse* (veya *kütüb-i sitte*) ıstılahının yerleştiğini ve klasiğin yeniden elden geçirildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

1.2.1.5.1.2.17. el-Müntekâ min Ahbâri'l-Esma'î⁵⁸⁷

Eser, Ziyâüddîn'in; İbn Zebr diye bilinen Kâdî Abdullâh b. Ahmed er-Rabe'î'nin⁵⁸⁸ (v. 329/940) Basra dil mektebinin meşhur isimlerinden şiir ve ahbâr râvîsi, dil ve edebiyat âlimi Ebû Sa'îd Abdülmelik b. Kureyb el-Esma'î el-Bâhilî (v. 216/831) ile ilgili haberlerden derlediği *Ahbâru'l-Esma'î*'sinden seçtiği rivayetlerden oluşmaktadır. H. 631 senesinde meydana getirdiği bu eserini, henüz 9 yaşında iken (h. 578) hocası Muhammed b. Hamza el-Kuraşî'den (v. 580/1184) tahammül ettiği *Ahbâru'l-Esma'î*'den oluşturmuştur⁵⁸⁹.

⁵⁸⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 113-114; İbn Tolûn, II, 410; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 352.

⁵⁸⁵ Hâcî Halîfe, II, 1889; (el-Muvâfakâtu'l-avâlî) es-Sevvâs, 533. Muhammed Mutî' el-Hâfız ve Hüseyin b. Ukâşe, ilgili cüz ile aynı kayıt numarasına (Mecmû' 101/126-128) sahip "Mine'l-muvâfakâti'l-avâlî" ismiyle Ziyâüddîn'in başka bir eserinden daha bahsetmişlerdir (Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 108; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 352). Ancak iki eser isminin de aynı muhtevayı ifade ediyor oluşu ve bu eserlere dair her ikisinin de aynı kayıt numarasını vermiş olmaları hatalı olduklarını göstermektedir.

⁵⁸⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Cüz'un fihi mine'l-Muvâfakâti'l-avâlî (et-Tenvîh ve't-tebyîn* içerisinde s. 369-377), thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999.

⁵⁸⁷ (el-Müntekâ min Ahbâri'l-Esma'î li-Abdillâh b. Ahmed er-Rabe'î) Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 110; es-Sevvâs, 237.

⁵⁸⁸ Abdullâh b. Ahmed er-Rabe'î'nin tercemesi için bkz. ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VII, 575-576.

⁵⁸⁹ Hasnâ Bekrî, 283.

İlk olarak İzzüddîn et-Tenûhî tarafından tahkîkli olarak neşredilen eser⁵⁹⁰, 1987 senesinde Muhammed Mutî‘ el-Hâfız tarafından da tahkîk edilerek yayımlanmıştır⁵⁹¹.

1.2.1.5.1.2.18. el-Müntekâ min Hadîsi Ebi'l-Hasen Ahmed b. İbrâhîm el-Abdevî⁵⁹²

H. 598 senesinde İsfahân'da, hocası İbnü'l-İhve'den, evinde kıraat yoluyla aldığı rivayetlerdir⁵⁹³. 1422 senesinde, Meşhûr Hasen Âlû Selmân tarafından tahkîkli neşri yapılmıştır.

1.2.1.5.1.2.19. el-Müntekâ min Hadîsi Ebî Nu‘aym el-Ezherî⁵⁹⁴

H. 598 senesinde İsfahân'da, hocası İbnü'l-İhve'den, evinde kıraat usûlüyle aldığı rivayetlerdir⁵⁹⁵. 1422 senesinde Meşhûr Hasen Âlû Selmân tarafından tahkîkli neşri yapılmıştır.

Bir önceki eserle aynı türde olan bu çalışmalar, klasik dönemdeki isnad ve hoca geleneğinin (teberrüken) sürdürüldüğü *mu‘cem* türü eserler olarak kabul edilebilir.

1.2.1.5.1.2.20. Nasîhatü'l-Melik el-Eşref⁵⁹⁶

Eyyûbî meliklerinden el-Cezîre ve Dimeşk kolu hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'ya (v. 635/1237) yazdığı mektubudur. Mektupta bazı tavsiye ve tenbihleriyle birlikte 6 ayet, 27

⁵⁹⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *el-Müntekâ min Ahbâri'l-Esma'î*, thk. İzzüddîn et-Tenûhî, el-Mecma‘u'l-İlmiyyi'l-Arabî, Dimeşk 1354.

⁵⁹¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *el-Müntekâ min Ahbâri'l-Esma'î*, thk. Muhammed Mutî‘ el-Hâfız, Dâru Talâs, Dimeşk 1987.

⁵⁹² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 111; es-Sevvâs, 576; el-Mecma‘u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, III, 1598 (1290).

⁵⁹³ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 346; el-Elbânî, 454.

⁵⁹⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 109; es-Sevvâs, 576; el-Mecma‘u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, III, 1599 (1302); el-Elbânî, 454.

⁵⁹⁵ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 349.

⁵⁹⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 115-116; (en-Nasîha) er-Rûdânî, 437; es-Sevvâs, 599; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 353.

hadis yer almaktadır⁵⁹⁷. Ziyâüddîn'in hattıyla olan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcut olup, tahkîkli neşirleri yapılmıştır⁵⁹⁸.

Mektup, devrin siyasî ve sosyal durumu hakkında ipuçları vermekten ziyade, Ziyâüddîn'in yaşadığı çevreden ve o çevrenin hâdisâtından bîhaber olmadığı ve gerektiğinde mesûliyet şuuruyla hareket ederek idarecilere ikaz, tembih ve tavsiyelerde bulunacak cesareti taşıdığını da göstermektedir.

1.2.1.5.1.2.21. en-Nehyü an sebbi'l-ashâb ve mâ fihi mine'l-ismi ve'l-ikâb⁵⁹⁹

Devrindeki şî'î söylemlerin ve taraftarların artması üzerine kaleme aldığı bir çalışmadır⁶⁰⁰. Sahâbeye yönelik olarak birtakım saygısız sözlerin sarfedildiğini duyan müellif eserde, sözü geçen davranışlarla büyük günah işlendiğini belirtmiş ve bu kişilere verilecek cezayı ortaya koymuştur⁶⁰¹.

Salâhuddîn Eyyûbî'nin eliyle Mısır'daki hâkimiyetine son verilen Fâtımî/Bâtınîler'in, bir ara (430-450/1038-1058) Bilâdü's-Şâm'ın bir kısmında ve Dimeşk'te nüfuz sahibi ve egemen olduklarından hareketle⁶⁰² hala izlerinin ve kalıntılarının olması muhtemeldir. *en-Nehyü an sebbi'l-ashâb*, varlığını bir şekilde sürdürebilen bu şî'î proramandaya bir reddiye olmalıdır.

⁵⁹⁷ Hasnâ Bekrî, 290-291.

⁵⁹⁸ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *en-Nasîha li's-Sultân Mûsâ el-Eşref el-Eyyûbî (Dâru'l-hadîs ez-Ziyâiyye* içerisinde s. 327-339), thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk 1427/2006.

⁵⁹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 116; İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *es-Sârimü'l-meslûl alâ şâtimi'r-Rasûl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd, el-Harasü'l-Vatani's-Su'ûdî, byy. 1403/1983, 587; (en-Nehyü an sebbi'l-ashâb ve mâ verade fihi mine'z-zemmi ve'l-ikâb) *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyâd 1406/1986, I, 485-486; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 474; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 49; (en-Nehyü an sebbi'l-ashâb) İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; (en-Nehyü an sebbi's-sahâbe) İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 56; *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 431; en-Nu'aymî, II, 73 (*Târihu'l-İslâm*'dan naklen); (en-Nehyü an sebbi'l-ashâb) el-Uleymî, IV, 254; (en-Nehyü an sebbi'l-ashâb) er-Rûdânî, 438; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, III, 1714 (186).

⁶⁰⁰ Hasnâ Bekrî, 291-292.

⁶⁰¹ Efendioğlu, "Ziyâeddin el-Makdisî", XLIV, 492.

⁶⁰² Bkz. Yücel, "Dâru'l-Hadîslerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler", 99.

Ziyâüddîn'in hattıyla olan ve h. 641 senesinde ona, onun vefatının ardından ise daha başkalarına birçok defa (h. 700, 701, 703, 705, 706, 710, 713, 742) okunduğuna dair üzerinde semâ' kayıtları yer alan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁶⁰³. Üç ayrı tahkîkli neşri yapılmıştır⁶⁰⁴. Ancak Hasnâ Bekrî, tahkîklerdeki hata ve eksikliklerin varlığına dikkat çekmiştir⁶⁰⁵.

1.2.1.5.1.2.22. er-Ruvât an Müslim⁶⁰⁶

el-İmâm Müslim'in talebelerinden ve bazıları *es-Sahîh*'inin râvîlerinden 10 râvîden nakillerde bulunduğu bir eserdir. Ziyâüddîn, kendi isnadlarıyla bu on râvî vasıtasıyla Müslim'e ulaşmakta ve bazısında *es-Sahîh*'ten, bazısında *es-Sahîh* haricinde hadis nakletmekte, bazısında da ilmî bir meseleye dair bilgi aktarmaktadır. *es-Sahîh*'e varan bu isnadlardan bazıları ise İbn Süfyân (v. 308/920) ve el-Kalânî gibi bilinen meşhur isimlerden farklı isimlerdir. Eser bu ve daha başka hususiyetleriyle önem arz etmektedir⁶⁰⁷.

ez-Zâhiriyye'de h. 637 senesinde Ziyâüddîn'e okunduğuna dair üzerinde semâ' kayıtları bulunan iki ayrı nüshası mevcuttur⁶⁰⁸. 1416/1996 senesinde Ebû Yahyâ Abdullâh el-Kündürî tarafından tahkîk edilerek ez-Zehebî'nin *Tercemetü'l-İmâm Müslim ve ruvâtü Sahîhih* eseriyle birlikte "Cüz'ân anî'l-İmâm Müslim b. Haccâc" başlığıyla yayımlanmıştır⁶⁰⁹.

⁶⁰³ es-Sevvâs, 530-531; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 353; el-Elbânî, 456. Bkz. Ek 2.5. en-Nehyü an sebbi'l-ashâb.

⁶⁰⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *en-Nehyü an sebbi'l-ashâb ve mâ fihi mine'l-ismi ve'l-ikâb*, Muhammed Ahmed Âşûr - Cemâl Abdülmün'im el-Kûmî, ed-Dâru'z-Zehebîyye, Kâhire 1994. Diğer neşirleri de Muhyiddîn Necîb (Dâru'l-Arûbe-Dâru İbni'l-İmâd, Kuveyt-Beyrût 1413/1992) ve Abdurrahmân b. Abdillâh et-Türkî (Beyrût 1415/1994; Kâhire 2009) tarafından yapılmıştır.

⁶⁰⁵ Bkz. Hasnâ Bekrî, 295.

⁶⁰⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 92; İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfhehres*, 175; *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 432; er-Rûdânî, 213.

⁶⁰⁷ Bkz. Hasnâ Bekrî, 263-265.

⁶⁰⁸ (Cüz'ün fihi er-Ruvât an Ebi'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî) es-Sevvâs, 264, (er-Ruvât an Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî) 425; (Cüz'ün fihi er-Ruvât an Ebi'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî el-Hâfiz el-İmâm) el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 334; el-Elbânî, 447.

⁶⁰⁹ *er-Ruvât an Müslim (Tercemetü'l-İmâm Müslim ve ruvâtü Sahîhih* ile birlikte), thk. Ebû Yahyâ Abdullâh el-Kündürî - Ebû Ahmed Hâdî el-Mürri, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1416/1996.

Ziyâüddîn'in bu ve (günümüze ulaştığı bilinmeyen) benzer çalışması *er-Ruvât ani'l-Buhârî*, Ziyâüddîn ve devrindeki âlimler nazarında *es-Sahîhân* ve diğer *Kütüb-i Sitte* eserlerinin kıymet ve otoritesini göstermektedir⁶¹⁰.

1.2.1.5.1.2.23. Sebetü'l-mesmû'ât⁶¹¹

Ziyâüddîn'in, h. 598-603 yıllarıyla (ilk doğu rihlesinde) 606-611 yılları arasında (ikinci doğu rihlesinde) Bağdat, Hemedân, Merv, Neysâbü'r, İsfahân ve daha başka diyarlarda kendilerinden hadis aldığı hocalarına ve okuduğu eserlere dair oluşturduğu *sebetidir*⁶¹².

Sebet'in ez-Zâhiriyye'de iki cüzü bulunmaktadır⁶¹³. Ancak bunlardan biri, ez-Zâhiriyye'deki hadis elyazmalarının fihristini çıkaran Nâsıruddîn el-Elbânî (v. 1420/1999) tarafından yanlışlıkla el-Hâfız Abdülğani'nin oğlu Abdullâh'a ait olarak kaydedilmiştir⁶¹⁴. Ziyâüddîn'in ilmî hayatına dair kıymetli bilgiler ihtiva eden eser, mevcut kısmıyla⁶¹⁵ Muhammed Mutî' el-Hâfız tarafından neşredilmiştir⁶¹⁶.

1.2.1.5.1.2.24. Sıfatü'l-cenne⁶¹⁷

⁶¹⁰ Bkz. Yücel, *Hadis Tarihi*, 142; Kurt, 275.

⁶¹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 85-86; (Sebet) İbn Nâsıreddîn, Şemsüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî ed-Dimeşkî, *Tavzîhu'l-Müştebih fî zabtu esmâi'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, thk. Muhammed Na'im el-Araksûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1413/1993, VIII, 185; (Sebetü mesmû'âtî'z-Ziyâ el-Makdisî) es-Sevvâs, 566; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü'ş-şâmil: el-Hadisü'n-nebevî*, I, 470 (98).

⁶¹² Hasnâ Bekrî, 313, 314; (Sebetü's-semâ') el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 328-329. Sebet: Bir kimsenin (âlimin) içinde, hocalarının isimlerini, senedlerini, semâ' ettiği hadisleri (cüz ve kitapları), ders halkalarındaki arkadaşlarının isimlerini yazdığı kayıt defteri. Meşyeha, mu'cem, fihris, bernâmec (Bkz. el-Gavrî, Seyyid Abdülmâcid, *Mu'cemu'l-mustalahâtü'l-hadîsiyye*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrût, 1428/2007, 265; Aydın, 272).

⁶¹³ el-Elbânî, 445. Bkz. Ek 2.4. Sebetü'l-mesmû'ât.

⁶¹⁴ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 329; Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 27-28.

⁶¹⁵ Eser mevcut haliyle noksan olduğundan eserin, Ziyâüddîn'in bütün mesmû'âtına dair bilgileri ihtiva etmemesi bir yana, ilgili rihlelerdeki hadis aldığı bütün hocalar ve rivayet hakkını elde ettiği bütün kitaplardan bahsettiğini söylemek de mümkün gözükmemektedir (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 26; Hasnâ Bekrî, 312).

⁶¹⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Sebetü mesmû'âtî'l-İmâm el-Hâfız Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999. Diğer bir neşri ise 1415/1994 yılında Manchester'da (İngiltere) Alî Hasen Abdülhamîd tarafından *Mecelletü'l-Hikme*'nin 3. sayısında (s. 215-247) yapılmıştır.

⁶¹⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 96; (Kitâbu'l-cenne) ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128; (Kitâbu'l-cenne) es-Safedî, IV, 49; İbn Kesîr, *Ebu'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer el-Kuraşî ed-Dimeşkî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme,

H. 626 senesinde Ziyâüddîn'e, 672'de yeğeni Muhammed b. Abdirrahîm'e, 718'de de Şemsüddîn İbn Abdilhâdî'ye okunduğuna dair üzerinde semâ' kaydı bulunan 3. cüzü ez-Zâhiriyye'de mevcuttur. Ayrıca British Museum'da ve Vatikan'da birer nüshası bulunmaktadır⁶¹⁸.

Diğer taraftan Hasnâ Bekrî, *Sıfatü'l-cenne*'yi tanıtırken; kaynaklarda ondan 3 cüz olarak bahsedilmesine rağmen mevcut nüshasında rastladığı bazı bilgilerden (semâ' ve tıbâk kayıtlarından) hareketle eserin aslında 5 cüz olduğu kanaatine varmıştır⁶¹⁹. Eser, 1423/2002 senesinde Sabrî b. Selâme Şâhîn'in tahkîkiyle neşredilmiştir⁶²⁰.

1.2.1.5.1.2.25. Sıfatü'n-Nebî (s.a.s.) ve sıfatü ahlâkîh ve sîretüh ve edebüh ve hafzu cenâhîh⁶²¹

Rasûlullâh'ın (s.a.s.) fizikî ve ahlâkî özellikleriyle (şemâil) ilgili 8 rivayetten oluşan bir küçük hacimli bir eserdir. H. 656 senesinde Ziyâüddîn'in yeğeni Muhammed b. Abdirrahîm'e okunduğuna dair üzerinde semâ' kaydı bulunan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁶²². Fevvâz Ahmed Zemerlî tarafından içerisinde bulunduğu cüzle birlikte tahkîkli neşri yapılmıştır⁶²³.

Eser, hacmi küçük olsa da *şemâil*⁶²⁴ geleneğine/edebiyatına mütevazı bir katkı olarak kabul edilebilir.

Dâru Taybe, Riyâd 1420/1999, II, 99, IV, 178, VII, 531, VIII, 215; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; en-Nu'aymî, II, 73 (Siyer'den naklen); el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); er-Rûdânî, 285; es-Sevvâs, 544; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadisü'n-nebevî*, II, 1049 (38); el-Elbânî, 452.

⁶¹⁸ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 337.

⁶¹⁹ Hasnâ Bekrî, 358.

⁶²⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Sıfatü'l-cenne*, thk. Sabrî b. Selâme Şâhîn, Dâru Belensiyye, Riyâd 1423/2002.

⁶²¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 97; (Sıfatü'n-Nebî (s.a.s.) vasfuh ahlâkuh ve sîretüh ve edebüh ve hafzu cenâhîh) es-Sevvâs, 223.

⁶²² el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 338; el-Elbânî, 447.

⁶²³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Sıfatü'n-Nebî (s.a.s.) ve cemîlü ahlâkîh ve edebîh e bişrih ve hüsnü sîretih ve fî ümmetih*, thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1425/2004.

⁶²⁴ Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Şemâil", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 497-500.

1.2.1.5.1.2.26. es-Sülâsiyyât fî Müsnedi'l-Îmâm Ahmed b. Habel⁶²⁵

Muhibbuddîn İsmâ'îl el-Makdisî'nin (v. 613/1217) ez-Zâhiriyye'de bulunan *ez-Ziyâdât ale's-sülâsiyyât fî Müsnedi'l-Îmâm Ahmed b. Habel* isimli tahrîc çalışmasından anlaşıldığına göre, Ziyâüddîn'in Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki sülâsî rivayetlere dair çalışmasıdır⁶²⁶. Eser, Muhammed b. Ahmed es-Seffârîni'ye (v. 1188/1774) ait *Şerhu Sülâsiyyâti Müsnedi'l-Îmâm Ahmed* içerisinde yer almıştır⁶²⁷.

Ziyâüddîn, *el-Müsned*'deki sülâsî rivayetleri derleyerek, Ahmed b. Hanbel'in *âli* isnadlı rivayetlerinin çokluğuna dolayısıyla da mezhep imamının bu ilimdeki üstünlüğüne dikkat çekmek istemiş olmalıdır.

1.2.1.5.1.2.27. Tüsâ'ıyyâtü Müslim⁶²⁸

Ziyâüddîn'in, el-Îmâm Müslim'in *el-Müsnedü's-Sahîh*'indeki⁶²⁹ kendi devrine göre *nâzil* isnadlı kabul edilebilecek rivayetlerini derlediği ve bunları kendi senedleriyle naklettiği bir risaledir⁶³⁰.

631 Zilkade'de Ziyâüddîn'e semâ'da bulunulmuş bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁶³¹. Muhammed Mutî' el-Hâfız'ın tahkîkiyle “Ehâdis sahiha mimma ravâhu Müslim b. Haccâc en-Neysâbü'rî beyne'l-Mustafâ (s.a.s.) ve beynehû tis'atü nefer” başlığıyla yayımlanmıştır⁶³².

⁶²⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 92.

⁶²⁶ Hasnâ Bekrî, 303; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 335.

⁶²⁷ Bkz. es-Seffârîni, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim el-Hanbelî, *Şerhu Sülâsiyyâti Müsnedi'l-Îmâm Ahmed*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrût 1399.

⁶²⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 85; er-Rûdânî, 164; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadisü'n-nebevî*, I, 375 (357).

⁶²⁹ el-Îmâm Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh* diye bilinen kitabının doğru ve tam ismi *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-adli ani'l-adli an Rasûlillâh (s.a.s.)*'dir. Kendisinin, kitabını *el-Câmi* diye isimlendirmedeği ve bazı kaynaklarda *el-Câmi* ismiyle ona nispet edilenin ise bu kitabından başkası olduğu/olabileceği belirtilmiştir (Bkz. Abdülfettâh Ebû Ğudde, *Tahkiku'smeyi's-Sahihayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî*, Mektebû'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Beyrût 1414/1993, 33-52; eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî, *el-Unvânü's-sahîh li'l-kitâb: ta'rîfuh ve ehemmiyyetüh ve vesâilü ma'rifetih ve ahkâmuh ve emsile li'l-ahtâ' fih*, Dâru'l-Âlemi'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerreme 1419, 52-54).

⁶³⁰ Hasnâ Bekrî, 301.

⁶³¹ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 345, 379-390; (Tüsâ'ıyyâtü Müslim fî Sahîhih) el-Elbânî, 445.

⁶³² Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Cüz'ün fihî min ehâdis sahiha mimma ravâhu Müslim b. Haccâc en-Neysâbü'rî beyne'l-Mustafâ (s.a.s.) ve beynehû tis'atü*

1.2.1.5.1.2.28. el-Udde li'l-kerb ve's-şidde⁶³³

Belâ ve sıkıntı zamanlarında yahut ârız olan farklı durumlarda yapılması tavsiye edilen ezkâr ve dualardan oluşan bir eserdir. 1414/1994 senesinde Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed tarafından tahkîk edilerek neşredilmiştir⁶³⁴. Ancak Hasnâ Bekrî, tahkîkteki bazı fâhiş hata ve eksiklikler sebebiyle mevcut neşrin problemli olduğunu söylemiştir⁶³⁵.

el-Udde; batıdan gelen Haçlı Seferleri, doğudan da yaklaşmakta olan Moğol istilası sebebiyle, belalar ve sıkıntılar dönemi olarak görülebilecek bu zaman diliminde hem ilim talebesine hem de halka yönelik, ulemâ tavsiyeleri sadedinde bir eserdir.

1.2.1.5.1.2.29. ez-Zebb an Ebi'l-Kâsım et-Taberânî⁶³⁶

Müsnidü'd-dünyâ lakaplı Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî'yi (v. 360/971) cerhetmek üzere ortaya atılan bazı iddialara cevap vermek amacıyla kaleme aldığı bir risâledir. Nizâm b. Muhammed Sâlih Ya'kûbî tarafından *Silsiletü likâi'l-aşri'l-evâhir bi'l-Mescidi'l-Harâm* içerisinde neşredilmiştir⁶³⁷.

1.2.1.5.1.2.30. Zikru Salâti'n-Nebî (s.a.s.) halfe Ebî Bekr⁶³⁸

İbnü'l-Mülakkın (v. 804/1401) *el-İ'lâm*'ın Tahâret kitabının İmâmet bâbında, Rasûlullâh'ın (s.a.s.) vefat ettiği rahatsızlığı zamanında Hz. Ebû Bekr'in arkasında namaza durduğunun sabit olduğunu ve bunun inkâr edilemez olduğunu söyledikten sonra

nefer (et-Tenvîh ve't-tebyîn içerisinde s. 379-390), thk. Muhammed Mutî' el-Hâfiz, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999.

⁶³³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 98-99; er-Rûdânî, 304.

⁶³⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *el-Udde li'l-kerb ve's-şidde*, thk. Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed, Dâru'l-Mişkât, Kâhire 1414/1994.

⁶³⁵ Bkz. Hasnâ Bekrî, 265, 269-270.

⁶³⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 88; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 126; es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân, *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, thk. İbrâhîm Bâcis Abdülmecîd, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1419/1999, III, 1267; er-Rûdânî, 243; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 331.

⁶³⁷ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Cüz'ün fi'z-Zebb anî'l-İmâmî't-Taberânî (Likâi'l-aşri'l-evâhir bi'l-Mescidi'l-Harâm* içerisinde (XI, 132. risâle)), thk. Nizâm b. Muhammed Sâlih Ya'kûbî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1430/2009.

⁶³⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 88-89; er-Rûdânî, 243; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 331.

Ziyâüddîn'in de bu hususta bir eser tasnif ettiğini zikretmiştir⁶³⁹. Eser, “Cüz’ün fîhi Zikru salâti’l-Mustafâ (s.a.s.) halfe Ebî Bekr es-Sıddîk (r.a.)” başlığıyla *Silsiletü likâi’l-aşri’l-evâhir bi’l-Mescidi’l-Harâm* içerisinde neşredilmiştir⁶⁴⁰.

1.2.1.5.1.3. Siyer ve Tarihe Dair

1.2.1.5.1.3.1. Cüz’ün fîhi Zikru Turaf min ahvâli’ş-Şeyhi’l-Îmâmi’l-Âlimi’z-Zâhid Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme b. Nasr el-Makdisî (rh.) ve min rivâyetih ve ahbârih ve kerâmâtih ve mâ ruiye lehû ba’de mevtih ve ğayru zâlik⁶⁴¹

Ziyâüddîn’in, büyük dayısı Ebû Ömer Muhammed’in hayatına ve menkıbelerine dair telif ettiği bir eserdir. Ziyâüddîn’in hattıyla, üzerinde 619 ve 626 yıllarında müellifine okunduğu kaydı yer alan ancak ortasından bazı sayfaları eksik bir nüshası ez-Zâhiriyye’de mevcuttur⁶⁴². Muhammed Mutî‘ ve Hüseyin b. Ukâşe, Dublin (İrlanda) Chester Beatty Kütüphanesi’nde de (nr.: 3369, vr.: 40-65) bir nüshasının olduğunu söylemişlerdir⁶⁴³. Ayrıca h. IX. asır âlimlerinden ismi bilinmeyen biri tarafından “Zikru Turaf min ahvâli’ş-Şeyhi’z-Zâhid Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî” başlığıyla, yukarıda zikredilen asıl nüshadan hareketle yapılmış 15 Zilkade 871 tarihli bir muhtasarı da mevcuttur⁶⁴⁴.

Eser, her iki nüshadan istifadeyle Muhammed Mutî‘ el-Hâfız tarafından tahkîk edilerek “Fezâilü’ş-Şeyhi’l-Îmâm Ebî Ömer” ismiyle *el-Medreseti’l-Ömeriyye* isimli telifinin

⁶³⁹ İbnü’l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *el-Îlâm bi-fevâidi Umdeti’l-ahkâm*, thk. Ahmed b. Muhammed el-Müşeykîh, Riyâd 1417/1997, II, 575.

⁶⁴⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Cüz’ün fîhi Zikru salâti’l-Mustafâ (s.a.s.) halfe Ebî Bekr es-Sıddîk (r.a.) (Likâü’l-aşri’l-evâhir bi’l-Mescidi’l-Harâm* içerisinde (XIII, 150. risâle)), thk. Nizâm b. Muhammed Sâlih Ya’kûbî, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrût 1432/2011.

⁶⁴¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 89; ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XXII, 6; es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve’d-dürer*, III, 1273; (Sîretü’ş-Şeyh Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed b. Kudâme) er-Rûdânî, 265; es-Sevvâs, 429; el-Mecma‘u’l-Melikî, *el-Fihrisü’ş-şâmil: el-Hadîsü’n-nebevî*, II, 1066 (32).

⁶⁴² er-Reyyân, II, 647; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 331; el-Elbânî, 446.

⁶⁴³ Bkz. <https://ia800205.us.archive.org/33/items/M-TCHS-01-1000/3369.pdf> (Erişim 3 Mayıs 2019).

⁶⁴⁴ er-Reyyân, II, 649; (Ahvâlü İbn Kudâme el-Makdisî) es-Sevvâs, 44; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 332; el-Elbânî, 446-447.

sonunda yayımlanmıştır⁶⁴⁵. Muhtasar olan nüsha da “Menâkıbu’ş-Şeyh Ebî Ömer el-Makdisî” ismiyle tahkîkli olarak neşredilmiştir⁶⁴⁶.

1.2.1.5.1.3.2. Fezâilü’ş-Şâm⁶⁴⁷

Kudüs ve civarının Haçlılar’ın işgali altında olduğu bir dönemde, bölgenin sahip olduğu faziletleri ve Müslümanlar nezdindeki kıymetini hatırlatmak gayesiyle kaleme alınmıştır. İlki h. 632, sonucusu ise 897 senesinde olmak üzere üzerinde birçok semâ‘ kaydı bulunan eksik bir nüshası (2. cüz) ez-Zâhiriyye’de mevcuttur⁶⁴⁸. Toplamda 3 cüz olduğu bilinen eserin 16 bâbda 66 rivayeti ihtivâ eden bu mevcut kısmı⁶⁴⁹ Muhammed Mutî‘ el-Hâfız tarafından tahkîk edilerek “Fezâilü Beyti’l-Makdis” ismiyle yayımlanmıştır. Eserin geriye kalan ilk cüzü Dimeşk, üçüncü cüzü ise Şam ve Filistin diyarının diğer bazı önemli yerleriyle ilgilidir⁶⁵⁰.

Aynı isimde Ebû Sa’d Abdülkerîm es-Sem‘ânî (v. 562/1166), Şemsüddîn İbn Abdilhâdî (v. 744/1343) ve İbn Receb el-Hanbelî’nin (v. 795/1393) de eserlerinin oluşu konunun ehemmiyeti yanında ilgili konuda bir gelenek oluştuğunu düşündürmektedir.

⁶⁴⁵ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 332. Bkz. Muhammed Mutî‘ el-Hâfız, *el-Medresetü’l-Ömeriyye bi-Dimeşk ve fezâilü müessisihâ: Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed el-Makdisî*, Dâru’l-Fikr, Dimeşk 1421/2000.

⁶⁴⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Menâkıbu’ş-Şeyh Ebî Ömer el-Makdisî*, thk. Ebû Yahyâ Abdullâh el-Kündürî - Ebû Ahmed Hâdî el-Mürrî, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1418/1997.

⁶⁴⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 101-102; ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 474; *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XXIII, 128; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 49; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; İbn Hacer, *el-Mecma’u’l-müesses*, II, 433; en-Nu‘aymî, II, 73 (*Târîhu’l-İslâm*’dan naklen); el-Uleymî, IV, 254; İbnü’l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti’l-Hanâbile*’den naklen).

⁶⁴⁸ es-Sevvâs, 247-248; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 341; el-Elbânî, 452. İlgili semâ‘ kayıtları: Ziyâüddîn’in hayatında 632-642 seneleri arasında 15 kayıt, vefâtının ardından 650-897 seneleri arasında 19 kayıt ve tarihleri bilinmeyen daha başka kayıtlarla birlikte 40’tan fazladır (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Fezâilü Beyti’l-Makdis*, thk. Muhammed Mutî‘ el-Hâfız, Dâru’l-Fikr, Dimeşk 1405/1985, 100-114). Kitabın -Ziyâüddîn’in hayatında- bu denli rağbet görmüş olması Kudüs’ün 626-637 yılları arasında bir müddet Haçlılar’ın eline geçmesiyle alakalıdır (Bkz. Hasnâ Bekrî, 278-279).

⁶⁴⁹ Bkz. Ek 2.3. Fezâilü’ş-Şâm.

⁶⁵⁰ Hasnâ Bekrî, 275.

1.2.1.5.1.3.3. el-Hikâyâtü'l-muktebese fî kerâmâti meşâyihi'l-arzî'l-mukaddese⁶⁵¹

İçerisinde, Beytû'l-Makdis'li bazı âlimlerin fazilet ve kerametleriyle birlikte tercemelerinin yer aldığı bir eserdir⁶⁵². Ziyâüddîn'in hattıyla, eksik bir nüshası (yalnız 3. cüzü) ez-Zâhiriyye'de bulunmaktadır⁶⁵³.

ez-Zâhiriyye'deki bu nüsha esas alınarak Daniella Talmon-Heller tarafından 2002 senesinde “*The Cited Tales of the Wondrous Doings of the Shaykhs of the Holy Land by Diyâ' al-Dîn Abû 'Abd Allâh Muhammad b. 'Abd al-Wâhid al-Maqdisî (569/1173-643/1245): Text, Translation and Commentary*”⁶⁵⁴ başlıklı bir makale yayımlanmıştır⁶⁵⁵.

Eser, o dönemin Kudüs'üne ışık tutmakla birlikte bir anlamda Ziyâüddîn'in asıl vatanına olan vefasını göstermektedir.

1.2.1.5.2. Mahtût Olanlar

Ziyâüddîn'e ait olup hâlen elyazması olarak bulunan -tespit edilen- eserlerin sayısı ise 50'dir. İki başlık altında incelenebilecek olan bu eserler şunlardır:

1.2.1.5.2.1. Hadise ve Hadis Ricâline Dair

1.2.1.5.2.1.1. Cüz'ün fîhi Hamsûne hadîsen bi-ğayri isnâd⁶⁵⁶

Ziyâüddîn'in; namazı terk edenin, cuma namazını terk edenin, rukû ve secdeyi tam yapmayanın, zekâta mani olanın hükmü gibi farklı konulardaki hadislerden isnadsız olarak -ancak hadislerin kaynaklarını belirterek- derlediği bir cüzdür⁶⁵⁷. H. 641 senesinde

⁶⁵¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 87; (el-Hikâyâtü'l-muktebese min kerâmâti meşâyihi'l-arzî'l-mukaddese) İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 209; er-Reyyân, II, 642.

⁶⁵² (Hikâyâtü meşâyihi'l-arzî'l-mukaddese) el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 330, (Kerâmâtü meşâyihi'l-arzî'l-mukaddese) 343 [Mükerrer vermiştir].

⁶⁵³ (Kerâmâtü meşâyihi'l-arzî'l-mukaddese) el-Elbânî, 453.

⁶⁵⁴ Ziyâüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî'nin (569/1173-643/1245) *Arz-ı Mukaddese'nin Şeyhlerinin Kerâmetlerine Dair Alıntı Hikâyeler* Eseri: Metin, Tercüme ve Yorum.

⁶⁵⁵ Bkz. Daniella Talmon-Heller, “*The Cited Tales of the Wondrous Doings of the Shaykhs of the Holy Land by Diyâ' al-Dîn Abû 'Abd Allâh Muhammad b. 'Abd al-Wâhid al-Maqdisî (569/1173-643/1245): Text, Translation and Commentary*”, *Crusades*, 1, 2002, 111-154.

⁶⁵⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 88; es-Sevvâs, 266; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, II, 765 (61); el-Elbânî, 449.

⁶⁵⁷ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 330-331.

Ziyâüddîn'e, sonrasında ise daha başkalarına okunduğuna dair üzerinde birçok semâ' kaydı yer alan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁶⁵⁸.

1.2.1.5.2.1.2. Cüz'ün fi'l-Künâ ve'l-esmâ⁶⁵⁹

ez-Zâhiriyye'deki, ıslaklık sebebiyle sayfalarının üst tarafı silinmiş olan bir nüshası için el-Elbânî, içerisinde pek faydalı bir şey olmadığını ifade etmiştir⁶⁶⁰.

1.2.1.5.2.1.3. Cüz'ün fîhi'l-Müntekâ min Hadîsi Mekkî⁶⁶¹ ve min Hadîsi İsmâ'îl el-Mukri ve min Hadîsi Ebî Bekr Muhammed b. Abdillâh eş-Şâfi'î ve ğayrihim⁶⁶²

Ziyâüddîn'in hattıyla olan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁶⁶³.

1.2.1.5.2.1.4. Cüz'ün min Hadîsi'l-Hâfız ez-Ziyâ an cemâ'a min şüyûhih⁶⁶⁴

Ziyâüddîn'in hattıyla olan ve h. 608 senesinde müellifine okunduğuna dair üzerinde semâ' kaydı yer alan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁶⁶⁵.

1.2.1.5.2.1.5. Cüz'ün min Hadîsi'l-Hâfız ez-Ziyâ ellezî telekkâhu an şüyûhih⁶⁶⁶

⁶⁵⁸ Hasnâ Bekrî, 364-365.

⁶⁵⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 104; es-Sevvâs, 346; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü 'ş-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, I, 623 (142).

⁶⁶⁰ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 343; el-Elbânî, 446. *Hadis Literatürü*'nde mütercim tarafından ilave edilen dipnotta eser Ziyâüddîn'e nisbet edilmekle birlikte bir karışıklık söz konusudur. İsminden sonra "(569-643 H.)" kaydıyla doğum ve vefat tarihi verilen Ziyâüddîn'in künyesi Ebu'l-Fadl olarak, kısa isimlendirilmesi de İbnü'l-Kayserânî olarak verilmiştir. Burada Ziyâüddîn'in künye bilgilerinin Ebu'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî olarak da bilinen Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (v. 507/1113) ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır (Bkz. el-Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs, *Hadis Literatürü: er-Risâletü'l-müstatrafe li-beyâni meşhûri kutubi's-sünneti'l-müşerreffe*, trc. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, 247 (15. dn.)).

⁶⁶¹ Ebû Hâtim Mekkî b. Abdân b. Muhammed en-Neysâbü'rî (v. 325/937). Hayatı hakkında bkz. ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XV, 70-71.

⁶⁶² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 109; (Cüz'ün Müntekâ min hadîsi Mekkî ve ğayrih) es-Sevvâs, 226; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 349.

⁶⁶³ (Cüz'ün müntekâ min hadîsi Mekkî ve ğayrih) el-Elbânî, 448.

⁶⁶⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 107; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü 'ş-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, III, 1565 (1109); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 349; el-Elbânî, 455.

⁶⁶⁵ es-Sevvâs, 351.

⁶⁶⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 107; (Cüz'ün min Hadîsi Ziyâüddîn el-Makdisî) es-Sevvâs, 390; (Hadîsü Ziyâüddîn el-Makdisî) el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü 'ş-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, II, 708 (229); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 349.

1.2.1.5.2.1.6. Cüz'ün Müntehab min Kitâbi'l-Kâmil fî ma'rifeti du'afâ'i'l-muhaddisîn ve ileli ehâdisihim⁶⁶⁷

1.2.1.5.2.1.7. Cüz'ün Müntekâ mimmâ semi'nâhu bi-Merv⁶⁶⁸

H. 609 senesinde Merv'de, hocası Ebu'l-Muzaffer İbnü's-Sem'ânî'den (v. 618/1221) kıraat yoluyla aldığı rivayetlerden derledikleridir⁶⁶⁹.

1.2.1.5.2.1.8. Cüz'ün Müntekâ mine'l-Ehâdisi's-sihâh ve'l-hisân⁶⁷⁰

İçerisinde muhtelif konularda hadislerin yer aldığı bir cüzdür⁶⁷¹. H. 631 senesinde Ziyâüddîn'e okunmuş tam bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁶⁷².

1.2.1.5.2.1.9. Cüz'ün Müntekâ min Emâlî Ebi'l-Kâsım Abdilkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî

H. 609 senesinde Merv'de, hocası İbnü's-Sem'ânî'den kıraat yoluyla aldığı rivayetlerden derledikleridir⁶⁷³.

1.2.1.5.2.1.10. Cüz'ün Müntekâ min Hadîsi'l-Emîr Ahmed b. Halef b. Ahmed ve ğayrih⁶⁷⁴

H. 601 senesinde Bağdat'ta, hocası Ebu'l-Feth Abdülvehhâb el-Mukri'den kıraat yoluyla aldığı rivayetlerdir⁶⁷⁵.

⁶⁶⁷ Yûsuf el-İş, *Fihrisü mahtûtâtî Dârilkütübî'z-Zâhiriyye - et-Târîh ve mülhakâtüh*, Matba'atü Dimşek, Dimşek 1366, 240-241.

⁶⁶⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 113; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadisü'n-nebevî*, III, 1597 (1268); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 350; el-Elbânî, 454.

⁶⁶⁹ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 350.

⁶⁷⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 110; es-Sevvâs, 484; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadisü'n-nebevî*, III, 1597 (1271); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 345.

⁶⁷¹ Hasnâ Bekrî, 360.

⁶⁷² el-Elbânî, 453.

⁶⁷³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 111; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 346.

⁶⁷⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 111.

⁶⁷⁵ es-Sevvâs, 483-484; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 347; el-Elbânî, 454.

1.2.1.5.2.1.11. Cüz'ün Müntekâ min Mu'cemi meşâyihi şeyhinâ Ebi'l-Hüseyn Ahmed b. Hamza b. Alî b. el-Hüseyn es-Sülemî⁶⁷⁶ -rahimehullâh- ve yeşmelü alâ seb'ati eczâ⁶⁷⁷

H. 579 senesinde hocası Ebi'l-Hüseyn Ahmed b. Hamza es-Sülemî'den kıraat yoluyla aldığı rivayetlerden 627 senesinde intikâ yoluyla derledikleridir⁶⁷⁸. Eser, 627 senesinde el-Câmi'u'l-Muzafferî'de kendisine okunmuştur⁶⁷⁹. es-Sevvâs eseri zikretmekle birlikte sehven Ahmed b. Hamza es-Sülemî'ye nisbet etmiştir⁶⁸⁰.

Mezkûr cüzler, Ziyâüddîn'in rihleleri sayesinde elde ettiği hadis birikimini ve ilgisini yansıtmaktadır.

1.2.1.5.2.1.12. Ehâdîs⁶⁸¹

1.2.1.5.2.1.13. Ehâdîsü Affân b. Müslim⁶⁸²

H. 632 senesinde Ziyâüddîn'e okunmuş bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁶⁸³.

1.2.1.5.2.1.14. Ehâdîs an cemâ'a min meşâyihi Bağdâd (ehsenallâhu cezâehüm)⁶⁸⁴

Bağdatlı bazı hocalarından semâ' veya kıraat yoluyla aldığı hadislerden *müntekâ* tarzında oluşturduğu bir risaledir.

⁶⁷⁶ İbnü'l-Mevâzînî (v. 585/1189). Tercemesi için bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 795-796; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 161-162.

⁶⁷⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 112-113; es-Sevvâs, 593; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, III, 1601-1602 (1328); el-Elbânî, 454.

⁶⁷⁸ Hasnâ Bekrî, 369.

⁶⁷⁹ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 350.

⁶⁸⁰ Bkz. es-Sevvâs, 593.

⁶⁸¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 72; (Kit'a fi'l-hadîs) es-Sevvâs, 101; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 319; el-Elbânî, 452-453.

⁶⁸² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 72-73; İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 326.

⁶⁸³ es-Sevvâs, 655-666; (Ehâdîsü Ebî Osmân Affân b. Müslim es-Saffâr) el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 312; el-Elbânî, 441.

⁶⁸⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 73; es-Sevvâs, 234-236; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 312-314; el-Elbânî, 441. İçerisinde 5'i *müntekâ* tarzında 8 ayrı risale bulunmaktadır.

1.2.1.5.2.1.15. el-Ehâdisü'l-müselselât⁶⁸⁵

Ziyâüddîn'in hattıyla olan ilk cüzü ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁶⁸⁶. Üzerinde müellifine okunduğuna dair h. 636 ve 640 senelerine ait semâ' kayıtları yer almaktadır. İçerisinde farklı tarzlarda 20 müselsel hadis yer almaktadır⁶⁸⁷.

1.2.1.5.2.1.16. Ehâdis min Kitâbi'l-Müstedrek li'l-Hâkim⁶⁸⁸

el-Müstedrek'ten ihtisar ile derlenmiş tek varaklık bir risaledir. Müsned tarzında olup her sahâbînin ilk hadisini verip ardından el-Hâkim'in hadise dair değerlendirmesini aktarmaktadır⁶⁸⁹.

1.2.1.5.2.1.17. Ehâdis muntekât alâ ba'zi meşâyih⁶⁹⁰

İçerisinde beş farklı hocasının rivayetlerinden derlediği hadisler yer almaktadır.

1.2.1.5.2.1.18. Ehâdis muntekât avâlî min hadisi Ebî Tâhir es-Silefî ve Ebi'l-Feth İbn Şâtîl ve Ebi's-Saâdât İbn Züreyk⁶⁹¹

Zikri geçen üç hocasından mükâtebeyle aldığı rivayetlerden oluşan bir risaledir.

⁶⁸⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 76; (Müselselâtü'z-Ziyâ) er-Rûdânî, 388; es-Sevvâs, 47.

⁶⁸⁶ el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadisü'n-nebevî*, I, 43 (282).

⁶⁸⁷ el-Elbânî, 443; Hasnâ Bekrî, 339; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 319.

⁶⁸⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 76-77; es-Sevvâs, 507; el-Elbânî, 456.

⁶⁸⁹ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 321.

⁶⁹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 77; es-Sevvâs, 75; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 320; el-Elbânî, 441, 454, 455.

⁶⁹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 77-78; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 320.

1.2.1.5.2.1.19. Ehâdîs müntekât mine'l-cüz'i'r-râbi' min emâli'l-Muhallis⁶⁹²

el-Muhallis diye meşhur olan Ebû Tâhir Muhammed b. Abdîrrahmân ez-Zehebî'nin⁶⁹³ (v. 393/1003) *el-Muhallisiyyât*⁶⁹⁴ diye isimlendirilen hadis cüzlerinden seçtiği bazı hadislerden oluşmaktadır.

1.2.1.5.2.1.20. el-Erba'üne hadîsen ani'l-meşâyihi'l-işrîn ani'l-ashâbi'l-erba'in⁶⁹⁵

Ziyâüddîn'in; Abdullâh b. el-Mübârek (v. 181/797) ile başlayan, Ebû Tâhir es-Silefî (v. 576/1180) ve talebesi Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir (v. 571/1176) ile geliştirilen *erba'ün* (kırk hadis) geleneğine⁶⁹⁶ dair telif ettiği bir eserdir. Muhammed Mutî' el-Hâfız ve Hüseyin b. Ukâşe Brockelmann'ın (v. 1956) GAL'ına atıfla bir nüshasının var olduğunu söylemişlerdir⁶⁹⁷.

1.2.1.5.2.1.21. Erba'üne hadîsen ve hadîs müntekâhu min müsnedi's-sahâbiyyât⁶⁹⁸

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ine varan isnâdıyla, oradan seçtiği 41 hanım sahâbîden birer rivayet nakletmek suretiyle oluşturduğu *erba'ündür*. H. 633 senesinde Ziyâüddîn'e, sonrasında daha başkalarına okunmuş bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁶⁹⁹.

1.2.1.5.2.1.22. el-Fevâidü'l-müntekât'il-avâlî

Hasnâ Bekrî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*'yı tahkik eden araştırmacılardan birinin bu eseri Leiden'da, Ziyâüddîn'in bazı cüzlerini içeren bir cilt içerisinde gördüğünü ifade etmiştir⁷⁰⁰.

⁶⁹² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 78; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 321.

⁶⁹³ Bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 732-733; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 478-480.

⁶⁹⁴ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 94.

⁶⁹⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 80; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 325.

⁶⁹⁶ Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşcı - Cengiz Tomar, "İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1999, XIX, 323.

⁶⁹⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 80; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 325.

⁶⁹⁸ (el-Erba'üne'l-müntekât min müsnedi'n-nisâ min Müsnedi Ahmed an külli'mraetin hadîs) Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 80; (el-Erba'üne'l-müntekât min müsnedi'n-nisâ...) er-Rûdânî, 79.

⁶⁹⁹ Hasnâ Bekrî, 363-364; (Erba'üne hadîsen ve hadîs min Müsnedi'l-İmâmi'l-Mübeccel Ebî Abdillâh Ahmed b. Hanbel...) el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 325.

⁷⁰⁰ (el-Fevâidü'l-müntekât'il-avâlî mine's-şüyûh) Hasnâ Bekrî, 329.

Muhammed Mutî‘ el-Hâfız ve Hüseyin b. Ukâşe ise Brockelmann’ın GAL’ına atıfla bir nüshasının var olduğunu haber vermişlerdir⁷⁰¹.

1.2.1.5.2.1.23. Hadîsü Hubeyb el-Ensârî ve Hureym et-Tâî⁷⁰²

H. 623, 633, 638 ve 639 yıllarında Ziyâüddîn’e okunduğuna dair üzerinde semâ‘ kayıtları bulunan bir nüshası ez-Zâhiriyye’de mevcuttur⁷⁰³.

1.2.1.5.2.1.24. İhtiyârât şî‘riyye⁷⁰⁴

Bazı hocalarından ve başkalarından isnadlı olarak elde ettiği şiirlerdir.

1.2.1.5.2.1.25. el-İstidrâk ale’l-Hâfız Abdülğânî fî azvihî ehâdîse fî Düreri’l-eser⁷⁰⁵ (1 cüz)

Hocası ve akrabası el-Hâfız Abdülğânî el-Makdisî’nin, *cevâmi‘u’l-kelim* hadisleri alfabetik olarak verdiği *Düreru’l-eser* isimli eserinde tespit ettiği bazı hataları tashîh, noksanları da ilave için kaleme aldığı çalışmasıdır⁷⁰⁶. Ziyâüddîn’in bu çalışması, günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen *Düreru’l-eser*’i de tanımamıza vesile olmuştur.

⁷⁰¹ (Fevâidü’l-müntekât’il-avâlî) Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 103; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 342.

⁷⁰² (Hadîsü Hubeyb b. Adiy el-Ensârî ve Hureym b. Eys et-Tâî) Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 86; es-Sevvâs, 440-441; el-Mecma‘u’l-Melikî, *el-Fihrisü’ş-şâmil: el-Hadîsü’n-nebevî*, II, 704 (184); el-Elbânî, 449.

⁷⁰³ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 347.

⁷⁰⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 79; es-Sevvâs, 361, 454(?); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 325.

⁷⁰⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 80-81; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520; el-Uleymî, IV, 254; el-Mecma‘u’l-Melikî, *el-Fihrisü’ş-şâmil: el-Hadîsü’n-nebevî*, I, 182 (1023); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 325; el-Elbânî, 445.

⁷⁰⁶ Hasnâ Bekrî, 297.

1.2.1.5.2.1.26. Mecdû‘u hikem ſi‘riyye⁷⁰⁷

1.2.1.5.2.1.27. Menâkıbu ashâbi’l-hadîs⁷⁰⁸

Muhammed Mutî‘ el-Hâfız ve Hüseyn b. Ukâşe, “Fazlu’l-hadîs ve ehlih”⁷⁰⁹ ile *Menâkıbu ashâbi’l-hadîs*’in aynı eser olduğuna işaret etmişken⁷¹⁰; Hasnâ Bekrî, *Fazlu’l-hadîs ve ehlih* ile tek varaklık “Müntehab fî’l-hassi alâ talebi’l-hadîs”⁷¹¹ her ikisinin *Menâkıbu ashâbi’l-hadîs*’in bölümlerinden olabileceğini söylemiştir⁷¹².

1.2.1.5.2.1.28. Meşâyihu’l-icâze⁷¹³

Ziyâüddîn’in, kendilerinden icâzetle rivayet hakkı elde ettiği hocalarını tanıttığı *meşyehasıdır*. Her hocasından senediyle bir yahut birkaç hadis nakletmekte ardından da hadisin tahrîcini yapmaktadır. Eserin, 627 senesinde Ziyâüddîn’e okunduğu kaydı yer alan ve içerisinde 45 hocasını tanıttığı 3. cüzü ez-Zâhiriyye’de mevcuttur⁷¹⁴. Muhammed Mutî‘ el-Hâfız, *et-Tenvîh*’te bu hocalarının isimlerini zikretmiştir⁷¹⁵.

⁷⁰⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 105; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 343.

⁷⁰⁸ ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 474; (Menâkıbu’l-muhaddisîn) *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XXIII, 128; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 49; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; İbn Hacer, *el-Mecma’u’l-müesses*, II, 431; en-Nu‘aymî, II, 73 (*Târîhu’l-İslâm*’dan naklen); el-Uleymî, IV, 254; İbnü’l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti’l-Hanâbile*’den naklen).

⁷⁰⁹ el-Mecma’u’l-Melikî, *el-Fihristü’ş-şâmil: el-Hadisü’n-nebevî*, II, 1198 (203); el-Elbânî, 446.

⁷¹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 102-103; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 344.

⁷¹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 108; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 345; (Müntehab mine’l-hassi alâ talebi’l-hadîs) el-Elbânî, 453.

⁷¹² Hasnâ Bekrî, 326-327.

⁷¹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 105; es-Sevvâs, 238; el-Mecma’u’l-Melikî, *el-Fihristü’ş-şâmil: el-Hadisü’n-nebevî*, III, 1473 (703).

⁷¹⁴ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 344; el-Elbânî, 453.

⁷¹⁵ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 149-151.

1.2.1.5.2.1.29. Min Avâli'l-Hâfız Ziyâüddîn tahrîcuhû mine'l-muvâfakât fî meşâyihî'l-İmâm Ahmed⁷¹⁶

Bir nevî *müstahrec* çalışmasıdır. Ziyâüddîn'in, Ahmed b. Hanbel'in 10 hocası ile olan muvafakâtını ihtiva etmektedir⁷¹⁷. H. 634 senesinde Dârulhadîs ez-Ziyâiyye'de, yeğeni Muhammed b. Abdirrahîm tarafından Ziyâüddîn'e okunduğuna dair üzerinde semâ' kaydı bulunan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁷¹⁸.

1.2.1.5.2.1.30. Min hadîsi Ebî Hureyre⁷¹⁹

Ziyâüddîn'in kendi isnadlarıyla verdiği bazı Ebû Hureyre rivayetleridir⁷²⁰.

1.2.1.5.2.1.31. Min hadîsi Zâhir eş-Şehhâmî -es-Südâsiyyât-⁷²¹

H. 598 senesinde İsfahân'da, hocası İbnü'l-İhve'den kıraat yoluyla aldığı rivayetlerdir⁷²².

1.2.1.5.2.1.32. Min te'âlîki'l-Hâfız ez-Ziyâ⁷²³

Bazı hocalarının *meşyehalarından* derlediği merfû' hadislerden oluşan bir çalışmasıdır⁷²⁴.

⁷¹⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 108; es-Sevvâs, 69-70; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, III, 1567 (1141).

⁷¹⁷ Hasnâ Bekrî, 330.

⁷¹⁸ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 351; el-Elbânî, 455.

⁷¹⁹ el-Elbânî, 448, 455. *el-Fihrisü's-şâmil*'de "Hadîsü Ziyâüddîn el-Makdisî" başlığında iki ayrı kayıt (Mecmû' 76/119-135 ve Mecmû' 88/18-22) yer almaktadır (el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, II, 708 (229)). Bir sonraki ciltte "Min hadîsi Ebî Hureyre" başlığıyla gelen kayıttaki bilgi (Mecmû' 88/18-22) ise daha önceki "Hadîsü Ziyâüddîn el-Makdisî"deki kayıtlardan ikincisi ile aynıdır (el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, III, 1567 (1132)). Bu tekrara el-Elbânî'de de rastlamaktayız, o da s. 448'de "Cüz'ün min Hadîsih" (Mecmû' 88/18-22) diyerek verdiği kaydı, s. 455'te aynı kayıt numaralarıyla "Min hadîsi Ebî Hureyre" ismiyle vermiştir. Ayrıca s. 448'de "Cüz'ün min Hadîsih" (Mecmû' 76/119-135) diye ikinci bir kayıt daha mevcuttur. Burada es-Sevvâs'ın düşmüş olduğu kayıt meseleyi açıklığa kavuşturmaktadır.

⁷²⁰ (Cüz'ün fihi Min hadîsi'z-Ziyâ el-Makdisî -ve fihi Min hadîsi Ebî Hureyre-) es-Sevvâs, 454.

⁷²¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 106; es-Sevvâs, 576-577; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 347.

⁷²² el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 347.

⁷²³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 106; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 345; el-Elbânî, 453.

⁷²⁴ Hasnâ Bekrî, 373.

1.2.1.5.2.1.33. Muvâfakâtu hadîsi Hişâm b. Ammâr⁷²⁵

“Cüz’ün fihî Muvâfakâtu hadîsi Ebi’l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nasr es-Sülemî ed-Dimeşkî mimmâ vâfeka rivâyete’l-Buhârî ve Ebî Dâvûd ve’n-Nesâî ve’bni Mâce” ismiyle h. 634 senesinde Ziyâüddîn’e okunmuş bir nüshası ez-Zâhiriyye’de mevcuttur⁷²⁶.

1.2.1.5.2.1.34. el-Müntekâ min Hadîsi Ebî Alî el-Hasen b. Ahmed b. Yûsuf es-Sûfî el-İvakî⁷²⁷

H. 625 senesinde Mescid-i Aksâ’da, hocası Ebû Alî el-Hasen b. Ahmed el-İvakî’den kıraat yoluyla aldığı rivayetlerdir⁷²⁸.

1.2.1.5.2.1.35. el-Müntekâ min Hadîsi’ş-Şîrâzî ve mine’l-Cüz’i’l-evvel min Hadîsi İsmâ’îl İbn Ca’fer ve’l-müntehab min Hadîsi Hârûn b. Sa’îd el-Eylî⁷²⁹

Ziyâüddîn’in, h. 606 ve 607 senelerinde İsfahân’da dinlediği rivayetler derledikleridir⁷³⁰.

1.2.1.5.2.1.36. el-Müntekâ mine’l-Cüz’i’s-sânî min hadîsi’t-Tûsî⁷³¹

Ziyâüddîn’in, h. 606 senesinde İsfahân’da dinlediği rivayetler derledikleridir. Kendi hattıyla olan bir nüshası ez-Zâhiriyye’de mevcuttur⁷³².

⁷²⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 115; es-Sevvâs, 543; el-Mecma’u’l-Melikî, *el-Fihrisü’s-şâmil: el-Hadîsü’n-nebevî*, I, 643 (406).

⁷²⁶ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 352; el-Elbânî, 448.

⁷²⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 111-112; el-Mecma’u’l-Melikî, *el-Fihrisü’s-şâmil: el-Hadîsü’n-nebevî*, III, 1599 (1297).

⁷²⁸ es-Sevvâs, 391; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 347; el-Elbânî, 454-455.

⁷²⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 109; es-Sevvâs, 76; el-Elbânî, 455.

⁷³⁰ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 348.

⁷³¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 109; es-Sevvâs, 76; el-Mecma’u’l-Melikî, *el-Fihrisü’s-şâmil: el-Hadîsü’n-nebevî*, III, 1599 (1296); el-Elbânî, 454.

⁷³² el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 348.

1.2.1.5.2.1.37. el-Müntekâ mine'l-Erba'în li-Abdilhâlık eş-Şehhâmî⁷³³

1.2.1.5.2.1.38. el-Müntekâ min Kitâbi'l-Erba'în fî şu'abi'd-dîn⁷³⁴

Ebu'l-Kâsım es-Saffâr'a ait *el-Erba'ûn fî şu'abi'd-dîn*'den seçtiği hadislerden oluşmaktadır. H. 626 ve 640 senelerinde Ziyâüddîn'e okunduğuna dair üzerinde semâ' kaydı bulunan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁷³⁵.

1.2.1.5.2.1.39. er-Ruvâtü'l-erba'ate aşer⁷³⁶

el-Buhârî, Müslim ve daha başka âlimlerin hocalarından, Ziyâüddîn'in senedinin kendilerine kadar ulaştığı Abdullâh isimli 14 râvîye dair bir çalışma olup *müstahrec* tarzındadır. 637 Cemaziyelahir'inde Ziyâüddîn'e okunduğuna dair üzerinde semâ' kaydı bulunan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁷³⁷.

1.2.1.5.2.1.40. eş-Şâfi fi's-sünen alâ ehâdisi'l-Kâfi⁷³⁸

Ziyâüddîn'in, dayısı Muvaffakuddîn İbn Kudâme'nin *el-Kâfi*⁷³⁹ isimli fıkıh kitabındaki hadislerin tahrîcini yaptığı bir çalışmasıdır. Mukaddimesinde, talebelerinden gelen “*el-Kâfi*”deki kaynağı belirtilmemiş yahut asıl kaynağından verilmemiş yahut da hatalı olarak verilmiş hadislerin yeniden elden geçirilip *tahrîc*inin yapılması” isteği üzerine kaleme alındığı

⁷³³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 110-111; el-Fâsî, Takıyyüddîn Ebu't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Mekkî el-Hasenî, *Zeylû't-Takyîd fî ruvâtî's-sünnen ve'l-mesânîd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1410/1990, I, 331.

⁷³⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 110; es-Sevvâs, 358; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, III, 1597 (1274); el-Elbânî, 453-454.

⁷³⁵ el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 350.

⁷³⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 91; es-Sevvâs, 567; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, I, 31 (142), II, 860 (692).

⁷³⁷ Bkz. el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 333; (er-Rivâye an erba'ate aşer râviyen mine'l-Abâdile) el-Elbânî, 449. el-Elbânî, dört sayfa öncesinde (s. 445), aynı mecmû'anın aynı varaklarında (Mecmû' 106/110-135) Ziyâüddîn'in “Cüz'ün fî'l-ehâdis li-selâsete aşera râviyen min şüyûhi'l-Buhârî ve ğayrih” isimli bir eserinden bahsetmiştir ki bu bir hata olmalıdır. Zira ilgili yerdeki eser, s. 449'da kendisinin de zikrettiği “er-Ruvâtü'l-erba'ate aşer”dir (Bkz. el-Elbânî, 445-446).

⁷³⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 95-96; (eş-Şâfi alâ ehâdisi'l-Kâfi) er-Rûdânî, 274; (eş-Şâfi fi's-sünen ale'l-Kâfi) es-Sevvâs, 99-100.

⁷³⁹ *el-Kâfi fî fikhî'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. Hanbelî mezhebinin temel metinlerinden biri olup, mezhepteki farklı görüşlerin delilleriyle birlikte kaydedildiği bir eserdir. Müellifin *el-Umde* ve *el-Mukni'* isimli muhtasarlarının genişletilmiş bir şekli niteliğindedir (Koca, “İbn Kudâme, Muvaffakuddin”, XX, 140).

bildirilmektedir⁷⁴⁰. Dört cüz olduğu anlaşılan eser, bazı varakları yıpranmış olarak ez-Zâhiriyye’de mevcuttur⁷⁴¹.

1.2.1.5.2.1.41. Tahrîcü cüz’in li-Abdillâh b. Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî⁷⁴²

Ziyâüddîn’in, dayısı Ebû Ömer Muhammed’in oğlu Şerefüddîn Abdullâh’ın (v. 643/1245) bazı hocalarından rivayetlerine dair yaptığı *tahrîc* çalışmasıdır.

1.2.1.5.2.1.42. Turuku hadisi “Men emseke şeytânen ev cinniyyen”

el-Fihrisü’ş-şâmil’de Leiden Üniversitesi’nde bir nüshasının olduğu bilgisi yer almaktadır⁷⁴³.

1.2.1.5.2.1.43. Turuku hadîsi’n-Nebî (s.a.s.) haysü kâne fi’l-hât ve mâ fi ma’nâhu⁷⁴⁴

Medîne’de bir bahçede iken Rasûlullah’ın (s.a.s.) yanına sırasıyla gelen Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ı cennetle müjdelediği meşhur hadisinin Bilâl el-Habeşî, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, Abdullâh b. el-Amr, Abdullâh b. Ömer, Abdullâh b. Mes‘ûd, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Zeyd b. Erkam, Câbir b. Abdillâh ve Ukbe b. Amr tarikleriyle gelen rivayetlerini/tariklerini cem‘ ettiği bir çalışmadır⁷⁴⁵. ez-Zâhiriyye’de bir nüshası bulunmaktadır⁷⁴⁶.

⁷⁴⁰ Hasnâ Bekrî, 305-306; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve ’t-tebyîn*, 336.

⁷⁴¹ el-Mecma‘u’l-Melikî, *el-Fihrisü’ş-şâmil: el-Hadîsü’n-nebevî*, II, 935 (3); el-Elbânî, 450-452.

⁷⁴² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve ’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 85; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 511; İbn Müflih, II, 55.

⁷⁴³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve ’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 98; el-Mecma‘u’l-Melikî, *el-Fihrisü’ş-şâmil: el-Hadîsü’n-nebevî*, I, 634 (305).

⁷⁴⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve ’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 98; es-Sevvâs, 427.

⁷⁴⁵ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve ’t-tebyîn*, 339.

⁷⁴⁶ el-Mecma‘u’l-Melikî, *el-Fihrisü’ş-şâmil: el-Hadîsü’n-nebevî*, II, 1067 (41); el-Elbânî, 452.

1.2.1.5.2.1.44. Zemmü'l-müskir⁷⁴⁷

Hasnâ Bekrî, Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'nde “Zikru Tahrîmi'l-müskir” (nr.: 3854, vr.: 47-49) başlığıyla bir nüshasının olduğunu söylemiştir⁷⁴⁸.

1.2.1.5.2.2. Siyer ve Tarihe Dair

1.2.1.5.2.2.1. Cüz'ün mine'l-Mecmû'⁷⁴⁹

Ziyâüddîn'in bu şekilde isimlendirdiği ve içerisinde Hz. Âdem'in yaratılışına, bazı peygamberlerin kıssalarına, Beytü'l-Makdis'in faziletlerine ve daha başka konulara dair hocalarından senedli olarak naklettiği hadislerin yer aldığı bir cüzdür⁷⁵⁰.

1.2.1.5.2.2.2. el-Hikâyâtü'l-mensûra⁷⁵¹

Ziyâüddîn'in kendi isnadlarıyla naklettiği bazı hikâyeler, şiirler, âlimlerden anekdotlar ve Rasûlullah'ın tavsiyelerinden oluşan bir eserdir. Ziyâüddîn'in hattıyla 3. ve 5. cüzleri ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁷⁵². Üzerinde, müellifine okunduğuna dair h. 630, 634 ve 635 senelerine ait üç semâ' kaydı yer almaktadır⁷⁵³.

⁷⁴⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 90-91; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 278; es-Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, 327; el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); (Zemmü's-sekr) er-Rûdânî, 242; el-Aclûnî, I, 434; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 333.

⁷⁴⁸ Hasnâ Bekrî, 354. Bkz. <https://ia800205.us.archive.org/33/items/M-TCHS-01-1000/3854.pdf> (Erişim 3 Mayıs 2019).

⁷⁴⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 86; es-Sevvâs, 68; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 329; el-Elbânî, 448. el-Elbânî beş sayfa sonra (s. 453) aynı kayıt numarasıyla (Mecmû' 15/57-72) “Mecmû' leh” diyerek bir eser daha tanıtmaktadır ki bu hatalıdır.

⁷⁵⁰ Hasnâ Bekrî, 376.

⁷⁵¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 87; es-Sevvâs, 519; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihristü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, II, 741 (468).

⁷⁵² el-Elbânî, 449.

⁷⁵³ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 330.

1.2.1.5.2.2.3. el-Hikâyâtü'l-müstatrafat⁷⁵⁴

1.2.1.5.2.2.4. Kerâmâtü's-Şeyh Zeyyâl⁷⁵⁵

Aslen Iraklı olup sonradan Beytû'l-Makdis'e yerleşen zâhid Zeyyâl b. Ebi'l-Me'âlî'nin (v. 614/1218) fazilet ve kerâmetlerine dair bir risaledir. Nitekim ez-Zehebî ve İbn Müflih, Zeyyâl b. Ebi'l-Me'âlî'nin tercemesinde, Ziyâüddîn'in onun kerâmetlerine dair bir cüz telif ettiğini söylemişlerdir⁷⁵⁶. Risalenin tek sayfalık bir parçası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁷⁵⁷.

Daniella Talmon-Heller, "The Cited Tales of the Wondrous Doings of the Shaykhs of the Holy Land..." başlıklı makalesinde Arapça metnin son kısmına -Beytû'l-Makdis'li gördüğü için olsa gerek- tek sayfalık *Menâkıbu's-Şeyh Zeyyâl*'i de ilave etmiştir⁷⁵⁸. Tercüme bölümünde ise düştüğü dipnotta bu kısmın farklı bir el yazısı ve semâ' kaydıyla ancak yine Ziyâüddîn'den nakille olduğuna işaret etmiştir⁷⁵⁹.

1.2.1.5.2.2.5. Mine's-Sîre(ti'n-Nebeviyye)⁷⁶⁰

Ziyâüddîn'in hattıyla olan bir kısmı ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁷⁶¹.

⁷⁵⁴ (el-Ehâdis ve'l-Hikâyât) Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 78; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; (el-Hikâyâtü'l-müstatrafe) el-Uleymî, IV, 254; (el-Hikâyâtü'l-müstatrafe) İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); es-Sevvâs, 46, 67, 71, 98, 437-438, 479, 480, 599-600; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 314, 321-323, 330; el-Elbânî, 441, 443-444, 446, 448.

⁷⁵⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 104; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 342-343.

⁷⁵⁶ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIII, 406; İbn Müflih, I, 389.

⁷⁵⁷ (Menâkıbu's-Şeyh Zeyyâl) es-Sevvâs, 44.

⁷⁵⁸ Talmon-Heller, "The Cited Tales of the Wondrous Doings of the Shaykhs of the Holy Land ...", 128-129.

⁷⁵⁹ Talmon-Heller, "The Cited Tales of the Wondrous Doings of the Shaykhs of the Holy Land ...", 152 (163. dn.).

⁷⁶⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 108; er-Reyyân, II, 656.

⁷⁶¹ (es-Sîretü'n-Nebeviyye) Salâhuddîn el-Müneccid, *Mu'cemu mâ üllife an Rasûlillâh (s.a.s.)*, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedid, Beyrût 1402/1982, 116.

1.2.1.5.2.2.6. Sebebu hicreti'l-Mekâdise ilâ Dimeşk ve kerâmâtu meşâyihim⁷⁶²

Yaklaşık 10 cüz olduğu bildirilen eserin 3 cüzü, ez-Zâhiriyye Kütüphanesi'nde mevcuttur⁷⁶³. İbn Receb, eserin ismini zikrettikten sonra Ziyâüddîn'in, Makdisîler'in büyüklerine dair farklı hacimlerde müstakil olarak da eserler telif ettiğini söylemiştir⁷⁶⁴. Kaynaklarda *Siyeru'l-Mekâdise*⁷⁶⁵ ismiyle geçen eser muhtemelen bununla aynıdır⁷⁶⁶.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Ziyâüddîn, ailesinin ve akrabalarının (el-Makâdise) geçmişine dair bilgileri kaydedip nakleden tek kişidir. Bu bilgilerdeki kaynağı da başta annesi, dayıları ve halası olmak üzere yakın akrabaları ve etrafındaki bazı hemşehrileridir⁷⁶⁷.

1.2.1.5.3. Günümüze Ulaştığı Bilinmeyenler

Ziyâüddîn'in geriye kalan eserlerinden günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmeyenler ise şunlardır:

1.2.1.5.3.1. Avâî Abdillâh b. Bekr ve Abdillâh b. Nümeyr ve Ebî Abdirrahmân el-Mukri⁷⁶⁸

1.2.1.5.3.2. Avâî Abdirrezzâk⁷⁶⁹ (6 cüz)

1.2.1.5.3.3. Avâî Ebî Âsım ez-Zahhâk b. Mahled⁷⁷⁰

⁷⁶² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 93; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520; el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 335.

⁷⁶³ İbn Tolûn, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 13.

⁷⁶⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520.

⁷⁶⁵ ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474; (Sîretü'l-Mekâdise) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128; el-Kütübî, III, 427; es-Safedî, IV, 49; en-Nu'aymî, II, 73 (*Târîhu'l-İslâm*'dan naklen).

⁷⁶⁶ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 335. Kalaç, eserin ismini hatalı olarak "Sebebü Hicreti'l-Mukâdeseti..." ve "Siyerü'l-Mukadese" şeklinde vermiştir (Bkz. Kalaç, *Kudâme Ailesi ve Hadis*, 131; Kalaç - Gezer, 264).

⁷⁶⁷ İbn Tolûn, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 13; Hasnâ Bekrî, 52.

⁷⁶⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 100; İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 433.

⁷⁶⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 100; İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 319; er-Rûdânî, 301; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 339.

⁷⁷⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 99; İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 433.

1.2.1.5.3.4. Avâlî Ebî Nu‘aym el-Fazl b. Dükeyn⁷⁷¹**1.2.1.5.3.5. Avâlî Sa‘îd b. Mansûr⁷⁷²****1.2.1.5.3.6. Avâlî Süleymân b. Dâvûd el-Hâşimî⁷⁷³****1.2.1.5.3.7. el-Ba‘⁷⁷⁴****1.2.1.5.3.8. Bülğatü’t-tâlibi’l-hasîs min sahîhi avâlî’l-hadîs⁷⁷⁵**

Dayısı Muvaffakuddîn İbn Kudâme’nin *meşyehası*na dair yaptığı *tahrîc* çalışmasıdır. Mevcut olan 2. ve 7. cüzleri, Ahmed el-Hazarî tarafından el-Mektebetü’ş-Şâmile programının “Hadis Elyazmaları” kısmına aktarılmıştır.

1.2.1.5.3.9. Cüz’ün fîhi Meâhiz alâ Kitâbi’bni Hibbân⁷⁷⁶

ez-Zehebî’nin, Ziyâüddîn’in hattıyla yazılı olarak bulduğu ve ondan nakillerde bulunduğu bir eserdir. Ziyâüddîn bu eserinde, İbn Hibbân’ın (v. 354/965) *el-Müsnedü’s-sahîh*’te⁷⁷⁷ yaptığı değerlendirmelerden bazılarını hatalı bulup bunlara itirazlarda bulunmaktadır⁷⁷⁸.

1.2.1.5.3.10. Cüz’ün fî(hi) Zikri(u) ikrâmi’s-sultân⁷⁷⁹**1.2.1.5.3.11. Cüz’ün fîmen lakıyehu’l-Hasenü’l-Basrî mine’s-sahâbe⁷⁸⁰**

⁷⁷¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 100; İbn Hacer, *el-Mecma‘u’l-müesses*, II, 433; (Avâlî Ebî Nu‘aym) en-Necdî, I, 168.

⁷⁷² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 99; İbn Hacer, *el-Mecma‘u’l-müesses*, II, 433.

⁷⁷³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 99; İbn Hacer, *el-Mecma‘u’l-müesses*, II, 433.

⁷⁷⁴ İbn Hacer, *el-Mu‘cemu’l-müfehres*, 124; (Kitâbu’l-Ba‘^s) er-Rûdânî, 145; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 327; (el-Ba‘^sü ve’n-nüşûr) el-Kettânî, *er-Risâletü’l-müstatrafe*, 49.

⁷⁷⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 84; er-Rûdânî, 144-145.

⁷⁷⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 104-105.

⁷⁷⁷ İbn Hibbân’ın *es-Sahîh* veya *et-Tekâsîm ve’l-envâ‘* diye bilinen eserinin tam ve doğru ismi *el-Müsnedü’s-sahîh ale’t-tekâsîm ve’l-envâ‘ min ğayri vucûdi kat’in fî senedihâ ve lâ sübûti cerhin fî nâkılîhâ*’dır (Bkz. el-Avnî, *el-Unvânü’s-sahîh li’l-kitâb*, 67-68).

⁷⁷⁸ Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, XVI, 98-102; İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu’l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi’bni’s-Salâh*, thk. Rabî‘ b. Hâdî Umeyr, Dâru’r-Râye, Riyâd 1417, II, 846-847.

⁷⁷⁹ Hasnâ Bekrî, 334.

⁷⁸⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-sünneti’n-nebeviyye*, VIII, 47.

1.2.1.5.3.12. Cüz'ün min Avâli'l-Fahr b. el-Buhârî⁷⁸¹**1.2.1.5.3.13. Delâilü'n-nübüvve⁷⁸²****1.2.1.5.3.14. el-Ebdâlü'l-avâli⁷⁸³ (10 cüz)****1.2.1.5.3.15. Efrâdü's-sahîh⁷⁸⁴****1.2.1.5.3.16. Ehâdisü'l-harf ve's-savt⁷⁸⁵****1.2.1.5.3.17. el-Ehâdis fî salâti'z-zuhâ⁷⁸⁶****1.2.1.5.3.18. Esmâu'l-Bedriyyîn⁷⁸⁷**

ez-Zehebî *Târîhu'l-İslâm*'da ve *Siyer*'de “Esmâu men şehide Bedran” (Bedir’e Katılanların İsimleri) başlığı altında Ziyâüddîn’in bu konuda büyük bir cüz kaleme aldığını ve hakkında ittifak ve ihtilaf edilenlerle birlikte 330 küsur kişinin ismini verdiğini söylemiştir⁷⁸⁸. İbn Kesîr de *el-Bidâye*'de, Ziyâüddîn’in *el-Ahkâmü'l-kebîr*'de Bedir ashâbının isimlerini zikrettiğini⁷⁸⁹, *el-Fusûl*'da ise konuya dair en kıymetli eser sahiplerinden birinin Ziyâüddîn el-Makdisî olduğunu ve bu tek cüzlük eserini *el-Ahkâm*'da aktardığını söylemiştir⁷⁹⁰.

⁷⁸¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 100; İbn Receb, *ez-Zeyl*, IV, 243; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 340.

⁷⁸² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 88; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 331.

⁷⁸³ İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 314; *el-Mecma'u'l-müesses*, I, 293, II, 434.

⁷⁸⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 82; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; (Garâibü's-sahîh ve efrâdüh) İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 329; el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 326.

⁷⁸⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520; (Zikru'l-Hurûf ve's-savt) İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 434; el-Uleymî, IV, 254; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 312.

⁷⁸⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 73; er-Rûdânî, 135; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 315.

⁷⁸⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 81; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 325.

⁷⁸⁸ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, I, 76; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 359.

⁷⁸⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 383.

⁷⁹⁰ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer el-Kuraşî ed-Dimeşkî, *el-Fusûl fî sîreti'r-Rasûl*, thk. Muhammed el-İd el-Hatrâvî - Muhyiddîn Mestû, Müessesetü Ulûmî'l-Kur'ân - Mektebetü Dâri't-Türâs, 1403/1983, 138-139.

1.2.1.5.3.19. Etrâfu'l-Mevzû'ât li'bni'l-Cevzî⁷⁹¹ (2 cüz)

1.2.1.5.3.20. Fazlu'l-ilm⁷⁹²

1.2.1.5.3.21. Fazlu's-şar ve'l-uzhiye⁷⁹³

1.2.1.5.3.22. Fezâilü'l-cihâd⁷⁹⁴

1.2.1.5.3.23. Fezâilü Kâsiyûn⁷⁹⁵

Hasnâ Bekrî, bunun *Fezâilü's-Şâm*'ın bir cüzü/bölümü olma ihtimaline değinmiştir⁷⁹⁶.

1.2.1.5.3.24. Fezâilü Mekke⁷⁹⁷

1.2.1.5.3.25. Garâibü's-sahîh⁷⁹⁸ (9 cüz)

1.2.1.5.3.26. el-Hicre ilâ arzı'l-Habeşe⁷⁹⁹

1.2.1.5.3.27. Hurûcu't-Türk⁸⁰⁰

⁷⁹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 81; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520; el-Uleymî, IV, 254; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 326.

⁷⁹² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 103; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128.

⁷⁹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 103; İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 431.

⁷⁹⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 101; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; el-Uleymî, IV, 254; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 341.

⁷⁹⁵ İbn Tolûn, II, 559.

⁷⁹⁶ Bkz. Hasnâ Bekrî, 384.

⁷⁹⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 102; es-Sehâvî, *el-Îlân bi't-tevbîh*, 267; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 342.

⁷⁹⁸ (Garâibü's-sahîh ve efrâdüh) Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 100-101; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; (Garâibü's-sahîh ve efrâdüh) İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 329; es-Suyûtî, Celâlüddîn Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *el-Bahru'llezî zehar fî şerhi Elfıyyeti'l-eser*, thk. Ebû Enes Enis b. Ahmed el-Endûnûsî, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medîne 1420/1999, II, 672-673; el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); (Garâibü's-sahîh ve efrâdüh) er-Rûdânî, 243; (Garâibü's-sahîh ve efrâdüh) el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 340.

⁷⁹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 117; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 353.

⁸⁰⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 87-88; (Kıtâlû't-Türk) ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128; İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 124; *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 278; el-Aclûnî, I, 53; (Kıtâlû't-Türk) el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 342.

Türkler’le ilgili fiten ve melâhim hadislerinden derlenmiş bir eser olmalıdır. Nitekim Zeynüddîn el-Münâvî (v. 1031/1622) “Türkler sizinle savaşmadıkça siz onlarla savaşmayın!...”⁸⁰¹ hadisinin şerhinde Ziyâüddîn’in konuya dair bir cüzünün olduğunu söylemiştir⁸⁰². el-Aclûnî (v. 1162/1749) de bu cüzü dinlediğini söyledikten sonra kendisinin de *Hurûcu’l-Ervâm* (Rumların Çıkışı) isimli bir eserle onu desteklediğini kaydetmiştir⁸⁰³.

1.2.1.5.3.28. el-İhtisâs fî ahvâli’l-mevkîf ve’l-iktisâs⁸⁰⁴

1.2.1.5.3.29. el-İlâhiyyât⁸⁰⁵ (3 cüz)

İbn Kesîr, ulemânın kutsî hadisleri (*el-ehâdisü’l-ilâhiyye*) dair eserler kaleme aldığını, Ziyâüddîn’in de bunlardan biri olduğunu söylemiş⁸⁰⁶; böylece bizlere de *el-İlâhiyyât*’ın konusunu bildirmiştir. Ancak Muhammed Mutî‘ el-Hâfız *el-İlâhiyyât*’ın, *Delâilü’n-nübüvve* ile aynı eser olduğunu söylemiştir⁸⁰⁷. Fakat bunlar farklı iki eserdir.

1.2.1.5.3.30. el-İrşâd ilâ benyâni mâ eşkele mine’l-mürsel fî’l-isnâd⁸⁰⁸

⁸⁰¹ “اَثَرُكُوا التُّرْكَ مَا تَرَكُوْكُمْ فَاِنَّ اَوَّلَ مَنْ يَسْئَلُ اَمَّتِيْ مَلِكُهُمْ وَمَا حَوَّلَهُمْ اِلَهِ بَنُو قَنْطَرَاءَ” (et-Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire 1405/1984, X, 181). Hadis “اَثَرُكُوا التُّرْكَ مَا تَرَكُوْكُمْ” lafzıyla başka kaynaklarda da geçmektedir. Bkz. Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbu’s-Sünen Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru’l-Yüsr - Dâru’l-Minhâc, Cidde 1431/2010, Melâhim, 8; en-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu‘ayb, *el-Müctebâ mine’s-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü’l-Matbû‘âtî’l-İslâmiyye, Halep 1406/1986, Cihâd, 42.

⁸⁰² el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcîl‘ârifîn el-Haddâdî, *Feyzu’l-kadîr şerhu’l-Câmi‘i’s-sağîr*, el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, Mısır 1356, I, 117.

⁸⁰³ el-Aclûnî, I, 53.

⁸⁰⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 79; (el-Mevkîf ve’l-iktisâs) İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520; (el-Mevkîf ve’l-iktisâs) el-Uleymî, IV, 254; İbn Hacer, *el-Mecma‘u’l-müesses*, II, 434; (el-Mevkîf ve’l-iktisâs) el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 352.

⁸⁰⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 82; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; el-Uleymî, IV, 254; İbnü’l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâtî’l-Hanâbile*’den naklen).

⁸⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, 271-272.

⁸⁰⁷ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 326.

⁸⁰⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 80; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520; el-Uleymî, IV, 254.

el-Hâfiz el-Alâî (v. 761/1359), Ziyâüddîn'in hattıyla bir nüshasını bulduğunu, *Câmi 'u't-tahsîl'* de bu risaleden istifade ettiğini ve risalenin tamamını (ilgili yerlerde parça parça) aktardığını söylemiştir⁸⁰⁹.

1.2.1.5.3.31. Kelâmu'l-emvât⁸¹⁰

1.2.1.5.3.32. Kıssatü Mûsâ aleyhisselâm⁸¹¹

1.2.1.5.3.33. Kitâbun fîmen müsihû inde'l-mevt hanâzîra⁸¹²

1.2.1.5.3.34. Meşyehatü Şerefiddîn Abdillâh b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî⁸¹³

1.2.1.5.3.35. Muvâfakâtu'l-İmâm Müslim mine'd-Dârimi⁸¹⁴

1.2.1.5.3.36. el-Müntekâ mine'l-Ğaylâniyyât⁸¹⁵

1.2.1.5.3.37. el-Müntekâ mine'l-Müsned⁸¹⁶

⁸⁰⁹ Bkz. el-Alâî, Salâhuddîn Ebû Sa'îd Halîl b. Keykeldî ed-Dimeşkî, *Câmi 'u't-tahsîl fî ahkâmî'l-merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1407/1986, 141.

⁸¹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 104; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 343.

⁸¹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 104; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 342.

⁸¹² Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî, *Miftâhu dâri's-sa'âde ve menşûru velâyeti'l-ilm ve'l-irâde*, thk. Abdurrahmân b. Hasen b. Kâid, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerreme 1432, II, 725; Hasnâ Bekrî, 386. *Miftâhu dâri's-sa'âde*'nin muhakkıkı; esere ulaşamadığını, İbn Kayyim'in belki de *en-Nehyü an sebbi'l-ashâb*'ı kastettiğini zira orada konuyla ilgili birtakım rivayetlerin bulunduğunu söylemiştir (Bkz. 4. dn.).

⁸¹³ Bkz. İbn Tolûn, II, 478; Hasnâ Bekrî, 387.

⁸¹⁴ el-Vâdîâşî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Câbir b. Muhammed el-Kaysî, *Bernâmeçü İbn Câbir el-Vâdîâşî*, thk. Muhammed el-Habîb el-Hîle, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1401/1981, 247; Hasnâ Bekrî, 388.

⁸¹⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 112; el-Fâsî, I, 393; İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 332; *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 69; İbn Tolûn, II, 407; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 350.

⁸¹⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 112; el-Fâsî, I, 393; İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 131, 332; *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 69; İbn Tolûn, II, 407; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 350.

1.2.1.5.3.38. el-Mûbikât⁸¹⁷**1.2.1.5.3.39. Muhataru Târîhi Cürcân li's-Sehmî⁸¹⁸**

Hamza b. Yûsuf es-Sehmî'nin (v. 427/1036) *Târîhu Cürcân* isimli eserinin muhtasarıdır⁸¹⁹.

1.2.1.5.3.40. Muhataru Târîhi Herât li'l-Fâmî⁸²⁰

Ebu'n-Nasr el-Fâmî'nin (v. 549/1155) *Târîhu Herât* isimli eserinin muhtasarıdır⁸²¹.

1.2.1.5.3.41. Muhataru'l-Kand fî zikri ulâmâi Semerkand li-Ömer en-Nesefî⁸²²

Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (v. 537/1142) *el-Kand fî zikri ulâmâi Semerkand* isimli eserinin muhtasarıdır⁸²³.

1.2.1.5.3.42. el-Muvâfakât⁸²⁴

ez-Zehebî'nin “50 kûsür cüz”⁸²⁵, “yaklaşık 60 cüz”⁸²⁶ olarak belirttiği eser için İbn Receb ise “1 cüz”⁸²⁷ demiştir. ez-Zehebî burada -bazısı hemen aşağıda da zikredilen- bütün

⁸¹⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 115; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 352.

⁸¹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 105; es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh*, 245.

⁸¹⁹ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 343.

⁸²⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 105; es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh*, 271.

⁸²¹ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 344.

⁸²² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 105; es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh*, 252-253.

⁸²³ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 344.

⁸²⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 113; er-Rûdânî, 391. Muvâfaka: Meşhur bir musannifin rivayet etmiş olduğu bir hadisi, musannifin yer almadığı fakat onun hocasında yahut hocasının hocasında birleşen (âli) bir senedle rivayet etmek (Bkz. el-Gavrî, 795; Aydın, 239).

⁸²⁵ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474.

⁸²⁶ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128.

⁸²⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520; el-Uleymî, IV, 254.

müstakil “Muvâfakât” cüzlerinin toplamını kastetmiş olmalıdır⁸²⁸. İbn Receb’in de eseri “birçok cüz” dediği *el-Mûbikât*⁸²⁹ ile karıştırmış olması muhtemeldir⁸³⁰.

1.2.1.5.3.43. Muvâfakâtu Ahmed an Abdirrezzâk⁸³¹ (6 cüz)

1.2.1.5.3.44. Muvâfakâtu Ebî Âsım⁸³²

1.2.1.5.3.45. Muvâfakâtu Süleymân b. Harb⁸³³

1.2.1.5.3.46. Muvâfakâtu Ravh b. Ubâde⁸³⁴

1.2.1.5.3.47. Muvâfakâtu Müsedded⁸³⁵

1.2.1.5.3.48. Muvâfakâtu Meşâyih’s-Süneni’l-Erba’a⁸³⁶

1.2.1.5.3.49. Müsnedü Fazâle b. Ubeyd⁸³⁷

1.2.1.5.3.50. er-Ruvât ani’l-Buhârî⁸³⁸

1.2.1.5.3.51. Sıfatü’n-nâr⁸³⁹ (2 cüz)

⁸²⁸ Hasnâ Bekrî de Leiden’da bulunan ve Ziyâüddîn’in bazı cüzlerini içeren cilt içerisindeki bir cüzün başlığından hareketle bunu mümkün ve muhtemel görmüştür (Bkz. Hasnâ Bekrî, 334).

⁸²⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519.

⁸³⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 113.

⁸³¹ (Muvâfakâtu’l-İmâm Ahmed fî Abdirrezzâk) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Mülhak, VI, 429; *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 114; İbn Hacer, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, 319; (Muvâfakâtu’l-İmâm Ahmed b. Hanbel min hadîsi Abdirrezzâk b. Hemmâm) er-Rûdânî, 390.

⁸³² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 114; İbn Hacer, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, 317; er-Rûdânî, 391.

⁸³³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 114; İbn Hacer, *el-Mecma’u’l-müesses*, II, 432.

⁸³⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 114; İbn Hacer, *el-Mecma’u’l-müesses*, II, 432.

⁸³⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 115; İbn Hacer, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, 359; (Muvâfakâtu hadîsi Müsedded b. Müserhed) er-Rûdânî, 391.

⁸³⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 115; (Muvâfakâtu Meşâyih’s-Süneni’l-Erba’a Ebî Dâvûd ve’t-Tirmizî ve’n-Nesâî ve’bni Mâce) er-Rûdânî, 391.

⁸³⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 105; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520; el-Uleymî, IV, 254; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 344.

⁸³⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 91-92; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; İbn Hacer, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, 175; (er-Rivâye ani’l-Buhârî) el-Uleymî, IV, 254; İbnü’l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti’l-Hanâbile*’den naklen); er-Rûdânî, 249; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve’t-tebyîn*, 333.

⁸³⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 96-97; (Kitâbu’n-nâr) ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 474; *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XXIII, 128; (Kitâbu’n-nâr) es-Safedî, IV, 49; İbn Receb,

1.2.1.5.3.52. Sîretü'l-İmâd İbrâhîm b. Abdilvâhid el-Makdisî⁸⁴⁰

1.2.1.5.3.53. Sîretü'l-Hâfız Abdülğânî b. Abdilvâhid el-Makdisî⁸⁴¹ (2 cüz)

1.2.1.5.3.54. Sîretü's-Şeyh el-Muvaffak Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî⁸⁴² (2 cüz)

1.2.1.5.3.55. Sîretü Ebi'l-Hüseyn ez-Zâhid el-Makdisî⁸⁴³

1.2.1.5.3.56. es-Sümâniyyât⁸⁴⁴

1.2.1.5.3.57. es-Sünen'l-kübrâ ve's-suğra⁸⁴⁵

Hüseyn b. Ukâşe *el-Fihrisü's-şâmil*'de geçen "Sünenü'l-akvâli'n-nebeviyye" isimli eserin bununla aynı olabileceğine işaret etmiştir⁸⁴⁶.

1.2.1.5.3.58. Şifâu'l-alîl⁸⁴⁷

1.2.1.5.3.59. Tahrîmu'l-ğîbe⁸⁴⁸

1.2.1.5.3.60. Tecrîdü'l-esmâ mimmen nezele'l-arza'l-mukaddese⁸⁴⁹

ez-Zeyl, III, 519; en-Nu'aymî, II, 73 (*Siyer*'den naklen); el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); er-Rûdânî, 285.

⁸⁴⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 94; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 336.

⁸⁴¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 95; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128; es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, III, 1270; (Sîretü't-Takî Abdülğânî b. Abdilvâhid el-Makdisî) er-Rûdânî, 265; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 45, 336.

⁸⁴² Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 95; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIII, 603; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXII, 167, XXIII, 128; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 286; es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, III, 1268; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 336.

⁸⁴³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 94; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI, 951; es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, III, 1277; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 324.

⁸⁴⁴ (Sümâniyyâtü'z-Ziyâ) Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 86; es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdîrrahmân, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfîyyeti'l-hadîs*, thk. Alî Hüseyn Alî, Mektebetü's-Sünne, Mısır 1424/2003, III, 341; (Sümâniyyâtü'z-Ziyâ Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî) er-Rûdânî, 196; (Sümâniyyâtü'z-Ziyâ) el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 329.

⁸⁴⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 94; er-Rûdânî, 265.

⁸⁴⁶ Bkz. el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, II, 920 (170).

⁸⁴⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 96; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; (Şifâu'l-ğâlîl) el-Uleymî, IV, 254; İbnü'l-İmâd, VII, 390 (*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'den naklen); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 337.

⁸⁴⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 84; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 520; el-Uleymî, IV, 254; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 328.

⁸⁴⁹ İbn Nâsiriddîn, *Tavzihu'l-Müştebih*, IX, 52.

İbn Nâsiriddîn ed-Dimeşkî'nin (v. 842/1438), Ziyâüddîn'in hattıyla yazılı olarak bulunduğu ve ondan nakillerde bulunduğu bir eserdir⁸⁵⁰.

1.2.1.5.3.61. Turuku hadîsi'l-havzi'n-nebevî⁸⁵¹

Muhammed Mutî' el-Hâfız, ez-Zâhiriyye'de bir nüshasının bulunduğunu söylemiştir. Ancak vermiş olduğu kayıt numarası (Mecmû' 82/191-197) *Turuku hadîsi'n-Nebî (s.a.s.) haysü kâne fi'l-hât* ile aynı bilgilere sahiptir⁸⁵².

1.2.1.5.3.62. ez-Zeyl alâ Ehâdîsi'l-Utâridî⁸⁵³

Ziyâüddîn'in, kendisinin de rivayet ettiği Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin *Ehâdisü'l-Utâridî* isimli cüzünün sonuna eklemiş olduğu *tahrîc* çalışmasıdır⁸⁵⁴.

1.2.1.5.3.63. Ziyâdât alâ Nüzheti'l-huffâz⁸⁵⁵

Ebû Mûsâ el-Medînî'nin; isimleri, babalarının isimleri, dedelerinin isimleri aynı olan râvîler ve bunların rivayetlerine dair kendisinin de mükâtebe ile elde etmiş olduğu *Nüzhetü'l-huffâz* isimli eserine Ziyâüddîn'in yaptığı ilavelerden oluşmaktadır⁸⁵⁶.

1.2.1.5.4. Diğer Bazı Eserler

Yukarıda zikrolunan eserler haricinde Ziyâüddîn'e nispet edilmesine rağmen ona ait olmayan veya ait olma ihtimali zayıf olan yahut da müstakil bir eser olmayıp eserlerinin bir bölümü olduğu halde ayrıca zikredilen bazı eserler de olmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla bu eserler şunlardır:

⁸⁵⁰ Bkz. İbn Nâsiriddîn, *Tavzîhu'l-Müştebih*, V, 28, VIII, 309.

⁸⁵¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 97-98; (Zikru'l-Havz) ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 519; İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 125; *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 431; el-Uleymî, IV, 254; er-Rûdânî, 211.

⁸⁵² Bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 338, 339.

⁸⁵³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 91; İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 325.

⁸⁵⁴ Bkz. İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 434.

⁸⁵⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 92-93.

⁸⁵⁶ İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 160.

1.2.1.5.4.1. Fevâidü sümüvvi'l-muhtâr⁸⁵⁷

Kâtib Çelebî (v. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*'da eseri Ziyâüddîn'e nisbet etmiştir. Bağdatlı İsmâ'il Paşa (v. 1920) da muhtemelen buradan hareketle onu Ziyâüddîn'in eserleri arasında saymıştır. Ancak başka hiçbir kaynakta zikri geçmeyen eserin Ziyâüddîn'e nisbeti hatalı olsa gerektir⁸⁵⁸.

1.2.1.5.4.2. İhtisâru Kitâbi'l-Elkâb li'ş-Şîrâzî

Eser, Ebû Bekr Ahmed b. Abdirrahmân eş-Şîrâzî'nin⁸⁵⁹ (v. 407/1017) *el-Elkâb ve'l-künâ* isimli eserinin ihtisarıdır. Hasnâ Bekrî, Hüseyin b. Ukâşe ve Efendioğlu *el-Fihrisü'ş-şâmil*'e atıfla⁸⁶⁰ eseri Ziyâüddîn'in eserleri arasında saymışlar ve Balkanlar'daki en eski kütüphane olarak bilinen Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bir nüshasının olduğunu söylemişlerdir⁸⁶¹. Ancak Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin, *er-Risâletü'l-müstatrafe*'de eş-Şîrâzî'nin *el-Elkâb ve'l-künâ*'sından bahsederken “*Ebu'l-Fazl b. Tâhir onu ihtisar etmiştir.*” bilgisini vermesi⁸⁶²; bununa ilaveten *DİA*'da İbnü'l-Kayserânî'nin (Ebu'l-Fazl İbn Tâhir el-Makdisî v. 507/1113) eserleri arasında zikredilen ve “*Ahmed b. Abdurrahman eş-Şîrâzî'nin Elkâbü'r-ruvât adlı eserinin muhtasarı olup Köprülü Kütüphanesi'nde tam (nr. 40/5, vr. 201-217), Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de ise (Hadis, nr. 543) eksik bir nüshası kayıtlıdır.*” diye tanıtilen *Müntehab min Kitâbi Ma'rifeti'l-elkâb* isimli bir kitabının var olduğu bilgisi⁸⁶³ Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki ilgili kaydın hatalı olduğunu düşündürmektedir⁸⁶⁴.

⁸⁵⁷ Hâcî Halîfe, II, 1298; (Fevâidü sümüvvi'l-muhtâr fi'l-hadîs) el-Bağdâdî, İsmâ'il Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût tsz., II, 123.

⁸⁵⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 103.

⁸⁵⁹ Ahmed b. Abdirrahmân eş-Şîrâzî'nin tercemesi için bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 115-116.

⁸⁶⁰ Bkz. el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü'ş-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, I, 63 (454).

⁸⁶¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 79; Hasnâ Bekrî, 310; Efendioğlu, “Ziyâeddîn el-Makdisî ve *el-Ehâdisü'l-muhtâra* Adlı Eseri”, 83. Aynı bilgiyi Kalaç da herhangi bir kaynak belirtmeden tekrarlamıştır (Kalaç, *Kudâme Ailesi ve Hadis*, 132; Kalaç - Gezer, 264-265).

⁸⁶² Bkz. el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 120; el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 244.

⁸⁶³ M. Yaşar Kandemir, “İbnü'l-Kayserânî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, XXI, 110.

⁸⁶⁴ Ayrıca Mücteba Uğur da *Hadis İlimleri Edebiyatı* kitabında *elkâb* kitapları arasında zikrettiği eser için “Muhtasaru Kitâbi'l-Elkâb: Ebu'l-Fadl b. Tâhir.” kaydını düşmüştür (Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yay., Ankara 1996, 74).

1.2.1.5.4.3. el-Îmân ve mebâni'l-İslâm⁸⁶⁵

Muhammed Mutî‘ el-Hâfız, bunun müstakil bir eser olmayıp *eş-Şâfi*’nin bir bâbı olduğunu söylemişken⁸⁶⁶; Hasnâ Bekrî -katalog çalışması yapanların müstakil eser saydıklarını belirttikten sonra⁸⁶⁷ - son varacağındaki “Kitâbu’l-İlm”le birlikte bir başka eserinin parçası olması ihtimalinden bahsetmiştir⁸⁶⁸.

1.2.1.5.4.4. Kitâbu’l-İlm⁸⁶⁹

el-Îmân ve mebâni'l-İslâm’ın (bölümünün) hemen ardından onun bitimine dair herhangi bir alâmet olmadan başlayan ve tek varak olan “Kitâbu’l-İlm”; es-Sevvâs, Muhammed Mutî‘ ve Hüseyin b. Ukâşe tarafından, ilk bâbı olan “Zikru men yehrucu fî talebi’l-ilm”den hareketle iki isimle müstakil bir eser gibi tanıtılmıştır⁸⁷⁰. Ancak az önce de belirtildiği üzere hem bu ikinci isim bâb başlığıdır hem de “Kitâbu’l-İlm”in “el-Îmân ve mebâni'l-İslâm” ile birlikte bir başka eserin kısımları olma ihtimali daha kuvvetlidir.

1.2.1.5.4.5. Meşyehatü Hatîbu Merdâ⁸⁷¹

Nâblus’un köylerinden Merdâ’nın hatîbi İmâdüddîn Muhammed b. İsmâ‘îl b. Ebi’l-Feth’in (v. 656/1258) *meşyehası*dır. İbn Hacer, eseri okuduğu kitaplar arasında zikredip sahibi hakkında herhangi bir bilgi vermezken⁸⁷²; Abdülhayy el-Kettânî (v. 1382/1962) eserin Ziyâüddîn’in tahrîci olduğunu söylemiştir⁸⁷³. Muhammed Mutî‘ el-Hâfız da eserin Ziyâüddîn’in tahrîci olduğunu söyledikten sonra bilginin kaynağı olarak İbn Hacer’in *el-Mu‘cemu’l-müesses(!)*’ini⁸⁷⁴ vermiştir⁸⁷⁵. Ancak meşyehaya dair mevcut en eski bilginin kaynağı İbn Hacer’in, eseri sahibine nisbet etmemiş olması, el-Kettânî’nin de muâsır bir âlim

⁸⁶⁵ es-Sevvâs, 100; (el-Îmân ve me’âni’l-İslâm) el-Elbânî, 445.

⁸⁶⁶ (el-Îmân ve me’âni’l-İslâm) el-Hâfız, *et-Tenvîh ve ‘t-tebyîn*, 327.

⁸⁶⁷ Hasnâ Bekrî, 352.

⁸⁶⁸ Bkz. Hasnâ Bekrî, 353.

⁸⁶⁹ el-Mecma‘u’l-Melikî, *el-Fihrisü ‘ş-şâmil: el-Hadisü ‘n-nebevî*, II, 1092 (108); el-Elbânî, 452.

⁸⁷⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve ‘l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 99; es-Sevvâs, 100; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve ‘t-tebyîn*, 339.

⁸⁷¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve ‘l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 106.

⁸⁷² İbn Hacer, *el-Mu‘cemu’l-müfrehes*, 202; *el-Mecma ‘u’l-müesses*, I, 560.

⁸⁷³ el-Kettânî, *Fihrisü ‘l-fehâris*, II, 643.

⁸⁷⁴ Doğrusu *el-Mecma ‘u’l-müesses* olacak.

⁸⁷⁵ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve ‘t-tebyîn*, 344.

olup eserinin muahhar kaynaklardan oluşu, meşyehanın Ziyâüddîn'in tahrîci olmama ihtimâlini düşündürmektedir.

1.2.1.5.4.6. Muhtasarü'l-muhtasarîn mine'l-müsnedi's-sahîh

Hasnâ Bekrî, el-Vâdîâşî'nin (v. 749/1348) *bernâmecini* kaynak göstererek eseri Ziyâüddîn'in günümüze ulaşmayan kitapları arasında zikretmiştir⁸⁷⁶. Ancak ilgili kaynağa bakıldığında bunun, Ziyâüddîn'e ait bir eser değil de onun tertibiyle 11 cüz olarak "hazırlanmış/yazılmış" İbn Huzeyme'nin *el-Muhtasar*'ı⁸⁷⁷ olduğu anlaşılmaktadır⁸⁷⁸.

1.2.1.5.4.7. Müntehab fi'l-hassi alâ talebi'l-hadîs⁸⁷⁹

ez-Zâhiriyye'de tek varağı mevcuttur⁸⁸⁰. *Menâkıbu ashâbi'l-hadîs*'in bölümlerinden biri olma ihtimali vardır.

1.2.1.5.4.8. es-Safve fi't-tasavvuf

Ziyâüddîn'e ait olmadığı halde yanlışlıkla onun eseri olarak verilen eserler de olmuştur. Bunlardan biri *es-Safve fi't-tasavvuf* (*Safvetü't-tasavvuf*⁸⁸¹) isimli eserdir. er-Rûdânî (v. 1094/1683) hatâen eseri Ziyâüddîn'e nisbet etmiştir⁸⁸². Hâlbuki eser İbn Tâhir el-Makdisî'ye aittir⁸⁸³.

1.2.1.5.4.9. Risâle fî Hükmi sıyâmi yevmi's-şek

⁸⁷⁶ (Muhtasarü'l-muhtasar mine'l-müsnedi's-sahîh li'bni Huzeyme) Hasnâ Bekrî, 387.

⁸⁷⁷ Yaygın olarak *Sahihu İbn Huzeyme*, kısaca *es-Sahîh* diye bilinen eserin tam ve doğru ismi *Muhtasarü'l-muhtasar mine'l-müsnedi's-sahîh ani'n-Nebiyyi* (s.a.s.) *bi-nakli'l-adli ani'l-adli mevsûlen ileyhi* (s.a.s) *min ğayri kat'in fi esnâi's-senedi ve lâ cerhin fi nâkili'l-ahbâri'lletî nezküruhâ bi-meşî'eti'llâhi te'âlâ*'dır (Bkz. el-Avnî, *el-Unvânü's-sahîh li'l-kitâb*, 65).

⁸⁷⁸ el-Vâdîâşî, 235-236.

⁸⁷⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 108; el-Hâfız, *et-Tenvih ve't-tebyîn*, 345.

⁸⁸⁰ (Müntehab mine'l-hassi alâ talebi'l-hadîs) el-Elbânî, 453.

⁸⁸¹ Bkz. İbnü'l-Kayserânî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî, *Safvetü't-tasavvuf*, thk. Ğâde el-Mukaddem Adre, Dâru'l-Müntehabi'l-Arabî, Beyrût 1416/1995.

⁸⁸² er-Rûdânî, 287.

⁸⁸³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 97.

DİA'daki ilgili maddede Ziyâüddîn'in eserlerli arasında zikredilmiştir⁸⁸⁴. İsminden başka sadece "Dımaşk 1963" olarak baskı yeri ve tarihi verilen esere -bütün gayretlerimize rağmen- ulaşma imkânı bulamadık. Madde dışında hiçbir kaynakta bilgisine rastlayamadığımız eserin hatâen Ziyâüddîn'e nisbet edildiği ihtimaliyle araştırmaya devam ederken Şemsüddîn İbn Abdilhâdî el-Makdisî'nin (v. 744/1343) de aynı konuda fakat farklı başlıkta (*İkâmetü'l-burhân alâ ademi vücûbi savmi's-selâsin min Şa'bân*⁸⁸⁵ isimli) bir eserinin varlığına rastladık⁸⁸⁶. Her iki âlimin de el-Makdisî es-Sâlihî el-Hanbelî nisbeli oluşundan hareketle, bir karışıklık neticesi eserin yanlış kişiye ait gösterildiği kanaatini taşımaktayız⁸⁸⁷.

1.2.1.5.4.10. Tahrîcû ehâdîsi kitâbin fıkhiyyin fî ahkâmî't-tahâre ve's-salâh⁸⁸⁸

Nâsiruddîn el-Elbânî, Ziyâüddîn'in hattıyla olan bu cüzün, *el-Ahkâm*'ın bir parçası olma ihtimalini kuvvetli görürken⁸⁸⁹; Hüseyin b. Ukâşe ise *eş-Şâfi' ale'l-Kâfi*'nin bir cüzü olma ihtimalinden bahsetmiştir⁸⁹⁰.

1.2.1.5.4.11. Zikru mâ u'tıye nebiyyünâ Muhammed (s.a.s.) dâne'l-Enbiyâ⁸⁹¹

Ziyâüddîn'in hattıyla olan ve h. 627 senesinde müellifine okunduğuna dair üzerinde semâ' kaydı yer alan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁸⁹².

1.2.1.5.4.12. Zikru'l-Akabeti'l-ûlâ ve's-sâniye ve zikru umerihî (s.a.s.)⁸⁹³

⁸⁸⁴ Efendioğlu, "Ziyâeddin el-Makdisî", XLIV, 493.

⁸⁸⁵ Bkz. İbn Abdilhâdî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî es-Sâlihî, *İkâmetü'l-burhân alâ ademi vücûbi savmi's-selâsin min Şa'bân*, thk. Abdül'azîz b. Mebrûk el-Ahmedî, Mektebetü'l-İmâm el-Vâdî'î - Dâru Ömer b. el-Hattâb, San'â - Kâhire 1429/2008.

⁸⁸⁶ İbn Receb, *ez-Zeyl*, V, 119-120.

⁸⁸⁷ Ayrıca İSAM Dökümantasyon Veri Tabanında yer alan fişin aslında da eserin müellifi "el-Makdisî (Muhammed İbn Abdilhâdî)" iken sonradan fiş üzerine "Ziyâüddîn el-Makdisî, Oruç, Şek" kaydı düşülmüştür (Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=dokuman/findrecords.php>).

⁸⁸⁸ (Cüz'ün fî'l-Hadîs) es-Sevvâs, 538-539; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 328.

⁸⁸⁹ el-Elbânî, 445.

⁸⁹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 85.

⁸⁹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 90; es-Sevvâs, 592-593; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, II, 795 (26).

⁸⁹² el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 332; el-Elbânî, 449.

⁸⁹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 90; (Zikru'l-Akabeti'l-ûlâ ve's-sâniye ve umreti'n-Nebî (s.a.s.)) es-Sevvâs, 441; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, II, 794 (20).

Ziyâüddîn'in hattıyla olan bir nüshası ez-Zâhiriyye'de mevcuttur⁸⁹⁴. Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Zikru'l-Akabeti'l-ûlâ*'yı tanıttıktan sonra ilerleyen sayfalarda *es-Sîretü'n-Nebeviyye* ile bunun aynı eser olduğunu belirtmiştir⁸⁹⁵. Hasnâ Bekrî ise bunun müstakil bir eser olmayıp, *Zikru mâ u'tiye nebiyyünâ* ile birlikte -Salâhuddîn el-Müneccid'in de işaret ettiği üzere⁸⁹⁶ - *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'nin bir parçası olduğu kanaatindedir⁸⁹⁷. Hasnâ Bekrî bu hususta isabet etmiş olmalıdır.

1.2.1.5.4.13. ez-Ziyâdât ale'l-Kebâir

Ziyâüddîn'in nakliye günümüze ulaşan, el-Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî'ye⁸⁹⁸ ait (v. 301/914) *Cüz'ün fî men revâ ani'n-Nebiyyi (s.a.s.) mine's-sahâbe fî'l-kebâir*⁸⁹⁹ isimli esere Ziyâüddîn'in yaptığı bazı ilavelerdir. el-Berdîcî'nin 11 sahâbîden naklettiği hadislerle Ziyâüddîn de 8 hadis ilave etmiştir⁹⁰⁰. Ancak muhakkıkın da mukaddimede belirttiği üzere bu ilavelerin bazıısı başlığın bulunduğu sayfada, bazıısı el-Berdîcî'nin eserinin hemen sonunda, bazıısı da nüshanın sonundaki imlâlardan sonra olup yazmanın farklı yerlerine dağılmış haldedir. Ayrıca Ziyâüddîn bu ilaveler için kendi bir isim zikretmemiştir. "ez-Ziyâdât ale'l-Kebâir" ismi muhakkıka aittir. Ziyâüddîn'in bu çalışması bir eser telifi kastı ile değil, sadece el-Berdîcî'nin kaçırdığı rivayetleri ilave etmek ve bazı küçük tashihlerde bulunmak içindir. Bu sebeple olsa gerek kaynaklarda böyle bir eserinden bahsedilmemiştir⁹⁰¹.

Ziyâüddîn'in eserleri, hiç şüphesiz onun muhaddis kimliğini göstermektedir. Ele aldığı konularda, konuyla ilgili makbul saydığı rivayetleri kaynaklarına varan senedleriyle belli bir tertib içerisinde vermesi de bunu ispatlamaktadır. *İhtisâr, tahrîc, muvâfakât, fevâid, avâlî,*

⁸⁹⁴ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 332; el-Elbânî, 449.

⁸⁹⁵ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 335.

⁸⁹⁶ Bkz. el-Müneccid, 116.

⁸⁹⁷ Hasnâ Bekrî, 321.

⁸⁹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Hârûn b. Ravh el-Berdîcî'nin (el-Berdeî) tercemesi için bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 29; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 122-124.

⁸⁹⁹ Bkz. el-Berdîcî, Ebû Bekr Ahmed b. Hârûn b. Ravh, *Cüz'ün fî men revâ ani'n-Nebiyyi (s.a.s.) mine's-sahâbe fî'l-kebâir* (ez-Ziyâdât ale'l-Kebâir ile birlikte), thk. Muhammed b. Türkî et-Türkî, Dâru Atlasi'l-Hazrâ, Riyâd - Dimeşk 1426/2005.

⁹⁰⁰ Bkz. el-Berdîcî, 111-128.

⁹⁰¹ el-Berdîcî, 48.

intikâ, sülâsiyyât, sümâniyyât, tûsâ'ıyyât; meşyeha, sebet; fezâil, menâkıb, hikâyât, siyer, târîh tarzında çalışmaları yanında râvî yahut konu esaslı çalışmaları da olmuştur. Ayrıca *istidrâk* ve tenkid tarzında eserler de vermiştir.

Eserlerinin büyük çoğunluğunu vefatından önceki on beş sene (628-643) içerisinde tasnif ettiği anlaşılan Ziyâüddîn, tasnife rihlelerinin ardından Dimeşk'e döndüğünde başlamış olmalıdır. Bununla birlikte tespit edilebilen en eski kayıt, h. 619'da "Menâkıbu's-Şeyh Ebî Ömer el-Makdisî" isimli eserini okuttuğuna dairdir⁹⁰².

Eserlerini bazen talebelerinden gelen istekler⁹⁰³ yahut bazı haberler⁹⁰⁴ üzerine, bazen de toplumda gördüğü veya işittiği olumsuz halleri ıslah gayesiyle⁹⁰⁵ telif ettiği olmuştur. Bu yönüyle Ziyâüddîn, yaşadığı toplumdan kendini soyutlamaksızın, ilim ehli bir şahsiyet olarak irşad ve tebliğ vazifesini yerine getirmekten geri durmamıştır.

Ziyâüddîn'in eserleri içerisinde *-el-Muhtâra* hariç tutulursa- belki de en önemlisi ve orijinal yönü ağır basan *Sebetü'l-mesmû'ât*'ıdır. Zira eser bir yönüyle Ziyâüddîn'in tahsil hayatına dair birinci elden oluşturulmuş tarihî bir vesika iken, diğer yönüyle devrin ilmî hareketliliğine dair önemli ve güvenilir kayıtlardır. Diğer taraftan, Ziyâüddîn'in *sebette* edâ hakkını elde ettiğini bildirdiği 400'ü aşkın eserden günümüze ulaşmamış olanların bir kısmının isimleri ve müellifleri bu *sebeti* sayesinde bilinmektedir. Zikrettiği isnâd zincirleriyle de musannif râvîlerin eserlerine ulaşan meşhur yahut meşhur olmayan güvenilir senedler görülmektedir. Bunlara ilaveten notlar halinde düştüğü bazı *fâideler* ve doğum-vefât kayıtları da kendinden sonrasına kaynaklık etmiştir⁹⁰⁶.

⁹⁰² Hasnâ Bekrî, 154.

⁹⁰³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, I, 3; *el-Emrâz ve'l-keffârât*, 21; (*eş-Şâfi'î fi's-sünen*) Hasnâ Bekrî, 305; el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 336.

⁹⁰⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Cüz'ün fîhi min ehâdis sahiha mimmâ ravâhu Müslim*, 381; *İhtisâsu'l-Kur'ân*, 19.

⁹⁰⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *İttibâ'u's-sünen*, 35-36; *en-Nasîha*, 337-338.

⁹⁰⁶ Hasnâ Bekrî, 319-320. Ayrıca bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, Muhakkıkın İlavesi (Fihris I-IV), 245-280.

1.2.1.6. Cerh ve Ta'dilleri

Hadisi ve ricâli bilen, râvîler hakkında değerlendirmelerde bulunan biri olması⁹⁰⁷ hasebiyle Ziyâüddîn'e, özellikle devrindeki âlimler hakkındaki görüş ve kanaatleri çokça sorulmuştur. Hocaları, akranları ve devrinde yaşayan diğer pek çok âlim hakkında verdiği bu bilgiler, hem kendi zamanı hem de sonraki devirler için kıymetli bilgilerdir.

1.2.1.6.1 Cerhleri

Muteber bir münekkîd olarak kabul edilen Ziyâüddîn'in⁹⁰⁸ râvîlerler hakkında yaptığı değerlendirmelerden bazıısı şunlardır:

Bid'at ehli kimselerden rivayette bulunmayan Ziyâüddîn, kendilerinden icâzetle rivayet hakkı elde ettiği hocaları (*Şüyûhu'l-icâze*⁹⁰⁹) arasında ismini zikretmesine rağmen "aşırı bir Şîî" olduğu gerekisiyle Ebu'r-Rızâ Ahmed b. Târik b. Sinân el-Kerekî el-Bağdâdî'den (v. 592/1196) rivayette bulunmamıştır⁹¹⁰.

Yukarıda, Ziyâüddîn'in İbn Dihye diye bilinen Ebu'l-Hattâb Ömer b. Hasen el-Kelbî'den (v. 633/1235) tavırlarını hoş bulmadığı için hadis almadığından bahsedilmişti. Ziyâüddîn buna ilave olarak; imamlar hakkında çok cüretkâr sözler söylediğini belirttikten sonra Mağrib âlimlerinin onu cerh ettiklerini haber vermiştir. Böylece -açıkça ifade etmese de- kendi kanaatinin isabetine işaretle İbn Dihye'yi cerh etmiştir⁹¹¹.

⁹⁰⁷ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 473-474; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127.

⁹⁰⁸ ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Zikru men yu'temedü kavluh fi'l-cerh ve't-ta'dil* (*Erba'u rasâil fi ulûmi'l-hadis* içerisinde s. 169-227), thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1410/1990, 222; *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 473-474; İbnü'l-İmâd, VII, 389.

⁹⁰⁹ ez-Zehebî'nin ilgili kaynakta *Şüyûhu'l-icâze* diye zikrettiği eser *Meşâyihu'l-icâze*'dir.

⁹¹⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 970; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 271. Ahmed b. Târik el-Kerekî hakkında, İbnü'n-Neccâr'ın ve İbn Nukta'nın da benzer değerlendirmeleri vardır (Bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 971; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 272).

⁹¹¹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 114; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXII, 391. İbn Dihye hakkında, Ziyâüddîn'nin dışında benzer değerlendirme ve tespitlerde bulunanlar da olmuştur (Bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 114-116; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXII, 391-395).

Ebu'l-Fütûh Nasr b. Alî b. Mansûr (v. 600/1203-1204) hakkında, bazılarının onu cerh ettiğini ve “müttehem” olduğunu aktardıktan sonra ondan üç cüz dinlediğini fakat daha sonra semâ'ı terk ettiğini söylemiştir⁹¹².

Hakkında birçok ağır cerhler naklolunan ve aslen bir vâiz olan Zarzûr lakaplı Ebu'l-Berekât Abdurrahmân b. Dâvûd (v. 609-610/1212-1213) hakkında Ziyâüddîn de şunları kaydetmiştir: “Kâhire’de onu minber üzerinde (vaaz ederken) gördüm. Ayrıca onun “İhtiyaçların Giderilmesi” konusunda el-Buhârî ve Ebû Dâvûd tarikleriyle senedler uyarlayarak hazırladığı mevzû‘ *erba‘ûnunu* gördüm.”⁹¹³

Ayrıca ağabeyi Şemsüddîn Ahmed’in (v. 623/1226), Abdullâh b. el-Hüseyn İbn Ravâha⁹¹⁴ (v. 646/1248) hakkındaki cerhini de kabul etmiş ve bu bilgiyi nakletmiştir⁹¹⁵.

Ebû Muhammed Ca‘fer b. Muhammed el-Abbâsî⁹¹⁶ (v. 598/1202), Ebu'l-Heycâ’ Alî b. Ahmed el-Hâşimî⁹¹⁷ (v. 609/1012-1013), Ebu'l-Feth Muhammed b. Ebî Bekr el-Mîhenî⁹¹⁸ (v. ?) ve Ebû Alî Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî⁹¹⁹ (v. ?) de Ziyâüddîn’in cerh ettiği diğer bazı kimselerdir.

1.2.1.6.2. Ta‘dilleri

Ziyâüddîn, devrindeki râvîlerden yakînen tanıma fırsatı bulduğu kimseler hakkında adalet ve zabt vasıflarına yönelik olumlu değerlendirmelerde de bulunmuştur. Talebelerinden

⁹¹² ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1382/1963, IV, 252; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VIII, 265.

⁹¹³ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 557-559; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 99-101.

⁹¹⁴ İzzüddîn Ebu'l-Kâsım Abdullâh b. el-Hüseyn İbn Ravâha el-Ensârî el-Hazrecî el-Hamevî. Tercemesi için bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 547-548; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 261-263.

⁹¹⁵ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 547; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 262. Benzer şekilde, ed-Dârakutnî'ye ait olup Ziyâüddîn vasıtasıyla bilinen değerlendirmeler de mevcuttur (Bkz. ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 520, II, 277, 330, III, 200, 640).

⁹¹⁶ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1138-1139; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 473.

⁹¹⁷ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 114; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 488.

⁹¹⁸ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 493; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 17.

⁹¹⁹ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 31; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 489.

İbnü'l-Hâcib kendisine İbn Nukta'yı⁹²⁰ (v. 629/1231) sorduğunda: “Hâfız, deyyin, sika, mürûet sahibi, değerli, istifadeli, konuşması tatlı biridir.” diye cevap vermiştir.⁹²¹

İbnü'l-Hâcib, Ziyüddîn'ine akranı ve rihle arkadaşı İbrâhîm b. Muhammed es-Sarîfînî'yi⁹²² (v. 641/1243) sorduğunda: “İmâm, hâfız, sika, emîn, deyyin, hoş-sohbet biridir. Fıkıh bilgisi de vardır.” cevabını almıştır.⁹²³

Bir başkasında “el-Hâfız ez-Ziyâ'ya Süleymân b. İbrâhîm b. Hibetillâh b. Rahme el-İs'irdî⁹²⁴ (v. 639/1241) hakkında soruldu. O da: ‘Hayırlı, dindar, sika biridir...’ dedi.”⁹²⁵

“el-Hâfız ez-Ziyâ'ya Abdurrahmân b. Abdilğani el-Makdisî⁹²⁶ (v. 643/1245) soruldu. O da: ‘Fazîlet ehli, hayırlı, dindar ve çokça Kur’ân okuyan biridir.’ dedi.”⁹²⁷

Yine İbnü'l-Hâcib naklediyor: “el-Hâfız İbn Abdilvâhid'e, Ahmed b. Muhammed b. Abdilğani⁹²⁸ (v. 643/1245) hakkında sordum. Cevaben: ‘Başkalarının elde edemediğini elde etti. Çokça rivayet etti, kendisinden de el-Kâdî Süleymân b. Hamza, Muhammed b. Müşerref ve daha başkaları rivayette bulundu...’ dedi.”⁹²⁹

Ziyâüddîn, daha kırk yaşına varmadan vefât eden İbnü'l-Hâcib (v. 630/1233) için ise “deyyin, hayyir, sebt, müteyakkız” ifadelerini kullandıktan sonra “(Bu ilmi) anlamış ve (epeyce hadis) toplamıştı.” demiştir.⁹³⁰

⁹²⁰ İbn Nukta diye meşhur olan muhaddisin tam ismi Mu'înüddîn (Muhibbuddîn) Ebû Bekr Muhammed b. Abdilğani b. Ebî Bekr b. Şücâ el-Bağdâdî'dir (Bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 389-393).

⁹²¹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 392.

⁹²² Takıyyüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. el-Ezdî b. Ahmed b. Muhammed es-Sarîfînî (Bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 497-501).

⁹²³ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 499.

⁹²⁴ Bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 483-485.

⁹²⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 484-485.

⁹²⁶ el-Hâfız Abdilğani el-Makdisî'nin oğlu Muhyiddîn Ebû Süleymân Abdurrahmân b. Abdilğani el-Makdisî (Bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 503-505).

⁹²⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 504.

⁹²⁸ el-Hâfız Abdilğani el-Makdisî'nin torunu Takıyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Abdilğani (Bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 505-507).

⁹²⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 506.

⁹³⁰ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, IV, 242.

Abdurrezzâk b. Abdilkâdir el-Cîlî⁹³¹ (v. 603/1207) hakkında da şöyle demiştir: “Bağdat’ta dikkat ve araştırma hususunda onun gibisini görmedim.”⁹³²

“el-Hâfız ez-Ziyâ’ya, Yûsuf b. Halîl ed-Dimeşkî⁹³³ hakkında soruldu. O da: ‘Hâfız, müfid, sahîhu’l-usûl (asıl nüshaları güvenilir) biridir. Çokça dinledi ve birçok aslı⁹³⁴ elde etti. Çokça rihle yaptı.’ dedi.”⁹³⁵

Ebu’l-Kâsım Abdül‘azîz b. Dülef el-Bağdâdî⁹³⁶ (v. 637/1239) hakkında da: “Çok hayırsever, dindar, mürûet sahibi ve Kur’ân ehli bir kimse idi.” demiştir.⁹³⁷

Abdullâh b. Abdilğanî el-Makdisî⁹³⁸ (v. 629/12) için “hâfız, mutkîn, deyyin, sika” ifadelerini kullanmıştır⁹³⁹.

Ziyâüddîn râvî değerlendirmelerinde de orta yollu ve insaflıdır. Nitekim o; Ebu’l-Kâsım et-Taberânî’nin (v. 360/971), müzakere esnasında bir hadisin senedinde yanılması sebebiyle Ebû Alî el-Hâfız’ın onun hakkında belirttiği olumsuz kanaatin isabetli olmadığını, zira bir hadiste -hem de müzakere esnasında- vuku bulan yanılma sebebiyle râvînin zabtı için olumsuz kanaat verilecekse, bundan kimsenin kurtulamayacağını söylemiştir⁹⁴⁰. Yine et-Taberânî hakkındaki zayıflık iddialarına cevap verirken *Târîhu İsfahân* sahibi İbn Merdûye’nin (v. 410/1020), eserinde bazı râvîler için zayıf hükmü verdiğini ve et-Taberânî’yi de eserinde zikrettiğini hatırlatarak, şayet ona göre et-Taberânî de zayıf

⁹³¹ Meşhur zâhid Abdülkâdir el-Geylânî’nin oğlu Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Abdilkâdir b. Ebî Sâlih el-Cîlî el-Bağdâdî (Bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 75-80).

⁹³² İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 77.

⁹³³ Şemsüddîn Ebu’l-Haccâc Yûsuf b. Halîl b. Karâcâ b. Abdillâh ed-Dimeşkî (Bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 541-544).

⁹³⁴ Asıl: Muhaddisin, -kendisinin veya başkasının yazması suretiyle- semâ‘ yahut icâzet yoluyla elde ettiği rivayetlerinden oluşan ve hocasının nüshası/kitabı (aslı) ile mukabele edilmiş ve üzerine semâ‘ kaydı düşülmüş kitabıdır (Bkz. el-Gavrî, 124).

⁹³⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 544.

⁹³⁶ Afîfüddîn Ebu’l-Kâsım Abdül‘azîz b. Dülef b. Ebî Tâlib el-Bağdâdî (Bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 471-475).

⁹³⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 475.

⁹³⁸ el-Hâfız Abdilğanî el-Makdisî’nin oğlu Cemâlüddîn Ebû Mûsâ Abdullâh b. Abdilğanî b. Abdilvâhid el-Makdisî (Bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 394-401).

⁹³⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 396.

⁹⁴⁰ ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, VIII, 147.

râvîlerden olsaydı ondan bahsederken bunu belirteceğini fakat eserinde böyle bir ifadesinin olmadığını söyler⁹⁴¹.

ez-Zehebî, -kendi dönemine kadar- 22 tabakada verdiği sözü muteber cerh-ta'dîl âlimleri içerisinde Ziyâüddîn'i; aralarında Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir, Ebû Bekr İbn Nukta, İzzüddîn İbnü'l-Esîr gibi muâsırlarının da bulunduğu 19. tabakada zikretmiştir⁹⁴². Dolayısıyla bir cerh-ta'dîl âlimi olarak Ziyâüddîn, hem kendi zamanın râvîleri hem de daha öncekiler hakkında yaptığı değerlendirmeler ve tercihler ile mutedil ve makbul bir münekkiddir.

1.2.2. İtikâdî Görüşü

Amelde Hanbelî olan Ziyâüddîn'in itikâdî görüşleri ise selef akîdesi üzeredir. Ziyâüddîn, dayısı Ebû Ömer Muhammed'in hayatından bahsederken ondan naklettiği bir şiirde⁹⁴³, itikâdî görüşlerini⁹⁴⁴ de aktarmış olmaktadır:

أَوْصِيَكُمْ بِالْقَوْلِ فِي الْقُرْآنِ	بِقَوْلِ أَهْلِ الْحَقِّ وَالْإِتْقَانِ
لَيْسَ بِمَخْلُوقٍ وَلَا بِفَانٍ	لَكِنْ كَلَامُ الْمَلِكِ الدِّينَانِ
آيَاتُهُ مُشْرِقَةٌ الْمَعَانِي	مُتْلُوَةٌ لِلَّهِ بِاللِّسَانِ
مَحْفُوظَةٌ فِي الصَّدْرِ وَالْجَنَانِ	مَكْتُوبَةٌ فِي الصُّحُفِ بِالْبَنَانِ
وَالْقَوْلُ فِي الصِّفَاتِ يَا إِخْوَانِي	كَالذَّاتِ وَالْعِلْمِ مَعَ الْبَيَانِ
إِمْرَارُهَا مِنْ غَيْرِ مَا كُفِّرَانَ	مِنْ غَيْرِ تَشْبِيهِ وَلَا عُطْلَانِ

Kur'ân hakkındaki görüşte size, hak ve itkân ehlinin görüşünü vasiyet ederim:

O mahlûk ve fânî değildir, Melik (ve) Deyyân (Allah)'ın sözüdür.

Ayetleri, manaları aydınlatan; Allah (rızası) için lisan ile okunandır.

⁹⁴¹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII, 148. Ayrıca bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *Cüz'ün fi'z-Zebb anî'l-İmâmi't-Taberânî (Likâü'l-aşri'l-evâhir bi'l-Mescidi'l-Harâm* içerisinde (XI, 132. risâle)), thk. Nizâm b. Muhammed Sâlih Ya'kûbî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1430/2009.

⁹⁴² ez-Zehebî, *Zikru men yu'temedü kavluh*, 221-222.

⁹⁴³ Şiir için bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, XXII, 181; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 72.

⁹⁴⁴ Ziyâüddîn'in diğer dayısı Muvaffakuddîn de itikâdî olarak aynı görüştedir. Bununla birlikte bu itikâdî/kelâmî konularda selef akîdesini ısrarcı bir şekilde müdafaa yolunu tercih etmiş ve bu minvalde eserler de telif etmiştir. *Lüm'atü'l-i'tikâdi'l-hâdî ilâ sebîli'r-reşâd, Tahrîmu'n-nazar fî kütübi ehli'l-kelâm ve Zemmü't-te'vil* bunlardan bazısıdır (Bkz. Koca, "İbn Kudâme, Muvaffakuddin", XX, 140-141).

Göğüste ve kalpte mahfûz olan, sahîfelerde parmaklarla yazılı olandır.

Kardeşlerim! Zât, ilim gibi sıfatlar hakkındaki görüş de açık olmakla beraber,

Teşbîhsiz ve âtıl kılmadan, inkâr olmaksızın kabul etmektir.

Burada da iki esas ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki: Kur'ân'ın mahlûk olmadığını söylemek; ikincisi ise: sıfatları teşbîh, te'vîl ve ta'tîl olmaksızın zâhirî olarak kabul etmektir⁹⁴⁵. Nitekim Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'da naklettiği "Allah'ın ayağını (*kademehû*) üzerine koyuncaya kadar cehennem dolmayacağı" müteşabih hadisinden sonra yaptığı "Hadiste *kademin* zikredilmesi kendisine iman edilmesi gerekli şeylerdendir. Te'ville ve keyfiyetle onu izaha kalkışılmaz."⁹⁴⁶ değerlendirmesi⁹⁴⁷ de bunu açıkça göstermektedir⁹⁴⁸.

Sıfatlar konusunda Makdisî ailesindeki umûmî tavrın böyle olduğu da şu hâdiseden anlaşılmaktadır: Diğer dayısı Muvaffakuddîn'e, teşbîhten sorulduğunda bunun "imkânsız" olduğunu ifade etmiş ve "Teşbîh müstahîldir. Zira teşbihin şartı: (Önce) bir şeyi görüp sonra onu (başkasına) benzetmektir. Allah'ı kim görmüş de bizim için onu (bir şeye) benzetecek!" demiştir⁹⁴⁹.

Ziyâüddîn'in bir reddiye olarak kaleme aldığı *İhtisâsu'l-Kur'ân*'daki Kur'ân'ın kelâmulâh olarak Allâh'ın ezelî sıfatı olduğuna dair istidlâlleri de onun selef akidesinde olduğunun açık delilidir⁹⁵⁰. Bununla birlikte Ziyâüddîn'in diğer eserlerine bakıldığında bu hilâfî meselelere asla dalmadığı görülmektedir⁹⁵¹. Hatta hocası ve ailenin büyüklerinden el-

⁹⁴⁵ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 222-223.

⁹⁴⁶ "وَذِكْرُ الْقَدَمِ فِيهِ مِمَّا يَجِبُ الْإِيمَانُ بِهِ وَلَا يُتَعَرَّضُ لَهُ بِالتَّأْوِيلِ وَالتَّكْيِيفِ"

⁹⁴⁷ Mezkûr değerlendirmenin, bir önceki cümlelerin devamı olup hadis hakkında "sahîh" hükmü veren el-Hâfız İsmâ'îl b. Muhammed'e ait olma ihtimali de düşünülebilir. Fakat bu durumda da netice değişmeyecektir. Zira Ziyâüddîn'in bu "ek" değerlendirmeyi aktarmış olması, onu tasvib ettiği manasındadır. Aksi halde gerekli itirazı yapmaktan geri durmazdı.

⁹⁴⁸ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VII, 76.

⁹⁴⁹ el-Yûnînî, II, 58; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 608; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXII, 171; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve 't-tebyîn*, 223.

⁹⁵⁰ Bkz. *İhtisâsu'l-Kur'ân*.

⁹⁵¹ Ziyâüddîn'in günümüze ulaştığı bilinmeyen eserlerinden biri olan *Ehâdisü'l-harf ve 's-savt*'ın -isminden hareketle- benzer bir muhtevaya sahip olduğu düşünülebilir.

Hâfız Abdülğani'nin sıfatlar hususundaki farklı görüşü ve bu sebeple yaşadığı sıkıntıları⁹⁵² tafsîlata girmeden sadece ana hatlarıyla aktarmış olması da dikkat çekicidir⁹⁵³.

1.2.3. Fezâili ve Menâkıbı

Ziyâüddîn ibadete çokça gayret gösteren, çokça zikreden; başkalarından bir şey beklemeyen, mütevazı⁹⁵⁴ ve talebeye karşı şefkatli biridir⁹⁵⁵. İlmî ve ahlâkî üstünlüğü sebebiyle dayısı Muvaffakuddîn'in itimadını kazanmıştır. Öyle ki hastalık vb. mazeretlerle kendisi müsait olamadığında, Emevî Câmii'ndeki imamlık vazifesini yeğeni Ziyâüddîn'e bırakmıştır⁹⁵⁶.

Ziyâüddîn, Sâlihiyye'deki medresesinden neredeyse hiç ayrılmamıştır. Çok nadir olarak beldeye (merkeze) indiği ve bazen orada hadis rivayet ettiği de olmuştur⁹⁵⁷. Bu nedenle ondan Sâlihiyye dışında hadis dinlemiş olanların sayısı çok azdır⁹⁵⁸. Bununla birlikte içinde yaşadığı toplumdan uzak ve hâdisâtan bîhaber değildir. İdarecisinden halka kadar, neredeyse her kesime nasihati vazife addetmiştir⁹⁵⁹. İlmî ve şöhretine rağmen herhangi bir makam ve mevkide olmak istememiş⁹⁶⁰, kendi gayretleriyle kurduğu medresesinde ilimle meşgul olmayı bunlara tercih etmiştir⁹⁶¹. Talebelerine karşı da çok muhabbetli ve cömert biridir. Onları devamlı ilimle meşgul olmaya teşvik etmiş, ödünç kitap almaları hususunda hep yardımcı olmuştur⁹⁶².

⁹⁵² Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, XXII, 139-140; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1213; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 459-463; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 26, 47; M. Yaşar Kandemir, "Cemmâilî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 338-339.

⁹⁵³ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1211-1213; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 29-32; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 224.

⁹⁵⁴ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 133; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 198; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 516-517; İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadis*, IV, 189.

⁹⁵⁵ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 476; İbnü'l-İmâd, VII, 389.

⁹⁵⁶ Bkz. el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 43-44, 187.

⁹⁵⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 518; el-Uleymî, IV, 253; İbnü'l-İmâd, VII, 389.

⁹⁵⁸ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 475.

⁹⁵⁹ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 219-220.

⁹⁶⁰ Hasnâ Bekrî, 127, 132.

⁹⁶¹ el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 220.

⁹⁶² ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 476.

Helal ve haram hususunda son derece hassas ve dikkatli olan Ziyâüddîn daima helalinden yemeye özen göstermiştir⁹⁶³. Aza kanaat eden, hayır yapmayı seven ve bunun için gayret eden⁹⁶⁴, sünneti yaymaya çabalayan, iyiliği emreden, kendi işinde ve herkesçe sevilen, görünüşü heybetli biri olarak tanınmıştır⁹⁶⁵. Eyyûbî sultanlarından el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'ya (v. 635/1237) yazdığı mektubu da Ziyâüddîn'in ihlas ve samimiyetini, irşâd usûlünü, vakar ve takvasını göstermektedir⁹⁶⁶.

Ziyâüddîn'in genç yaşından vefatına dek devam eden ilmî gayretleri üç vesile ile kendisinden sonra da devam etme imkânı bulmuştur. Bunlardan ilki: rahle-i tedrisinden geçen yüzlerce talebesi; ikincisi: kendi gayretleri ile kurmuş olduğu medrese ve kütüphane; üçüncüsü de geride bıraktığı kıymetli eserlerdir. Ziyâüddîn, kendi gayretleriyle inşa ettiği medresesi, medresesindeki kütüphanesi ve kütüphanesine vakfettiği eserleri ile hadis ilmi tarihinde hep hatırlanır olmuştur.

Ziyâüddîn el-Makdisî'nin hayatı ve ilmî gayretlerine ayrılan bu bölümden sonra çalışmamızın ikinci bölümünde, kendisinin meşhur eseri *el-Muhtâra*'nın tanıtımı yapılacak ve hadis tarihi, usûlü ve edebiyatı içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

⁹⁶³ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 130; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 515; İbn Müflih, II, 450; el-Uleymî, IV, 253; İbnü'l-İmâd, VII, 388.

⁹⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 198; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Bidâye*'den naklen).

⁹⁶⁵ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128.

⁹⁶⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *en-Nasîha li's-Sultân Mûsâ el-Eşref el-Eyyûbî (Dâru'lhadîs ez-Ziyâiyye içerisinde s. 327-339)*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk 1427/2006.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-EHÂDÎSÜ'L-MUHTÂRA

Ziyâüddîn el-Makdisî'nin en meşhur ve en hacimli eseri *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, müellifin vefatı sebebiyle tamamlanamamıştır. Fakat telif gayesi, tertibi, metodu ve literatüre katkısıyla hadis tarihinde iz bırakmış bir eserdir. Müellifinin hayatında ve vefatından sonraki devirlerde gördüğü rağbet de bunu ispatlamaktadır. Bu rağbette, Ziyâüddîn'in eserini, h. VII. asır gibi geç sayılabilecek bir zamanda, önceki âlimlerin izini ve usûlünü takip ederek meydana getirmiş olmasının payı büyüktür. Zira o, artık isnâdın asıl önemini yitirdiği bir zamanda⁹⁶⁷, meşhur (veya meşhur olmayan) yüzlerce hadis kitabına ve cüzüne varan isnâdlarıyla yeni ve farklı bir eser meydana getirmeye çalışmıştır. İşte bu bölümde *el-Muhtâra*'da var olan bu usûl tespit edilmeye çalışılacaktır. Eserin isminden yöntemine, kaynaklarından tenkidine, kıymetinden hadis edebiyatına katkılarına dair hususlar incelenecek ve değerlendirilecektir.

2.1. GENEL OLARAK ESER

Ziyâüddîn'in meşhur eseri *el-Muhtâra*, literatürde çok karşılaşılan türde bir kitap değildir. Tertib olarak *müsned*lere benzemekle birlikte genellikle *mu'cem*lerde rastlanan şekilde alfabetiktir. Buna ilaveten *es-Sahîh* musanniflerinin eserlerinde olduğu gibi sahîh hadislere yer vermeyi hedeflemektedir. Muhtevası bakımından *câmi* ve *sünen*lere benzerken ale'r-ricâl tarzda oluşuyla onlardan ayrılmaktadır. Diğer taraftan, *es-Sahîhân* hadisleri gibi makbul hadisleri derleme gayesiyle *müstedrek*lere benzetilebilir ise de bir *müstedrek* de değildir. Zira bir kitabı yahut bazı kitapları esas alıp onların şartlarına uygun hadisleri derlemiş değildir. Ziyâüddîn, eserinde *es-Sahîhân* dışındaki hadislerden sahîh olanları tespit etmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte bazı hadisleri de illetlerini göstermek gayesiyle kitabına almıştır. Bu bakımdan *müstedrek*lerin faydalarından biri olan, sahîh hadislerin sayısını artırmak gibi bir hususiyeti vardır⁹⁶⁸. Ziyâüddîn onu, uzun yıllar süren rihlelerinde

⁹⁶⁷ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 120-121.

⁹⁶⁸ Bkz. Hasnâ Bekrî, 156-157.

hadis aldığı hocalarının rivayetlerinden seçtiklerinden meydana getirmiştir⁹⁶⁹. Bu sebeple *el-Muhtâra*'ya, “değişik hadis kitaplarından derlenen hadislerle meydana getirilen eser” anlamıyla *müstahrec* demek belki mümkündür⁹⁷⁰.

Bütün bunlarla birlikte Ziyâüddîn, kitabını daha önceki eserlerin tekrarı olmaması için farklı tarzda yeni bir muhteva ile oluşturmak⁹⁷¹, aynı zamanda klasikler gibi muteber bir eser ortaya koymak istemiş olmalıdır⁹⁷².

2.1.1. Eserin İsmi

Kaynaklarda farklı isimlerle zikredilen eserin tam ve gerçek isminin ne olduğu hakkında ihtilaf vardır. Bunda Ziyâüddîn'in eserini tamamlayamamış ve mukaddimesinde isimlendirmemiş olması ve diğer eserlerinde bu hususa dair bir bilginin tespit edilememiş olması yanında günümüze ulaşan nüshasının farklı ciltlerinde (cüzlerinde) müstensihlerin farklı isimler kullanmış olmalarının da tesiri vardır. Sonraki âlimler de kitabın kısa fakat tasnif gayesini belirten mukaddimesinden ve muhtevasından hareketle bazı yakıştırmalarda bulunmuşlardır⁹⁷³. Öyle ki bu isimlendirme aynı âlimin bir eserinden diğerine değişiklik gösterebildiği gibi aynı eserin farklı yerlerinde dahi değişebilmektedir.

Eserin muhtelif nüshalarına ve nüshalardaki semâ' kayıtlarına bakıldığında şu isimlendirmelerle karşılaşılmaktadır:

Ziyâüddîn'in hattıyla olan bazı cüzlerin başında “el-Ehâdîsü'l-muhtâra”⁹⁷⁴, 65. cüzde “el-Ehâdîsü'l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ”⁹⁷⁵,

⁹⁶⁹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 518; İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 430.

⁹⁷⁰ Bkz. Aydın, 223.

⁹⁷¹ Bkz. Kurt, 276.

⁹⁷² Bkz. Hasnâ Bekrî, 157.

⁹⁷³ Hasnâ Bekrî, 158; Efendioğlu, “Ziyâeddîn el-Makdisî ve *el-Ehâdîsü'l-muhtâra* Adlı Eseri”, 85-86. Hattâ el-İmâm Muhammed b. Su'ûd İslâm Üniversitesi'nde yüksek lisans çalışması olarak eserin bir kısmını bölüşerek tahkik eden araştırmacılar ve aynı eseri tahkik eden Abdülmelik b. Dehîş tarafından dahi farklı isimler tespit edilmiştir (Bkz. Hasnâ Bekrî, 158 (1. dn.), 159, 166 (1. dn.)).

⁹⁷⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 61; Hasnâ Bekrî, 159.

⁹⁷⁵ Hasnâ Bekrî, 159. Hasnâ Bekrî; Ziyâüddîn'in talebesi ve kitabın râvîlerinden biri olan Necmüddîn İsmâ'îl b. İbrâhîm b. el-Habbâz'ın (v. 703/1303) Hollanda Leiden'da bulunan nüshasının (50. cüz) ilk varlığında yer alan ismin de bununla aynı olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca Abdülmelik b. Dehîş de tercih ettiği ismin bu

yeğeni Muhammed b. Abdîrrahîm'in (v. 688/1289) hattıyla olan ilk ciltte⁹⁷⁶ ve 51. ve 53. cüzlerde "el-Müstahrec mine'l-ehâdisi'l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ" isimleri yer almıştır⁹⁷⁷.

H. 683 senesi Şaban ayında, Enes b. Mâlik'in müsnedinin ikinci ve beşinci cüzlerini babası Muhammed b. Abdîrrahîm el-Makdisî'ye okuyan Ahmed b. Muhammed, düştüğü semâ' kayıtlarında kitaptan "el-Müstahrec" diye bahsetmiştir⁹⁷⁸. H. 709 senesinde Takıyyüddîn Süleymân b. Hamza'ya (v. 715/1315), 719'da Şerefüddîn Îsâ İbnü'l-Bahâ'ya okunan bazı cüzlerdeki semâ' kayıtlarında ise "el-Müstahrec ale's-Sahîhayn" ismi yer almıştır⁹⁷⁹. H. 705 senesinde, Enes b. Mâlik'in müsnedinin ilk cüzünü Takıyyüddîn Süleymân b. Hamza'ya (v. 715/1315) okuyan Alemüddîn el-Birzâlî (v. 739/1339), düştüğü semâ' kaydında eserin ismini "el-Ehâdisü'l-muhtâra" diye zikretmiştir⁹⁸⁰. Yine el-Alâî (v.

olduğunu ve gerekçelerini söyledikten sonra ihtiyâten kapakta diğer ismi de verdiğini ifade etmiştir (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 61-62).

⁹⁷⁶ On iki cüzlük (256 varak) bu ilk cildin sahibi ve müstensihinin kim olduğu hususunda kaynaklarda bir iltibas vardır. İlk olarak, el-Elbânî, nüshanın Ziyâüddîn'in yeğeni Ahmed b. Abdîrrahîm'in hattıyla olduğunu söyleyip ferâğ tarihini (h.) 637 olarak vermiştir (el-Elbânî, 441). Muhakkık İbn Dehîş ise tahkîkin mukaddimesinde önce "(Bu birinci cilt) Ziyâüddîn'in yeğeni Şemsüddîn Ahmed b. Abdîrrahîm'in hattıdır. İstinsahını (h.) 637 senesinde yani müellif hayatta iken bitirmiştir." derken (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 53) ilerleyen sayflarda "Ziyâüddîn'in yeğeni ve kitabın râvîsi el-Hâfız Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahîm'in hattıyla olan ilk cildin..." ifadesini kullanmıştır (I, 61). Ayrıca beşinci cildin sonuna ilave ettiği semâ' kayıtları kısmında "2. Müellifin Yeğeni el-Kemâl Ahmed b. Abdîrrahîm'in Nüshasının Semâ' (Kayıt)ları ve Ondan Örnekler" başlığı yer alırken (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, V, 337), ilerleyen sayfalarda "Musannifin Yeğeni Kemâlüddîn Muhammed b. Abdîrrahîm el-Makdisî'nin Nüshasından Örnekler" başlığı gelmektedir (Mülhak, V, 345; Ayrıca bkz. 347, 348, 349, 350). Hemen hatırlatalım ki Ziyâüddîn'in -büyük kardeşi Abdurrahîm'in oğulları olan- yeğenlerinin isimleri Şemsüddîn Ebû Ahmed Muhammed b. Abdîrrahîm ve Kemâlüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdîrrahîm'dir. Bunlardan Şemsüddîn Muhammed, amcası Ziyâüddîn'in, vefatı sebebiyle tamamlayamadığı eserleri *el-Ahkâm*'ı ve *el-Muhtâra*'yı ikmâl etmiş (Bkz. başlık: 1.2.1.5.1.2.2. *el-Ahkâm*; başlık: 2.2.8.1. İkmâl Çalışması), onun en gözde talebelerinden biri olmuş ve amcasından sonra onun medresesi ez-Ziyâiyye'de uzun yıllar hocalık yapmıştır. Kanaatimizce, yukarıda temas edilen bütün bu karışıklıkların sebebi, ilgili ciltteki, Ziyâüddîn'in düştüğü 14 Zilhicce 637 tarihli semâ' kayıdıdır. Kayıta yeğeni Kemâlüddîn Ahmed'in cildin tamamını kendisine okuduğu bilgisi yer almaktadır (Mülhak, V, 339). Büyük ihtimalle buradan hareketle, cildin sahibinin -aynı zamanda da müstensihinin- Kemâlüddîn Ahmed olduğu kanaati hâsıl olmuş ve yukarıda kardeşi Şemsüddîn Muhammed hakkında zikredilen hususlar sebebiyle de bir iltibas söz konusu olmuştur. Hâlbuki aynı semâ' kaydında Kemâlüddîn Ahmed ile birlikte kardeşi Şemsüddîn Muhammed'in ismi de (dinleyici olarak) yer almaktadır. Ayrıca -Ziyâüddîn'in vefatından sonrasına ait- 679 ve 683 tarihli semâ' kayıtlarında cildin Şemsüddîn Muhammed'e okunduğu bilgisi yer almaktadır (Mülhak, V, 339-343).

⁹⁷⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 61, Mülhak, V, 347; Hasnâ Bekrî, 158-159. Bkz. Ek. 2.1. el-Ehâdisü'l-Muhtâra.

⁹⁷⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, V, 323, 415.

⁹⁷⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, V, 400, 417, 420, Mülhak, VI, 457, Mülhak, VII, 309.

⁹⁸⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, IV, 455, Mülhak, VI, 364, 399, 429.

761/1359) de h. 712 ve 713 tarihli semâ' kayıtlarında aynı ismi vermiştir⁹⁸¹. Bunlardan başka h. 709 ve 718 tarihli bazı kayıtlarda da bu isim yer almıştır⁹⁸². H. 709, 792 ve 837 yılların ait bazı semâ' kayıtlarında da "el-Muhtâra" ismi zikredilmiştir⁹⁸³.

Eserin ismindeki bu belirsizlik ve karışıklık haline sonraki âlimlerin kitaplarında rastlanmaktadır. Takıyyüddîn İbn Teymiyye (v. 728/1328) eserden "el-Muhtâr"⁹⁸⁴, "el-Muhtâra"⁹⁸⁵, "el-Müstahrec"⁹⁸⁶ ve "es-Sahîh"⁹⁸⁷ diye beş farklı şekilde bahsetmiştir⁹⁸⁸. Talebesi İbn Abdilhâdî (v. 744/1343) de ondan "el-Ehâdisü'l-muhtâra"⁹⁸⁹, "el-Muhtâr"⁹⁹⁰, "el-Muhtâra"⁹⁹¹ ve "el-Müstahrec"⁹⁹² diyerek söz etmiştir. İbn Teymiyye'nin bir diğer talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350) ise yeni bir isim daha zikrederek kitaptan "el-Muhtârât"⁹⁹³ diye bahsetmiştir. ez-Zehebî (v. 748/1348) ondan; *Târîhu'l-İslâm*'da "el-Ehâdisü'l-muhtâra"⁹⁹⁴, *Siyer*'de "el-Muhtâra"⁹⁹⁵ ve "el-Ehâdisü'l-muhtâra"⁹⁹⁶, *Tezkiratu'l-*

⁹⁸¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, IV, 464, Mülhak, V, 369, 418.

⁹⁸² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, V, 327, VII, 350.

⁹⁸³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, V, 396, Mülhak, VI, 378, 437, 441, 458.

⁹⁸⁴ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *Kâ'ide celîle fi't-tevessül ve'l-vesîle*, thk. Rabî' b. Hâdî el-Medhalî, Mektebetü'l-Furkân, Acman 1422/2001, 157; *el-Fetâva'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1408-1987, II, 176.

⁹⁸⁵ İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, III, 282.

⁹⁸⁶ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *İktizâü's-sırâti'l-müstakîm li-muhâlefeti ashâbi'l-cehîm*, thk. Nâsır b. Abdilkerîm el-Akl, Dâru İşbilyâ, 1419/1998, I, 337.

⁹⁸⁷ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *Beyânü telbîsi'l-Cehmiyye fî te'sîsi bida'ihimi'l-kelâmiyye*, thk. Heyet, Mecma'u'l-Melik Fehd li-Tibâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, Medîne 1416/1995, VIII, 94-95.

⁹⁸⁸ İbn Teymiyye, *er-Red ale'l-İhnâî*'de de "el-Ehâdisü'l-ciyyâdî'l-muhtâra ez-zâide alâ mâ fi's-Sahîhayn" tabiriyle Ziyâüddîn'in kitabı için seçtiği hadislerin vasfına işaret eder (Bkz. İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *er-Red ale'l-İhnâî Kâdi'l-Mâlikîyye*, thk. ed-Dânî b. Münîr, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 1423, 104). Aynı ifadeyi talebesi İbn Abdilhâdî de kullanır (Bkz. İbn Abdilhâdî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî es-Sâlihî, *es-Sârimü'l-münkî fi'r-red ale's-Sübkî*, thk. Akîl b. Muhammed b. Zeyd el-Yemânî, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût 1424/2003, 198).

⁹⁸⁹ İbn Abdilhâdî, *es-Sârimü'l-münkî*, 201, 294.

⁹⁹⁰ İbn Abdilhâdî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî es-Sâlihî, *el-Muharrer fî'l-hadis*, thk. Yûsuf Abdurrâhmân el-Mar'aslı ve ark., Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1421/2000, 253.

⁹⁹¹ İbn Abdilhâdî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî es-Sâlihî, *Tenkîhu't-Tahkîk fî ehâdisi't-Ta'lik*, thk. Sâmî b. Muhammed - Abdül'azîz b. Nâsır, Advâu's-Selef, Riyâd 1428/2007, I, 105, II, 27, 479, 480, 566.

⁹⁹² İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, III, 255, 276.

⁹⁹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî, *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi's-şeytân*, Muhammed Hâmid el-Fikî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1395/1975, I, 191, 287.

⁹⁹⁴ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474.

⁹⁹⁵ ez-Zehebî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, V, 183, VII, 134, IX, 332, XIII, 281.

⁹⁹⁶ ez-Zehebî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 127.

huffâz'da yine "el-Muhtâra"⁹⁹⁷ diye bahsetmiştir. Moğultay b. Kılıç (v. 762/1361); *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*'de eserden "es-Sahîh" diye bahsedip hocası Takıyyüddîn İbn Teymiyye'nin ve başkalarının (v. 728/1328) kitabı bu şekilde isimlendirdiğini, bazılarının ise "el-Ehâdisü'l-muhtâra" diye isimlendirdiğini söylemiştir⁹⁹⁸. İlerleyen sayfalarda ise eser için bir yerde "el-Ciyâd" derken⁹⁹⁹, bir başka yerde "el-Ehâdisü'l-ciyâd isimli Sahîh'inde" ifadesini kullanmıştır¹⁰⁰⁰.

Bunların haricinde İbn Kesîr (v. 774/1373)¹⁰⁰¹, İbn Receb (v. 795/1393)¹⁰⁰², Zeynüddîn el-İrâkî (v. 806/1404)¹⁰⁰³, İbn Hacer (v. 852/1449)¹⁰⁰⁴, Burhânüddîn İbn Müflih (v. 884/1479)¹⁰⁰⁵, es-Sehâvî (v. 902/1497)¹⁰⁰⁶, Ebu'l-Yümn el-Uleymî (v. 928/1522)¹⁰⁰⁷, es-

⁹⁹⁷ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, II, 156.

⁹⁹⁸ Moğultay b. Kılıç, Alâüddîn Ebû Abdillâh b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed - Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm, el-Fârûku'l-Hadîse, byy. 1422/2001, V, 83, VII, 405.

⁹⁹⁹ Moğultay b. Kılıç, VI, 218.

¹⁰⁰⁰ Moğultay b. Kılıç, VII, 40.

¹⁰⁰¹ (*el-Muhtâr, el-Muhtâra, el-Ehâdisü'l-muhtâra, el-Müstahrec, el-Müstahrec ale's-Sahîhayn*) Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 12, XIII, 198; VII, 68; *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 681; V, 135, 190, 379, VI, 464, VII, 384, VIII, 159; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasis şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs li'l-Hâfız İbn Kesîr*, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1416/1995, 29.

¹⁰⁰² (*el-Muhtâra, el-Ehâdisü'l-muhtâra*) İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 518; *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Heyet, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medîne 1417/1996, II, 108.

¹⁰⁰³ (*el-Muhtâra*) el-İrâkî, Zeynüddîn Ebu'l-Fazl Abdurrahîm b. Hüseyin, *et-Takyîd ve'l-îzâh li-mâ utlika ve uğlika min Kitâbi'bni's-Salâh*, thk. Üsâme b. Abdillâh Hayyât, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1432/2011, I, 229.

¹⁰⁰⁴ (*el-Muhtâra, el-Ehâdisü'l-muhtâra, el-Ehâdisü'l-muhtâra mimmâ leyse fî's-Sahîhayn, el-Ehâdisü'l-muhtâra mimmâ leyse fî's-Sahîhayn ev ehadihimâ*) İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Mu'avvid, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1415/1995, I, 629, II, 79, III, 172, 280, 416, IV, 567, 607, VII, 218; *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Heyet, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1379, I, 36, 44, 378, VI, 383, VII, 271, VIII, 358, 657, IX, 595, XIII, 63; *el-Mu'cemu'l-müfhehres*, 141; *el-Mecma'u'l-müesses*, I, 268; II, 430; *en-Nuket*, I, 453, 468; *Lisânü'l-Mizân*, I, 580, II, 63, IV, 388, V, 324, IX, 136.

¹⁰⁰⁵ (*el-Ehâdisü'l-muhtâra*) İbn Müflih, II, 451.

¹⁰⁰⁶ (*el-Muhtâra, el-Ehâdisü'l-muhtâra mimmâ leyse fî's-Sahîhayn, el-Muhtâra mimmâ leyse fî's-Sahîhayn ev ehadihimâ*) es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 57, 64, 279, II, 291, III, 321, IV, 73; *el-Cevâhir ve'd-dürer*, I, 160, 161, II, 927, 948; *el-Mekâsîdü'l-hasene*, 57, 84, 96, 100, 110, 114, 161, 182, 257, 279, 370, 400, 416, 424, 550, 559, 649, 716.

¹⁰⁰⁷ (*el-Ehâdisü'l-muhtâra*) el-Uleymî, IV, 253.

Suyûtî (v. 911/1505)¹⁰⁰⁸, Zeynüddîn el-Münâvî (v. 1031/1622)¹⁰⁰⁹, el-Aclûnî (v. 1162/1749)¹⁰¹⁰ gibi âlimlerde benzer isimlere rastlanırken, Kâtib Çelebî (v. 1067/1657) ve el-Mübârekpûrî’de (v. 1353/1935) bunlardan farklı olarak “el-Muhtâra fî’l-hadîs”¹⁰¹¹ ismine, el-Kettânî’de (v. 1345/1927) ise “el-Ehâdisü’l-ciyâdi’l-muhtâra mimmâ leyse fî’s-Sahîhayn ev ehadihimâ”¹⁰¹² ismine rastlanmaktadır.

Bütün bu farklı isimlendirmelerin, tamamlanamayan kitabın tasnif gayesi, muhtevası ve yönteminden hareketle yapıldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte Ziyâüddîn, Enes b. Mâlik’in müsnedinin başında; besmele, hamdele ve salveleden sonra “Hâzihî ehâdis ihtertühâ ... mimmâ lem yuharrichu’l-Buhârî ve lâ Müslim”¹⁰¹³ ifadesini kullanmıştır. Nerdeyse aynı ifade (Fehâzihi’l-ehâdis ihtertühâ mimmâ leyse fî’l-Buhârî ve Müslim ...) ¹⁰¹⁴ kitabın kısa mukaddimesinde de geçmektedir. Her ne kadar tertib bakımından Enes b. Mâlik’in müsnedi sonraki ciltlerde başlasa da telif bakımından önce, hatta ilk olduğu hatırlanmalıdır. Binaenaleyh kitabın asıl isminin, buralarda vurgulanan ifadelere uygun olarak, muhtevasını da yansıtacak şekliyle “el-Ehâdisü’l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu’l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ” olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Hasnâ Bekrî ve

¹⁰⁰⁸ (el-Muhtâra, el-Ehâdisü’l-muhtâra, el-Ehâdisü’l-muhtâra mimmâ leyse fî’s-Sahîhayn) es-Suyûtî, Celâlüddîn Ebu’l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Cem’u’l-cevâmi’ el-ma’rûf bi’l-Câmi’i’l-kebîr*, thk. Heyet, el-Ezheru’s-Şerîf, Kâhire 1426/2005, I, 44; *el-Leâli’l-masnû’a fî’l-ehâdisi’l-mevzû’a*, thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût 1417/1996, I, 205, 210, 223, 319, II, 19, 104, 119, 136, 145, 205, 275 vdğ.; *ed-Dürrü’l-mensûr fî’t-tefsîr bi’l-me’sûr*, Dâru’l-Fikr, Beyrût 1432-1433/2011, I, 16, 174, 269, 340, 351, 457, 553, 557, 562, 605 vdğ.; *el-Bahru’llezî zehar*, II, 853; *Tedribü’r-râvî*, II, 544; en-Nebhânî, Ebu’l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâ’il b. Yûsuf eş-Şâfi’î, *el-Fethu’l-kebîr fî zammi’z-ziyâde ile’l-Câmi’i’s-sağîr*, thk. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm, Dâru’l-Erkam, Beyrût ts., I, 27, 31, 34.

¹⁰⁰⁹ (el-Muhtâra, el-Muhtâra mimmâ leyse fî’s-Sahîhayn, el-Ehâdisü’l-muhtâra mimmâ leyse fî’s-Sahîhayn) el-Münâvî, I, 71, 85, 88, 92, 98, 121, 123, 138, 142, 146, 160 vdğ..

¹⁰¹⁰ (el-Muhtâra) el-Aclûnî, I, 29, 48, 49, 53, 92, 120, 141, 150, 207, 219 vdğ..

¹⁰¹¹ Hâcî Halîfe, II, 1624; el-Mübârekpûrî, Ebu’l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetü’l-ahvezî bi-şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*, thk. Abdurrahman Muhammed Osmân, Dâru’l-Fikr, Kâhire 1386/1967, Mukaddime I, 336.

¹⁰¹² el-Kettânî, *er-Risâletü’l-müstatrafe*, 24.

¹⁰¹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, IV, 347 (هَذِهِ أَحَادِيثُ اخْتَرْتُهَا مِنْ حَدِيثِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ بْنِ النَّضْرِ بْنِ ضَمْصَمٍ)
بْنِ زَيْدٍ بَنْ حَرَامٍ بَنْ جُنْدُبٍ بَنْ عَامِرٍ بَنْ عُمَرَ بَنْ عَدِيِّ بَنْ النَّجَّارِ أَبِي حَمْزَةَ الْبُخَارِيِّ الْأَنْصَارِيِّ خَادِمِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ النَّبِيِّ
(مِمَّا لَمْ يُخَرِّجْهُ الْبُخَارِيُّ وَلَا مُسْلِمٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا).

¹⁰¹⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 69 (فَهَذِهِ الْأَحَادِيثُ اخْتَرْتُهَا مِمَّا لَيْسَ فِي الْبُخَارِيِّ وَ مُسْلِمَ).

İbn Dehîş'in kanaat ve tercihleri de bu isimdir. "el-Ehâdîsü'l-muhtâra" yahut "el-Muhtâra" şeklindeki isimlendirmeler de asıl ismin kısaltılması olmaktadır¹⁰¹⁵.

2.1.2. Hacmi ve Günümüze Ulaşan Kısım

ez-Zehebî, *el-Muhtâra*'dan bahsederken onun, yarısı tamamlanmış haliyle 6 cilt/90 cüz olduğunu söylemiştir¹⁰¹⁶. Buna benzer olarak, tamamlanamayıp 90 cüz olduğunu el-Kütübî¹⁰¹⁷ (v. 764/1363), es-Safedî¹⁰¹⁸ (v. 764/1363), İbn Receb¹⁰¹⁹, en-Nu'aymî¹⁰²⁰ (v. 927/1521), İbn Tolûn¹⁰²¹ (v. 953/1546), İbnü'l-İmâd¹⁰²² (v. 1089/1679) ve ez-Ziriklî¹⁰²³ (v. 1976) de ifade etmişlerdir. İbn Hacer ise 5 cilt halinde 86 cüzden müteşekkil olduğunu, aşere-i mübeşşerenin müsnedleri ile başlayıp ardından alfabetik sırayla Abdullâh b. Ömer'in (v. 73/692) müsnedinin sonlarına kadar ulaştığını söylemiştir¹⁰²⁴. el-Kettânî de tamamlanamamış haliyle 86 cüz olduğunu belirtmiştir¹⁰²⁵.

Diğer taraftan, *el-Muhtâra*'nın günümüze ulaşan cüzlerinden bir cüzdeki hadis sayısı 80 ile 100 hadis arasında değişiklik göstermektedir. Buradan hareketle tamamlanamamış haliyle 90 cüz olan *el-Muhtâra*'daki toplam hadis sayısı 8000 civarında olmalıdır¹⁰²⁶. ez-Zehebî'nin yukarıda değinilen "Yarısını 6 ciltte tamamlayabildi."¹⁰²⁷ ifadesinden de şayet Ziyâüddîn eserini tamamlayabilseydi içerisinde 15000 civarında hadis olacağı düşünülebilir.

Eserin günümüze ulaşan kısımları aşere-i mübeşşerenin müsnedleri ile başlamaktadır. Aşere-i mübeşşerenin rivayetlerinin ardından alfabetik sırayla¹⁰²⁸ elif (l) harfinden Übeyy b.

¹⁰¹⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 61; Hasnâ Bekrî, 161.

¹⁰¹⁶ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128.

¹⁰¹⁷ el-Kütübî, III, 427.

¹⁰¹⁸ es-Safedî, IV, 49 (ez-Zehebî'den naklen).

¹⁰¹⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 518-519.

¹⁰²⁰ en-Nu'aymî, II, 73 (ez-Zehebî'den naklen).

¹⁰²¹ İbn Tolûn, I, 132 (ez-Zehebî'den naklen).

¹⁰²² İbnü'l-İmâd, VII, 389-390 (İbn Receb'ten naklen).

¹⁰²³ ez-Ziriklî, VI, 255.

¹⁰²⁴ İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 430.

¹⁰²⁵ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 24.

¹⁰²⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 51.

¹⁰²⁷ Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 128.

¹⁰²⁸ Her bir sahâbînin müsnedi de kendi içerisinde alfabetik sırayladır. Ancak -istisna olarak- efdaliyyet esas alınarak ilk müsnedin sahibi olan Hz. Ebû Bekr'in müsnedinde, evvela Hz. Ömer'in (ardından Hz. Osman'ın,

Ka‘b’ın (v. 33/654) müsnediyle başlayıp ayn (ع) harfinden Abdullâh b. Ömer’in (v. 73/692) müsnedinde son bulmaktadır. Ancak eserin bâ (ب) harfinden sâd (ص) harfine kadar olan ve 200 civarında sahâbînin müsnedinin olduğu tahmin edilen 35 cüzlük kısmı maalesef günümüze ulaşmamıştır¹⁰²⁹. Ayrıca musannif, 13 cüz olan Enes b. Mâlik’in (v. 93/712) müsnedini¹⁰³⁰ ise daha önceden tasnif ettiği için¹⁰³¹ -istisna olarak- onu bu sıralamadan ayrı tutmuştur¹⁰³². Bu sebeple de 16. cüz ve sonrasındaki başlıklandırma “Enes b. Mâlik’in Müsned’i Haricinde 16. (17., 18., ...) Cüz” şeklinde¹⁰³³. Böylece kitap, aşere-i mübeşşere’nin müsnedlerinin ardından elif (ل) harfinden başlayıp Enes b. Mâlik’in müsnedinin sonuna kadar gelmekte¹⁰³⁴, ardından sâd (ص) harfinden Sa‘sa‘a b. Muâviye’nin müsnedi ile başlayıp¹⁰³⁵ ayn (ع) harfinden Abdullâh b. Ömer’in müsnedinde, Zeyd b. Eslem’in ondan rivayetleri ile sona ermektedir¹⁰³⁶.

Burada Ziyâüddîn’in, muksirûndan olması sebebiyle Enes b. Mâlik’in müsnedini evvelce tansif etmek istemiş olması, ardından alfabetik olarak müsnedlere devam ederken -kendi mezhep imamı- Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’indeki tertibi örnek alarak aşere-i mübeşşerenin müsnedleriyle başlamayı münasip görmüş olması kuvvetle muhtemeldir¹⁰³⁷.

Hasnâ Bekrî, ilgili çalışmasında *el-Muhtâra*’nın kayıp olan cüzlerindeki müsnedlere dair yaptığı araştırmada 40’tan fazla isim tespit etmiştir. Bunları, *el-Muhtâra*’yı kaynakları arasında zikreden es-Suyûtî’nin *el-Câmi‘u’s-sağîr*’inden hareketle bulmuştur. İçlerinden

ardından Hz. Ali’nin...) ondan rivayetlerine yer verilmiştir (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 71-163).

¹⁰²⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, VII, 6, VIII, 6.

¹⁰³⁰ İbn Hacer, *el-Mecma‘u’l-müesses*, II, 430.

¹⁰³¹ Enes b. Mâlik’in müsnedinin ilk cüzüne ait en erken semâ‘ kaydının tarihi h. 632 iken (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, IV, 8, Mülhak, IV, 435-437, 445), Hz. Ebû Bekr’in müsnedine ait en erken semâ‘ kaydının tarihi ise 635’tir (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 69).

¹⁰³² Enes b. Mâlik’in müsnedinin bazı cüzlerinin fotoğrafları için bkz. Ek 2.1.1. Enes b. Mâlik’in Müsnedinin İkinci Cüzü, Ek 2.1.2. Enes b. Mâlik’in Müsnedinin Dokuzuncu Cüzü, Ek 2.1.3. Enes b. Mâlik’in Müsnedinin Onuncu Cüzü, Ek 2.1.4. Enes b. Mâlik’in Müsnedinin On Birinci Cüzü.

¹⁰³³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Mülhak, IV, 435-437, Muhakkıkın Mukaddimesi, VIII, 5-6.

¹⁰³⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, VII, 296.

¹⁰³⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, VIII, 13.

¹⁰³⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, XIII, 186.

¹⁰³⁷ Hasnâ Bekrî, 162. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu‘ayb el-Arnaûd ve ark., Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1421/2001, Tahkîkin Mukaddimesi, I, 51.

2'sinin sahâbîliği iftilaflı, toplam 45 ismi *el-Câmi'u's-sağîr* şerhi *Feyzu'l-kadîr*'de geçen yerleriyle birlikte vermiştir¹⁰³⁸. Ancak bunlardan; 3'ü aşere-i mübeşşereden¹⁰³⁹, 6'sı da ayn (ع) harfinden¹⁰⁴⁰ toplam 9'unun müsnedleri zaten elimizde mevcuttur. Aşere-i mübeşşereden olanların isimleri kayıp cüzlerin harflerinden olan sîn (س) ve zâ (ز) harfleriyle başladığından ve bunların ilk müsnedler arasında olduğunu unuttuğundan, diğerlerini de ayn (ع) harfinden günümüze ulaşmayan cüzlerdeki müsned sahiplerinden zannettiğinden vermiş olmalıdır¹⁰⁴¹. Bunlar haricinde ismini verdiği Ümmü Cündüb¹⁰⁴² de bir zühûl eseridir. Zira yukarıda değinildiği üzere, Ziyâüddîn kitabının tertibinde Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini örnek aldığından ve hanım sahâbîlerin müsnedleri (*Müsnedü'n-nisâ*) de kitabın sonunda yer alacağından, telif edilen kısımda böyle bir müsned yoktur. Ancak Hasnâ Bekrî'yi bu hataya sevk eden ise es-Suyûtî'nin rivayetin ardından düştüğü “an Ümmi Cündüb” (عن أم جندب) kayıdır. el-Münâvî, şerhinde meseleye başka bir yönden temas ederek: “Müellifin müsveddesinde, onun hattıyla, fazlasız ve noksansız olarak böyle (Ümmü Cündüb) gördüm. Ümmü Cündüb; Ğifârlı, Ezdli ve Zaferli (diye üç tane)dir. (Hangisi olduğuna dair onu diğerlerinden) ayırmak gerekirdi.” dedikten sonra Ebû Dâvûd'da geçen “Ümmü Cündüb bt. Sümeyle'den, o da annesi Sevde bt. Câbir'den, o da annesi Akîle bt. Esmer'den, o da babası Esmer b. Mudarris'ten, o da Rasûlullâh'tan (s.a.s.)” isnadını vererek hadisin senedinin İbn Hacer'in hattıyla, *el-İsâbe*'de (Ebû Dâvûd'a dayandırarak) böyle yer aldığını belirtmiş ve es-Suyûtî'nin bütün bunları gözden kaçırdığını ifade etmiştir¹⁰⁴³. Dolayısıyla el-Münâvî'nin dikkat çektiği üzere Ümmü Cündüb rivayetin sahâbî râvîsi değildir. İlgili hadis Esmer b. Mudarris'in bilinen tek hadisi olup *el-Muhtâra*'nın günümüze ulaşan cüzleri içerisinde de

¹⁰³⁸ Hasnâ Bekrî, 164-165, 237. Karşılaştırmak için bkz. el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcîl'ârifîn el-Haddâdî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır 1356.

¹⁰³⁹ 1. ez-Zübeyr b. el-Avvâm, 2. Sa'd b. Ebî Vakkâs, 3. Sa'îd b. Zeyd. Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 49-85, 139-276, 279-310.

¹⁰⁴⁰ 1. Âmir b. Rabî'a, 2. Abdullâh b. Üneys el-Cühenî, 3. Abdullâh b. Büsr el-Mâzinî, 4. Abdullâh b. Ca'fer b. Ebî Tâlib, 5. Abdullâh b. Hubşî el-Has'amî, 6. Abdullâh b. Sercis el-Müzenî (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 181-202, IX, 15-21, 43-112, 147-200, 235-238, 401-408).

¹⁰⁴¹ Zira çalışması esnasında, İbn Dehîş tahkîkinin son üç cildi henüz neşredilmiş değildir (Bkz. Hasnâ Bekrî, 166).

¹⁰⁴² el-Münâvî, VI, 148.

¹⁰⁴³ Bkz. el-Münâvî, VI, 148.

yer almaktadır¹⁰⁴⁴. Böylece Hasnâ Bekrî, esasen toplamda 35 müsned sahibinin ismini vermiş olmaktadır. Bu müsned sahipleri ise şunlardır:

Abdullâh b. Mes‘ûd¹⁰⁴⁵, el-Berâ’ b. Âzib¹⁰⁴⁶, Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî¹⁰⁴⁷, Bişr el-Mâzinî¹⁰⁴⁸, Büreyde b. el-Husayb¹⁰⁴⁹, Câbir b. Abdillâh¹⁰⁵⁰, Cebele b. Hârise¹⁰⁵¹, Cerîr b. Abdillâh¹⁰⁵², Cevdân¹⁰⁵³, Cündeb b. Abdillâh el-Becelî¹⁰⁵⁴, Ebû Kırâfe Cendere el-Kinânî¹⁰⁵⁵, Ebû Sa‘îd el-Hudrî¹⁰⁵⁶, Ebû Ümâme el-Bâhilî¹⁰⁵⁷, Ebû Zer el-Ğifârî¹⁰⁵⁸, Evs b. Şurahbîl¹⁰⁵⁹, Habbâb b. el-Erat¹⁰⁶⁰, el-Hakem b. el-Hâris es-Sülemî¹⁰⁶¹, el-Hâris/Abdillâh b. Evs es-Sekafî¹⁰⁶², Hârise b. en-Nu‘mân¹⁰⁶³, Hibbe b. Hâlid ve (kardeşi) Sevâ b. Hâlid¹⁰⁶⁴, Hubşî b. Cünâde¹⁰⁶⁵, Huzeyfe b. el-Yemân¹⁰⁶⁶, Huzeyme b. Sâbit¹⁰⁶⁷, Rifâ‘a b. Râfî¹⁰⁶⁸, Sa‘îd b. Âmir¹⁰⁶⁹, Sehl b. Hanzala¹⁰⁷⁰, Sehl b. Sa‘d es-Sâ‘idî¹⁰⁷¹, es-Selb b. Sa‘lebe¹⁰⁷²,

¹⁰⁴⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 227-228.

¹⁰⁴⁵ el-Münâvî, V, 465.

¹⁰⁴⁶ el-Münâvî, III, 149, V, 414, 500.

¹⁰⁴⁷ el-Münâvî, IV, 40.

¹⁰⁴⁸ el-Münâvî, VI, 334.

¹⁰⁴⁹ el-Münâvî, II, 481, III, 484, 521, 537, IV, 382.

¹⁰⁵⁰ el-Münâvî, I, 148, 172, 329, 373, II, 81.

¹⁰⁵¹ el-Münâvî, I, 251.

¹⁰⁵² el-Münâvî, IV, 166, VI, 241.

¹⁰⁵³ el-Münâvî, VI, 73 (Sahâbîliği ihtilâflı).

¹⁰⁵⁴ el-Münâvî, I, 274, V, 508.

¹⁰⁵⁵ el-Münâvî, I, 85, VI, 32.

¹⁰⁵⁶ el-Münâvî, I, 98, 233, 333, IV, 412, V, 151, VI, 58.

¹⁰⁵⁷ el-Münâvî, I, 328, 374, 469, III, 372.

¹⁰⁵⁸ el-Münâvî, I, 121, 247, VI, 161.

¹⁰⁵⁹ el-Münâvî, VI, 229.

¹⁰⁶⁰ el-Münâvî, II, 444.

¹⁰⁶¹ el-Münâvî, VI, 42.

¹⁰⁶² el-Münâvî, VI, 115.

¹⁰⁶³ el-Münâvî, VI, 245.

¹⁰⁶⁴ el-Münâvî, VI, 423.

¹⁰⁶⁵ el-Münâvî, VI, 145, 274.

¹⁰⁶⁶ el-Münâvî, IV, 509, VI, 92.

¹⁰⁶⁷ el-Münâvî, I, 142, VI, 65.

¹⁰⁶⁸ el-Münâvî, IV, 40.

¹⁰⁶⁹ el-Münâvî, V, 307.

¹⁰⁷⁰ el-Münâvî, V, 439.

¹⁰⁷¹ el-Münâvî, III, 128, IV, 364.

¹⁰⁷² el-Münâvî, IV, 260.

Selmân el-Fârisî¹⁰⁷³, Semure b. Cündüb¹⁰⁷⁴, Sevâde b. er-Rabî¹⁰⁷⁵, Sevbân¹⁰⁷⁶, Zeyd b. Erkam¹⁰⁷⁷, Zeyd b. Sâbit¹⁰⁷⁸, Züheyr b. Ebî Alkame¹⁰⁷⁹ (r.hm.).

İlgili hususa dair yaptığımız araştırmada Hasnâ Bekrî'nin gözden kaçırdığı başka isimlerin var olduğu tespit edilmiştir. Bu isimler şunlardır:

Büsr b. Ebî Ertât¹⁰⁸⁰, Câbir b. Süleyym el-Hüceymî¹⁰⁸¹, Cübeyr b. Mut'im¹⁰⁸², Ebû Hureyre¹⁰⁸³, Ebû Talha (Zeyd) b. Sehl el-Ensârî¹⁰⁸⁴, el-Hasen b. Alî¹⁰⁸⁵, Hureym b. Fâtik el-Esedî¹⁰⁸⁶, Huzeyfe b. Esîd el-Ğîfârî¹⁰⁸⁷, el-Hüseyn b. Alî¹⁰⁸⁸, es-Sâib b. Hallâd el-Hazrecî¹⁰⁸⁹, Sehl b. Mâlik el-Ensârî¹⁰⁹⁰, Süveyd b. Âmir el-Ensârî¹⁰⁹¹, Süveyd b. Mukarrin el-Müzenî¹⁰⁹², eş-Şerîd b. Süveyd es-Sekafî¹⁰⁹³, Şihâb¹⁰⁹⁴, Zeyd b. Hâlid el-Cühenî¹⁰⁹⁵ (r.hm.)¹⁰⁹⁶.

Hasnâ Bekrî'nin tespit ettiklerine ilaveten bu isimlerle birlikte, *el-Muhtâra*'nın kayıp kısmında en az 50 civarında sahâbî müsnedinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁷³ el-Münâvî, V, 367.

¹⁰⁷⁴ el-Münâvî, VI, 29, 186.

¹⁰⁷⁵ el-Münâvî, IV, 330.

¹⁰⁷⁶ el-Münâvî, III, 541, IV, 317.

¹⁰⁷⁷ el-Münâvî, VI, 218, 222.

¹⁰⁷⁸ el-Münâvî, VI, 285.

¹⁰⁷⁹ el-Münâvî, I, 235 (Sahâbîliği ihtilaflı).

¹⁰⁸⁰ el-Münâvî, VI, 416-417. Sahâbîliği ihtilaflıdır (Bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 793-795; Moğultay b.

Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, II, 378-381).

¹⁰⁸¹ el-Münâvî, I, 123.

¹⁰⁸² el-Münâvî, I, 88.

¹⁰⁸³ el-Münâvî, I, 333, II, 80, 211.

¹⁰⁸⁴ el-Münâvî, V, 471.

¹⁰⁸⁵ el-Münâvî, I, 537, IV, 199.

¹⁰⁸⁶ el-Münâvî, III, 66.

¹⁰⁸⁷ el-Münâvî, IV, 314.

¹⁰⁸⁸ el-Münâvî, V, 290.

¹⁰⁸⁹ el-Münâvî, I, 96, 97 (Ayrıca bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, IV, 37).

¹⁰⁹⁰ el-Münâvî, I, 476.

¹⁰⁹¹ el-Münâvî, I, 184. İbn Hacer onun hakkında “küçük/genç *tâbi*” dedikten sonra İbn Hibbân'dan “hadisinin *mürsel* olduğu”nu, el-Begavî vasıtasıyla İbn Mende'den de “sohbeti olmadığı”nı nakleder (İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 248).

¹⁰⁹² el-Münâvî, VI, 195.

¹⁰⁹³ el-Münâvî, IV, 53.

¹⁰⁹⁴ el-Münâvî, VI, 149.

¹⁰⁹⁵ el-Münâvî, I, 97 (Ayrıca bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, IV, 37), 160, V, 339.

¹⁰⁹⁶ *el-Muhtâra*'nın kayıp cüzlerindeki müsned sahiplerinin isimlerinin tespiti için *Feyzu'l-kadîr* elbette tek kaynak değildir. Kaynak taraması yaparak başka isimler bulmak mümkündür. Mesela: Züheyr b. Surad el-Cüşemî (Bkz. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 322-326).

el-Muhtâra'da müsnedleri yer alan sahâbîler ve rivayet sayıları ise şu şekildedir:

1. Ebû Bekr es-Sıddîk¹⁰⁹⁷ (73 hadis)
2. Ömer b. el-Hattâb¹⁰⁹⁸ (235 hadis)
3. Osmân b. Affân¹⁰⁹⁹ (88 hadis)
4. Alî b. Ebî Tâlib¹¹⁰⁰ (416 hadis)
5. Talha b. Ubeydillâh¹¹⁰¹ (39 hadis)
6. ez-Zübeyr b. el-Avvâm¹¹⁰² (42 hadis)
7. Abdurrahmân b. Avf¹¹⁰³ (43 hadis)
8. Sa'd b. Ebî Vakkâs¹¹⁰⁴ (144 hadis)
9. Sa'îd b. Zeyd¹¹⁰⁵ (33 hadis)
10. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh¹¹⁰⁶ (12 hadis)
11. Übeyy b. Ka'b el-Ensârî¹¹⁰⁷ (152 hadis)
12. Übeyy b. Mâlik el-Kuşeyrî¹¹⁰⁸ (4 hadis)
13. Ebyad b. Hammâl es-Sebeî¹¹⁰⁹ (7 hadis)
14. İbrâhîm b. Hallâd el-Hazrecî¹¹¹⁰ (1 hadis)
15. Ahmer b. Cez' es-Sedûsî¹¹¹¹ (5 hadis)
16. Üzeyne Ebû Abdirahmân el-Leysî¹¹¹² (5 hadis)
17. Erkam b. Ebi'l-Erkam el-Mahzûmî¹¹¹³ (5 hadis)

¹⁰⁹⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 71-164.

¹⁰⁹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 165-429.

¹⁰⁹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 431-531.

¹¹⁰⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 11-423.

¹¹⁰¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 11-45.

¹¹⁰² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 47-85.

¹¹⁰³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 89-135.

¹¹⁰⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 137-276.

¹¹⁰⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 277-310.

¹¹⁰⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 311-322.

¹¹⁰⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 327-440, IV, 11-48.

¹¹⁰⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 49-52.

¹¹⁰⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 53-61.

¹¹¹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 63-67.

¹¹¹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 69-74.

¹¹¹² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 75-79.

¹¹¹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 81-86.

18. Üsâme b. Ehderî¹¹¹⁴ (2 hadis)
19. Üsâme b. Zeyd¹¹¹⁵ (74 hadis)
20. Üsâme b. Şerîk es-Sa‘lebî¹¹¹⁶ (13 hadis)
21. Üsâme b. Umeyr el-Hüzelî¹¹¹⁷ (30 hadis)
22. Esed b. Kürz el-Kasrî¹¹¹⁸ (6 hadis)
23. Esla‘ b. Şerîk el-Eşca‘î¹¹¹⁹ (2 hadis)
24. Eslem b. Becra el-Ensârî¹¹²⁰ (2 hadis)
25. Esmer b. Mudarris¹¹²¹ (1 hadis)
26. Esmâ b. Hârise el-Eslemî¹¹²² (4 hadis)
27. el-Esved b. Efram el-Muhâribî¹¹²³ (3 hadis)
28. el-Esved b. Halef el-Huzâ‘î¹¹²⁴ (2 hadis)
29. el-Esved b. Serî‘ el-Minkarî¹¹²⁵ (17 hadis)
30. Üseyd b. Hudayr el-Esnârî¹¹²⁶ (11 hadis)
31. Üseyd b. Zuheyr el-Ensârî¹¹²⁷ (6 hadis)
32. Üseyr b. Amr el-Ensârî¹¹²⁸ (5 hadis)
33. Üseyr¹¹²⁹ (1 hadis)
34. el-Eş‘as b. Kays el-Kindî¹¹³⁰ (10 hadis)
35. Efram¹¹³¹ (1 hadis)

¹¹¹⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 87-90.

¹¹¹⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 91-162.

¹¹¹⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 165-179.

¹¹¹⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 181-206.

¹¹¹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 207-212.

¹¹¹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 213-217.

¹¹²⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 219-223.

¹¹²¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 225-228.

¹¹²² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 229-233.

¹¹²³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 235-239.

¹¹²⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 241-244.

¹¹²⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 245-259.

¹¹²⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 261-277.

¹¹²⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 279-287.

¹¹²⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 289-293.

¹¹²⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 295-298.

¹¹³⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 299-308.

¹¹³¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 309-312.

36. Eġarr b. Yesâr el-Müzenî¹¹³² (5 hadis)
37. el-Ekra‘ b. Hâbis et-Temîmî¹¹³³ (4 hadis)
38. Erkam el-Huzâ‘î¹¹³⁴ (2 hadis)
39. Eksem b. Ebi’l-Cevn/el-Cevn el-Huzâ‘î¹¹³⁵ (1 hadis)
40. Ümeyye b. Abdillâh b. Hâlid el-Ümevî¹¹³⁶ (2 hadis)
41. Ümeyye b. Maḥşî el-Huzâ‘î¹¹³⁷ (4 hadis)
42. Enes b. Mâlik¹¹³⁸ (1239 hadis)
43. Sa‘sa‘a b. Mu‘âviye¹¹³⁹ (3 hadis)
44. Sa‘sa‘a b. Nâciye¹¹⁴⁰ (3 hadis)
45. Safvân b. Ümeyye el-Cümehî¹¹⁴¹ (10 hadis)
46. Safvân b. Assâl el-Murâdî¹¹⁴² (22 hadis)
47. Safvân b. Kudâme¹¹⁴³ (1 hadis)
48. Safvân b. Mahrame ez-Zührî¹¹⁴⁴ (3 hadis)
49. Sıla b. el-Hâris el-Ğıfârî¹¹⁴⁵ (1 hadis)
50. es-Sunâbih(î) b. el-A‘ser el-Ehmesî¹¹⁴⁶ (4 hadis)
51. Suheyb b. Sinân er-Rûmî¹¹⁴⁷ (32 hadis)
52. Dahhâk b. Ebî Cebîra¹¹⁴⁸ (5 hadis)
53. Dahhâk b. Süfyân el-Kilâbî¹¹⁴⁹ (5 hadis)

¹¹³² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 313-318.

¹¹³³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 319-323.

¹¹³⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 325-328.

¹¹³⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 331-334.

¹¹³⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 335-338.

¹¹³⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 339-344.

¹¹³⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 345-429, V, 7-310, VI, 9-351, VII, 9-297.

¹¹³⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 13-14.

¹¹⁴⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 15-17.

¹¹⁴¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 18-26.

¹¹⁴² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 27-47.

¹¹⁴³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 48-49.

¹¹⁴⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 50-51.

¹¹⁴⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 52-53.

¹¹⁴⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 54-56.

¹¹⁴⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 57-80.

¹¹⁴⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 81-84.

¹¹⁴⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 85-88.

54. Dahhâk b. Kays el-Fihri¹¹⁵⁰ (3 hadis)
55. Dırâr b. el-Ezver¹¹⁵¹ (7 hadis)
56. Damra b. Sa‘lebe es-Sülemî¹¹⁵² (1 hadis)
57. Târik b. Eşcem el-Eşca‘î¹¹⁵³ (18 hadis)
58. Târik b. Süveyd el-Hadramî¹¹⁵⁴ (2 hadis)
59. Târik b. Şihâb el-Becelî¹¹⁵⁵ (13 hadis)
60. Târik b. Abdillâh el-Muhâribî¹¹⁵⁶ (11 hadis)
61. Târik b. Alkame¹¹⁵⁷ (1 hadis)
62. Tihfe b. Kays/Kays b. Tihfe el-Ğıfârî¹¹⁵⁸ (8 hadis)
63. et-Tufeyl b. Sehbera¹¹⁵⁹ (3 hadis)
64. Talha b. Amr en-Nasrî¹¹⁶⁰ (4 hadis)
65. Talha b. Mu‘âviye es-Sülemî¹¹⁶¹ (1 hadis)
66. Talk b. Alî b. el-Münzir¹¹⁶² (26 hadis)
67. Âsım b. Adiyy¹¹⁶³ (10 hadis)
68. Âsım el-Leysî¹¹⁶⁴ (2 hadis)
69. Âmir b. Rabî‘a¹¹⁶⁵ (39 hadis)

¹¹⁵⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 89-90.

¹¹⁵¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 91-94.

¹¹⁵² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 95-96.

¹¹⁵³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 97-106.

¹¹⁵⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 107-108.

¹¹⁵⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 109-116.

¹¹⁵⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 121-130.

¹¹⁵⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 131-132.

¹¹⁵⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 133-141.

¹¹⁵⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 142-144.

¹¹⁶⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 145-148.

¹¹⁶¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 149-151. Sahâbîliği ihtilaflıdır. Ziyâüddîn de onun hakkında “Sohbeti olduğunu düşünmüyorum.” kaydını düşmüştür. Serdettiği rivayetin ardından da el-Buhârî ve İbn Ebî Hâtim’in, kitaplarında (*et-Târîhu'l-kebîr / el-Cerh ve't-ta'dîl*) Talha b. Mu‘âviye es-Sülemî’yi zikretmediklerini söyledikten sonra Ahmed b. Hanbel’den (*el-Müsned*)’inden yaptığı nakille önceki rivayetteki probleme işaret ederek “İşte bu (rivayet), doğru olandır. (Doğrusunu) en iyi Allah bilir.” demiştir. İbn Hacer, konuyla ilgili yaptığı uzun inceleme neticesinde hadisin bazı tarihlerinde *tashîf* ve *takdîm-tehîr* kaynaklı problemlerin olduğunu, böylece Talha b. Mu‘âviye’nin sahâbî olduğu ve Muhammed b. Talha ile Talhâ b. Muâviye (b. Câhime) arasında da neseb (oğul-baba) ilişkisi olduğu *vehminin* ortaya çıktığını tespit etmiştir (İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 556-558, III, 450-451).

¹¹⁶² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 152-170.

¹¹⁶³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 171-178.

¹¹⁶⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 179-180.

¹¹⁶⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 181-202.

70. Âmir b. Şehr el-Hemdânî¹¹⁶⁶ (2 hadis)
71. Âmir b. Abdillâh el-Bedrî¹¹⁶⁷ (2 hadis)
72. Âmir b. Umeyr¹¹⁶⁸ (1 hadis)
73. Âmir b. Mes‘ûd el-Cümeî¹¹⁶⁹ (6 hadis)
74. Âmir el-Müzenî¹¹⁷⁰ (4 hadis)
75. Âmir b. Vâsile el-Leysî¹¹⁷¹ (24 hadis)
76. Âiz b. Amr el-Müzenî¹¹⁷² (17 hadis)
77. Âyız b. Kurt¹¹⁷³ (1 hadis)
78. Abbâd b. Bişr el-Ensârî¹¹⁷⁴ (2 hadis)
79. Abbâd b. Şurahbîl el-Ğubrî¹¹⁷⁵ (3 hadis)
80. Abbâd b. Amr¹¹⁷⁶ (1 hadis)
81. Ubâde b. es-Sâmit¹¹⁷⁷ (149 hadis)
82. Ubâde b. Kurs/Kurt el-Leysî¹¹⁷⁸ (7 hadis)
83. el-Abbâs b. Abdilmuttalib¹¹⁷⁹ (32 hadis)
84. el-Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî¹¹⁸⁰ (4 hadis)
85. Abdullâh b. Erkam ez-Zührî¹¹⁸¹ (6 hadis)
86. Abdullâh b. Erkam el-Huzâ‘î¹¹⁸² (5 hadis)

¹¹⁶⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 203-205.

¹¹⁶⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 206.

¹¹⁶⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 207.

¹¹⁶⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 208-210. Ziyâüddîn *sohbetinin* ihtilafı olduğu söyledikten sonra Ahmed b Hanbel'den “*Sohbeti* olduğunu düşünüyorum.” bilgisini, Yahyâ b. Ma‘în'den ise “*Sohbeti* yoktur.” bilgisini nakletmiştir. Ardından da “(Doğrusunu) en iyi Allah bilir.” kaydını düşmüştür. Serdettiği rivayetlerden sonra ise et-Tirmizî'den nakille “Âmir b. Mes‘ûd, Peygamber’e (s.a.s.) yetişmemiştir.” bilgisine yer vermiştir. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 488-490.

¹¹⁷⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 211-212.

¹¹⁷¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 217-233.

¹¹⁷² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 234-242.

¹¹⁷³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 243.

¹¹⁷⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 244-245.

¹¹⁷⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 246-247.

¹¹⁷⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 248-249.

¹¹⁷⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 250-367.

¹¹⁷⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 368-371.

¹¹⁷⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 372-397.

¹¹⁸⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 397-399.

¹¹⁸¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 400-404.

¹¹⁸² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 405-407.

87. Abdullâh b. el-Esved es-Sedûsî¹¹⁸³ (1 hadis)
88. Abdullâh b. Üneys el-Cühenî¹¹⁸⁴ (8 hadis)
89. Abdullâh b. Üneys el-Ensârî¹¹⁸⁵ (6 hadis)
90. Abdullâh b. Bedr el-Cühenî¹¹⁸⁶ (2 hadis)
91. Abdullâh b. Bedr¹¹⁸⁷ (2 hadis)
92. Abdullâh b. Büsr el-Mâzinî¹¹⁸⁸ (83 hadis)
93. Abdullâh b. Sa‘lebe el-Uzrî¹¹⁸⁹ (6 hadis)
94. Abdullâh b. Câbir el-Abdî¹¹⁹⁰ (3 hadis)
95. Abdullâh b. Câbir el-Ensârî¹¹⁹¹ (3 hadis)
96. Abdullâh b. Cübeyr el-Huzâ‘î¹¹⁹² (5 hadis)
97. Abdullâh b. Ebi’l-Ced‘â¹¹⁹³ (5 hadis)
98. Abdullâh b. Ca‘fer b. Ebî Tâlib¹¹⁹⁴ (62 hadis)
99. Abdullâh b. el-Hâris b. Cez‘¹¹⁹⁵ (22 hadis)
100. Abdullâh b. el-Hâris b. Abdilmuttalib¹¹⁹⁶ (2 hadis)
101. Abdullâh b. el-Hâris el-Bâhilî¹¹⁹⁷ (2 hadis)
102. Abdullâh b. Hubşî el-Has‘amî¹¹⁹⁸ (3 hadis)

¹¹⁸³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 11-12.

¹¹⁸⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 13-21.

¹¹⁸⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 23-32.

¹¹⁸⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 33-36.

¹¹⁸⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 37-40.

¹¹⁸⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 41-112.

¹¹⁸⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 113-121.

¹¹⁹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 123-126.

¹¹⁹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 127-130.

¹¹⁹² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 131-135. İbn Hacer, önce “sohbetinin olmadığı” bilgisini aktarmış, daha sonra ise *tâbiî* olduğunu söyleyip hadisinin de *mürsel* olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ebû Hâtim er-Râzî’nin de onun için *meçhûl* dediğini nakletmiştir (İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 64, 140, VII, 268). Nitekim Ziyâüddîn de müsnedin sonunda; Ebû Hâtim er-Râzî ve el-Buhârî’den aktardığı bilgilerle Abdullâh b. Cübeyr’in hadisinin *mürsel* olduğuna (yani kendisinin *sahâbî* olmadığına), Ebu’l-Fîl tarihiyle Rasûlullâh’tan aktardığı rivayetle ilgili olarak da hocası Ebu’l-Fîl’in de “sohbetinin bilinmediği”ne dikkat çekmiştir.

¹¹⁹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 137-144.

¹¹⁹⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 145-200.

¹¹⁹⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 201-219.

¹¹⁹⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 221-225.

¹¹⁹⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 227-231.

¹¹⁹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 233-238.

103. Abdullâh b. Ebî Habîbe el-Ensârî¹¹⁹⁹ (3 hadis)
104. Abdullâh b. Ebî Hadrâd el-Eslemî¹²⁰⁰ (3 hadis)
105. Abdullâh b. Huzâfe es-Sehmî¹²⁰¹ (3 hadis)
106. Abdullâh b. Ebi'l-Hamsâ¹²⁰² (2 hadis)
107. Abdullâh b. Hanzala¹²⁰³ (4 hadis)
108. Abdullâh b. Havâle el-Ezdî¹²⁰⁴ (17 hadis)
109. Abdullâh b. Hubeyb el-Cühenî¹²⁰⁵ (3 hadis)
110. Abdullâh b. Rubeyyi'a es-Sülemî¹²⁰⁶ (2 hadis)
111. Abdullâh b. Ebî Rabî'a el-Kuraşî¹²⁰⁷ (4 hadis)
112. Abdullâh b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm¹²⁰⁸ (65 hadis)
113. Abdullâh b. Zem'a el-Esedî¹²⁰⁹ (3 hadis)
114. Abdullâh b. Zeyd b. Asım el-Ensârî¹²¹⁰ (19 hadis)
115. Abdullâh b. Zeyd b. Abdirabbih el-Ensârî¹²¹¹ (12 hadis)
116. Abdullâh b. es-Sâib el-Mahzûmî¹²¹² (16 hadis)
117. Abdullâh b. Sebra¹²¹³ (2 hadis)
118. Abdullâh b. Sercis el-Müzenî¹²¹⁴ (11 hadis)
119. Abdullâh b. Sa'd el-Ensârî¹²¹⁵ (6 hadis)
120. Abdullâh b. Sa'id b. el-Âs¹²¹⁶ (1 hadis)

¹¹⁹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 239-243.

¹²⁰⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 245-250.

¹²⁰¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 251-255.

¹²⁰² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 257-261.

¹²⁰³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 263-268.

¹²⁰⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 269-284.

¹²⁰⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 285-289.

¹²⁰⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 295-297.

¹²⁰⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 298-300.

¹²⁰⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 301-355.

¹²⁰⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 356-359.

¹²¹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 360-372.

¹²¹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 373-385.

¹²¹² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 386-398.

¹²¹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 399-400.

¹²¹⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 401-408.

¹²¹⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 409-413.

¹²¹⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 419.

121. Abdullâh b. Süfyân el-Ezdî¹²¹⁷ (1 hadis)
122. Abdullâh b. Ebî Süfyân¹²¹⁸ (1 hadis)
123. Abdullâh b. Selâm¹²¹⁹ (42 hadis)
124. Abdullâh b. eş-Şihhîr¹²²⁰ (29 hadis)
125. Abdullâh b. Âmir b. Rabî'a¹²²¹ (2 hadis)
126. Abdullâh b. Abbâs¹²²² (1538 hadis)
127. Abdullâh b. Ebî Evfâ el-Eslemî¹²²³ (45 hadis)
128. Abdullâh b. Ömer¹²²⁴ (97 hadis).

Müsnedlerdeki rivayet sayılarından hareketle şunlar söylenebilir:

Aşere-i mübeşşerenin müsnedlerinde toplam 1125 hadis yer almaktadır. Bunların üçte birinden fazlası 416 hadisle Hulefâ-yı Râşidîn'in sonuncusu Hz. Ali'ye (r.a.) aittir. Onun hemen ardından 235 hadisle selefi Hz. Ömer (r.a.) gelmektedir. Hz. Ömer'in ardından 144 hadisle Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) gelmektedir. Geriye kalanların rivayetleri hep 100'den aşağıdadır. Aşere-i mübeşşere içerisinde rivayeti en az olan ise 33 hadisle Sa'îd b. Zeyd'dir (r.a.).

el-Muhtâra'daki en çok rivayet 1538 hadisle *muksirûndan* İbn Abbâs'ın (r.a.) müsnedinde, onun ardından 1239 hadisle Enes b. Mâlik'in (r.a.) müsnedinde bulunmaktadır. Yine *muksirûndan* Abdullâh b. Ömer'in (r.a.) müsnedinde ise 97 hadis vardır. Ancak İbn Ömer'in müsnedi, -yukarıda geçtiği üzere- Ziyâüddîn'in ömrünün vefa etmemesi sebebiyle tamamlanamamıştır. Bununla birlikte İbn Hacer, Ziyâüddîn'in İbn Ömer'in müsnedinin sonlarına kadar ulaştığını söylemiştir¹²²⁵. Elimizdeki nüshada ise müsnedi, zâ (ذ) harfinden Hz. Ömer'in âzatlısı Zeyd b. Eslem'in (v. 136/754) ondan rivayetleri ile bitmektedir¹²²⁶.

¹²¹⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 420.

¹²¹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 421-422.

¹²¹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 423-461.

¹²²⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 462-481.

¹²²¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 482-483.

¹²²² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 484-558, X, 11-426, XI, 11-415, XII, 11-359, XIII, 9-96.

¹²²³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XIII, 101-131.

¹²²⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XIII, 132-192.

¹²²⁵ İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 430.

¹²²⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XIII, 186.

Dolayısıyla aslında Ziyâüddîn'in, İbn Ömer'in müsnedinde çok daha fazla hadise yer vermiş olduğu anlaşılmaktadır¹²²⁷. Muksirûnun geriye kalanları Ebû Hureyre, Câbir b. Abdillâh ve Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin müsnedleri ise günümüze ulaşmayan cüzlerde yer aldığı için¹²²⁸, onlardaki hadis sayıları bilinmemektedir. Muksirûnun hanım sahâbîsi Hz. Âişe'nin (r.ha) müsnedi de klasik tertibe göre *el-Muhtâra*'nın son kısmında (*Müsnedü'n-nisâ*) yer alacağından¹²²⁹ telif edilen kısımda yoktur.

Bunlar haricinde dikkat çeken müsnedler ise: 152 rivayetle Übeyy b. Ka'b el-Ensârî, 149 rivayetle Ubâde b. es-Sâmit, 83 rivayetle Abdullâh b. Büsr el-Mâzinî, 74 rivayetle Üsâme b. Zeyd ve 65 rivayetle Abdullâh b. ez-Zübeyr'in müsnedleridir. Geriye kalanların hepsinin rivayet sayıları 50'nin altında olmakla birlikte çoğunun rivayeti de 10'dan azdır.

2.1.3. Nüshaları

el-Muhtâra'nın günümüze ulaşan kısımlarının nüshalarından ilki, mevcut baskısına da esas teşkil eden Dimeşk Dârulkütüb ez-Zâhiriyye'deki nüshasıdır¹²³⁰. Bu nüshanın bazı cüzleri bizzat müellif hattıyla yazarken bazıları ise müellife okunmuş olmakla birlikte talebelerinin hattıyladır¹²³¹. ez-Zâhiriyye nüshası dışında Mekke Harem-i Şerîf Kütüphanesi'nde bazı cüzlere ait 95 varaklık bir kısım da bulunmaktadır¹²³².

¹²²⁷ Nitekim el-Münâvî, Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'da İbn Ömer'den naklen (إن الله لا يجمع هذه الأمة على ضلالة أبداً) hadisini rivayet ettiğini haber vermiştir. Ancak bu hadis elimizdeki mevcut nüshada yer almamaktadır (Bkz. el-Münâvî, II, 271. Ayrıca bkz. VI, 199). Buradan, İbn Hacer'in ifade ettiği "İbn Ömer'in müsnedinin sonlarına kadar ulaştığı" bilgisini de teyid edecek şekilde, mevcut nüshadaki bu son müsnedin de eksik olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

¹²²⁸ Bu sahâbîlerin müsnedleri, *el-Muhtâra*'nın bâ (ب) harfinden sâd (ص) harfine kadar olan 35 cüzlük günümüze ulaşmayan kısmında yer almaktadır (Bkz. başlık: 2.1.2. Hacı ve Günümüze Ulaşan Kısım). Ayrıca bkz. *Ebû Hureyre* (el-Münâvî, I, 333, II, 211), *Câbir b. Abdillâh* (el-Münâvî, I, 147, 172, 323, 329, 373 vdğ.), *Ebû Sa'îd (Sa'd b. Mâlik) el-Hudrî* (el-Münâvî, I, 98, 233, 333, II, 211, IV, 412 vdğ.).

¹²²⁹ Yukarıda Ziyâüddîn'in, kitabının tertibinde Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini örnek aldığından bahsedilmişti. Bu tertibe göre de Hz. Âişe'nin müsnedi kitabın sonunda yer alacağından, telif edilen kısımda yoktur (Bkz. başlık: 2.1.2. Hacı ve Günümüze Ulaşan Kısım).

¹²³⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 52; es-Sevvâs, 101-102, 442-444; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadisü'n-nebevî*, I, 42 (264); el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 315-319; el-Elbânî, 441-443.

¹²³¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 52; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 317-319; el-Elbânî, 441-443.

¹²³² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 52-53; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadisü'n-nebevî*, III, 1436 (577), 1455 (649).

Bunların haricinde; el-Mübârekpûrî (v. 1353/1935), *Tuhfetü'l-ahvezî*'nin uzun mukaddimesinde “Sihâh-ı Sitte Haricindeki Sahîh Hadis Kitaplarının Zikri” başlığı altında Ziyâüddîn'den ve eseri *el-Muhtâra*'dan da bahsettikten sonra “Fâide” diyerek, *el-Muhtâra*'nın el-Hâfız İbn Kesîr hattıyla olan bir nüshasının Hizânetü'l-Kütübi'l-Cermenîyye'de (Berlin/Almanya) bulunduğunu söylemiştir.¹²³³ Yine Almanya'da, Leipzig (Karl Marx) Üniversitesi Kütüphanesinde “el-Muhtâra fi'l-hadîs” ismiyle bir nüshasının varlığından bahsedilmiştir¹²³⁴. Ancak verilen bilgilerden her iki kaydın da esasen aynı nüshaya işaret ettiği anlaşılmıştır.

Diğer taraftan ilgili nüshaya ulaşmak için çaba harcayan ilim adamlarının gayretleri de bir netice vermemiştir. Mezkûr nüshanın varlığı, meçhul bir hal almıştır. Şayet el-Mübârekpûrî'nin verdiği bilgi bizzat müşahedesine dayanıyorsa¹²³⁵, eserin onun vefatından sonra cereyan eden II. Dünya Savaşı (1939-1945) sırasında kaybolma yahut gizlenmiş olma ihtimali akıllara gelmektedir¹²³⁶.

Hasnâ Bekrî, son asırda yaşamış Dimeşkli tarihçi Muhammed Edîb el-Hısnî'nin (v. 1385/1939) *Muntehebâtü't-tevârîh li-Dimeşk* isimli eserine atıfla İstanbul kütüphanelerinden birinde *el-Muhtâra*'nın bir nüshasının bulunduğunu söylemiştir¹²³⁷. Bu bilgiden hareketle, eserdeki ilgili yere baktığımızda “...o, *el-Ahkâm*'ın ve *Fezâilü'l-a'mâli'l-muhtâra*'nın sahibidir, Âsitâne kütüphanelerinin birinde bir nüshası mevcuttur...”¹²³⁸ ifadesiyle karşılaştık¹²³⁹. Mevcut hatanın el-Hısnî'den değil de matbaa kaynaklı olduğu ihtimâliyle

¹²³³ el-Mübârekpûrî, Mukaddime I, 162, 336.

¹²³⁴ el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîsü'n-nebevî*, III, 1397 (278).

¹²³⁵ Ebû Ğudde (rh.), el-Mübârekpûrî'nin -yukarıda *el-Muhtâra* hakkında söylediğine benzer şekilde- İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'iyle ilgili söylediği “Hizânetü'l-Kütübi'l-Cermenîyye'de, hâmişinde de İbn Hacer'e ait faydalı notlar bulunan, ilk cildi eksik kalan iki cildi tam olan elyazma bir nüshası mevcuttur.” ifadesini naklettikten sonra bu bilgiyi şüpheyle karşılayarak “Kesinliğini Allah bilir!” demiştir (el-Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abülhayy el-Hindî, *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1426/2005, 148-149 (dn.)). Ebû Ğudde gibi muhakkık bir âlimin bu ifadesi bizi, el-Mübârekpûrî'nin *el-Muhtâra* hakkında verdiği bilginin kesinliğini de şüpheyle karşılamaya sevk etmektedir.

¹²³⁶ Hasnâ Bekrî, 163; Efendioğlu, “Ziyâeddîn el-Makdisî ve *el-Ehâdîsü'l-muhtâra* Adlı Eseri”, 87.

¹²³⁷ Hasnâ Bekrî, 163.

¹²³⁸ (المختارة) *el-Muhtâra*'dan (وهو صاحب الأحكام فضائل الأعمال المختارة يوجد منه نسخة في أحد مكاتب الأستانة) ifadesiyle, önce atıf harfî vâv (و) olmaksızın.

¹²³⁹ Muhammed Edîb Âlû Takıyyiddîn el-Hısnî, *Muntehebâtü't-tevârîh li-Dimeşk*, Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, Beyrût 1399/1979, III, 960.

yazma eser kataloglarında yaptığımız taramalar neticesinde maalesef herhangi bir neticeye ulaşamadık.

Son olarak, el-İmâm Muhammed b. Su‘ûd İslâm Üniversitesi’nde hazırladığı yüksek lisans çalışmasında *el-Muhtâra*’nın bir kısmını tahkîk eden Ferrâc el-Kahtânî, Hollanda Leiden’deki Devlet Kütüphanesi’nde bazı cüzlerinin yazmalarının varlığından bahsetmiştir¹²⁴⁰.

2.1.4. Neşri

el-Muhtâra, ilk defa 1407-1409/1987-1989 yıllarında yüksek lisans çalışması olarak el-İmâm Muhammed b. Su‘ûd İslâm Üniversitesi’nde Sâlih Ahmed Rızâ’nın danışmanlığında bir grup araştırmacı tarafından tahkîk edilmiştir¹²⁴¹. Fakat bu çalışma eserin mevcut kısmının tamamını kapsamayıp toplamda 2300 hadislik kısmıdır¹²⁴².

Daha sonra Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş tarafından yeniden tahkîk edilen eser, 1420-1421/2000-2001 yıllarında Beyrût’ta (Dâru Hadır) 13 cilt olarak neşredimiştir. Bu yeni baskıda 124 sahâbîden toplam 5401 rivayet yer almaktadır. İlk ciltten yedinci cildin sonuna kadar sırayla 2751 hadis yer alırken, kalan ciltlerin her biri müstakil olarak numaralandırılmıştır¹²⁴³. Numaralandırmada metinler değil senedler esas alınmıştır¹²⁴⁴. Buna göre, elimize ulaşan kısımda; aşere-i mübeşşerenin 1125, muksirûndan Enes b. Mâlik’in 1239, Abdullâh b. Abbâs’ın 1538, Abdullâh b. Ömer’in ise 97 rivayeti bulunmaktadır. Geri kalan 1402 rivayet ise 111 sahâbînin müsnedindedir.

¹²⁴⁰ Hasnâ Bekrî, 163.

¹²⁴¹ Bu araştırmacılar ve tahkîk ettikleri kısımlar şöyledir:

Birinci Bölüm: Abdullâh el-Umerî (2 cilt halinde, 367 hadis, 1407),

İkinci Bölüm: Mehdi el-Hakemî (2 cilt halinde, 539 hadis, 1408),

Üçüncü Bölüm: Muhammed el-Müheydib (3 cilt halinde, 568 hadis, 1407),

Dördüncü Bölüm: Ferrâc el-Kahtânî (1 cilt halinde, 340 hadis, 1409),

Beşinci Bölüm: Abdullâh el-Ğânîm (3 cilt halinde, 486 hadis, 1407). (Mustafâ Ammâr Munlâ, *Mu‘cemu mâ tubi ‘a min kütübi’s-sünne*, Dâru’l-Buhârî, Medîne 1418/1997, 6-7; Hasnâ Bekrî, 166 (1. dn.)).

¹²⁴² Hasnâ Bekrî, 166.

¹²⁴³ 8. ciltte 504, 9. ciltte 551, 10. ciltte 451, 11. ciltte 440, 12. ciltte 397 ve 13. ciltte 307 hadis vardır.

¹²⁴⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 69.

İbn Dehîş, tahkîkinde; rivayetlerin mevcut kaynaklarına giderek karşılaştırma yapmış, hadislerin tahrîcini vermiş, sened ve ricâl değerlendirmeleri yaparak hadislerin sıhhatine dair söz söylemiştir¹²⁴⁵. Ancak baskıdaki matbaa hatalarına ilaveten özellikle yapmış olduğu sıhhat değerlendirmelerindeki eksiklik ve isabetsizlikler sebebiyle tenkid edilmiştir¹²⁴⁶. Kanaatimizce senedlerin sadece asıl kaynağından yukarıya doğru olan kısmının değerlendirilmesi¹²⁴⁷ ve bunun da İbn Hacer'in *Takrîbu't-Tehzîb*'inin esas alınarak yapılmış olması¹²⁴⁸ da bir başka eksikliktir.

Ebû Muhammed Ahmed Şihâte el-Elî es-Sekenderî *Dekâiku't-tenbîh ve't-ta'rîf bimâ fi'l-Ehâdisi'l-muhtâra mine'l-ahtâi ve't-tashîf* ismiyle kaleme aldığı bir cüzde, İbn Dehîş tahkîkinde tespit ettiği hatalara dikkat çekmiştir¹²⁴⁹. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Rîze'nin¹²⁵⁰ (v. 440/1049) Muhammed b. Abdillâh b. Zeyd olarak¹²⁵¹, Ubeydulâh b. Habâbe'nin¹²⁵² (v. 389/999) Abdullâh b. Habâbe¹²⁵³ olarak, Ebû Sa'îd el-Halîl b. Ahmed es-Sicî'nin¹²⁵⁴ (v. 378) nisbesinin eş-Şecerî¹²⁵⁵ olarak ve Ebu'l-Ferec Ahmed b. Osmân b. el-Fazl el-Mahbezî'nin¹²⁵⁶ (v. 464/1071) nisbesinin 3 farklı şekilde el-Mecnezî¹²⁵⁷, el-Mahberî¹²⁵⁸ ve el-Mehzî¹²⁵⁹ olarak verilmesi bunlardan bazısıdır. Bunlara ilaveten neşirde

¹²⁴⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 63-65.

¹²⁴⁶ Hasnâ Bekrî, 166-167.

¹²⁴⁷ Mesela: Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde geçen bir hadiste; Ziyâüddîn'in *el-Müsned*'e ulaştığı sened ihmal edilip, Ahmed b. Hanbel'in rivayeti elde ettiği isnad incelenmiştir (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 63-64).

¹²⁴⁸ Râvilerden hareketle hadislere hüküm verilirken *Takrîbu't-Tehzîb*'deki 12 mertebeli taksimine itimad edilmiştir (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 64).

¹²⁴⁹ Bkz. es-Sekenderî, *Dekâiku't-tenbîh*, 5-7, 9-10, 12-13, 15-16, 21 vd..

¹²⁵⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 27, 44, 231, 233, 325, III, 18, 35, 37, 39, 40, IV, 13, 15, 33, 51, 56, V, 48, 145, 176, 186, 189 vdğ.; *İhtisâsu'l-Kur'ân*, 37; *el-Udde*, 28, 39, 55, 64, 74; *Fezâilü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 52, 55, 62, 74, 107, 110, 113; *Fezâilü Beyti'l-Makdis*, 42, 49, 59, 68, 69, 83, 87; *en-Nehyü an sebbi'l-ashâb*, 40. Krş. ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 595.

¹²⁵¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 88, 94, 96, 133, 186, 208, 338, 384, 455, 466, 467, 487.

¹²⁵² Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 472, II, 156, 162, 171, IV, 426, V, 26, X, 62. Krş. ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 548.

¹²⁵³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 470, II, 83, 228, V, 34.

¹²⁵⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 32, 226, 313, IV, 186, 424, V, 256, 259, 261, VI, 262, VIII, 99, 362, X, 199, 230, XII, 34, 43, 204. Krş. ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 437-438.

¹²⁵⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 85.

¹²⁵⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 411. Krş. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, V, 494.

¹²⁵⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 462.

¹²⁵⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 470, XI, 380

¹²⁵⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 484.

çokça imlâ, noktalama ve harekeleme hatası da vardır¹²⁶⁰. Bu itibarla eser daha hassas, kapsamlı ve yeni bir tahkîk çalışmasını hak etmektedir.

2.2. ESERİN MUHTEVASI

2.2.1. Eserin Mahiyeti ve Özellikleri

Ziyâüddîn, *el-Muhtâra*'nın kısa ve özlü mukaddimesinde kitabın hedeflerinden ve şartlarından şöyle bahseder:

“...İşte bunlar, el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîhleri*'nde yer almayanlardan seçtiğim hadislerdir. Ancak bazen el-Buhârî'nin mu'allak olarak verdiği hadisleri de zikrettim. Bazen de ceyyid senetli illetli hadisler de zikrettik ki bunların illetlerini açıklayalım da bilinsinler...”¹²⁶¹

Buradan anlaşıldığı üzere Ziyâüddîn kitabında, *es-Sahîhân*'da yer alanlar hariç sahîh olarak tespit ettiği hadislerle yer verecek, bunların yanında isnadı sağlam/sahîh olup illetli olan hadisleri de illetlerinin görülmesi ve durumunun bilinmesi için zikredecektir. Dolayısıyla *el-Muhtâra*, el-Buhârî yahut Müslim gibi mutlak olarak/sadece sahîh hadisleri ihtiva eden bir hadis kitabı değildir¹²⁶². Ancak yine mukaddimeden anlaşılabacağı üzere asıl ve

¹²⁶⁰ Örneğin: (كذا)'nın (كذي/كذي) şeklinde yazılması (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VII, 93, 113, 116, 203, VIII, 23, 47, 48, 69, 79, 81, 90, IX, 143, 197, 206); (بجيلة)'nin (بجهيلة) yazılması (III, 143); Ziyâüddîn'in hocalarından İbn Taberzed'in (أَبُو حَفْصِ عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ طَبَرَزْدَ) isminin (أَبُو حَفْصِ عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ طَبَرَزْدَ) ve (أَبُو حَفْصِ عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ طَبَرَزْدَ) şeklinde yazılması (V, 52, XIII, 131); bir diğer hocası Ebû Hâşim el-Cerbâzkânî'nin (أَبُو هَاشِمِ الْحُسَيْنِ بْنُ مُحَمَّدٍ) (الْحَرْبَاذِ فَائِي) şeklinde yazılması (X, 75); bir başka hocası Muhammed b. Nûh'un (مُحَمَّدُ بْنُ) (الْجَنْدِيسَابُورِيِّ) isminin (ابن روح) yerine (ابن روح) nisbesinin de (الْجَنْدِيسَابُورِيِّ) şeklinde yazılması (II, 76, 90, 390); bir diğer hocası Ebû Bekr el-Firyâbî'nin (أَبُو بَكْرٍ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَرِيَّابِيِّ) nisbesinin (الْفَرِيَّابِيِّ) şeklinde yazılması (III, 105, 106); el-Hasen b. Mükrem el-Bezzâz'ın (الْحَسَنُ بْنُ مُكْرَمِ بْنِ حَسَّانِ الْبَزَّازِ) isminin (الْبَزَّازِ) şeklinde yazılması (I, 108); İbn Hibbân el-Büstî'nin (ابْنُ حَبَّانَ الْبُسْتِيِّ) nisbesinin (الْبُسْتِيِّ) şeklinde yazılması (III, 434) bunlardan bazısıdır.

¹²⁶¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 69-70.

¹²⁶² Burada, el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'lerinde de mu'allak, mürsel yahut illetli olup *sahîh* hükmünü taşımayan hadislerin var olduğu hakikati/bilgisi unutulmuş değildir. Kastolunan *Şeyhân*'ın da kastettiği gibi usûl hadisleridir. Ayrıca bu gibi hadislerin bu kitaplarda yer almasının çok farklı gaye ve izahı vardır (Bkz. Osman Aydın, “Buhârî'nin Tercemelerde Yer Verdiği Mu'allak Rivayetlerin Hadîs Usûlü ve Musannifin Yöntemi Açısından Değeri”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - III (İlahiyat - Sanat)*, İstanbul 2016, s. 19-36; Hamza Abdullâh el-Melîbârî, *Abgariyyetü'l-İmâm Müslim fî tertîbi ehâdisi Müsnedihi's-Sahîh*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1418/1997).

öncelikli hedefi *es-Sahîhân* haricindeki (hükmü belirtilmemiş) sahîh hadisleri tespit edip derlemektir¹²⁶³.

Konuyla ilgili, Hasnâ Bekrî de Ziyâüddîn'in kitabına alacağı hadislerde iki farklı kısmı hedeflediğini söylemiştir. Bunlardan ilki: kendi değerlendirmesine göre sahîh olup *es-Sahîhân*'da yer almayan hadislerdir. Ancak el-Buhârî'nin asıl hadislerinden olmayıp *mu'allak* olarak verdiklerinden bazıları bunun istisnasıdır. İkinci kısım ise: zâhiren sahîh olup illetli olan hadislerdir. Bunları da gizli kusurlarını göstermek (ve değerlendirmek) için kitabına almıştır. Hasnâ Bekrî bu değerlendirmesinin hemen ardından, binaenaleyh kitaptaki hadisler için genelleme yaparak "sahîh" demenin isabetli olmayacağını, *el-Muhtâra*'da sahîh li-zâtihi ve sahîh li-ğayrihi olduğu gibi -ki bunlar çoğunluktadır- hasen li-zâtihi ve hasen li-ğayrihi yanında zayıf, mu'allel ve şâz hadislerin de bulunduğunu, bu durumun da mukaddimesinde belirtilen şartlara uygun olduğunu, kitabı inceleyen ve Ziyâüddîn'in kitaptaki yöntemini araştıran âlimlerin kanaatlerinin de böyle olduğunu ifade eder¹²⁶⁴.

Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'daki yöntemi üzerine değerlendirmelerde bulunan eş-Şerîf Hâtim el-Avnî de mukaddimedeki ifadelerden hareketle, *el-Muhtâra*'nın el-Buhârî ve Müslim'in hadisleri gibi sahîh hadisleri ihtiva edeceğini ancak bunların onlardakinden başka hadisler olacağını söyledikten sonra bu itibarla kitabın, *es-Sahîhân* üzerine bir *müstedrek* kitabı olduğunu ifade etmiştir¹²⁶⁵. Ayrıca sahîh hadisler yanında sağlam senetli görünüp illeti

¹²⁶³ Hasnâ Bekrî, 168-169. Yakın zamandaki bazı çalışmalarda *el-Muhtâra*'nın muhtevasıyla ilgili bazı hatalı bilgilere rastlanmaktadır: "*el-Ehâdisü'l-muhtâra, Sahihayn*'da yer almayan, fakat kendisinin sahîh olarak tespit ettiği doksan adet hadisin her birine bir cüz ayırarak kaleme aldığı bir eserdir." (Yılmaz, *El-Melikü'l-Muazzam Ve Döneminde Dimaşk'ta Kurulan Medreseler*, 87). Buradaki hatanın sebebi -büyük ihtimalle- bu bilgiye kaynak olarak verilen *el-Vâfi*'de ve *ed-Dâris*'te geçen ez-Zehebî'ye ait ibarenin yanlış anlaşılmasıdır (Bkz. es-Safedî, IV, 48; en-Nu'aymî, II, 73). Yine Ziyâüddîn'in mukaddimedeki ifadelerini farklı anlayan Araboğa da *el-Muhtâra*'nın gayesine dair şunları kaydetmiştir: "...kitabı yazmaktaki amacının Buhârî ve Müslim'in Sahîhlerine almadıkları sahîh hadisleri en güzel senetlerle bir araya getirmek olduğunu belirten müellif...", "...el-Makdisî de eserini kaleme alırken kitabına sadece sahîh hadisleri ve illetli olarak bilinen hadisleri en sağlam senetlerle almayı amaçlamıştır." (Bkz. Araboğa, 39).

¹²⁶⁴ Hasnâ Bekrî, 168-169.

¹²⁶⁵ eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne ve menâhicü musannifihâ*, y.a. Ebû Muhenned en-Necdî, Onuncu Bant, 3, On Birinci Bant, 4-5. [İnternet ortamında bulunan *Mesâdiru's-sünne*, eş-Şerîf Hâtim el-Avnî'nin bazı derslerine ait bant kayıtlarının -kendinden alınan izinle- Ebû Muhenned en-Necdî tarafından yazıya aktarılmış 12 belgelik (word) halidir. Bkz. <https://www.noor-book.com> (Erişim 5 Ağustos 2019).] DİA "Müstedrek" maddesini kaleme alan İbrahim Hatiboğlu da eş-Şerîf el-Avnî gibi *el-Muhtâra*'yı (*es-Sahîhân* üzerine yapılan) *müstedrek* çalışmalarından biri olarak vermiştir (Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Müstedrek", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXII, 134). Kalaç da "Ziyaüddîn el-Makdisî'nin *el-*

olan hadisleri de illetlerini beyan için vereceğini ifade eden Ziyâüddîn'in, bu söylediklerini eserinde bilfiil yerine getirdiğini belirtmiştir¹²⁶⁶.

Hemen ifade etmek gerekir ki her ne kadar bazıları, mukaddimede geçen “el-Buhârî ve Müslim’de bulunmayanlar” ifadesinden hareketle *el-Muhtâra* için tür olarak “müstahrec” yahut “müstedrek” tabirini kullanmış iseler de aslında hem mukaddimeden rahatça anlaşılacağı hem de kitabın muhtevâsından ve yönteminden açıkça görülebileceği üzere *el-Muhtâra* ıstılâhî anlamda bir *müstahrec* yahut *müstedrek* çalışması değildir¹²⁶⁷. Nitekim Ziyâüddîn; *el-Ahkâm*¹²⁶⁸, *el-Emrâz ve ’l-keffârât*¹²⁶⁹, *Fezâilü ’l-a ’mâl*¹²⁷⁰ ve *Sıfatü ’l-cenne*¹²⁷¹ gibi diğer bazı kitaplarında “el-Buhârî’nin/Müslim’in şartına göre” ifadelerini çokça kullanmışken *el-Muhtâra*’da bu ifadeye sadece bir yerde rastlamaktayız¹²⁷². Şayet *el-Muhtâra*, *es-Sahihân* üzerine telif edilmiş bir müstedrek çalışması olsaydı, Ziyâüddîn’in kendi değerlendirmesine göre sahîh olan hadislerden sonra bu ve benzeri ifadeleri görmemiz gerekirdi. Hâlbuki hadis tarihinde sınırlı sayıda örneği bulunan müstedrek türünün iki meşhur eseri olan el-Hâkim en-Neysâbü’rî’nin *el-Müstedrek*’i ile ed-Dârakutnî’nin *el-İlzâmât*’ında çok sık ve açık şekilde istidrâk ifadelerine rastlanırken¹²⁷³ *el-Muhtâra*’da böyle bir durum söz konusu değildir.

el-Muhtâra ıstılâhî anlamıyla bir *müstahrec* kitabı da değildir. Çünkü bilindiği üzere *müstahrecler*de, esas alınan kitap yahut kitaplardaki rivayetlere, musannifin hocası yahut

Ehâdisu ’l-Muhtâre adlı eseri, *Sahîhayn*’da yer almayan sahih hadisleri derleme amacıyla kaleme alınan eşsiz bir çalışmadır. Bu yönüyle müstedrek türü bir çalışma niteliğindedir.” değerlendirmesinde bulunmuştur (Kalaç, *Kudâme Ailesi ve Hadis*, 395. Ayrıca bkz. Kalaç - Gezer, 274, 276).

¹²⁶⁶ el-Avnî, *Mesâdiru ’s-sünne*, Onuncu Bant, 3-4.

¹²⁶⁷ Bkz. Hasnâ Bekrî, 168 (2. dn.).

¹²⁶⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve ’l-ahkâm*, I, 33, 188 (3. dn.) (İsnade علی شرط م), II, 194 (İsnade علی رسم). (İsnade علی رسم مسلم), 376 (علی شرطه [ب]), 294 (البخاري).

¹²⁶⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Emrâz ve ’l-keffârât*, 29, 126 (هذا علی شرط مسلم), 52 (رجاله علی شرط مسلم), 60 (هذا علی (رجاله علی شرط الصحيحين), 62 (شرط الصحيحين).

¹²⁷⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Fezâilü ’l-a ’mâl*, 569 (هذا إسناده علی شرط صحيح مسلم).

¹²⁷¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sıfatü ’l-cenne*, 61 (هذا الحديث علی شرط البخاري), 82 (هذا علی شرط الصحيحين), 99, 135, 171, 176 (هذا عندي علی شرط مسلم).

¹²⁷² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü ’l-muhtâra*, IX, 108 (قلت: وهذا الحديث علی شرط مسلم والله أعلم).

¹²⁷³ Bkz. el-Hâkim en-Neysâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût 1422/2002; ed-Dârakutnî, Ebu’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *el-İlzâmât ve ’t-Tetebbu’*, thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût 1405/1985.

daha üst tabakadaki bir râvî ile birleşen başka senedlerle ulaşma gayesi asıldır¹²⁷⁴. Hâlbuki Ziyâüddîn, kitabının mukaddimesinde *es-Sahîhân* hadislerinin haricindeki hadisleri hedeflediğini söylemektedir. Dolayısıyla *el-Muhtâra* için bir *müstahrec* çalışması demek isabetli değildir. Yukarıda, kitabın asıl ismini tespit ederken zikri geçen “el-Müstahrec/ ale’s-Sahîhayn” gibi isimlerin de müellifin kendi isimlendirmesi olmayıp talebeleri yahut sonraki âlimlerin yakıştırmaları olduğundan bahsedilmişti¹²⁷⁵. Yine ıstılâhî manası dışındaki “farklı hadis kitaplarından derlenen hadislerden oluşturulan eser” anlamıyla *müstahrec* isimlendirmesinin makul karşılanabileceğine değinilmişti¹²⁷⁶.

Bütün bunlardan hareketle, *el-Muhtâra*’nın anlaşıldığı şekliyle *müstahrec* veya *müstedrek* türüne örnek olamayacağı veya bu kullanımların kitabın türünü ifadede yeterli görünmediği söylenebilir. Hatta *el-Muhtâra*’nın birçok özelliğiyle *müstedrek* türünü aştığı ve daha hususî bir telif tarzına örneklik ve öncülük ettiği iddia edilebilir.

2.2.2. Tertibi ve Yöntemi

Ziyâüddîn, *el-Muhtâra*’yı alışlagelenden farklı bir tarzda telif etmiştir. Eser, müsned tarzında olmakla birlikte, *mu‘cem*lerde görüldüğü üzere alfabetik tertiptedir¹²⁷⁷. et-Taberânî’nin *el-Mu‘cemu’l-kebîr*’inde olduğu gibi sahâbî isimleri alfabetik tertipte olan müsnedlerdendir. Aynı şekilde her bir sahâbînin müsnedinin râvîleri de alfabetiktir. Bu farklı tertibi, hem eserin telifi hem de eserden istifade noktasında kolaylık olarak görülmüştür¹²⁷⁸. Yine tercemelerdeki¹²⁷⁹/müsnedlerdeki bu tertib -klasik kitaplardaki (mu‘cem, ricâl, tabakât)

¹²⁷⁴ Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 22-23; es-Suyûtî, *el-Bahru’llezî zehar*, II, 780-781.

¹²⁷⁵ Bkz. başlık: 2.1.1. Eserin İsmi.

¹²⁷⁶ Bkz. başlık: 2.1. GENEL OLARAK ESER.

¹²⁷⁷ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 57, III, 320-321; el-Kettânî, *er-Risâletü’l-müstatrafe*, 24.

¹²⁷⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 25; el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem‘ûnî el-Hasenî, *Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü’l-Matbû‘âtî’l-İslâmiyye, Halep 1416/1995, I, 346, II, 724.

Eserin *müsned* (ale’r-ricâl) tarzında telifi gerçekten de daha kolaydır. Zira ale’l-ebvâb tarzda tasnif edeceği bir eserde çokça istifade ettiği *müsned*lerden alacağı/aldığı hadisleri tekrardan konularına göre başlıklar altında verecek olması onun işini zorlaştıracaktır (el-Avnî, *Mesâdiru’s-sünne*, Onuncu Bant, 6).

¹²⁷⁹ Eser tamamlanamadığı için olsa gerek tercemelerin tarzında biçim birliği yoktur. Ziyâüddîn bazen müsnedini vereceği sahâbînin ismini uzunca nesebiyle verirken (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 71, 165, III, 13, 49, 91 vdğ.) bazen sadece babasına nisbetle ismini (ve künyesini) vermekle yetinmiştir (I, 431, II, 11 vdğ.). Müsned sahibinden rivayette bulunan râvî, sahâbî ise bunu belirtmeye çalışmıştır (I, 418, II, 27, 172, 384, III, 139, 343 vdğ.). Yine bazı tercemelerde râvîyle ilgili hususî bilgiler vermiştir (I, 134, 418,

usûle riayetle- müsnedlerin sonundaki (varsa) el-Künâ (Künyeler) kısmında da devam etmiştir¹²⁸⁰.

el-Muhtâra esasen alfabetik olmakla birlikte, muhtemelen Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i örnek alınarak, istisnâ olarak aşere-i mübeşşerenin müsnedleri ile başlamaktadır¹²⁸¹. Önce fazilet sırasına göre dört halifenin müsnedleri, ardından da geri kalan cennetle müjdeli altı sahâbînin müsnedleri yer alır. İlk müsned olan Hz. Ebû Bekr'in müsnedinde yine bir istisnâ ile fazilet esasına göre ve önce sahâbîlerin, sonra tabîîlerin ondan rivayetleri yer almaktadır¹²⁸². Böylece kitap, Hz. Ömer'in (r.a.) Hz. Ebû Bekr'den (r.a.) nakilleri ile başlamaktadır¹²⁸³.

Her bir sahâbînin müsnedinin râvîlerinin de alfabetik oluşu sebebiyle *el-Muhtâra*, *etrâf* kitaplarına benzetilebilir. Ancak hadisin senedi ve metnini tam olarak vermesiyle onlardan ayrışmaktadır. Yine aşere-i mübeşşereyi en başta vermesi haricinde, alfabetik oluşuyla *mu'cemlere* benzemektedir. Ayrıca *Sahîh* hadis kitapları içerisinde zikredilen *el-Muhtâra*¹²⁸⁴, diğer bütün *Sahîh* kitapları ale'l-ebvâb tertipte iken ale'r-ricâl tertibiyle onlardan da farklıdır¹²⁸⁵.

el-Buhârî ve Müslim'den sonra gelen ve sahîh hadislere dair telifte bulunan herkeste, onların tashîhte bulunmadığı sahîh hadislere ilave olarak bir tamamlama/ekleme gayreti görülür. İbn Huzeyme'de, İbn Hibbân'da ve el-Hâkim en-Neysâbü'rî'de görülen bu gayrete Ziyâüddîn'de de rastlamaktayız¹²⁸⁶. O da öncekilerin, hakkında hüküm vermediği fakat sıhhat şartını taşıdığını tespit ettiği hadisleri derleyerek ehl-i ilmin dikkatlerine sunmak

IV, 83, 93). Ayrıca müsned sahibi (sahâbî)nin veya râvîlerinin ismindeki ihtilafa (IV, 77, VIII, 133, XII, 249), -yine düzenli olmayarak- râvînin cerh-ta'dîl durumuna (V, 110, VII, 212, 217, 234, 295) ve mezkûr sahâbîden semâ'inin olup olmadığına (VII, 225) temas etmiştir.

¹²⁸⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, (I, 340) 423-429), II, 408, VIII, 359, IX, 109, X, 396.

¹²⁸¹ İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 430; el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 17 (12. dn.).

¹²⁸² Hz. Ebû Bekr'in müsnedini fazilet esasına göre tertib eden Ziyâüddîn, sâhâbî râvîlerden sonra tâbiûn râvîlerine de *muhadramlar* (Kays b. Ebî Hâzim) ile başlamıştır (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 143).

¹²⁸³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 73.

¹²⁸⁴ Bkz. el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 24.

¹²⁸⁵ el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 2-3.

¹²⁸⁶ el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Beşinci Bant, 12.

istemiştir. Bunun için de *es-Sahîhân* haricindeki birçok meşhur kitaptan ve hadis cüzünden istifade etmiştir¹²⁸⁷.

Sahîh hadislere ilavede bulunmak istediği için el-Buhârî ve Müslim’de yer alan hadislere kitabında yer vermeyen Ziyâüddîn; İbn Huzeyme, İbn Hibbân ve el-Hâkim’in *Sahîhleri*¹²⁸⁸ gibi eserlerden de pek az yararlanmışır¹²⁸⁹. Kitabını daha ziyade, eserlerinde hadis alma şartlarından bahsetmeyen yahut rivayetlerinin senedleri hakkında değerlendirmede bulunmayan *müsned*, *mu’cem* ve *hadis cüzü* gibi eserlerden seçerek oluşturmuştur¹²⁹⁰.

Ziyâüddîn’in *el-Muhtâra*’da takip ettiği usûle/yönteme gelinecek olursa; öncelikle, şartına göre sahîh olan rivayet yahut rivayetleri (varsa *mütâbi* ‘ ve *şâhid*leriyle) vermektedir. Bunun ardından hadisin tahrîcini yaparak tariklerine değinmektedir¹²⁹¹. Bu arada gerekli gördüğünde, senedde geçen kimliği kapalı râvîler hakkında tanıtıcı kısa bilgiler vermektedir. Ardından hadis ile ilgili tespit edilmiş illet veya ihtilaflı haller varsa önceki âlimlerden - çoğunlukla ed-Dârakutnî ve İbn Ebî Hâtim’den- nakille bunlara temas etmektedir. Böylece - çoğu kez- hadisin sıhhat şartını taşımadığına işaret etmiş olmaktadır. Ancak aktardığı bu bilgi(ler)nin eksik ya da hatalı olduğunu tespit etmişse bu defa “Ben (de) derim ki” (قُلْتُ) deyip kendi değerlendirmesini vererek hadis hakkındaki kanaatini izhar etmektedir. Diğer taraftan Ziyâüddîn, hadis metinlerinin anlaşılmasına yönelik *garîbü’l-hadîs* yahut *fıkhu’l-hadîs* gibi mevzulara ise neredeyse hiç değinmemektedir¹²⁹².

¹²⁸⁷ Bkz. başlık: 2.2.3. *el-Muhtâra*’nın Kaynakları.

¹²⁸⁸ el-Hâkim en-Neysâbü’rî’nin meşhur eseri *el-Müstedrek*, gayesi ve sahîh hadisleri ihtivâ eden eserlerden sayılması sebebiyle *Sahîh(u’l-Hâkim)* diye de isimlendirilmiştir (Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, I, 460; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 182; el-Kettânî, *er-Risâletü’l-müstatrafê*, 21-22).

¹²⁸⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 20, 23.

¹²⁹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 23-24.

¹²⁹¹ el-Avnî, bu özelliğinden dolayı *el-Muhtâra*’nın *tahrîc* kitaplarından da sayılabileceğini ifade etmiştir (Bkz. el-Avnî, *Mesâdiru’s-sünne*, Onuncu Bant, 7).

¹²⁹² Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece birkaç yerde, hadis metninde geçen *garîb* kelimeleri açıklamıştır. Bunlardan ilki Hz. Ali’ye ait (mevkûf) bir sözde yer alan (الشَّخْشُ) kelimesi, ikincisi merfû’ bir hadisteki (الرَّدْهَةُ) kelimesi, üçüncüsü ise yine mevkûf bir hadisteki (لَيَوَانُ) kelimesi (fiili)dir. İlkini (قِيلَ: الشَّخْشُ الْمَاضِي فِي الشَّيْءِ), ikincisini (قِيلَ: الرَّدْهَةُ النِّقْرَةُ فِي الْجَبَلِ), üçüncüsünü de (قِيلَ: الْمَوَائِمَةُ الْمُوَافِقَةُ) diyerek izah etmiştir (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, II, 95, III, 143, V, 72). Son rivayette, izahın hemen ardından da mezkûr hadisi *şerh* kabilinden (وَمَعْنَاهُ: إِنَّ هَذَا النَّوْمَ يُشَبِّهُ نَوْمَ الْبَيْتِ لَا نَوْمَ السَّفَرِ، عَابُوهُ بِكَثْرَةِ النَّوْمِ) ifadelerine yer vermiştir. Bu açıklamanın hemen öncesinde de hadisin başka bir tarikindeki ilave lafzı/bilgiyi (عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى: أَنَّ الْعَرَبَ كَانَتْ ...

Ziyâüddîn'in yöntemiyle ilgili olarak şu husus oldukça mühimdir: Kitabındaki gayelerinden biri olan illetli hadislerin illetlerini beyan meselesi tam olarak anlaşılamadığından ulemânın övgüyle bahsederek *Sahîh* kitaplar arasında saydığı *el-Muhtâra*, kimilerince içerisinde birçok zayıf/illetli hadis barındırmakla problemli ve kusurlu görülmüştür¹²⁹³. Kitaptaki rivayetlerin bir kısmı bu eksik yahut yanlış anlama sebebiyle tenkid edilmiştir. Elbette Ziyâüddîn'in de hata ettiği veya yanlış olduğu yerler olabilir; ancak kitabına aldığı hadislerin hangilerini tashîh için hangilerini de ta'lîl için serdettiğinin iyi bilinmesi ve ayırt edilmesi oldukça önemlidir¹²⁹⁴.

Anlatılanların daha iyi anlaşılabilmesi için misal vermek yerinde olacaktır:

Ziyâüddîn, kitabın ilk müsnedi olan Hz. Ebû Bekr'in müsnedinde (Hz. Ömer'in ondan rivayetiyle); önce Ebû Ya'lâ'nın, sonrasında Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'lerine varan senedleriyle metni aynı olan iki rivayet vermiştir. Ardından hadisin tahrîcini yaparak, aynı hadisi en-Nesâî'nin de Ahmed b. Hanbel'e varan senediyle rivayet ettiğine işaret etmiştir¹²⁹⁵. Bu bilgiden sonra ise hadisle ilgili ed-Dârakutnî tarafından yapılmış olan değerlendirmelere yer vermiştir. Böylece zikrettiği hadislerle ilgili problem teşkil eden bir hususun olup olmadığına değinmiştir. ed-Dârakutnî'nin değerlendirmelerinde, serdettiği rivayetle ilgili problem gözükmemesine rağmen senedle ilgili tereddüde düştüğü hususa “قُلْتُ” (Ben de derim ki) diyerek temas etmiştir¹²⁹⁶.

Mezkûr hadislerle ilgili muhakkık İbn Dehîş de şu değerlendirmeyi yapmıştır: Her iki hadisin râvîleri¹²⁹⁷ sika râvîler olmasına rağmen, isnadlarında kopukluk vardır. Zira senedde yer alan ve Humeyd b. Abdîrrahmân tâbiîdir, sikadır; ancak Hz. Ömer'e yetişmemiştir. el-Vakîdî (v. 207 823); Humeyd'in Hz. Ömer'i görmediğini ve de ondan bir şey dinlemediğini,

(تَحَدَّثَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا فِي الْأَسْفَارِ) vere hadisin anlaşılmasına katkı sağlamıştır (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 72).

¹²⁹³ Bkz. başlık: 2.2.7. *el-Muhtâra*'ya Yöneltilen Eleştiriler.

¹²⁹⁴ Bkz. Hasnâ Bekrî, 201-202.

¹²⁹⁵ Ziyâüddîn'in “ravâhu'n-Nesâî an...” diyerek işaret ettiği bu rivayet en-Nesâî'nin *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*'sinde yer almaktadır.

¹²⁹⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 73-75.

¹²⁹⁷ Tahkîkte, değerlendirmeye alınan râvîlerin, hadisin yer aldığı kitabın sahibinden yukarıya doğru kalan kısımdaki râvîler olduğu hatırlanmalıdır (Bkz. dn. 1247).

zaten yaşının ve vefatının (v. h. 95) bunu gösterdiğini, belki dayısı Hz. Osman'dan (hadis) dinlemiş olabileceğini söylemiştir. Nitekim el-Buhârî de *et-Târihu'l-kebîr*'de Humeyd'in Osman'dan (hadis) dinlediğini kesin bir dille ifade etmiştir¹²⁹⁸. Ziyâüddîn'in, bu iki hadisi kitabına almasının sebebi ise "Humeyd'in, Hz. Ömer'den semâ'ının olmadığına dair" bir delile vâkıf olmayışıdır. Sanki Ziyâüddîn, el-Vâkıdî'nin bu ifadesini görememiş veya görmüş fakat itibar etmemiştir¹²⁹⁹. Esasen Ziyâüddîn'in hadislerle ilgili tereddüdü bu noktadadır. ed-Dârakutnî'den hadislerle ilgili yaptığı naklin¹³⁰⁰ sebebi de budur. Fakat kendi değerlendirmesinde de ifade ettiği üzere "ed-Dârakutnî bu hususta bir şey söylememiştir.". Ziyâüddîn de bu sebeple olsa gerek, senedin ittisali hususunda tereddüdünü "Humeyd b. Abdurrahmân Hz. Ömer'den hadis dinlemiş midir, bil(e)miyorum." cümlesiyle ifade etmiştir¹³⁰¹.

Bir başka misal: Yine Hz. Ebû Bekr'in müsnedinde (bu defa Hz. Osman'ın ondan rivayetiyle); Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'ine varan senediyle naklettiği hadisin ardından Ahmed b. Hanbel'in de bu hadisi -muhtasar olarak- iki farklı tarikten rivayet ettiğini söylemiştir. Gerekli gördüğü için, hadisin senedinde "Ebu'l-Huveyrîs" şeklinde sadece künyesiyle zikredilen râvînin isminin Abdurrahmân b. Mu'âviye olduğunu da hatırlattıktan sonra ed-Dârakutnî'den nakille hadislerle ilgili problemlere ve ihtilaflara ver vermiştir. ed-Dârakutnî burada, (hadisi Hz. Osman'dan nakleden) Muhammed b. Cübeyr'in Hz. Osman'dan semâ'ının sabit olmadığını, dolayısıyla da hadisinin *mürsel* olduğunu söylemiş, ardından da hadisin *muttasıl* senedinden, bu seneddeki *teferrüden* ve oradaki bir râvînin *zabt* kusurundan bahsetmiştir. Sonrasında da kendi isnadıyla hadisin başka bir tarikini (mütâbî') zikretmiştir¹³⁰². Ziyâüddîn ise ed-Dârakutnî'nin bu değerlendirmelerine "İbn Vehb'in, Hayve > Ukayl > İbn Şihâb > Muhammed b. Cübeyr > Hz. Ömer tarihiyle naklettiği rivayetteki, Muhammed b. Cübeyr'in Hz. Ömer'i minberdeyken "Neseblerinizi öğrenin,

¹²⁹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 73 (dn.).

¹²⁹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 74 (dn.).

¹³⁰⁰ İlgili nakli aslıyla karşılaştırmak için bkz. ed-Dârakutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *el-İlelî'l-vârîde fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh es-Selefi, Dâru Taybe, Riyâd 1985/1405, I, 166-167.

¹³⁰¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 75.

¹³⁰² İbn Dehîş, *Lisânü'l-Mizân*'dan yaptığı nakille ed-Dârakutnî'nin verdiği bu ikinci isnâdın problemli olduğuna dikkat çekmiştir.

akrabalarınızı gözetin.” buyururken dinlediği bilgisiyle istidrakte bulunarak “(Hz.) Ömer’den semâ’ı sahîh (sabit) oluyorsa, (Hz.) Osman’dan semâ’ının olması (hiç) uzak değildir.” demiştir¹³⁰³.

Ziyâüddîn’in *el-Muhtâra*’daki yöntemiyle ilgili el-Avnî de benzer değerlendirmelerle: “Serdettiği hadisin sıhhatine dair sarâhaten tashîhte bulunduğu gibi, et-Tirmizî, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân gibi âlimlerin tashîhini naklederek hükmettikleri de olmuştur. Hadiste bir illet veya ihtilaf olduğunda -ki bu illet veya ihtilaf hadise zarar verebilir yahut vermeyebilir¹³⁰⁴- buna temas etmiş ve açıklamıştır. Bunu yaparken de çoğunlukla önceki âlimlerden nakilde bulunmuştur. Bazen ise nakilde bulunmasına rağmen farklı görüş beyan etmiştir ki bu durum onun bu ilimdeki yüksek mertebesini göstermektedir.”¹³⁰⁵ dedikten sonra Ziyâüddîn’in “illetli de olsa, senedleri sağlam (ciyâd) hadisleri kitabına alacağı” şartına dikkat çekerek şunları kaydetmiştir: “Bu ifadenin anlamı: illetine vâkıf olsun veya olmasın, zâhiri sıhhatli olan bütün hadisleri kuşatacaktır. Bu amaca göre *es-Sahîhân* haricindeki, senedleri sağlam olan bildiği bütün hadisleri kitabına alacaktır. Böylece, kitabına aldığı hadislere (sahîh) hükmünü vermede esas aldığı iki husus vardır. İlki: senedin zâhirini araştırmak, ikincisi ise: kendisinden önce, münekkîd imamlardan o hadis hakkında hüküm verenlerin hükmüne bakmak. Şayet önceden hadis hakkında “sahîh” diye hükmedilmiş, hadisi illetli gören olmamış ve sıhhat hükmüne muhalefet eden de olmamışsa bu, Ziyâüddîn’in *el-Muhtâra*’ya aldığı en üst mertebeli hadislerindendir. İkinci mertebede/kısımda ise *el-Muhtâra*’ya alıp, bazı âlimlerin hadisin illet(ler)ine dair söylediklerini naklettiği ve neticede kendisinin de hadisin illetli olduğunu teyid ettiği ve sahîh kabul etmediği hadisler yer alır. Bu durum da Ziyâüddîn’in gayretinin öncelikle bu gibi hadisleri cem‘ etmeye, ardından senedlerini inceleyerek senedlerine göre hadislere hüküm vermeye, sonrasında da önceki âlimlerin hadis hakkındaki hükümlerini bilmeye yoğunlaştığına işaret etmektedir. İşte burada da Ziyâüddîn’in emsalleri, zamanındakiler ve ondan sonrakilerin tashîhleri ile el-Buhârî, Müslim, et-Tirmizî, İbn Huzeyme, İbn Hibbân gibi hadisin -isnâdının sıhhati ve yaralayıcı

¹³⁰³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 79-81. Ziyâüddîn’in, illet(ler)ini beyan için serdettiği diğer bazı rivayetler için bkz. II, 194-196, III, 242, VI, 307-308, VII, 124-125, IX, 523, X, 255-256.

¹³⁰⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 67-68, III, 103-104, V, 120, X, 61-63, 171-172.

¹³⁰⁵ el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 4.

illetten salim oluşu sebebiyle- hem senedi hem de metninin sıhhatine hükmedenlerin arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. Ziyâüddîn'in yönteminde ise senedin zâhirine dair hükümle yetinilmektedir. Bu da kendisini, yaralayıcı illetleri de olsa senedleri sağlam (ciyâd) hadisleri kitabına almaya sevk etmiştir. Zira sanki o şöyle demektedir: 'Benim şartım senedleri sağlam hadisleri vermek oldukça, benim bütün bunları söylemem gerekir. İster kendisinde yaralayıcı bir illete vâkıf olayım, ister olmayayım. Çünkü kitapta vermiş olduğum hadislerdeki yaralayıcı bir illete vâkıf olmayışım, (hakikatte de) hadiste yaralayıcı bir illetin olmadığını göstermez.' Böylelikle Ziyâüddîn, kendisinin de sonraki âlimlerin de sahîh isnadlardaki gizli illetlerin varlığının (tespit edilip) giderilebileceğine muktedir olduklarını iddia etmemektedir. Bundan dolayı zâhiri sıhhatli aynı şekilde bâtını da sıhhatli veya zâhiri sıhhatli (fakat belki) bâtını problemlili (bildiği) bütün hadisleri vermeyi kendine şart koşturmuştur. Bu sebeple, bunlar içerisinde hadisin sıhhatine zarar verecek, yaralayıcı bir illet olması mümkündür. İşte bu (mesele) Ziyâüddîn ile ondan önceki âlimlerin tashîh(ler)ini birbirinden ayıran husustur."¹³⁰⁶

el-Avnî'nin bu değerlendirmeleri, Ziyâüddîn'in kitaptaki metoduna dair önemli bilgiler sunmaktadır. Ziyâüddîn'in öncelikli gayesinin, bildiği bütün sağlam senedli hadisleri arz etmek olduğu değerlendirmesi *el-Muhtâra*'ya sağlıklı bir bakış açısı getirerek kitap hakkında, tenakuz arz edecek şekilde verilen bilgi veya değerlendirmeleri vuzûha kavuşturmaktadır. Eserindeki yöntemini tam olarak kavrayabilen için Ziyâüddîn'in belirlediği gayeye doğru kendi metoduyla ulaşmakta ne kadar hassas davrandığı açıktır.

Ziyâüddîn'in rivayetleri serdederken takip ettiği yönteme dair de şunları söyleyebiliriz: Genellikle -sahîh addettiği- hadisi birden fazla kaynak eserden vermektedir. Böylece bazen aynı hadisi dört beş farklı isnadıyla zikretmektedir. Örneğin: Hz. Ömer'in müsnedinde, Ebû Ümâme el-Ensârî'nin ondan naklettiği bir hadisi dört farklı senediyle vermiştir. Sırasıyla İbn Ebî Âsım, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ ve el-Heysem b. Küleyb'e ulaşan isnadlarıyla serdettiği hadisin metni dördünde de aynıdır¹³⁰⁷. Ayrıca hadisteki ziyâde lafız¹³⁰⁸, illeti

¹³⁰⁶ el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 4-5.

¹³⁰⁷ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 167-170.

¹³⁰⁸ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 85-86.

beyan¹³⁰⁹ veya mütâba‘at¹³¹⁰ gibi sebeplerle metin tekrarıyla farklılıklara dikkat çekmektedir. Bazen de bir metni farklı isnadları birleştirmek suretiyle serdetmektedir¹³¹¹.

Ziyâüddîn’in vefatına dek, kitabına bazı ekleme ve çıkarmalar yaptığı da bilinmektedir¹³¹². İlavelerini genellikle, not kâğıtları halinde bazen de hâmişe yazarak, çıkarmaları ise ilgili yerlerin üzerine çizerek gerçekleştirmiştir¹³¹³. İlavelerin bazılarında tarih kaydı da yer almaktadır. H. 636’da¹³¹⁴, 641’de¹³¹⁵ not kâğıdıyla; h. 642’de¹³¹⁶ hâmişe düşülen tahrîc kaydıyla yaptığı ilaveler yanında tarihi belirtilmeden not kâğıdıyla¹³¹⁷ veya hâmişe¹³¹⁸ yazılarak eklenenler de mevcuttur. Ayrıca belirtmek gerekir ki Ziyâüddîn, hadis kitaplarına son derecede muttali olduğu gibi eser içerisinde yaptığı atıflarla¹³¹⁹ kendi kitabına da tamamen vâkıftır.

2.2.3. *el-Muhtâra*’nın Kaynakları

el-Muhtâra zengin bir kaynakçaya sahiptir. Zira Ziyâüddîn onu, yıllar süren ilmî gayretleri neticesinde rivayet hakkını elde ettiği yüzlerce eserden seçtiği hadislerden meydana getirmiştir. *Müsned*, *mu‘cem*, *câmi‘*, *sünen*, *fevâid*, *müntekâ*, *cüz* gibi farklı tarz ve konularda tasnîf edilmiş birçok rivayet/hadis kaynağı ve bunlara ilaveten *târîh*, *ilel*, *cerh-ta‘dîl*, *ricâl* kaynakları *el-Muhtâra*’nın kaynakları arasındadır.

Ziyâüddîn genelde hadisi aldığı kaynağa işaret etmemekle birlikte bazen ilgili kaynağı da zikretmiş, çoğu kere de gerek gördüğü için hadisin tahrîcini yaparak tarikleri ve lafız

¹³⁰⁹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 352-353, II, 93-95, 293-294, III, 77-78, 339, IV, 97-99, VII, 100-101.

¹³¹⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 287-288, IX, 370-372.

¹³¹¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 80.

¹³¹² Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 54, 57-59.

¹³¹³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VI, 159 (1. dn.), 302 (dn.), 308 (dn.), VII, 34 (dn.).

¹³¹⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 186 (1. dn.), 200 (dn.), 224 (dn.).

¹³¹⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 185 (1. dn.).

¹³¹⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 23 (1. dn.).

¹³¹⁷ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 85 (dn.), 239 (3. dn.), 332 (dn.), 514 (dn.).

¹³¹⁸ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 183 (dn.), 208 (1. dn.), 246 (1. dn.), II, 198 (dn.), 377 (dn.).

¹³¹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 199, 201, 296, 340, 402, 427, 458, 493, 517, 530, III, 38, 259, IV, 138, 284, V, 66, 155, 224, 245, 245 (dn.), 295-296, 305, VI, 79, 96, 235, 237, 298, VII, 23, 110, 111, 114, 133, VIII, 96, IX, 97, X, 142, XI, 86, 94, 118, 210, 293, 333, XII, 77, 222, XIII, 16, 52, 129.

farklılıkları hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca hadislerin illetleri ve râvîleri hakkındaki değerlendirmelere de yine kaynaklardan istifade ile temas etmiştir. Şimdi bu kaynaklara bakalım.

2.2.3.1. İsmi Açıkça Zikredilen Kaynaklar

Çoğunlukla hadisin kaynağına işaret etmeyen Ziyâüddîn, tahrîc gayesiyle hadisin farklı tariklerini gösterirken, bazen hadisin yer aldığı eserlerin ismini de vermektedir. Yine hadis ile ilgili râvî değerlendirmeleri, illetler yahut farklı gayeler için yaptığı alıntılarının bazısında alıntının kaynağına işaret etmektedir. Ziyâüddîn'in ismini açıkça zikrettiği eserler şunlardır:

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (v. 204/819) *el-Müsned*'i¹³²⁰, İshâk b. Râhûye'nin (v. 238/853) *el-Müsned*'i¹³²¹, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *el-Müsned*'i¹³²² ve *el-Eşribe*'si¹³²³, el-Adenî'nin (v. 243/858) *el-Müsned*'i¹³²⁴, Ahmed b. Menî'ın (v. 244/858-59) *el-Müsned*'i¹³²⁵, Abd b. Humeyd'in (v. 249/863-64) *el-Müsned*'i¹³²⁶, el-Buhârî'nin (v. 256/870) *es-Sahîh*¹³²⁷ ve *et-Târîh(u'l-kebîr)*'i¹³²⁸, Müslim'in (v. 261/875) *es-Sahîh*'i¹³²⁹, İbn Mâce'nin (v. 273/887) *es-Sünen*'i¹³³⁰, Ebû Dâvûd'un (v. 275/889) *es-Sünen*¹³³¹ ve *el-Merâsîl*'i¹³³², et-Tirmizî'nin (v. 279/892) *eş-Şemâil*'i¹³³³, İbn Ebî Âsım en-Nebîl'in (v. 287/900) *el-Et'ime*'si¹³³⁴, en-Nesâî'nin (v. 303/915) *es-Sünen*'i¹³³⁵ ve *Amelü yevm ve*

¹³²⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 137, 231, 301, 313, 380, 452, 452, 456, 460, 476 vdğ..

¹³²¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 148, 231, 281, 313, 320, 352, 368, 382, 396, III, 23 vdğ..

¹³²² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 123, 196, 207, 314, 348, 378, 441, 444, 510, III, 75 vdğ..

¹³²³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 400, III, 184.

¹³²⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 451.

¹³²⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 147, 248.

¹³²⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 147, 174, 182, 189, 196, 211, 268, 434, 441, 453 vdğ..

¹³²⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 114, V, 109, VII, 99, VIII, 51, 103, 329, IX, 39, 61, 97, X, 212 vdğ..

¹³²⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 232, II, 132, III, 21, 75, 135, 144, 405, IV, 78, 228, VI, 207 vdğ..

¹³²⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 233, 268, 279, 288, 517, II, 202, 354, III, 148, 151, 163 vdğ..

¹³³⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 152, 229, 254, 357, II, 360, 412, III, 63, IV, 66, 145, VI, 52 vdğ..

¹³³¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 148, 178, 179, 243, 394, 413, 425, 429, 435, II, 70 vdğ..

¹³³² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 264.

¹³³³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 181, II, 201, 360, III, 109, 216, V, 221, 284, VI, 49, VII, 12, 229 vdğ..

¹³³⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 284.

¹³³⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 491, V, 282, VI, 262, VII, 47, 56.

leyle'si¹³³⁶, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin (v. 307/919) *el-Müsned*'i¹³³⁷, er-Rûyânî'nin (v. 307/919-20) *el-Müsned*'i¹³³⁸, İbn Huzeyme'nin (v. 311/924) *es-Sahîh*¹³³⁹ ve *et-Tevhîd*'i¹³⁴⁰, Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin (v. 316/929) *es-Sahîh*'i¹³⁴¹ (*el-Müstahrec*), el-Heysem b. Küleyb'in (v. 335/946) *el-Müsned*'i¹³⁴², İbn Hibbân'ın (v. 354/965) *es-Sahîh*'i¹³⁴³ ve *es-Sikât*'i¹³⁴⁴, et-Taberânî'nin (v. 360/971) *el-Mu'cem(u'l-kebîr)*'i¹³⁴⁵ ve *es-Sünne*'si¹³⁴⁶, İbn Adıyy'in (v. 365/976) *el-Kâmil*'i¹³⁴⁷, Ebû Ahmed el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (v. 378/988) *el-Künâ*'si¹³⁴⁸, ed-Dârakutnî'nin (v. 385/995) *es-Sünen*'i¹³⁴⁹, Halef el-Vâsıtî'nin (v. 401/1010) *Etrâfu's-Sahîh(ayn)*'i¹³⁵⁰, Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (v. 405/1014) *el-Müstedrek*'i¹³⁵¹, İbn Merdûye'nin (v. 410/1020) *et-Tefsîr(u'l-müsned)*'i¹³⁵², Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin (v. 430/1038) *Ma'rifetü's-sahâbe*'si¹³⁵³, İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *ed-Du'afâ*'si¹³⁵⁴.

¹³³⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 112, 158, 164, 229, 249, 435, II, 181, 220, 270, 322 vdğ.. Eserin adı, geçtiği bütün yerlerde *nekreye* izafetle *Amelü yevm ve leyle* olarak, beş yerde de (III, 188, IV, 14, V, 222, VIII, 188, X, 372) *el-Yevm ve'l-leyle* olarak yer almıştır.

¹³³⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 306, 436, 438, 457, 469, 493, III, 69, 83, 266, V, 258 vdğ..

¹³³⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 144.

¹³³⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 279, 404, II, 139, III, 188, 232, 319, 345, 430, 433, IV, 18 vdğ..

¹³⁴⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 124.

¹³⁴¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 48, IX, 505.

¹³⁴² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 115, 365, 371, II, 17, IV, 18, 138.

¹³⁴³ Eserin adı çoğunlukla *es-Sahîh* olarak geçmekteyken (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VI, 157, 228, 232) bir yerde ise *el-Envâ' ve't-tekâsîm* şeklinde yer almıştır (I, 125). Yine *es-Sünen ve'l-ahkâm* isimli kitabında da *el-Envâ' ve't-tekâsîm* olarak geçmektedir (Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, I, 305). *Sebetü'l-mesmû'ât*'ta ise kitabın ismi tuhaf bir şekilde *el-Envâ' ve't-tefâsîr* olarak verilmiştir (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 110, 252). Diğer taraftan *el-Envâ' ve't-tekâsîm* şeklindeki isimlendirmeye İbn Abdilhâdî, ez-Zehebî ve İbn Kesîr'de rastlamak mümkündür (Bkz. İbn Abdilhâdî, *es-Sârimü'l-münkî*, 203, 240; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 68, VIII, 74, X, 131, XI, 591, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 94, XX, 21, XXII, 155; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, II, 470, *el-Bidâye*, XI, 293).

¹³⁴⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 371, V, 90, XI, 336.

¹³⁴⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 228, X, 311.

¹³⁴⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, X, 311.

¹³⁴⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 90, VII, 282.

¹³⁴⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 112, 225, 521.

¹³⁴⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 363, VII, 126.

¹³⁵⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 287, VIII, 227.

¹³⁵¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 158, 299, 342, 372, II, 118, 163, III, 130, 150, IV, 36, VI, 302 vdğ..

¹³⁵² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, X, 286, XI, 227.

¹³⁵³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 228.

¹³⁵⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 22.

İsmi açıkça verilmiş olan bu 35 eser, *el-Muhtâra*'nın kaynaklarının sadece bir kısmıdır. Bunlarla birlikte tespit edebildiğimiz eser sayısı toplam 102'dir. Esasen gerçek sayının bundan da çok daha fazla olduğunu tahmin etmek güç değildir. Zira bir kısmını *Sebetü mesmû'ât* vesilesiyle tespit edebildiğimiz eserler haricinde, *Sebet*'te zikri geçen fakat tahammül tarîki (isnâdı) belirtilmeyen daha birçok eser bulunmaktadır. Ayrıca hem elimizdeki *Sebet*'in bir kısmının hem de *el-Muhtâra*'nın yarıya yakın kısmının eksik oluşu bilgisi de bu durumu desteklemektedir¹³⁵⁵.

2.2.3.2. Rivayet Kaynakları

Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'da en çok istifade ettiği hadis kaynakları 900 civarında rivayetle et-Taberânî'nin *mu'cemleri* -özellikle de *el-Mu'cemu'l-kebîr*'i-, 800 civarında rivayetle Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ve 550 civarında rivayetle Ebû Ya'lâ'nın *el-*

¹³⁵⁵ Nitekim hızlı bir araştırmayla, Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'da Neysâbürlü meşhur muhaddis Ebû Amr Osmân b. Muhammed el-Mahmî'nin (v. 481/1088) bir cüzünden rivayette bulunduğu bilgisine rastladık. Ancak ilgili rivayet (hadîs-i kutsî) bugün elimizdeki matbu kısımda yer almamaktadır (Bkz. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 579-580).

Müsned'idir¹³⁵⁶. Daha sonra ise sırasıyla Ahmed b. Menî'¹³⁵⁷, el-Heysem b. Küleyb¹³⁵⁸, er-Rûyânî¹³⁵⁹, Abd b. Humeyd¹³⁶⁰ ve el-Adenî'nin¹³⁶¹ *müsned*leri gelmektedir. *Müsned*ler

¹³⁵⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'inin *el-Müsnedü'l-kebîr* ve bunun muhtasarı olan *el-Müsnedü's-sağîr* diye iki ayrı rivayeti vardır. Bugün elimizde mevcut olan ise -farklı neşirleriyle- 7600'e yakın hadis ihtiva eden ve bilinen tek râvîsi Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî'nin rivayetiyle olan *el-Müsnedü's-sağîr*'dir (Bkz. Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî (el-Müsnedü's-sağîr)*, thk. Heyet, Dâru't-Te'sîl, Kâhire 1438/2017, Mukaddime İlmiyye, I, 30, 51, I, 207. Ayrıca bkz. Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs - Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, Dimaşk-Beyrût 1404-1410/1984-1990; *el-Mu'cem: Mu'cemu şuyûhi Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî - Abdurrahmân Alî Kûşek, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrût 1410/1989). Ancak Ziyâüddîn'in nakillerinden anlaşıldığı üzere o *el-Müsnedü'l-kebîr*'den rivayette bulunmaktadır. Zirâ hem *el-Müsned*'e ulaştığı râvî *el-Müsnedü'l-kebîr*'in bilinen tek râvîsi olan Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Mukrî'dir (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 73, 76², 79, 84, 85, 92, 97, 105², 107, 112 vdğ.) hem de *el-Müsned*'den naklettiği bazı rivayetler elimizdeki *el-Müsned*'de yer almamaktadır (Bkz. I, 213², 312, 313, IV, 24, VII, 19, VIII, 15, 17, IX, 518, 521, 544, 548 vdğ.). Bu durum ise *el-Muhtâra*'nın önemi ve kıymetini artıran bir husustur.

¹³⁵⁷ Kütüb-i Sitte müelliflerinin müşterek hocalarından olan Ahmed b. Menî''in *el-Müsned*'i de günümüze ulaştığı bilinmeyen eserlerdendir. Ancak İbn Menî''in *el-Müsned*'indeki bazı rivayetler; İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye* isimli: [Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Abdullâh b. Zübeyr el-Humeydî, Müsedded b. Müserhed, Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Ömer el-Adenî, Ahmed b. Menî'', Abd b. Humeyd, el-Hâris b. Ebî Üsâme, İshâk b. Râhûye (eserinin ancak yarısını görebilmiştir) ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'lerinde bulunduğu halde *Kütüb-i Sitte* ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer almayan hadisleri konularına göre düzenlediği] eseriyle, Ahmed b. Ebî Bekr el-Bûsîrî'nin (v. 840/1436) *İthâfû'l-hıyerati'l-mehera bi-zevâidi'l-mesânidi'l-aşera (İthâfû's-sâdeti'l-mehera)* isimli: [et-Tayâlisî, Müsedded, el-Humeydî, İbn Ebî Ömer, İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Menî'', İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, el-Hâris b. Ebî Üsâme ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *müsned*lerinin *Kütüb-i Sitte*'ye zevâidini tespit ettiği] eseri vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır (Bkz. M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1999, XIX, 521; İsmail Lütî Çakan, "Bûsîrî, Ahmed b. Ebû Bekir", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, VI, 468. Ayrıca bkz. Abdullah Karahan, *Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2005). Dolayısıyla Ziyâüddîn'in İbn Menî''in *el-Müsned*'inden aktardığı, ancak elimizdeki bu kaynaklarda olmayan rivayetler, *el-Muhtâra*'nın önemini artırmaktadır.

¹³⁵⁸ el-Heysem b. Küleyb'in *el-Müsned*'i de günümüze tam olarak ulaşmamıştır. Aşere-i mübeşşerenin *müsned*leri ile başlayıp diğer sahâbîlerin *müsned*lerine herhangi bir sıra gözetilmeksizin yer verilen eserden (Yavuz Köktaş, "Şâşî, Heysem b. Küleyb", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 368) günümüze ulaşan sadece 7-15. cüzler arasındaki 9 cüzde yer alan 1533(+11) hadislik kısımdır (Bkz. eş-Şâşî, Ebû Sa'îd el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc el-Binkesî, *el-Müsned*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullâh, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne 1414/1994). *el-Muhtâra*, el-Heysem'in *el-Müsned*'inin günümüze ulaştığı bilinmeyen cüzlerinden naklettiği rivayetlerle de kıymet kazanmaktadır.

¹³⁵⁹ Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî'nin *el-Müsned*'i günümüze kısmen intikâl etmiştir (Bkz. er-Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn, *Müsnedü'r-Rûyânî ve bi-zeylihi'l-müstedrek mine'n-nusûsi's-sâkita*, thk. Eymen Alî Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtuba, Kâhire 1416/1995, Tahkîkin Mukaddimesi, I, 24-27). Hatta İbn Hacer dahi onu, tam olarak elde edemediği *müsned*lerden biri olarak zikretmiştir (Bkz. İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*, thk. Sa'd b. Nâsir b. Abdül'azîz ve ark., Dâr'ul-Âsime - Dâru'l-Gays, Riyâd 1419/1998, II, 21-22). Dolayısıyla *el-Muhtâra*, *el-Metâlibü'l-âliye* haricindeki er-Rûyânî'nin *el-Müsned*'ine ait ihtivâ ettiği nakillerle önem arz etmektedir.

¹³⁶⁰ Abd b. Humeyd'in günümüze ulaşan *müsnedi*, *el-Müsned(ü'l-kebîr)* isimli hacimli eserinden, talebesi İbrâhîm b. Hureym eş-Şâşî'nin semâ' yoluyla elde edip naklettiği ve *el-Müntehab (min Müsnedi Abd b. Humeyd)* yahut *el-Müsnedü's-sağîr* diye bilinen *muhtasardır* (Bkz. Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissî (el-Keşşî), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Ebû Abdillâh Mustafâ b. el-Adevî, Dâru Belensiyye, Riyâd 1423/2002, Tahkîkin Mukaddimesi, I, 12, 15, 22).

içerisinde en başta Ahmed b. Hanbel'in müsnedinin gelmesinde *el-Müsned*'in kapsamlı bir eser olması yanında kendi mezhep imamının eseri olmasının da payı olsa gerektir. Bu eserlerden sonra ise İbn Ebî Âsım en-Nebîl, Ebû Nu'aym el-İsfahânî¹³⁶², Ebû Bekr İbn Merdûye ve İbnü'l-Mukri'in kitapları fazlaca göze çarpan kitaplardır. Bunlardan sonra ise *es-Sahîhân* hâricinde *Kütüb-i Tis 'a*'nın kalan kitapları, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'leri ile *el-Müstedrek* gibi diğer bazı eserler gelir. Bütün bunlara ilave olarak, bazısının sadece isminden haberdar olduğumuz, günümüze ulaştığı bilinmeyen ya da kısmen ulaşan kitaplar ve hadis cüzleri de *el-Muhtâra*'nın kıymetini artıran kaynakları arasındadır¹³⁶³.

el-Muhtâra'nın rivayet kaynaklarına dair tespit edilen eserler şunlardır:

1. Ma'mer b. Râşid (v. 153/770); *el-Câmi*¹³⁶⁴,
2. Mâlik b. Enes (v. 179/795); *el-Muvatta*¹³⁶⁵,
3. Vekî' b. el-Cerrâh er-Ruâsî (v. 197/812); *ez-Zühd*¹³⁶⁶,
4. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (v. 204/819); *el-Müsned*¹³⁶⁷,
5. Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (v. 211/826-27); *el-Musannef*¹³⁶⁸,
6. Esed b. Mûsâ el-Ümevî (v. 212/827); *Fezâilü Ebî Bekr ve Ömer*¹³⁶⁹,

¹³⁶¹ İbn Ebî Ömer el-Adenî'nin *el-Müsend*'i de günümüze ulaştığı bilinmeyen eserlerden olup onda yer alan bazı hadisler, yine İbn Hacer'in *el-Metâlibü'l-âliye*'si ve el-Bûsîrî'nin *İthâfû'l-hiyerati'l-mehera*'sı sayesinde bilinebilmektedir. Bu itibarla *el-Muhtâra*'daki, Ziyâüddîn'in el-Adenî'nin *el-Müsned*'inden aktardığı fakat elimizdeki bu kaynaklarda olmayan rivayetler de *el-Muhtâra*'nın kıymetini artırmaktadır.

¹³⁶² Ebû Nu'aym'dan nakillerinde, İsfahân'da iken onun eserlerini âlî isnadla elde etmiş olmasının tesiri vardır (Bkz. el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 7).

¹³⁶³ Ziyâüddîn'in bu eserlerden nakilleri, hem onlardaki isnadlar ve isnadlı bilgilerden haberdar olmak hem de elimizdeki kitaplarda/neşirlerde yer alan hata ve eksiklikleri giderebilmek noktasında istifade sağlamaktadır (Bkz. el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 6, 7).

¹³⁶⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 158.

¹³⁶⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 139, 407, IX, 423, 424. Krş. Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Esbahî, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1406/1985, Hacc, 1; Kader, 2; Cumu'a, 16.

¹³⁶⁶ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 85-86) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 207, II, 170-171, III, 77, 222.

¹³⁶⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 189, 192, 231, 232, 392, 397, 422, III, 368, IV, 31, 100, VI, 262 vdğ.. Krş. et-Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hecr, Mısır 1419/1999. *el-Müsned*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹³⁶⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 471, II, 137, V, 167, 285, VI, 261, VII, 173, 228, VIII, 401, 402. Krş. Abdurrezzâk b. el-Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrût 1403/1983.

¹³⁶⁹ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 225) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 332.

7. Sa'îd b. Mansûr el-Horâsânî (v. 227/842); *es-Sünen (et-Tefsîr min Süneni Sa'îd b. Mansûr)*¹³⁷⁰,
8. Alî b. el-Ca'd el-Bağdâdî (v. 230/844-45); *el-Müsned*¹³⁷¹,
9. Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe (v. 235/849); *el-Musannef*¹³⁷²,
10. İshâk b. Râhûye (v. 238/853); *el-Müsned*¹³⁷³,
11. Ahmed b. Hanbel (v. 241/855); *el-Müsned*¹³⁷⁴,
12. İbn Ebî Ömer el-Adenî (v. 243/858); *el-Müsned*¹³⁷⁵,
13. Ahmed b. Menî' (v. 244/858-59); *el-Müsned*¹³⁷⁶,
14. Abd b. Humeyd (v. 249/863-64); *el-Müsned*¹³⁷⁷,
15. Abdullâh b. Abdirrahmân ed-Dârimî (v. 255/869); *es-Sünen (el-Müsned)*¹³⁷⁸,
16. Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî (v. 256/870); *es-Sahîh*¹³⁷⁹ (*istişhâd ve şâhid için*)¹³⁸⁰,
17. Ebû Alî el-Hasen İbn Arafe el-Abdî (v. 257/871); *Cüz'ü İbn Arafe*¹³⁸¹,
18. Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (v. 258/872); *ez-Zühriyyât*¹³⁸²,

¹³⁷⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, X, 47, 66, XIII, 25.

¹³⁷¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 155, 261, 472, II, 83, 157, 192, 221, 228, 358, III, 401 vdğ..

¹³⁷² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 292, IX, 433, X, 212. Ziyâüddîn'in, Abdurrezzâk es-San'ânî ile Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'lerine varan kendi isnadının olmadığı ve bunlardan başka eserler vasıtasıyla nakilde bulunduğu da söylenmiştir (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 150 (2. dn.)).

¹³⁷³ (Tahrîc maksadıyla) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 145, 148, 151, 190, 211, 218, 231, 255, 261, 278 vdğ.. Krş. İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. Râhûye et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Abdulğafûr b. Abdilhakk el-Belûşî, Mektebetü'l-İmân, Medîne 1412/1991.

¹³⁷⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 74, 104, 111, 114, 129, 131, 134, 143², 144, 168 vdğ.. *el-Müsned*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹³⁷⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 157, 160, 359², 396, 412², 419, 427, III, 142, VI, 50 vdğ..

¹³⁷⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 77, 82, 113, 118, 147, 241, 295, 297, 452, 457, 469 vdğ.. *el-Müsned*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹³⁷⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 175, 455, II, 187, 296, III, 108, 276, 152, V, 31, 59, 173 vdğ.. *el-Müsned*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹³⁷⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 66, IX, 438, XI, 393, XIII, 48. Krş. ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân, *Müsne'dü'd-Dârimî (el-ma'rûf bi Süneni'd-Dârimî)*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Riyâd 1412/2000.

¹³⁷⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 91, 97-98, 178, 182, 185, 203, 205, 232, 272, 277 vdğ..

¹³⁸⁰ Mukaddimesinde kitabına, el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'lerinde olmayan hadisleri alacağını söyleyen Ziyâüddîn bu şartına bağlı kalarak *istişhâd ve şâhid* için getirdikleri haricinde usûl hadislerinde el-Buhârî'deki herhangi bir hadise kitabında yer vermemiştir. Diğer taraftan, çoğunlukla *es-Sahîh*, bazen *Sahîhu'l-Buhârî* bazen de *el-Buhârî* diyerek ona çokça atıfta bulunmuştur.

¹³⁸¹ (Bkz. es-Sevvâs, 107) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XI, 253.

¹³⁸² (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 56) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 288, II, 111, 112, VII, 176, VIII, 231, IX, 118, 357, 367, XI, 140, 154 vdğ..

19. Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261/875); *es-Sahîh*¹³⁸³ (*istişhâd* ve *şâhid* için)¹³⁸⁴,
20. İsmâ‘îl b. Abdillâh el-Abdî Semmûye (v. 267/880); *Fevâidü Semmûye*¹³⁸⁵,
21. Ebû Abdillâh İbn Mâce (v. 273/887); *es-Sünen*¹³⁸⁶,
22. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (v. 275/889); *es-Sünen*¹³⁸⁷,
23. Ebû İsmâ‘îl et-Tirmizî (v. 279/892); *es-Sünen*¹³⁸⁸, *eş-Şemâil*¹³⁸⁹,
24. İbn Ebi'd-Dünyâ (v. 281/894); *Zemmü'l-müskir*¹³⁹⁰,
25. el-Hâris İbn Ebî Üsâme et-Temîmî (v. 282/895); *el-Müsned*¹³⁹¹,
26. Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Harbî (v. 285/899); *İkrâmü'd-dayf*¹³⁹²,
27. Ebû Bekr İbn Ebî Âsım (v. 287/900); *el-Âhâd ve'l-mesânî*¹³⁹³, *es-Sünne*¹³⁹⁴, *es-*

¹³⁸³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 97-98, 141, 232-233, 268, 272, 290, 303, 313, 323, 324 vdğ.. Krş. Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1955.

¹³⁸⁴ *İstişhâd* ve *şâhid* için olanlar haricinde, usûl hadislerinde Müslim'de yer alan herhangi bir hadise kitabında yer vermemiştir. Bununla birlikte, *es-Sahîh*, *Sahîhu Müslim* ya da *Müslim* diyerek ona çokça atıfta bulunmuştur.

¹³⁸⁵ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 231) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 24, III, 156, 183, 305, IV, 148, 353, V, 100, 123, 175, VI, 144 vdğ..

¹³⁸⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 152, 387, II, 183, 412, V, 93, VIII, 47, XI, 202, 203, XII, 68, XIII, 187. Krş. İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts.. *es-Sünen*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹³⁸⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 179, 393², 394, 395, 408, 428, 429, II, 70, 152, 153 vdğ.. *es-Sünen*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹³⁸⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 102, 256, II, 34, 135, III, 123, IV, 94, 420, IX, 206, X, 267, XI, 360. Krş. et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1988. *es-Sünen*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹³⁸⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 181, III, 216, XI, 94. Krş. et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye* (İbrâhîm b. Muhammed el-Bâcûrî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye ale's-Şemâilü'l-Muhammediyye*'si ile birlikte), thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Yüsr - Dâru'l-Minhâc, Cidde 1428/2007, 573, 340, 181. *eş-Şemâil*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹³⁹⁰ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 183, 197) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 502.

¹³⁹¹ (Bkz. el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 66) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 118, 298, III, 193, IX, 196-197, X, 196.

¹³⁹² (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 225) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 268, VIII, 134², 138.

¹³⁹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 107, 167, 184, 200, 224, 239, 275, 394, 464, 474 vdğ..

¹³⁹⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 172, 176, 255, 264, 447, 474, II, 87, 93, 258, III, 151 vdğ..

- Savm*¹³⁹⁵, *el-Cihâd*¹³⁹⁶, *ed-Diyât*¹³⁹⁷, *el-Et'ime*¹³⁹⁸,
28. Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (v. 290/903); *Ziyâdâtü'l-Müsned*¹³⁹⁹,
29. Muhammed b. Eyyûb İbnu'd-Durays er-Râzî (v. 294/906); *Hadîsü İbni'd-Durays*¹⁴⁰⁰,
30. Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (v. 301/913); *Sıfâtü'l-münâfikîn*¹⁴⁰¹, *es-Siyâm*¹⁴⁰²,
31. Ebû Abdirrahmân en-Nesâî (v. 303/915); *es-Sünenü'l-kübrâ*¹⁴⁰³, *es-Sünen (el-Müctebâ)*¹⁴⁰⁴, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*¹⁴⁰⁵,
32. Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (v. 307/919); *el-Müsned(ü'l-kebîr)*¹⁴⁰⁶, *el-Mu'cem*¹⁴⁰⁷,
33. Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî (v. 307/919-20); *el-Müsned*¹⁴⁰⁸,
34. Ebû Bekr İbn Huzeyme (v. 311/924); *es-Sahîh*¹⁴⁰⁹, *et-Tevhîd*¹⁴¹⁰,

¹³⁹⁵ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 161, 217; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 47-48)

Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 111.

¹³⁹⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XI, 13.

¹³⁹⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XII, 329-330.

¹³⁹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 284.

¹³⁹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 433, 437², II, 150, 155, 156, 158², 263, 284, 285², 286 vdğ..

¹⁴⁰⁰ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 73; es-Sevvâs, 55) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 381, VII, 33-34, XII, 182.

¹⁴⁰¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 343, 344.

¹⁴⁰² (Bkz. el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 47) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 105, 106, 110, IV, 397-398.

¹⁴⁰³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 226, 355, IV, 268, V, 16, 106, VII, 45, IX, 524, XI, 376, XII, 332.

¹⁴⁰⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 238, 445, 452, 491, II, 52, 216, 363, III, 422, IV, 284, 428 vdğ.. *es-Sünen*'den (*el-Müctebâ*) tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹⁴⁰⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 181, 322, III, 200, 201, 425, 437, V, 16, 223, 244, VI, 301 vdğ.. Krş. en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, thk. Fârûk Hammâde, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1405/1985. *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹⁴⁰⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 73, 76², 79, 84, 85, 92, 97, 105², 107, 112 vdğ.. *el-Müsned*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹⁴⁰⁷ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 87, 260) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 226, IV, 368-369, V, 152, VII, 49, 64-65, XII, 175, 241.

¹⁴⁰⁸ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 173; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 72) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 353, III, 341, 359, 374, 376, 387², 389, IV, 12, 16, 34, 96, 138, 146, 150, 156, 161, VIII, 75, 234, 240, 283, 354, 357, 366, IX, 85, X, 366, 388, XIII, 86.

¹⁴⁰⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 278, 333, II, 54, 126, 149³, III, 193, IV, 16, 29, 357, VI, 58 vdğ..

¹⁴¹⁰ (Tahrîc ve râvî/sened değerlendirmesi maksadıyla) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 124.

35. Ebu'l-Abbâs Muhammed b. İshâk es-Serrâc (v. 313/925); *Hadîsü's-Serrac*¹⁴¹¹, *el-Emâlî*¹⁴¹², *el-Beytûte*¹⁴¹³,
36. Ebû Bekr İbn Ebî Dâvûd (v. 316/929); *el-Mesâhif*¹⁴¹⁴,
37. Ebû Avâne el-İsferâyînî (v. 316/929); *es-Sahîh (Müsnedü Ebî Avâne)*¹⁴¹⁵,
38. Ebu'l-Kâsım el-Beğavî (v. 317/929); *Mu'cemu's-sahâbe*¹⁴¹⁶,
39. Ebû Arûbe el-Hüseyn b. Muhammed el-Harrânî (v. 318/931); *el-Evâil*¹⁴¹⁷,
40. el-Hüseyn b. İsmâ'il el-Mehâmîlî (v. 330/942); *Emâlî'l-Mehâmîlî*¹⁴¹⁸,
41. el-Heysen b. Küleyb eş-Şâşî (v. 335/946); *el-Müsned*¹⁴¹⁹,
42. İbn Hibbân el-Büstî (v. 354/965); *es-Sahîh (et-Tekâsîm ve'l-envâ')*¹⁴²⁰,
43. Ebu'l-Kâsım et-Taberânî (v. 360/971); *el-Mu'cemu'l-kebîr*¹⁴²¹, *el-Mu'cemu'l-evsat*¹⁴²², *el-Mu'cemu's-sağîr*¹⁴²³, *es-Sünne*¹⁴²⁴, *Cüz'ün fimen ravâ ani'n-Nebî*

¹⁴¹¹ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 55, 63, 73, 195; es-Sevvâs, 432) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 43, 85-86, VI, 280, VII, 23, XI, 332, 334, 337.

¹⁴¹² (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 63, 73) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 85, II, 32, 226, IV, 186, 424-425, V, 256, 261, VI, 262, VIII, 99, X, 199, 230, XII, 34, 176, 214.

¹⁴¹³ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 75) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 426.

¹⁴¹⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 494, 495.

¹⁴¹⁵ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 63-64, 102) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 48, IX, 505 (Tahrîc maksadıyla), 528. Ebû Avâne'nin bu eseri *es-Sahîhu'l-müsned*, *Sahîhu Ebî Avâne*, *Müstahrecü Ebî Avâne*, *el-Müsnedü'l-sahîhu'l-muharrec alâ kitâbi Müslim b. el-Haccâc* adlarıyla da anılmaktadır. Eser, Müslim'in *es-Sahîh*'i üzerine bir *müstahrec* çalışmasıdır (Bkz. Mücteba Uğur, "Ebû Avâne el-İsferâyînî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, X, 100). *es-Sahîhân* rivayetlerine kitabında yer vermeme şartı bulunan Ziyâüddîn'in ondan rivayette bulunması ise bu ve benzeri kitaplarda ziyâde (zevâid) hadislerin yer alması sebebiyledir (Bkz. el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 7).

¹⁴¹⁶ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 193) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 383², VI, 307², VII, 46, VIII, 25.

¹⁴¹⁷ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 161-170; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 55) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 56, III, 386², VI, 159, 195, VII, 137, XII, 38, 39.

¹⁴¹⁸ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 51, 213) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 227, 228², III, 221, IV, 247, V, 241, VI, 350, VII, 51.

¹⁴¹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 120, 128, 132, 136, 156, 169, 173, 196, 202, 235 vdğ.. *el-Müsned*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹⁴²⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 225, 400, II, 377, III, 70, V, 64, 136, 196, 246, VI, 234, 252 vdğ.. *es-Sahîh*'ten tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹⁴²¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 88, 94, 96, 133, 135, 142, 153, 198, 208, 455 vdğ.. *el-Mu'cemu'l-kebîr*'den tahrîc maksadıyla da çokça istifade etmiştir.

¹⁴²² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 291, 345, 439, IV, 221, V, 229, 231, 251, 267, 280, 297 vdğ..

¹⁴²³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 183, 186, 317, IV, 222, V, 115, 145, 231, VI, 162, VII, 94, 161 vdğ..

¹⁴²⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 264, X, 311.

(s.a.s.) 'Men kezebe aleyye müte 'ammiden...'¹⁴²⁵

44. Ebû Bekr İbnü's-Sünnî (v. 364/975); *Amelü 'l-yevm ve 'l-leyl*¹⁴²⁶,
45. İbn Adıyy el-Cürcânî (v. 365/976); *el-Kâmil*¹⁴²⁷,
46. el-Hüseyn b. Muhammed İbnü'l-Askerî (v. 375/985); *el-Kerem ve 'l-cûd ve sehâü 'n-nüfûs*¹⁴²⁸,
47. Ebû Ahmed el-Hâkim en-Neysâbü'rî (v. 378/988); *Şi 'âru ashâbi 'l-hadîs*¹⁴²⁹,
48. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân el-Katî'î (v. 378/988-89); *el-Katî'ıyyât*¹⁴³⁰,
49. Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Mukri el-İsfahânî (v. 381/991); *Hadîsü 'l-Leys b. Sa'd*¹⁴³¹,
50. Ebu'l-Hasen ed-Dârakutnî (v. 385/995); *es-Sünen*¹⁴³², (*el-Ğarâib v*) *e 'l-Efrâd*¹⁴³³,
51. Ebû Tâhir el-Muhallis (v. 393/1003); *Hadîsü 'l-Muhallis*¹⁴³⁴,
52. Ebû Abdillâh İbn Mende (v. 395/1005); *el-İmân*¹⁴³⁵,
53. Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbü'rî (v. 405/1014); *el-Müstedrek*¹⁴³⁶,
54. Ebû Bekr İbn Merdûye (v. 410/1020); *et-Tefsîr(u 'l-müsne'd)*¹⁴³⁷,
55. Temmâm b. Muhammed er-Râzî (v. 414/1023); *Fevâidü Temmâm*¹⁴³⁸,

¹⁴²⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, III, 286, 321.

¹⁴²⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, III, 204.

¹⁴²⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, III, 117, XI, 410, 411², 412.

¹⁴²⁸ (Bkz. es-Sevvâs, 200) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, II, 119, III, 83, V, 15.

¹⁴²⁹ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû 'ât*, 146) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, II, 340, III, 165, IX, 43, XIII, 174.

¹⁴³⁰ (Bkz. el-Kettânî, *er-Risâletü 'l-müstatrafe*, 93) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, II, 20, 198, VI, 117, 349, VII, 15, IX, 432, 546, X, 40, XII, 181, XIII, 167.

¹⁴³¹ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû 'ât*, 58) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, IX, 209, 249, 279.

¹⁴³² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, I, 362, 363, V, 133, 242, 305, VI, 105, 151, 219, 293, VII, 105 vdğ..

¹⁴³³ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû 'ât*, 132) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, I, 514, IV, 204, 206.

¹⁴³⁴ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû 'ât*, 114, 177, 181, 194, 209, 218) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, V, 154, VI, 89, VII, 114, VIII, 153, 161, 168, XI, 346, XIII, 131. Krş. el-Muhallis, Ebû Tâhir Muhammed b. Abdirrahmân el-Bağdâdî, *el-Muhallisiyyât ve Eczâ' uhrâ li-Ebî Tâhir el-Muhallis*, thk. Nebîl Sa'düddîn Cerrâr, Vizâratü'l-Evkâf ve 'ş-Suûnî'l-İslâmiyye li-Devleti Katar, Katar 1429/2008.

¹⁴³⁵ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû 'ât*, 105) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, VII, 74.

¹⁴³⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, II, 46, 300, V, 99, VI, 302, 344.

¹⁴³⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, I, 280, 282, 319, VI, 230², 231, X, 12, 13, 14, 15, 16 vdğ.. Ebû Bekr İbn Merdûye'nin *et-Tefsîr(u 'l-müsne'd)*'i de günümüze ulaştığı bilinmeyen eserlerdedir. Bu itibarla, Ziyâüddîn'in ondan aktardığı rivayetler *el-Muhtâra*'nın kıymetini artırmaktadır.

¹⁴³⁸ (Bkz. el-Kettânî, *er-Risâletü 'l-müstatrafe*, 94) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, I, 331, 401, II, 55², VI, 109, 310, VII, 190, 198, IX, 78, 464.

56. Ebû Nu‘aym el-İsfahânî (v. 430/1038); *Hilyetü’l-evliyâ*¹⁴³⁹, *Ma‘rifetü’s-sahâbe*¹⁴⁴⁰,
57. Ebû Ya‘lâ el-Halîlî (v. 446/1055); *el-İrşâd*¹⁴⁴¹,
58. Ebû Bekr el-Beyhakî (v. 458/1066); *es-Sünenü’l-kübrâ*¹⁴⁴²,
59. Ebû Hâmid Ahmed b. el-Hasen el-Ezherî (v. 463/1071); *el-Fevâidü’l-müntehabe*¹⁴⁴³,
60. Ebû Sa‘d Alî b. Mûsâ es-Sükkerî (v. 466/1074); *el-Hamsetü’l-eczâ*¹⁴⁴⁴,
61. Ebu’l-Fazl İbn Hayrûn el-Bağdâdî (v. 488/1905); *el-Fevâidü’l-avâli’s-sihâh el-muharrece alâ kitâbeyi’l-Buhârî ve Müslim*¹⁴⁴⁵,
62. Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî (v. 533/1138); *el-Emâlî*¹⁴⁴⁶, *Hadîsü’s-Serrac*¹⁴⁴⁷, *Hadîsü Abdirrahmân b. Bişr*¹⁴⁴⁸, *es-Sübâ‘iyyât*¹⁴⁴⁹.

Hemen belirtmek gerekir ki bu kaynaklar içerisinde -mukaddimesinde belirttiği şartına riayet ederek- el-Buhârî ve Müslim’in *es-Sahîh*’lerinden sadece istişhâd ve tahrîc (şâhid) gayesiyle istifade etmiştir. Ziyâüddîn’in, kitabında “*es-Sahîhân* rivayetlerine yer vermeme şartı” ve bu şartına bağlı kalışı¹⁴⁵⁰ da *es-Sahîhân*’a ne derece vakıf olduğunu

¹⁴³⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, IV, 429, V, 233, VII, 182, IX, 192, 193, XIII, 134.

¹⁴⁴⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, III, 36, IV, 239.

¹⁴⁴¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, VII, 188. Krş. el-Halîlî, Ebû Ya‘lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Kazvîni, *el-İrşâd fî ma‘rifeti ulemâi’l-hadîs (min teczi’eti’s-Silefi)*, thk. Muhammed Sa‘îd b. Ömer İdrîs, Mektebetü’r-Rûsd, Riyâd 1409/1989, II, 752-753.

¹⁴⁴² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, VI, 130. Krş. el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1424/2003, II, 287.

¹⁴⁴³ (Bkz. es-Sevvâs, 433) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, IV, 355, 366, 426, V, 146, 168, VI, 17, 44, 104, 145, VII, 23 vdğ..

¹⁴⁴⁴ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû‘ât*, 158) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 227, VI, 345, XI, 353.

¹⁴⁴⁵ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû‘ât*, 117) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 274, II, 385, III, 216, V, 10, 104, 229, 288, VI, 33, 39, 66 vdğ..

¹⁴⁴⁶ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû‘ât*, 61, 92) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, VI, 345, VII, 33, XIII, 122.

¹⁴⁴⁷ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû‘ât*, 62; es-Sevvâs, 432) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, V, 60-61, VI, 21, 43, 44, 250, VII, 12, XI, 334, 354, XII, 292, 293, XIII, 83.

¹⁴⁴⁸ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû‘ât*, 73, 92) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, V, 17, VI, 50.

¹⁴⁴⁹ (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû‘ât*, 157-158, 176; el-Kettânî, *er-Risâletü’l-müstatrafe*, 100) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, IV, 425, VII, 273, XIII, 112, 182.

¹⁴⁵⁰ *es-Sahîhân*’daki hadislerle kitabında yer vermeyişi hususunda gösterdiği hassasiyet ve gayret için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 141, 287-288, 312, V, 75, 244 (*’lı dn.), 260, VIII, 99, 227, XI, 60.

göstermektedir. *es-Sahîhân* haricinde *Kütüb-i Sitte*'den; 50'den fazla hadisle en çok Ebû Dâvûd'dan, 30 civarında hadisle en-Nesâî'den, 10 civarında hadisle de İbn Mâce ve et-Tirmizî'den rivayette bulunmuştur.

2.2.3.3. İlel, Cerh-Ta'dîl, Târîh ve Ricâl Kaynakları

el-Muhtâra, rivayet eserleri yanında râvî ve hadis değerlendirmeleri için de zengin bir kaynakçaya sahiptir. Birçok meşhur *ilel*, *cerh-ta'dîl*, *târîh* ve *ricâl* kaynağından yararlanan Ziyâüddîn'in en çok faydalandığı ve sıkça alıntı yaptığı eser ed-Dârakutnî'nin *el-İlel*'idir. Nitekim muaddimesinde ifade ettiği üzere Ziyâüddîn kitabında sadece sahîh hadislerle yer vermeyecek, bunların yanında illetli olduğu halde sağlam gözüken hadislerin illetlerini beyan için bunlara da yer verecektir¹⁴⁵¹. İşte bu konuda *el-İlel* onun başucu kitabıdır. Hadislerdeki illet ve ihtilaflarla alakalı *el-İlel*'e 200'den fazla yerde atıfta bulunmuştur¹⁴⁵². Onun hemen ardından ise râvî/ricâl değerlendirmeleri için İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i gelir¹⁴⁵³. Bunlardan sonra, sıkça rastlanmasa da yine İbn Ebî Hâtim'in *İlelû'l-hadîs*'i, el-Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i, İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn*'u ve İbn Adiyy'in *el-Kâmil*'i istifade ettiği eserlerdendir.

el-Muhtâra'nın *ilel*, *cerh-ta'dîl*, *târîh* ve *ricâl* kaynaklarına dair tespit edilen eserler şunlardır:

1. Yahyâ b. Ma'în (v. 233/848); *et-Târîh (Rivâyetü'd-Dûrî)*¹⁴⁵⁴,
2. Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî (v. 256/870); *et-Târîhu'l-kebîr*¹⁴⁵⁵,

¹⁴⁵¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 70.

¹⁴⁵² 100 civarında yerde “kâle'd-Dârakutnî...” (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 74, 81, 90, 106, 112 vdğ.), 94 yerde “süile'd-Dârakutnî anhu...” (I, 179, 193, 211, 237, 296 vdğ.), 3 yerde “süile'd-Dârakutnî an hâze'l-hadîs...” (I, 147, 353, III, 364), 12 yerde “zekera'd-Dârakutnî...” (I, 86, 141, 270, 361, II, 79 vdğ.).

¹⁴⁵³ 16 yerde “zekerahu'bnu Ebî Hâtim” (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 203, 391, 440, II, 23, 315 vdğ.), 11 yerde “kâle'bnu Ebî Hâtim” (I, 304, II, 25, 72, 95, 292 vdğ.), 53 yerde (de babasından naklen) “kâle Ebû Hâtim er-Râzî” (I, 234, 500, II, 30, 32, 37 vdğ.). Bunların haricinde de pek çok defa (Bkz. I, 417, 421, II, 77, 159, 243, 253, III, 22, 83, 134, V, 146, XI, 390 vdğ.).

¹⁴⁵⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 124, II, 21, 286, IV, 96, V, 108, VIII, 111, IX, 134, X, 12.

¹⁴⁵⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 232, II, 25, 77, 132, III, 20, 21, 75, 144, 405, IV, 78-79, 228, VI, 207, VII, 64, IX, 135, 499-500, XI, 108, 267. Yeri geldikçe kitaba atıfta bulunan Ziyâüddîn, bunlardan bazısında ise ilgili râvîye kitapta rastlamadığını söylemiştir (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 223, II, 19, 51, III, 135, VIII, 48-49, 150, IX, 224).

3. Ebû Bekr el-Esram (v. 261/874-75); *Mesâilü Ahmed b. Hanbel*¹⁴⁵⁶,
4. Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî (v. 280/894); *Târîhu Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî*¹⁴⁵⁷,
5. İbn Ebî Hâtim er-Râzî (v. 327/938); *el-Cerh ve't-ta'dîl*¹⁴⁵⁸, *İlelü'l-hadîs*¹⁴⁵⁹, *el-Merâsîl*¹⁴⁶⁰,
6. İbn Hibbân el-Büstî (v. 354/965); *el-Mecrûhîn*¹⁴⁶¹, *es-Sikât*¹⁴⁶²,
7. İbn Adiyy el-Cürcânî (v. 365/976); *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*¹⁴⁶³,
8. Ebû Ahmed el-Hâkim en-Neysâbü'rî (v. 378/988); *el-Künâ*¹⁴⁶⁴,
9. Ebu'l-Hasen ed-Dârakutnî (v. 385/995); *İlelü'l-hadîs*¹⁴⁶⁵, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*¹⁴⁶⁶, *el-İlzâmât*¹⁴⁶⁷,
10. Halef el-Vâsitî (v. 401/1010); *Etrâfu's-Sahîhayn*¹⁴⁶⁸,

¹⁴⁵⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VI, 59, X, 249.

¹⁴⁵⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 207, 331, 340, IX, 134, X, 12, 54. Krş. ed-Dârimî, Ebû Sa'îd Osmân b. Sa'îd b. Hâlid, *Târîhu Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî an Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in fî tecrîhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm*, thk. Ahmed Muhammed Nürseyf, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrût 1400.

¹⁴⁵⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 124, 203, 304, 326, 391, 417, 421, 440, II, 23, 25, 114 vdğ.. Yeri geldikçe kitaba atıfta bulunan Ziyâüddîn, bunlardan bazısında ilgili râvîye kitapta rastlamadığını söylemiştir (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 223, II, 19, 28, 51, 274, 380, III, 134, 135, VI, 110, VIII, 48-49, 150, IX, 224, 526, X, 14, XI, 129, XIII, 35). İki yerde ise (VI, 207, XI, 277) aradığı râvî eserde olmakla birlikte Ziyâüddîn onları görememiştir (Bkz. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, nşr. Meclisü Dâirati'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye (Haydarâbâd), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1373/1953, IV, 428, II, 227).

¹⁴⁵⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 111-112, V, 101, 168, 298, VI, 66, 67, 178, 233, VII, 59, 175. Krş. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *İlelü'l-hadîs*, Heyet, Metâbi'u'l-Humeyzî, Riyâd 1427/2006.

¹⁴⁶⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 161, II, 294, 377, III, 153, 154, 171, IX, 255. Krş. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Kitâbu'l-Merâsîl*, Şükrullâh Ni'metullâh Kûcânî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1418/1998.

¹⁴⁶¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 108, 133, X, 12, 135-136, 163, 217, 374, XI, 114, 124, XIII, 158. Krş. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu (Ma'rifeti)'l-mecrûhîn mine'l-muhaddissîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, Dâru'l-Va'y, Halep 1395-1396/1975-1976.

¹⁴⁶² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 371, V, 90, XI, 336.

¹⁴⁶³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 18, V, 90, 169, 219, VII, 282, IX, 372, 558, X, 163, XI, 114, 413, XIII, 183.

¹⁴⁶⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 112, 225, 521.

¹⁴⁶⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 74-75, 76, 81, 90, 125, 141, 147-148, 179-180, 193-194, 201 vdğ..

¹⁴⁶⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 513, IX, 408.

¹⁴⁶⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 74, 172, 185, VIII, 56, 88, 116, 178, 205, 407, IX, 36, 144, 219, 238.

¹⁴⁶⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 227.

11. Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî (v. 401/1010-11); *Etrâfu's-Sahîhayn*¹⁴⁶⁹,
12. Ebû Bekr el-Berkânî el-Hârizmî (v. 425/1034); *Müsnedü'l-Hârizmî*¹⁴⁷⁰,
13. Ebû Nu'aym el-İsfahânî (v. 430/1038); *Ma'rifetü's-sahâbe*¹⁴⁷¹,
14. Ebû Ya'lâ el-Halîlî (v. 446/1055); *el-İrşâd*¹⁴⁷²,
15. Ebû Abdillâh el-Humeydî (v. 488/1095); *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*¹⁴⁷³,
16. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201); *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*¹⁴⁷⁴.

2.2.3.4. Diğer Bazı Kaynakları

Tespit edilebilen bu isimler ve eserleri dışında Ziyâüddîn'in, aşağıda isimleri verilen âlimlerin bazı eserlerinden de istifade ettiği anlaşılmaktadır¹⁴⁷⁵:

1. Abdullâh b. Vehb el-Mısrî (v. 197/813)¹⁴⁷⁶,
2. İbrâhîm b. Sa'îd el-Cevherî (v. 247/861)¹⁴⁷⁷,
3. Muhammed b. Abdilmelik b. Zencûye (v. 258/872)¹⁴⁷⁸,
4. el-Hasen b. Mükrem el-Bezzâz (v. 274/888)¹⁴⁷⁹,
5. Ebû Hâtîm er-Râzî (v. 277/890)¹⁴⁸⁰,

¹⁴⁶⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XI, 60.

¹⁴⁷⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 321. el-Berkânî'nin bu eseri *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* türünde bir çalışma olup müsned tertibinde olması sebebiyle *el-Müsned* ismiyle de bilinmektedir (Bkz. Emin Aşıkutlu, "Berkânî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 505; M. Yaşar Kandemir, "el-Cem' beyne's-Sahîhayn", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 282). Ebû Bekr el-Hâzimî, el-Berkânî'nin bu eserinden bahsederken "el-muharrac ale's-Sahîhayn" ifadesini kullanmıştır (Bkz. el-Hâzimî, Zeynüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ b. Osmân el-Hemedânî, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse (Selâsu'r-rasâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs* içerisinde s. 107-189), thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Haleb 1426/2005, 139). es-Suyûtî de onu *es-Sahîhân* üzerine tasnif edilen *müstahre*ler içerisinde zikretmiştir (Bkz. es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 409, 409 (1. dn.)).

¹⁴⁷¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 228.

¹⁴⁷² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VII, 188.

¹⁴⁷³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 287.

¹⁴⁷⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 22, 217, XII, 152. Krş. İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn (Esmâu'd-du'afâ ve'l-vazzâ'in (vâzi'in) ve zikrû men cerahahüm mine'l-eimmeti'l-kibâri'l-hâfizîn)*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1406/1986, II, 100, 188, III, 187.

¹⁴⁷⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 46-48; Hasnâ Bekrî, 181-199.

¹⁴⁷⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 258, 416.

¹⁴⁷⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 40, 111, VII, 240.

¹⁴⁷⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 172, 174, VII, 22.

¹⁴⁷⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 108.

¹⁴⁸⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 488, VI, 15, 41, V, 292.

6. Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî (v. 280/894)¹⁴⁸¹,
7. Ebû Zûr'a ed-Dimeşkî (v. 281/894)¹⁴⁸²,
8. İbn Ebi'd-Dünyâ (v. 281/894)¹⁴⁸³,
9. Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb el-Ümevî (v. 346/957)¹⁴⁸⁴,
10. Abdullâh b. Ahmed el-Cevâlîkî Abdân el-Ehvâzî (v. 306/918)¹⁴⁸⁵,
11. Ebu'l-Kâsım el-Beğavî (v. 317/929)¹⁴⁸⁶,
12. Yahyâ b. Muhammed İbn Sâ'id (v. 318/930)¹⁴⁸⁷,
13. Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed en-Naysâbûrî (v. 324/936)¹⁴⁸⁸,
14. Ebû Hâmid İbnü's-Şarkî (v. 325/937)¹⁴⁸⁹,
15. Yezdâd b. Abdirrahmân el-Kâtib (v. 327/939)¹⁴⁹⁰,
16. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî (v. 327/939)¹⁴⁹¹,
17. Muhammed b. Nûh el-Cündeysâbûrî (v. 321/933)¹⁴⁹²,
18. İsmâ'il b. Muhammed es-Saffâr (v. 341/952)¹⁴⁹³,
19. Hayseme b. Süleymân b. Haydara (v. 343/955)¹⁴⁹⁴,
20. Abdülbâkî İbn Kâni' el-Ümevî (v. 351/962)¹⁴⁹⁵,
21. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzâr (v. 354/965)¹⁴⁹⁶,
22. Ebu'l-Kâsım et-Taberânî (v. 360/971)¹⁴⁹⁷,
23. Ebû Bekr İbnü's-Sünnî (v. 364/975)¹⁴⁹⁸,

¹⁴⁸¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 198, VI, 233, VIII, 245.

¹⁴⁸² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 187, 194, 197, 198, 200.

¹⁴⁸³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 421.

¹⁴⁸⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 340.

¹⁴⁸⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 398, III, 419, VI, 194.

¹⁴⁸⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 462, 470, 484, II, 83, 214, 250, 258, 298, VI, 307, VII, 155.

¹⁴⁸⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 163, 164, 381, IV, 372, V, 71.

¹⁴⁸⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 266, VII, 120.

¹⁴⁸⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 382, V, 171, 179, VI, 292.

¹⁴⁹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 102-103.

¹⁴⁹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 95, V, 71, 149, 191, VII, 18, VIII, 121, XIII, 43, 180.

¹⁴⁹² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 76, 90, 390, 394, 420.

¹⁴⁹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 99, 101, 292, VII, 166, XI, 253.

¹⁴⁹⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 527, II, 234, V, 86, XIII, 189.

¹⁴⁹⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 114, VII, 161.

¹⁴⁹⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 189, 406, III, 166, IV, 362, V, 269, 282.

¹⁴⁹⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 403, 516².

¹⁴⁹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 402, 422, VI, 186, 243.

24. Ebû Amr İbn Hamdân el-Mevsilî (376/987)¹⁴⁹⁹,
25. Ebu'l-Hüseyn İbnü'l-Muzaffer el-Bağdâdî (v. 379/989)¹⁵⁰⁰,
26. Ebû Ömer Muhammed b. el-Abbâs (v. 385/996)¹⁵⁰¹,
27. Ebû Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şâhîn (v. 385/996)¹⁵⁰²,
28. Ebû Abdillâh İbn Mende (v. 395/1005)¹⁵⁰³,
29. Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî (v. 405/1014)¹⁵⁰⁴,
30. Ebû Nu'aym el-İsfahânî (v. 430/1038)¹⁵⁰⁵,
31. Ahmed b. Muhammed İbnü'n-Nakkûr (v. 470/1078)¹⁵⁰⁶,
32. el-Hasen b. Ahmed İbn Şâzân el-Bezzâz (v. 426/1034)¹⁵⁰⁷,
33. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Fazl el-Ferrâ (v. 431/1039)¹⁵⁰⁸,
34. Muhammed b. Mekkî b. Osmân el-Ezdî (v. 461/1069)¹⁵⁰⁹,
35. Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Alî İbnü'l-Ğarîk (v. 465/1073)¹⁵¹⁰,
36. Hibetullâh b. Ahmed el-Ekfânî (v. 524/1129)¹⁵¹¹,
37. Ebû Tâhir es-Silefî (v. 576/1180)¹⁵¹².

2.2.4. *el-Muhtâra*'da Kullanılan Hadis İstılahları

Hadis ilmi, ıstılahlar bakımından oldukça zengindir. Öyke ki bu ilmin isimlerinden biri de *mustalahu'l-hadîs*'tir¹⁵¹³. Muhaddisler, ilk asırlardan itibaren kullandıkları özel tabirlerle

¹⁴⁹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 149, 366, VII, 48.

¹⁵⁰⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 116, VI, 251.

¹⁵⁰¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 339, V, 64.

¹⁵⁰² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 150, IV, 426, V, 67.

¹⁵⁰³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 183, III, 61, IV, 410, V, 154-155, VII, 20.

¹⁵⁰⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VI, 75.

¹⁵⁰⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 179, 287, 337, 517, XI, 228.

¹⁵⁰⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 518 II, 200, IV, 422, V, 248, VI, 282, 334, VIII, 251, XI, 160, XII, 103, XIII, 147.

¹⁵⁰⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 78, 216, V, 10, 65, 104, VI, 33, 66, 95, VII, 87, 122, 162.

¹⁵⁰⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VII, 96.

¹⁵⁰⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VII, 40, 43.

¹⁵¹⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VI, 226, 239, 291, 342, 345, VII, 261, IX, 328.

¹⁵¹¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 289, III, 85, X, 325.

¹⁵¹² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 111, 228, VI, 26, 58, 79, 81, VII, 27, 161, IX, 340, XII, 135.

¹⁵¹³ Nitekim bu ilmin meşhur kitaplarından İbn Dakîk el-İd'in (v. 702/1302) kitabının ismi *el-İktirâh fî beyâni'l-ıstılâh*, el-Bulkînî'nin (v. 805/1403) kitabının ismi *Mehâsinü'l-ıstılâh*, İbn Hacer'in (v. 852/1449) muhatsarının ismi *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* ve el-Kâsımî'nin (v. 1914) kitabının ismi *Kavâ'idü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs*'tir.

ıstılahlaşma süreci zeminine oturtmaya çalışmışlardır. Bu anlamda h. VI ve VII. asırda da hadis ıstılahları, önem arz eden bir konumdadır¹⁵¹⁴. Nitekim bu devrin meşhur simâlarından ve Ziyâüddîn'in akranı olan İbnü's-Salâh, kendisi gibi meşhur olan eseri *Ulûmu'l-hadîs*'te hadis ıstılahlarını -her ne kadar kendisi mantık ilmine karşı olsa da¹⁵¹⁵- mantık kaideleri içerisinde sunmaya gayret etmiştir¹⁵¹⁶. Bu bağlamda Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'da kullandığı hadis ıstılahları da mühimdir. Aşağıda, kullanıldığı manalar ile verilen ıstılahlardan hareketle o dönemde ulemâ arasında ıstılahlar konusunda farklı bir kullanımın olup olmadığı görülebilecektir.

Ziyâüddîn'in kitapta kullandığı hadis ıstılahları şunlardır:

Ashâbu's-Sahîh¹⁵¹⁷: *es-Sahîh* musannifleri el-Buhârî ve Müslim.

As(ı)¹⁵¹⁸: Makbul bir yolla elde edilmiş ve hocasının kitabı ile mukabele edilmiş kitap.

Galat¹⁵¹⁹: (Bazen fiil formunda (غَلَطَ فِي) gelmekle birlikte) rivayette hata yapmak.

İslâh(u'l-hata')¹⁵²⁰: Rivayetteki hatayı düzeltmek.

İsnâdun lâ be'se bih¹⁵²¹: Hasen seviyesine yakın isnad¹⁵²².

Cehâlet¹⁵²³: Bir kimsenin râvîsinin tek olup (mechûlu'l-ayn), şahsının ve durumunun bilinmemesi.

Cerh¹⁵²⁴: Râvînin adaletini yahut zabtını zedeleyecek kusur.

¹⁵¹⁴ Bkz. Yücel, *Hadis Tarihi*, 159-160.

¹⁵¹⁵ M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", DİA, TDV Yay., İstanbul 2000, XXI, 199.

¹⁵¹⁶ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 18, 19. Ayrıca bkz. s. 11-12, 31, 41, 44, 46, 73, 74, 90, 93-94 vdğ..

¹⁵¹⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 114.

¹⁵¹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 11.

¹⁵¹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 254, IV, 116, VIII, 323, X, 172.

¹⁵²⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 339.

¹⁵²¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 462. Ayrıca bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, I, 170, 184, III, 149.

¹⁵²² Bkz. el-Gavrî, 115-116.

¹⁵²³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 126.

¹⁵²⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 203, 304, 391, 440, II, 23, 315, III, 21, 168, 203, IV, 402, V, 64, 149, 226, VI, 81, 287, VIII, 240-241, IX, 509, X, 135, XI, 62, 115, XII, 152, 250.

İhtisâr(u'l-hadîs)¹⁵²⁵: Hadisin bir kısmını rivayet etmek.

İllet¹⁵²⁶: Hadisteki (gizli) kusur.

İstişhâd¹⁵²⁷: Hadisin başka bir senedle gelen benzerini zikretmek.

İ'tibâr¹⁵²⁸: Hadisin başka senedlerini araştırmak.

Mahfûz¹⁵²⁹: Sened veya metninde ihtilaf olunan hadislerden doğru, asıl olanı.

Merfû'¹⁵³⁰: Rasûlullâh'a (s.a.s.) nisbet edilen söz, haber.

Meşhûr¹⁵³¹: Yaygın olarak bilinen, ma'rûf hadis.

Mevkûf¹⁵³²: Sahâbenin sözü ve(ya) fiiliyle ilgili haber.

Misluh¹⁵³³: (Bir önceki) hadisin metninin lafız bakımından aynısı.

Mu'allak¹⁵³⁴: Senedinin baş tarafından bir ya da daha çok râvîsi düşürülmüş rivayet.

Munkatı'¹⁵³⁵: Senedinin sahâbîden sonra gelen kısmında kopukluk olan hadis.

¹⁵²⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 43, X, 26, XI, 157; (مُخْتَصَر) I, 80, 93, 339, 386, 453, III, 295, IV, 41, 171, V, 186, 296 vdğ..

¹⁵²⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 70.

¹⁵²⁷ (Zekernâhu/Ahracnâhu istişhâden) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 422, 513, IV, 162, IX, 30, 53, 97, XI, 67, XIII, 168.

¹⁵²⁸ (Zekernâhu/Ahracnâhu i'tibâran) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 400, IV, 101 VIII, 96, 188, 220, 262, 309, 319, IX, 213, 261, 284, 408, 443, 512, X, 78, 155, XI, 139, 172, 210, 374, 388, XII, 33, XIII, 157.

¹⁵²⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 346, III, 339.

¹⁵³⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 146, II, 42, IV, 21, V, 64, VII, 63, XI, 59, 65, 91, XII, 143, XIII, 16, 143.

¹⁵³¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 186, IV, 21, 328, VII, 115, VIII, 175, 205, 220, 341, IX, 175, 411, XIII, 71.

¹⁵³² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 146, 503, II, 111, 185, V, 240, 281, VI, 291, X, 312, XI, 59, 90, XII, 143, 235.

¹⁵³³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 384, 401, 452, 466, II, 56, 72, 252, 268, 336, III, 40 vdğ..

¹⁵³⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 70. Ziyâüddîn, mukaddimesinde *mu'allak* terimini kullanmış ve bununla hususî olarak Buhârî'nin *mu'allak* rivayetlerini kastetmişken daha sonra hep bununla eş anlamlı olan *ta'lik* ifadesini kullanmıştır.

¹⁵³⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 221.

Muttasıl¹⁵³⁶: Senesinde kopukluk bulunmayan veya *mürsel* olmayan rivayet.

Muvâfaka¹⁵³⁷: Meşhur bir musannife nisbetle âlî olan isnad(lı rivayet).

Mürsel¹⁵³⁸: İsnadının çoğunlukla sahâbî râvîsi zikredilmeksizin doğrudan Rasûlullâh'tan (s.a.s.) aktarılan hadis.

Müsned¹⁵³⁹: Bazen *merfû* ' bazen de *muttasıl* hadis anlamında.

Mütâbi¹⁵⁴⁰: (Fiil formunda (تَابِعَ) gelmekle birlikte) *ferd* veya *garîb* olduğu sanılan hadisin başka isnad(lar)la nakledilmesi.

Mütekellef fih¹⁵⁴¹: Hakkında herhangi bir şekilde cerh bulunan râvî.

Nahvuh¹⁵⁴²: (Bir önceki) hadisin metninin lafız bakımından benzeri.

Ref¹⁵⁴³: (Fiil formunda (رَفَعَهُ) gelmekle birlikte) hadisi *merfû* ' olarak rivayet etmek.

Şâhid¹⁵⁴⁴: *Ferd* veya *garîb* bir hadisin lafız veya mana olarak (benzerinin) başka bir isnadla/farklı bir sahâbîden gelen rivayeti.

Ta'îlik¹⁵⁴⁵: *Mu'allak* hadis anlamında.

Taraf(u'l-hadîs)¹⁵⁴⁶: Hadisin bir kısmı.

¹⁵³⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 364, V, 201, XI, 283.

¹⁵³⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 220, III, 285, 315, V, 219. Ziyâüddîn; et-Tirmizî'nin 4, İbn Hibbân'ın ise 5 vasıta ile rivayet ettikleri bir hadisi et-Tirmizî'nin hocası, İbn Hibbân'ın ise hocasının hocası Ukbe b. Mükram'den rivayet ederek *muvâfaka* elde etmiştir (Bkz. V, 219).

¹⁵³⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 364, V, 19, 64, VI, 336, VII, 189, X, 135, 158, XI, 110, 283, XII, 19.

¹⁵³⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 93, 180, V, 193, VI, 101, XI, 90, 321, XII, 19.

¹⁵⁴⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 111, V, 169, VI, 226.

¹⁵⁴¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 223, II, 81, III, 84, 102, 191, 266, 315, IV, 74, V, 77, 233, VIII, 96, IX, 347, XI, 225, XIII, 64, 72, 79.

¹⁵⁴² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 123, 138, 164, 170, 178, 190, 211, 219, 229, 306 vdğ..

¹⁵⁴³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 181, 182, 257, V, 11, VII, 258, X, 311, XI, 292, XIII, 168.

¹⁵⁴⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 178, 203, 232, 277, 287, 290, 305, 326, 329, 441, 466, 486 vdğ..

¹⁵⁴⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 412, IV, 268, V, 127, 199, IX, 27, X, 150, XI, 60, XIII, 173.

¹⁵⁴⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 286.

Tashîf¹⁵⁴⁷: Hadiste nokta ve(ya) harf hatası yapmak.

Tedlîs¹⁵⁴⁸: (Fiil formunda (تَدَلَّسَهُ/يُدَلِّسُهُ) gelmekle birlikte) *tedlîsü 'l-isnâd* ve(ya) *tedlîsü 't-tesvive* anlamında.

Teğayyür¹⁵⁴⁹: Râvînin rivayet ehliyetine halel getiren hâl.

Terceme¹⁵⁵⁰: (Belli bir) sened zinciri.

Turuk(u'l-hadîs)¹⁵⁵¹: Hadisin (farklı) isnadları.

Vakf¹⁵⁵²: (Fiil formunda (وَقَفَهُ) gelmekle birlikte) hadisin *mevkûf* olarak rivayet edilmesi.

Veh(e)m¹⁵⁵³: (Bazen fiil formunda (وَهُمْ/يَهُمُّ) bazen de masdar (وَهُمُّ) olarak gelmekle birlikte) hata etmek, yanılmak.

Bunlara ilaveten hadis *tahammül* yollarından **semâ**¹⁵⁵⁴, **kırâat**¹⁵⁵⁵, **kitâbet**¹⁵⁵⁶ ve **icâzet**¹⁵⁵⁷, **vicâde**¹⁵⁵⁸ terimlerini de kullanmıştır.

¹⁵⁴⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, VI, 66. Ayrıca bkz. el-Münâvî, I, 332.

¹⁵⁴⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, X, 82, 172, XIII, 70, 72.

¹⁵⁴⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, II, 11. Ziyâüddîn bir yerde de *teğayyür* ile yakın anlamdaki *ihtilât* terimini, hakkında bilgi verdiği bir râvî için (قيل اختلط في آخر عمره) diyerek kullanmıştır (Bkz. I, 422). *Teğayyür* ile *ihtilât* arasındaki ilişki için bkz. Mehmet Fatih Kaya, *Hadis Usûlünde İhtilât Râvînin Akıl ve Hâfıza Fonksiyonlarının Zarar Görmesi ve Bunun Rivayetlerine Yansıması*, Rihle Kitap, İstanbul 2011, 58-62.

¹⁵⁵⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, XII, 222, 223.

¹⁵⁵¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, I, 109, II, 181, III, 38, 263, 395, IV, 395, IX, 175.

¹⁵⁵² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, II, 181, VI, 234.

¹⁵⁵³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, II, 19, III, 131, IV, 36, 404, IX, 73, 218, 321, X, 83, XII, 150.

¹⁵⁵⁴ (أَخْبَرْنَا) Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, I, 79, 98, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 113, 116 vdğ.; (حَدَّثْنَا) VII, 102, X, 386.

¹⁵⁵⁵ (أَخْبَرْنَا ... قِرَاءَةً) Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, I, 88, 96, 197, II, 206, III, 60, 206, VI, 219-220, VII, 186, X, 216 vdğ.; (أَخْبَرْنَا ... بِقِرَائَتِي عَلَيْهِ) I, 73, 74, 75, 76, 77, 82, 84, 85, 92, 93 vdğ.; (... فَرَأَى عَلَى) I, 352, II, 60, IV, 368, 396, 397, V, 15, 128, 151, 244, 247, 267 vdğ..

¹⁵⁵⁶ (أَخْبَرْنَا ... فِي كِتَابِهِ) Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, I, 102, 179, 232, 238, 392, 397, 421, 452, 502, II, 51 vdğ.; (أَخْبَرْنَا ... كِتَابَهُ) I, 400, 434, 445, II, 159, V, 202, VI, 60, 272, VII, 124, 125, IX, 346 vdğ..

¹⁵⁵⁷ (أَخْبَرْنَا ... إِجَازَةً) Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, I, 198, 490, II, 17, 106, 388, III, 320, 354, IV, 86, 239, 283 vdğ.; (أَخْبَرْنَا ... إِذْنَا) V, 107, 114, 132-133, VI, 63, 101, 175-176, VII, 45, 276, 280, 284; (أَنْبَأْنَا) VI, 286, 326, VII, 102.

¹⁵⁵⁸ Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullâh'ın, babasının elyazısıyla bularak rivayet ettiği bir hadisin rivayet usûlüne dair Ziyâüddîn'in kullandığı ifade (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü 'l-muhtâra*, XI, 213).

Kullanıldığı manalarla verilmeye çalışılan bu ıstılahlar arasından Ziyâüddîn'in en çok kullandığı ıstılah (*nahvuhdan* sonra) *şâhid*dir. 200'den fazla yerde, serdettiği hadis için "lehû *şâhid* fi ..." diyerek el-Buhârî veya Müslim'in *es-Sahîh*'ine yahut her ikisine birden atıfta bulunmuştur¹⁵⁵⁹. Bu durum, açık bir şekilde kitabına aldığı rivayetleri *es-Sahîhân* ile destekleme gayretini ve *es-Sahîhân*'a olan itimadını göstermektedir. Ziyâüddîn çok defa da ilgili rivayetteki ziyâdeye yine *es-Sahîhân* ile kıyaslama yaparak işaret etmiştir¹⁵⁶⁰.

Ayrıca senedlerde yer alan bazı râvîlerin güvenilirliğine işaret için: min ricâli Sahîhi'l-Buhârî¹⁵⁶¹, min ricâli Müslim¹⁵⁶², min ricâli's-Sahîh¹⁵⁶³, ravâ leh(û) el-Buhârî ve Müslim¹⁵⁶⁴/el-Buhârî¹⁵⁶⁵/Müslim¹⁵⁶⁶/Ebû Dâvûd¹⁵⁶⁷/et-Tirmizî¹⁵⁶⁸/İbn Mâce¹⁵⁶⁹, ahrace leh(û) el-Buhârî¹⁵⁷⁰/Müslim¹⁵⁷¹/et-Tirmizî¹⁵⁷²/İbn Hibbân¹⁵⁷³ ifadelerini, yine buna yakın anlamda ravâ leh(û) el-Buhârî istişâden¹⁵⁷⁴, ravâ leh(û) Müslim i'tibâran¹⁵⁷⁵ ifadelerini kullanmıştır. Ziyâüddîn'in bu değerlendirmelerinden *es-Sahîhân*'a olan itimadı rahatlıkla görülebilmektedir.

¹⁵⁵⁹ 10 yerde "li hâze'l-hadîs şâhid fi's-Sahîhayn" (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, I, 232, II, 209-210, 275, III, 135, 164, 437, IV, 233, 334, VII, 136, IX, 249), 75 yerde "lehû şâhid fi's-Sahîhayn" (I, 329, II, 79, IV, 175, VII, 28, 67 vdğ.), 12 yerde "li hâze'l-hadîs şâhid fi's-Sahîh" (I, 290, III, 190, 263, IV, 178, 189, V, 252, 263, VI, 36, 48, VII, 40, 75, XI, 124), 60 yerde "lehû şâhid fi's-Sahîh" (I, 178, 203, 277, 287, 305 vdğ.), 9 yerde "lehû şâhid fi Sahîhi'l-Buhârî" (VIII, 51, 103, 329, IX, 61, X, 212, XI, 294, 307, 410, XII, 69), 3 yerde "lehû şâhid fi'l-Buhârî" (VII, 20, 111, XII, 272), 34 yerde "lehû şâhid fi Sahîhi Müslim" (II, 202, 354, V, 14, 23, VI, 148 vdğ.), 5 yerde "lehû şâhid fi Müslim" (VI, 67, 283, 310, 326, XII, 65).

¹⁵⁶⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, I, 284, III, 200, 205, 207, 213, 214, 262, V, 249, X, 170, 223, XII, 96-97, XIII, 53, 85. Ayrıca bkz. dn. 1714.

¹⁵⁶¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, II, 408.

¹⁵⁶² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, VIII, 370, IX, 177.

¹⁵⁶³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, II, 110, III, 124, IV, 104, X, 25.

¹⁵⁶⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, III, 199, IX, 21, X, 55, XII, 142.

¹⁵⁶⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, IV, 74, VI, 307, IX, 39, 79, X, 11, 374, XI, 110, 294, XIII, 105, 116.

¹⁵⁶⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, I, 312, II, 176, IV, 239, VI, 260, VII, 279, 295, VIII, 75, IX, 134, 242, 365, 452, 509, X, 12, 54, 108, 217, XI, 114, 133, 312, 412, 413, XII, 20, 53, 266, XIII, 18, 57.

¹⁵⁶⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, I, 351, XI, 336.

¹⁵⁶⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, I, 351.

¹⁵⁶⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, I, 351, V, 90, XI, 336.

¹⁵⁷⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, I, 281, IV, 197, VII, 234.

¹⁵⁷¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, I, 217, IV, 138, 308, VI, 111, 310, X, 401, XIII, 49.

¹⁵⁷² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, I, 291.

¹⁵⁷³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, I, 217, 291.

¹⁵⁷⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, IV, 162.

¹⁵⁷⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, XII, 33.

2.2.5. Esere Verilen Değer

el-Buhârî ve Müslim'den yaklaşık dört asır sonra, ed-Dârakutnî (v. 385/995) ve el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (v. 405/1014) çabalarına benzer şekilde *es-Sahîhân*'dan hareketle yapılmış bir çalışma olan *el-Muhtâra*, dönemindeki çalışmalardan görülebileceği üzere¹⁵⁷⁶ *es-Sahîhân*'a ve diğer *Kütüb-i Sitte* eserlerinin otoritesine itimad eden ve onlardan destek alan bir eserdir¹⁵⁷⁷.

Bir hadis kitabı olarak *el-Muhtâra*'nın asıl kıymeti, öncelikli olarak sadece onda yer alan rivayetlere sahip olması¹⁵⁷⁸ ve sıhhati iltizâm etmesinden kaynaklanmaktadır¹⁵⁷⁹. Nitekim âlimlerin ondaki hadisler için söyledikleri “*es-Sahîhân*’dakilere ziyâde sahîh hadislerdir.”¹⁵⁸⁰, “*es-Sahîhân*’dakiler haricinde ihticâca uygun hadislerdir.”¹⁵⁸¹ ve benzeri ifadeleri bu hususa işaret etmektedir. Bununla birlikte, yukarıda ifade edildiği üzere kitapta, Ziyâüddîn’in illetlerini beyan için verdiği rivayetler de yer almaktadır. Ayrıca tasnif edildiği dönem itibariyle de dikkat çeken eser, hedefleri ve ardından bıraktığı tesir ile de kendisinden çokça bahsettirmiştir.

el-Muhtâra, Ziyâüddîn’in hayatında olduğu gibi vefatından sonra da çokça rağbet görmüştür¹⁵⁸². Bunun için ciltlerine ve cüzlerine düşülmüş semâ‘ kayıtlarına bakmak yeterlidir¹⁵⁸³. Sadece Enes b. Mâlik’in müsnedinin ilk cüzünde (16. cüz), tarihi belirtilmiş 21 adet semâ‘ kaydı mevcuttur¹⁵⁸⁴. Bunlardan 10’u h. 632-638 seneleri arasında değişen tarihlerde müellifine¹⁵⁸⁵, kalan 11’i ise h. 679-791 yılları arasında, bazıları müellifin talebesi bazıları ise kitabın rivayet hakkını elde etmiş kimselere okunduğuna dairdir¹⁵⁸⁶.

¹⁵⁷⁶ Bkz. Yücel, *Hadis Tarihi*, 138; Kurt, 276.

¹⁵⁷⁷ Bkz. başlık: 2.2.6.7. *es-Sahîhân* Vurgusu.

¹⁵⁷⁸ Bkz. el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile*, 149-150 (Ebû Ğudde’nin dipnotu).

¹⁵⁷⁹ Bkz. ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 474; el-İrâkî, *et-Takyîd*, I, 229; es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 544; *el-Bahru'llezî zehar*, II, 853.

¹⁵⁸⁰ İbn Abdilhâdî, *es-Sârimü'l-münkî*, 121, 198.

¹⁵⁸¹ ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 474; İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 518.

¹⁵⁸² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, IV, 437-438.

¹⁵⁸³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, IV, 443-477, Mülhak, V, 311-429, Mülhak, VI, 355-469, Mülhak, VII, 299-379.

¹⁵⁸⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, IV, 436.

¹⁵⁸⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, IV, 445-452.

¹⁵⁸⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, IV, 452-468.

Gerek ez-Ziyâiyye’de gerekse el-Muzafferî ve Emevî Câmii gibi farklı mekânlarda, çok sayıda hoca ve talebinin katılımıyla oluşan meclislerin semâ‘ kayıtları *el-Muhtâra*’ya olan rağbeti ve eserin önemini ortaya koymaktadır¹⁵⁸⁷. Nitekim semâ‘ kayıtlarında meşhur isimlere rastlamak mümkündür. İbrâhîm es-Sarîfî¹⁵⁸⁸ (v. 641/1243), Ziyâüddîn’in yeğeni Muhammed b. Abdirrahîm¹⁵⁸⁹ (v. 688/1289), Takıyyüddîn Süleymân b. Hamza (v. 715/1315), Alemüddîn Ebû Muhammed el-Birzâlî¹⁵⁹⁰ (v. 739/1339), Ebu’l-Haccâc el-Mizzî¹⁵⁹¹ (v. 742/1341), Ebû Sa‘îd el-Alâî¹⁵⁹² (v. 761/1359), Yûsuf İbn Abdilhâdî¹⁵⁹³ (v. 909/1503) ve İbn Hacer el-Askâlânî¹⁵⁹⁴ (v. 852/1449) bunlardan bazılarıdır.

Bütün bunlardan esere verilen önemin, telifinden hemen sonra başladığı anlaşılmaktadır. Bu manada *el-Muhtâra*’nın önemine işaret eden bazı isimleri şöyle sıralayabiliriz:

Ziyâüddîn’in yeğeni ve *el-Muhtâra*’yı ikmâl eden¹⁵⁹⁵ Muhammed b. Abdirrahîm (Şemsüddîn İbnü’l-Kemâl v. 688/1289) amcasının, *el-Muhtâra*’ya hadislerin sahîhlerini

¹⁵⁸⁷ Bu kalabalık meclislerden bazıları için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Mülhak, IV, 449-451 (Cemaziyelahir 636 tarihli 8. semâ‘ kaydı), 455-461 (Ramazan 705 tarihli 14. semâ‘ kaydı), 462-464 (Safer 709 tarihli 15. semâ‘ kaydı), Mülhak, V, 353-355 (Receb 632 tarihli 1. semâ‘ kaydı), 363-368 (Receb 708 tarihli 12. semâ‘ kaydı), 389-395 (Ramazan 705 tarihli 11. semâ‘ kaydı), 396-398 (Rebiulevvel 709 tarihli 12. semâ‘ kaydı), Mülhak, VI, 364-370 (Ramazan 705 tarihli 7. semâ‘ kaydı), 399-405 (Ramazan 705 tarihli 10. semâ‘ kaydı), 429-437 (Ramazan 705 tarihli 10. semâ‘ kaydı), Mülhak, VII, 364-368 (Şevval 705 tarihli 8. semâ‘ kaydı), 368-371 (Cemaziyelahir 709 tarihli 9. semâ‘ kaydı).

¹⁵⁸⁸ (Cemaziyevvel, Receb 635) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Mülhak, V, 357, Mülhak, VI, 393.

¹⁵⁸⁹ (Muharrem 679, Receb 681, Şaban 683) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Mülhak, IV, 452-455, (Safer 679, Şaban 683) Mülhak, V, 339-343, Mülhak, VII, 326, 346.

¹⁵⁹⁰ (Ramazan 705, el-Câmi‘u’l-Muzafferî) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Mülhak, IV, 455-461, (26 Şaban 705) Mülhak, V, 324, 326, 362, Mülhak, VI, 364, 399, Mülhak, VII, 326, 364-365.

¹⁵⁹¹ (10 Cemaziyevvel 714, Dimeşk Emevî Câmii) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Mülhak, IV, 464-465, Mülhak, V, 325, 326, 330, 399, Mülhak, VII, 352, 371-372.

¹⁵⁹² (Cemaziyevvel 712) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Mülhak, IV, 464, Mülhak, V, 327, 330, 413, Mülhak, VII, 323, 352, 371.

¹⁵⁹³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Mülhak, IV, 468, Mülhak, V, 330, 404, 423.

¹⁵⁹⁴ (H. 803, Dimeşk) Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, Mülhak, V, 330, 404, Mülhak, VII, 375 (H. 802, Dimeşk). İbn Hacer’in *el-Muhtâra*’ya rağbeti ve ondan bazı cüzleri okuduğuna dair bkz. İbn Hacer, *el-Mu‘cemu’l-müfrehes*, 141-142; *el-Mecma‘u’l-müesses*, I, 286-287, 293, II, 430.

¹⁵⁹⁵ İbnü’l-Kemâl’in bu çalışmasının günümüze ulaştığı bilinmemektedir (Bkz. başlık: 2.2.8. *el-Muhtâra* Merkezli Çalışmalar).

aldığını, ona bir tek zayıf hadis dahi almadığını, tekrara düşmemek ve istifadeyi artırmak için *Şeyhân*'ın rivayet ettiklerini rivayet etmemeyi kendine şart koştuğunu haber vermiştir¹⁵⁹⁶.

İbnü'l-Kemâl'in bu ifadeleri elbette değerlendirme ve tenkide açıktır. Zira onun bu iddiası, bizzat kitabın vâkıasıyla uyuşmamaktadır. Dolayısıyla bu ifadelerini kitap hakkındaki övgüsü ve genel kanaati olarak değerlendirmek mümkündür.

İbn Teymiyye, *er-Red ale'l-İhnâî*'de *el-Muhtâra*'nın hadislerinin sahîhlik derecesinin el-Hâkim'in tashîhinden daha üstün olduğunu, Ziyâüddîn'in tashîhinin et-Tirmizî, Ebû Hâtim el-Büstî ve benzerlerinin tashîhine yakın olduğunu ifade etmiştir. Buna gerekçe olarak da *el-Muhtâra*'daki hataların azlığını ve ondaki tashîhin el-Hâkim'inki gibi olmayışını söylemiştir. Zira (ona göre) *el-Müstedrek* barındırdığı yalan ve uydurma olduğu açık hadisler sebebiyle *el-Muhtâra*'dan düşük seviyededir¹⁵⁹⁷.

İbn Teymiyye, başka bir kitabında ise *el-Muhtâra* için “el-Hâkim'in *Sahîh*'inden¹⁵⁹⁸ daha sahîh olan *el-Muhtâra*”¹⁵⁹⁹ ve “el-Hâkim'in *Sahîh*'inden daha iyi olan *el-Muhtâra*”¹⁶⁰⁰ ifadelerini kullanmıştır.

el-Fetâve'l-Misriyye'de ise konuya dair şunları kaydetmiştir: “...Âlimler, tashîh babında el-Hâkim'de bir tesahül ve müsamaha olduğunda ittifak halindedirler. Öyle ki onun tashîhi et-Tirmizî, ed-Dârakutnî ve benzerlerinin tashîhinden tartışmasız daha düşüktür. Nerede kaldı ki el-Buhârî ve Müslim'in tashîhi ile kıyaslansın. Hatta onun tashîhi Ebû Bekr İbn Huzeyme, Ebû Hâtim İbn Hibbân ve benzerlerinin tashîhinden de daha aşağıdadır. Hatta el-Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî'nin (*el-Muhtâr*)'ındaki tashîhi dahi el-Hâkim'in tashîhinden daha iyidir. Onun bu bâbdaki kitabı, hadisi bilene göre, hiç şüphesiz el-Hâkim'in kitabından daha iyidir. et-Tirmizî'nin tahsîni de bazen onun (el-

¹⁵⁹⁶ Ebu's-Saâdât el-Makdisî, Ahmed b. Abdillâh, *Sihâhu'l-ehâdis fime'ttefeka aleyhi eimmetü'l-hadîs*, thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1430/2009, I, 23.

¹⁵⁹⁷ İbn Teymiyye, *er-Red ale'l-İhnâî*, 104; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 24.

¹⁵⁹⁸ *el-Müstedrek*'i kastediyor (Bkz. dn. 1288).

¹⁵⁹⁹ İbn Teymiyye, *Kâ'ide celîle*, 41.

¹⁶⁰⁰ İbn Teymiyye, *Kâ'ide celîle*, 157.

Hâkim'in) tashîhi gibi yahut ondan daha üstün olur. (Zaten) el-Hâkim, *mevzû'* ve aslı olmadığı kesin olan hadisleri de çoğu zaman tashîh eder..."¹⁶⁰¹

İbn Teymiyye'nin bu değerlendirmelerinden, *el-Muhtâra*'ya ne denli itibar ettiği ve onu *el-Müstedrek*'ten üstün görüp İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'lerine yakın bulduğu anlaşılmaktadır.

İbn Abdilhâdî de *es-Sârimü'l-münkî*'de hocası İbn Teymiyye'nin *er-Red ale'l-İhnâ'*deki değerlendirmelerinin aynısını, ona atıfta bulunmadan yapar."¹⁶⁰²

Aslen İbn Teymiyye'ye ait olup, talebesi İbn Abdilhâdî'nin de hocasından aktararak *el-Muhtâra*'yı vasfetmek için kullanmış olduğu "*es-Sahîhân*'dakilere ziyâde sahîh hadisler" ifadesi¹⁶⁰³ her ikisi nazarında *el-Muhtâra*'nın *Sahîh* hadis kitaplarından olduğuna işaret etmektedir.

ez-Zehebî, *el-Muhtâra* hadisleri için, "Bunlar *es-Sahîhân*'dakilerden başka ihticâca (delil alınmaya) uygun hadislerdir." demiştir¹⁶⁰⁴. ez-Zehebî'nin bu değerlendirmesi oldukça mühimdir.

İbnü'l-Mevsîlî (v. 774/1372), İbn Teymiyye'nin "O, el-Hâkim'in *Sahîh*'inden daha sahîhtir." dediğini naklettikten sonra bu bilgiyi teyid kabilinden İbrâhîm es-Sarîfînî'den (v. 641/1243), Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'daki şartının *el-Müstedrek*'ten daha üstün olduğu bilgisini aktarmıştır¹⁶⁰⁵.

¹⁶⁰¹ İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, II, 175-176; el-Ba'lî, Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Ömer, *Muhtasaru'l-Fetâve'l-Mısriyye*, thk. Abdülmecîd Selîm - Muhammed Hâmid el-Fıkî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1405/1985, 49.

¹⁶⁰² İbn Abdilhâdî, *es-Sârimü'l-münkî*, 121.

¹⁶⁰³ "هذا الحديث مما أخرجه الحافظ أبو عبد الله محمد بن عبد الواحد المقدسي فيما اختاره من الأحاديث الجياد الزائدة على ما في الصحيحين", روى هذين الحديثين من طريق أبي يعلى الموصلي الحافظ أبو عبد الله محمد بن عبد الواحد المقدسي فيما اختاره من الأحاديث الجياد الزائدة "على الصحيحين" (İbn Abdilhâdî, *es-Sârimü'l-münkî*, 121, 198).

¹⁶⁰⁴ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 474.

¹⁶⁰⁵ İbnü'l-Mevsîlî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Ba'lî, *Muhtasaru's-Savâ'iki'l-mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attile*, thk. Seyyid İbrâhîm, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1422/2001, 490.

ez-Zerkeşî (v. 794/1392) de İbn Teymiyye'nin değerlendirmelerine benzer şekilde, Ziyâüddîn'in (*el-Muhtâra*'daki) tashîhinin el-Hâkim'inkinden üstün olduğunu ve et-Tirmizî ve İbn Hibbân'ın tashîhine yakın olduğunu söylemiştir¹⁶⁰⁶.

İbn Kesîr *el-Bidâye*'de ondan “İçerisinde hadise dair kıymetli ilimler vardır, el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'inden daha iyidir, şayet tamamlanabilseydi...” diyerek bahsetmişken¹⁶⁰⁷ *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*'te, hocalarından bazısının¹⁶⁰⁸ *el-Muhtâra*'yı el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'inden üstün gördüğünü ifade etmiştir¹⁶⁰⁹.

İbn Receb, *el-Muhtâra*'daki hadisler için, “*es-Sahîhân*'dakiler haricinde ihticâca uygun hadislerdir.” dedikten sonra İbn Teymiyye'yi kastederek, bazı âlimlerin “O (*el-Muhtâra*), el-Hâkim'in *Sahîh*'inden daha iyidir.” dediğini ilave etmiştir¹⁶¹⁰. *Sahîhü'l-Buhârî* şerhi *Fethu'l-bârî*'de ise “*el-Muhtâra* isimli *Sahîh*'inde” ifadesine yer vermiştir¹⁶¹¹.

el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*'ta, “sonraki âlimlerin hadisleri tashîhi meselesi”nde misaller verirken Ziyâüddîn el-Makdisî ve *el-Muhtâra*'sını da sayarak, onda sıhhati iltizâm ettiğini ve daha önce hakkında sahîh hükmü verilmemiş hadisleri tashîh ettiğini söylemiştir¹⁶¹².

İbn Hacer, İbn Teymiyye'nin *el-Muhtâra*'nın hadislerinin *el-Müstedrek*'in hadislerinden daha sahîh ve daha sağlam olduğunu söylediğini nakletmiştir¹⁶¹³.

İbn Müflih de ez-Zehebî ve İbn Receb gibi *el-Muhtâra*'nın *es-Sahîhân*'dakiler dışında ihticâca uygun hadisleri ihtivâ ettiğini ifade ettikten sonra, bazılarının onun için “el-Hâkim'in *Sahîh*'inden daha iyidir.” dediğini nakletmiştir¹⁶¹⁴.

¹⁶⁰⁶ es-Suyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, I, 30; el-Kâsımî, Cemâlüddîn Muhammed b. Muhammed Sa'îd b. Kâsım ed-Dımaşkî, *Kavâ'idü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs*, thk. Muhammed Behce el-Baytâr, Dâru'n-Nefâis, Beyrût 1431/2010, 259; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 24.

¹⁶⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 198; en-Nu'aymî, II, 72 (*el-Bidâye*'den naklen).

¹⁶⁰⁸ Kastettiği hocası, İbn Teymiyye olmalıdır (Bkz. Şâkir, 29 (3. dn.)).

¹⁶⁰⁹ Şâkir, 29.

¹⁶¹⁰ İbn Receb, *ez-Zeyl*, III, 518-519.

¹⁶¹¹ İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, II, 108.

¹⁶¹² el-İrâkî, *et-Takyîd*, I, 229.

¹⁶¹³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 271.

¹⁶¹⁴ İbn Müflih, II, 451.

es-Sehâvî, “min mezânnî’s-sahîh” tabiriyle *el-Muhtâra*’yı, içerisinde sahîh hadislerin bulunduğu eserler arasında zikretmiş ve *el-Müstedrek*’le kıyaslayarak ondan daha iyi olduğunu söylemiştir. Ancak bu değerlendirmelerinin hemen öncesinde, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme gibi bazı âlimler, her ne kadar eserlerinde sıhhati iltizam etmiş olsalar yahut et-Tirmizî gibi hadislerinin bazıları için “sahîh” hükmü verseler de buralarda yer alıp “sahîh” diye verilen nice hadislerin “hasen” seviyesinden öteye geçemeyeceğini söylemiştir¹⁶¹⁵. Başka bir yerde ise *el-Muhtâra*’nın müsned tertibinde olduğunu söyledikten sonra Ziyâüddîn’in onda sadece “sâlih li’l-hucce” rivayetlere yer verdiğini ilave etmiştir¹⁶¹⁶.

es-Sehâvî’nin mezkûr ifadelerinden, *el-Muhtâra*’yı belli bir üstünlükte görmekle birlikte el-Buhârî ve Müslim’in *es-Sahîh*’leri gibi mutlak manada sahîh hadislerden oluşmuş bir eser olarak görmediği anlaşılmaktadır.

es-Suyûtî, *Cem’u’l-cevâmi*’de *el-Muhtâra*’daki hadisler için “sahîh” ifadesini kullanmıştır¹⁶¹⁷. Yine *Tedrib*’de ve *el-Bahr*’da “Onda sıhhati şart koşmuştur.” ifadesine yer vermiştir¹⁶¹⁸.

Tedrib muhakkıkı Muhammed Avvâme ise bu ifadenin âlimler arasında şüyu bulmuş olmasına rağmen *el-Muhtâra*’nın kısa mukaddimesindeki “... bazen de sağlam (ceyyid) senetli (olup) illetli hadisler de zikrettik (bunlara da yer verdim) ki bunların illetlerini izah edelim de bilinsin(ler)...”¹⁶¹⁹ cümlesinden, bunun isabetli olmadığına işaret etmiştir. Ayrıca eserin büyük oranda *el-Müstedrek*’e benzediğine ancak illetleri beyan eden *müsned* bir eser olması bakımından ondan üstün olduğuna, ulemâ tarafından esere dair yapılan övgülerin hep nakledildiğine ve bunun da müsellemler olduğuna fakat bunlara ilaveten eserin önemine rağmen eser hakkında başka bir değerlendirme yapılmayışına temas ederek *el-Muhtâra*’ya dair Şemsüddîn İbn Abdilhâdî’nin “*el-Muhtâra*’da çokça zayıf hadis vardır...”¹⁶²⁰ tenkidini aktarmıştır. Ardından da bu ve benzeri tenkitlerin sebebini izah kabilinden, hadis hakkında

¹⁶¹⁵ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 56-57.

¹⁶¹⁶ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, III, 320-321.

¹⁶¹⁷ es-Suyûtî, *Cem’u’l-cevâmi*, I, 44.

¹⁶¹⁸ es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, II, 544; *el-Bahru’llezî zehar*, II, 853.

¹⁶¹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 70.

¹⁶²⁰ İbn Abdilhâdî, *Tenkihu’t-Tahkîk*, II, 480.

hüküm vermenin nihayetinde ictihâdî olduğuna, bazı hadislerin (mukaddimede belirtildiği üzere) illetini beyan için verildiğine ancak bazılarının bunu fark edemeyip onu diğerleri gibi serdedilmiş zannettiğine dikkat çekmiştir. Son olarak da bütün bunlardan hareketle, hadisın mücerred *el-Muhtâra*'da geçmiş olmasından onun sahîh olduğunun anlaşılmayacağını, musannifin belki de hadisın illetini beyan maksadıyla o rivayete yer verdiğini, bunun yanı sıra el-Hâkim'den bilindiği üzere musannife göre sahîh olup, başkalarına göre böyle olmayan rivayetlerin olabileceğini hatırlatmıştır¹⁶²¹.

Tâhir el-Cezâirî de es-Sehâvî'nin ifadelerine çok yakın şekilde *el-Muhtâra*'yı, içerisinde sahîh hadislerin bulunduğu eserler (min mezânî's-sahîh) arasında zikretmiş ve onun *el-Müstedrek*'ten daha iyi olduğunu söylemiştir¹⁶²².

Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasît*'de *el-Muhtâra*'yı çokça sahîh hadis ihtiva eden kitaplardan biri olarak tanıtmıştır¹⁶²³. İlerleyen sayfada ise “önemli uyarı” diyerek şunları kaydetmiştir: “Bilinmelidir ki müelliflerinin kendisinde sıhhati iltizam ettikleri bu kitaplar, sıhhat bakımından *es-Sahîhân*'ın derecesine varamaz. Zira onların müellifleri, el-Buhârî ve Müslim'in tashîh-taz'îf, ricâl tenkidi, hadisın illetlerini bilme hususlarındaki seviyelerine ulaşamamışlardır. Sahîhlik şartlarında *Şeyhân*'ın yaptığı gibi fazla gayret gösterememişlerdir. İşte bundan dolayı -sıhhati iltizam etmelerine rağmen- kitaplarının mertebesi *es-Sahîhân*'ın mertebesinden geridedir. Bunlardaki hadislerin hepsinin, sahîhliği kesin ve makbul hadisler olarak alınması (görülmesi) de gerekmez. (Nitekim) *el-Muhtâra*'da ve başkalarında, (müelliflerince) sahîh kabul edildiği halde bazı âlimlerin tenkit ettiği ve sıhhati hususunda muhalefette bulunduğu hadisler mevcuttur.”¹⁶²⁴ Ebû Şehbe, benzer ikazları *A'lâmü'l-muhaddisîn*'de de yapmıştır¹⁶²⁵.

Abdullâh el-Cüdey' de Ebû Şehbe'ye benzer şekilde “*es-Sahîhân* Dışında *Sahîh* Diye İsimlendirilen Kitaplar” başlığının sonunda yaptığı “uyarılar”dan ikincisinde konuyla ilgili

¹⁶²¹ es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 544-545 (2. dn.).

¹⁶²² el-Cezâirî, I, 346.

¹⁶²³ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûm ve mustalahi'l-hadîs*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire ts., 250.

¹⁶²⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 251.

¹⁶²⁵ Ebû Şehbe, *A'lâmü'l-muhaddisîn*, 304.

özetle şunları söylemiştir: *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, bir geç dönem eseridir. Esas özelliği, tahrîc ettiği hadisi isnadıyla *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, *Mu'cemu't-Taberânî* ve(ya) başkası gibi kaynağına kadar ulaştırmasıdır. Yöntemi de mukaddimesinde belirttiği üzeredir. Bu kitapta çoğunlukla sahîh hadisler yer alır. Ancak içerisinde, müellifinin (mukaddimesinde) belirttiği üzere illetini beyan ettiği illetli hadisler ve hakkında bir şey demediği ve de sahîh olmayan hadisler de vardır. Bununla birlikte en sağlam hadislerden bir seçki yapma gayreti de açıktır. Ancak onun için *Sahîh* vasfını kullanmak doğru olmaz. Meşhur *Sünen* kitaplarında çoğunlukla var olduğu gibi onda da çoğunlukla sahîh hadisler vardır. Şu kadar var ki *es-Sahîhân* dışında, bunlardakine ilaveten sahîh hadisleri ihtiva etmesiyle ayrıcalıklıdır. Ziyâüddîn eserinde el-Hâkim'den daha ihtiyatlı davranmıştır. Bu sebeple de İbn Teymiyye, İbn Abdilhâdî, ez-Zerkeşî ve es-Sehâvî gibi bazı sonraki dönem âlimleri onu *el-Müstedrek*'ten üstün görmüşlerdir.¹⁶²⁶

el-Muhtâra muhakkık İbn Dehîş ise, *el-Muhtâra*'nın tasnif gayesini, *es-Sahîhân* ve diğer *es-Sahîh* müelliflerinin eserlerinde yer vermedikleri ve *müsned*, *cüz* gibi eserlerde bulunup muttali olunmamış sahîh rivayetleri bir araya getirerek fakihlerin ve ilim taliplerinin rahatlıkla istifade edebilmesini sağlamak olarak ifade etmiştir¹⁶²⁷. Ona göre, sahîh hadisleri derleme gayesiyle el-Buhârî ve Müslim, bu işin öncüleridirler. İbn Huzeyme ve İbn Hibbân ise, *Şeyhân*'ın açtığı yolda ilerlemekle birlikte sahîh hadislere yenilerini ilave etmede fazla bir gayret gösterememişlerdir, zaten bunu da hedeflememişlerdir. Onların ardından, el-Hâkim ise kitabında mütesâhil davranıp sahîh olmayanları sahîh diye vererek isabet edememiştir. Geriye kalan *Sahîh* çalışmaları da öncekiler üzerine *istihrâc*, *ihtisâr* yahut *şerh* kabilinden olmuştur. Fakat Ziyâüddîn'in ise el-Buhârî ve Müslim'in açtığı bu yolda etraflı bir çaba göstererek *Şeyhân*'ın başlattıkları bu gayreti tamamlamayı amaçlamış ve büyük oranda da muvaffak olmuştur¹⁶²⁸. *el-Muhtâra*, hadislerinin sıhhati bakımından da *el-Müstedrek*'ten çok daha üstündür. Hatta İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'leri

¹⁶²⁶ el-Cüdey', Abdullâh b. Yûsuf, *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût 1424/2003, II, 848-849.

¹⁶²⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 16.

¹⁶²⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 16-17.

ayarında olup et-Tirmizî'nin *el-Câmi'*'inden de üstündür. İbn Dehîş'e göre şayet *i'tibâr, mütâba'at* ve *istişhâd* için verdikleri olmasa *el-Muhtâra, es-Sahîhân* ayarında bir eserdir¹⁶²⁹.

Hemen belirtmek gerekir ki İbn Dehîş'in *el-Muhtâra* hakkındaki bu övgülü ifadeleri fazla genellemeci ve belki de tahkîki vesilesiyle emek harcadığı esere bir vefa borcu olarak görülmelidir.

el-Muhtâra hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında, "sıhhat" vurgusunun öne çıktığı ve onun diğer *Sahîh* hadis kitapları ile kıyaslandığı görülmektedir. Ayrıca kitabın mukaddimesinden ve muhtevassından hareketle, klasik bir *Sahîh* kitabı gibi olmadığına, gayesi gereği sahîh hadisler yanında sahîh görünen illetli hadisler de barındırdığına dikkat çekilmektedir. Bu itibarla, hadislerinin mutlak olarak sahîh görülmeyip incelenerek alınması gerektiği de ifade olunmuştur.

Diğer taraftan, Takıyyüddîn İbn Teymiyye'ye kadar, başta İbnü's-Salâh olmak üzere, akranı ve hemşehrîsi olan Dimeşk'li âlimlerin ve sonrasında en-Nevevî ve çağdaşlarının *el-Muhtâra*'dan hiç bahsetmemiş olmaları da dikkate değer bir husustur. Burada, dönemin Dimeşk'inde azınlık denilebilecek Hanbelî ulemâsı ile hâkim ve baskın olan Şâfi'î/Eş'arî âlimler arasında, bir çekişmenin ve görmezden gelme tavrının olduğunu söylemek mümkündür¹⁶³⁰.

2.2.5.1. *el-Muhtâra* Hakkında Sıhhat Değerlendirmesi

Sahîh hadis kitapları içerisinde zikredilen *el-Muhtâra*'nın konumuna ve hadislerinin sıhhat derecesinine dair bazı değerlendirmelere, *es-Sahîhân*'dan sonraki *Sahîh* eserleri olan İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'leri ve el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'i ile yapılan kıyaslamalarda rastlanmaktadır. Daha çok mezkûr üç eserin hangisinin daha muteber ve daha güvenilir olduğundan bahsedilirken yapılan derecelendirmelerde *el-Muhtâra*'dan da bahsedilmektedir.

¹⁶²⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 21.

¹⁶³⁰ Bkz. Kurt, 275; Selim Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri*, İlem Yay., Ankara 2020, 68.

2.2.5.1.1. İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'lerinin Mukayesesi

el-Hâzîmî'nin şöyle dediği naklolunmuştur: “İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'i, daha çok araştırması sebebiyle İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'inden da üstün mertebededir. *Şeyhân*'dan sonra *Sahîh*'e dair tasnifte bulunanların (eserlerinden) en sahîhi İbn Huzeyme'dir, onun ardından İbn Hibbân, onun ardından da el-Hâkim gelir.”¹⁶³¹

es-Suyûtî de benzer şekilde İbn Huzeyme'nin daha üstün olduğunu ifade ettikten sonra bunu, onun en küçük bir durumda dahi hadise sahîh hükmünü vermekten kaçınmasıyla açıklamıştır¹⁶³². Ancak muhakkık Muhammed Avvâme es-Suyûtî'ye itiraz ederek, İbn Hacer'in değerlendirmelerinde olduğu üzere İbn Hibbân'ın şartına bağlı kaldığını, İbn Huzeyme'nin ise bizzat kendi ifadeleriyle¹⁶³³ bazen sahîhlik şartını ihlal ettiğini belirtmiştir¹⁶³⁴.

İbn Hibbân'ın kitabını bâblara göre yeniden düzenleyen İbn Balabân'ın (v. 739/1339) *el-İhsân*'ını tahkîk eden Şu'ayb el-Arnaûd da es-Suyûtî'nin bu görüşüne itiraz ederek İbn Huzeyme'nin kitabında azımsanamayacak miktarda zayıf isnadlı ve hasen seviyesinden yukarı geçmeyecek hadisin yer aldığını, netice olarak da İbn Hibbân'ın kitabının, hocası İbn Huzeyme'ninkinden daha üstün olduğunu söylemiştir¹⁶³⁵.

Görüldüğü üzere, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'lerinden hangisinin üstün olduğu noktasında farklı görüşler mevcuttur. Tartışmaya açık olan bu husus bir kenara bırakılarak, meselenin *el-Muhtâra* ile ilgili kısmına gelindiğinde bu defa bu iki eserle *el-Müstedrek* arasında yapılan kıyaslamalar mevzu olmaktadır. Zira *el-Muhtâra* konumlandırılırken onun *el-Müstedrek*'ten üstün olduğu kabulü devreye girmektedir.

¹⁶³¹ el-Münâvî, I, 27.

¹⁶³² Bkz. es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 396.

¹⁶³³ (فُلَانٌ لَا أَعْرِفُهُ بِعَدَالَةٍ وَلَا جَرَحٍ) (في الْقَلْبِ مِنْهُ), (إِنْ ثَبَّتَ كَذَا), (إِنْ صَحَّ الْخَبَرُ) ifadeleri. Ayrıca bkz. ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-Kâşif fî ma 'rifeti men lehû rivâye fî 'l-kütübi's-sitte (Hâşiyetü Burhâniddîn Ebi'l-Vefâ İbrâhîm b. Muhammed Sıbt İbni'l-Acemî el-Halebî ile birlikte)*, thk. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb, Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, Cidde 1430/2009, I (Dirâsât), 207-210.

¹⁶³⁴ es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 396 (1. dn.).

¹⁶³⁵ İbn Balabân, Emîr Alâüddîn Ebu'l-Hasen Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısırî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1408-1412/1988-1991, Tahkîkin Mukaddimesi, I, 42-43.

2.2.5.1.2. *el-Muhtâra*'nın İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'leri ve el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'i ile Mukayesesi

Konuyla ilgili değerlendirmeler özelde el-Hâkim'in tesâhülünden hareketle yapılmaktadır. Nitekim İbnü's-Salâh, el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'te tesâhül gösterdiğini ifade ettikten sonra İbn Hibbân'ın hükümde ona yakın olduğunu söylemiştir¹⁶³⁶. ez-Zerkeşî, İbnü's-Salâh'ın bu "yakınlık" değerlendirmesine itiraz ederek, İbn Hibbân'ın kitabının mukaddimesindeki ifadelerinden hareketle, onun şartının el-Hâkim'in şartından daha üstün olduğunu söylemiş ve el-Hâzîmî'nin "İbn Hibbân, hadiste el-Hâkim'den daha sağlamdır."¹⁶³⁷ dediğini aktarmıştır¹⁶³⁸. el-İrâkî de yakınlığı tesâhüldeki yakınlık olarak açıklayıp, el-Hâkim'in daha mütesâhil olduğunu söyledikten sonra el-Hâzîmî'nin mezkûr sözünü aktarmıştır¹⁶³⁹.

İbn Teymiyye, *el-Muhtâra*'nın hadislerinin sahîhlik derecesinin el-Hâkim'in tashîhinden daha üstün olduğunu söyledikten sonra, Ziyâüddîn'in tashîhinin et-Tirmizî, İbn Hibbân ve benzerlerinin tashîhine yakın olduğunu ifade etmiştir¹⁶⁴⁰.

es-Sehâvî; İbn Hibbân'ın sadece ta'dîl edilmiş râvîlerden rivayette bulunmayışı, bazı meçhûl râvîlere yer verışı ve *hasen* hadisi *sahîh* içerisinde ele alışından bahsedip, hocası İbn Hacer'in İbn Hibbân'ın şartı ve yöntemine dair değerlendirmelerini¹⁶⁴¹ aktardıktan sonra el-Hâzîmî'nin sözüne ilaveten İbn Kesîr'in, "...İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin kitapları *el-Müstedrek*'ten çok daha iyi ve sened ve metin bakımından daha temiz (az problemlî)dir."¹⁶⁴² değerlendirmesini de nakletmiştir. Ardından İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'ine değinerek, onun da *sahîh* diye verdiği nice hadisin *hasen* seviyesinden öteye geçemeyeceğine hatta her ne kadar *sahîh* ile *haseni* ayırt edenlerden olsa da et-Tirmizî'nin tashîh ettiklerinde de dahi

¹⁶³⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 22.

¹⁶³⁷ Bkz. el-Hâzîmî, 133.

¹⁶³⁸ ez-Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî, *en-Nüket alâ Mukaddime'ti 'bni's-Salâh*, thk. Zeynül'âbidîn b. Muhammed, Advâu's-Selef, Riyâd 1419/1998, I, 226-228.

¹⁶³⁹ el-İrâkî, *Şerhu't-Tebsıra*, I, 121.

¹⁶⁴⁰ İbn Teymiyye, *er-Red ale'l-İhnâî*, 104; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 24.

¹⁶⁴¹ Bkz. el-Bikâ'î, Burhânüddîn Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fehl, Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, Riyâd 1428/2007, I, 140-141.

¹⁶⁴² Şâkir, 28.

böylelerinin varlığına dikkat çekmiştir. Hemen ardından “Aynı şekilde Ziyâüddîn el-Makdisî’nin *el-Muhtâra*’sı da sahîh hadislerin olması beklenen kitaplardandır, o *el-Müstedrek*’ten çok daha iyidir, ancak tasnifi tamamlanamamıştır.” ifadelerine yer vermiştir¹⁶⁴³.

Bu değerlendirmelerden, İbn Huzeyme’nin ve İbn Hibbân’ın *es-Sahîh*’lerinin *el-Müstedrek*’ten üstün olduğu, Ziyâüddîn’in *el-Muhtâra*’sının da sıhhat bakımından *el-Müstedrek*’ten daha iyi görüldüğü anlaşılmaktadır.

el-Avnî, *el-Muhtâra*’nın *el-Müstedrek*’e takdîm edilmesinin gerekçesini ise şöyle açıklamıştır: “Âlimlerin *el-Müstedrek*’e yönelik tenkidleri, hadislerinin gizli (bâtînî) kusurlarından önce açık (zâhirî) kusurları sebebiyledir. el-Hâkim’in eleştirilen hadislerinin çoğunda zayıf, metrûk veya müttehem râvîler yer almakta yahut da isnadında açıkça inkıât bulunmaktadır. İşte *el-Müstedrek*’in en çok tenkid edilen yönü bu iki durum sebebiyledir. Hâl böyle olunca yani eleştiriler zâhirî illetlerden kaynaklanınca, ona nisbetle Ziyâüddîn’in kitabını daha ârî bulmuşlar ve neticede *el-Muhtâra*’yı ona tercih etmişlerdir. Hiç şüphesiz böyledir de. Ancak bu durum, Ziyâüddîn’in tashîh ettiği hadislerin mutlak/kesin sahîh olduğu anlamına da gelmemektedir...”¹⁶⁴⁴

el-Avnî, *Şeyhân* haricindeki, İbn Huzeyme ve diğer *es-Sahîh* musanniflerinin hadislerinin sahîhlik durumuna dair yaptığı değerlendirmede de “Onların, eserlerindeki hadisler için verdikleri sahîh hükmünü tartışmasız hemen alacak ve kabul edecek miyiz?” sorusunu sorarak şunları söylemiştir:

“...*es-Sahîhân* haricindeki hadislere gelince, şüphesiz İbn Huzeyme, İbn Hibbân, el-Hâkim ve Ziyâüddîn gibi âlimlerin -ki İbn Huzeyme hepsinden öncedir ve mertebesi *es-Sahîhân*’dan sonra en başta gelir, aynı şekilde et-Tirmizî’den önce onun gibi tashîh ve taz’îfte bulunanlar, en-Nesâî ve daha başkaları gibi olanların- (eserlerindeki hadisler için) verdikleri hükümlerde aslanan onlara itimat etmek ve kabul etmektir... (Hâsılı) *Sahîh* hadis kitaplarını ikiye ayırırız: 1. *es-Sahîhân* -ki bu ikisinin özel hükmü vardır-. 2. Geri kalan sahîh hadis

¹⁶⁴³ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 55-57.

¹⁶⁴⁴ el-Avnî, *Mesâdiru’s-sünne*, Onuncu Bant, 5.

kitapları -ki musanniflerinin her birinin tashîhlerinin kendine has hükmü vardır. ... *es-Sahîhân* haricindekilere gelince, ihtimalli bir durumla tenkit etmemek, enine boyuna araştırıp iyice emin olmak ve hadise hüküm vermeye ehil bir âlim olmak şartıyla tenkit ve muhalefet etme hakkın vardır.”¹⁶⁴⁵

Ayrıca el-Avnî, İbn Teymiyye’nin el-Hâkim’in *el-Müstedrek*’i için yaptığı kıyaslama ve değerlendirmeden hareketle de şunları kaydeder: İbn Teymiyye göre el-Hâkim’in tashîh konusunda mütesâhil oluşunda âlimlerin ittifakı vardır. el-Buhârî ve Müslim’in tashîhleri en üst mertebededir. Hemen ardından et-Tirmizî ve ed-Dârautnî’nin tashîhi gelir. Üçüncü mertebede İbn Huzeyme ve İbn Hibbân’ın tashîhleri gelir. Onun ardından da dördüncü mertebede Ziyâüddîn’in tashîhi gelir. el-Hâkim’in tashîhi de bundan sonra gelir. Yine el-Hâkim’in tashîhi, et-Tirmizî’nin tahsînine yakındır hatta et-Tirmizî’nin tahsîni bazen el-Hâkim’in tashîhinden de üstündür.¹⁶⁴⁶

Ziyâüddîn’in emsali, muâsırları ve ondan sonraki devirlerdeki âlimlerin tashîhleri ile el-Buhârî, Müslim, et-Tirmizî, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme gibi önceki âlimlerin tashîhi arasındaki farka da işaret eden el-Avnî; öncekilerin, hadisin isnadı ve metnini beraber inceleyerek, senedinin sıhhatiyle ve hadisin yaralayıcı illetlerden hâlî olmasıyla hadisin sıhhatine hükmettiklerini söyler. Ziyâüddîn’in yönteminin ise senedin zâhirine bakmakla yetinmek olduğunu vurgular ve böylece kitabına aldığı hadislerden (zâhiren) senedleri sağlam olmakla birlikte yaralayıcı illeti olanların varlığına dikkat çeker¹⁶⁴⁷. Nihayetinde, *es-Sahîhân* haricindeki sahîh hadis kitaplarında yer alan bir hadisin, sırf o eserde yer almış olmasından dolayı, mutlak olarak sahîh olacağı manasına gelmediğini hatırlatır¹⁶⁴⁸.

Muhammed Avvâme’nin de işaret ettiği gibi *el-Muhtâra*’yla ilgili genellikle aynı bilgiler tekrarlanmaktadır. Bunlar içerisinde öne çıkan ve dikkat çeken, İbn Teymiyye’nin ve ez-Zerkeşî’nin onu *el-Müstedrek*’ten üstün görmesi ve İbn Kesir’in onu sıhhati iltizâm eden kitaplar arasında zikretmiş olmasıdır. Dikkat çeken bir başka husus ise ez-Zehebî ve İbn

¹⁶⁴⁵ el-Avnî, *Mesâdiru’s-sünne*, Altıncı Bant, 9-10, 13.

¹⁶⁴⁶ Bkz. el-Avnî, *Mesâdiru’s-sünne*, Dokuzuncu Bant, 5-6, 17.

¹⁶⁴⁷ el-Avnî, *Mesâdiru’s-sünne*, Onuncu Bant, 5.

¹⁶⁴⁸ Bkz. el-Avnî, *Mesâdiru’s-sünne*, Dokuzuncu Bant, 19.

Hacer'in günümüze ulaştığı bilinmeyen çalışmaları haricinde önceki âlimler tarafından *el-Muhtâra* üzerine yapılmış kapsamlı ve müstakil bir çalışmanın olmayışıdır.

Bütün bu değerlendirmelerden; el-Hâkim'in tesâhülü¹⁶⁴⁹ sebebiyle, İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'inin -neredeyse ittifakla- *el-Müstedrek*'ten üstün görüldüğü anlaşılmaktadır. İbn Huzeyme ile öğrencisi İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'leri kıyaslandığında ise İbn Huzeyme'nin kitabını üstün görenler olduğu gibi İbn Hibbân'ın kitabını tercih edenler de bulunmaktadır. *el-Muhtâra* ise *el-Müstedrek*'ten üstün hatta İbn Huzeyme ile İbn Hibbân'ın eserlerine yakın bir konumdadır. Ancak daha erken ve kısmen rivayet dönemi mantığı ile yazıldığı için olsa gerek *el-Müstedrek* mütedâvel bir kaynak olarak kullanılmakta iken *el-Muhtâra* onun kadar sık yararlanılan ve atıfta bulunulan bir konumda değildir.

2.2.6. Hadis İlmi Açısından *el-Muhtâra*

Bu kısımda Ziyâüddîn'in dikkat çeken ve kitaptaki yöntemi ve hadisçiliğine işaret eden bazı değerlendirmelere yer verilecektir. Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'da, özelde serdettiği rivayetlerle ilgili genelde ise hadis usûlüyle ilgili yaptığı değerlendirmeler mühimdir. Zira böylece hem kendisinin muhaddis kimliği daha iyi tanınmakta hem de hadis ilminin onun devrindeki durumu ve seyrine dair ipuçları görülmektedir.

2.2.6.1. Ricâl Bilgisi

Ziyâüddîn, senedlerde sadece künyesi¹⁶⁵⁰ veya nisbesiyle¹⁶⁵¹ zikredilen yahut da farklı şekilde¹⁶⁵² kimliği açık olmayan râvîlerin kimliğine dair tanıtıcı bilgiler vermiştir. Yine

¹⁶⁴⁹ Burada ilmî emânet ve insaf gereği, el-Hâkim hakkında sıkça ifade “tesâhül” meselesinde; İbn Hacer'in ifade ettiği üzere bunun kitabının gözden geçiremediği kalan 3/4'lük kısmı için geçerli olduğu ve es-Suyûtî'nin belirttiği gibi birçok yerde yanlış anlaşılacak haksız yere tenkid edildiği hatırlatılmalıdır (Bkz. es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 373-376 (2. dn.), 379-382 (2. dn.), 385 (dn.).

¹⁶⁵⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 78, 80, 281, 312, 351, 436, 453, II, 110, 265, 228, III, 124, IV, 104, 238-239, 385, V, 107, VI, 162, IX, 39, 365, X, 12, 25, XI, 133, 312, XII, 142, XIII, 30, 146.

¹⁶⁵¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 422, II, 408, IV, 155.

¹⁶⁵² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 124, 234, 308, 331, 397, II, 28, 110, 176, 259, 275, 303, 340, 408, III, 83, 110, 191, 199, 263, 350, IV, 104, 197, V, 247, VIII, 321, 370, IX, 452, XII, 339, XIII, 23, 63, 123, 159.

kimliği müşkil râvîler hakkındaki ihtilafa değinip¹⁶⁵³ değerlendirmelerde bulunmuş¹⁶⁵⁴, aynı isimdeki râvîler hakkındaki kimlik ihtilafına (*müttefik-müfterik*) temas etmiştir¹⁶⁵⁵.

Hiz. Ali'nin müsnedinde, râvîlerinden Ziyâd b. Ebî Ziyâd tarikiyle naklettiği rivayetten sonra şu açıklama burada örnek olarak kaydedilebilir: "Buradaki Ziyâd, hakkında cerh olan el-Cessâs (lakablı Ziyâd) değildir. Zira el-Cessâs, Ali'ye yetişmemiştir. Bazı âlimler de şöyle demiştir: '(Rivayetlerde ismi geçen) Ziyâd b. Ebî Ziyâd yedi tanedir. İçlerinde de el-Cessâs haricinde cerh edilmiş olan yoktur.'"¹⁶⁵⁶

Ziyâüddîn, râvî isimlerinin zabtı hususunda da hassas ve dikkatlidir. Rivayetler arası, isimlerin imlâsında rastladığı farklılıklara işaret etmiştir¹⁶⁵⁷. Örneğin: et-Taberânî tarikiyle aktardığı bir senedde yer alan "Ümmü Cenûb bt. Sümeyle" isimli râvînin (babasının) ismini Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde Nümeyle (نُمَيْلَة), *el-Mu'cem(u'l-kebîr)*'de Sümeyle (سُمَيْلَة), el-Buhârî'nin *et-Târîh(u'l-kebîr)*'inde ve Ebû Nu'aym'ın *Ma'rîfetü's-sahâbe*'sinde ise Tümeyle (تُمَيْلَة) şeklinde gördüğünü kaydetmiştir¹⁶⁵⁸.

Ayrıca her ne kadar kendisi de -çoğunlukla- önceki âlimlere bağlı kalsa da bazı rivayetlerin ilgili kaynakta verildiği sahâbînin müsnedinden başka müsnedde olmasının daha uygun olacağı kanaatini belirtmiştir¹⁶⁵⁹. Şu örnekte bu husus görülebilir: Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ine varan senediyle naklettiği, Hiz. Ebû Bekr'in müsnedinde yer alan ve Ebû Hureyre'nin onunla ilgili olarak naklettiği hadisin ardından -ilgili hadisin tahrîcini de yaptıktan sonra- şöyle demiştir: "Bu hadisin Ebû Hureyre'nin müsnedinde yer alması daha münasiptir. Ancak biz Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Menî' ve Ahmed b. Alî el-Mevsîlî'nin onu Ebû Bekr'in (r.a.) müsnedinde naklettiğini bulmaktayız."¹⁶⁶⁰

¹⁶⁵³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 72, IV, 264, VII, 283, XII, 33, 53.

¹⁶⁵⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 417, IV, 264, VIII, 321.

¹⁶⁵⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 81, III, 153, XIII, 9, 64.

¹⁶⁵⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 80-81.

¹⁶⁵⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 85, III, 215-216, 303-304, IV, 228, V, 219, IX, 274, 459 XI, 129.

¹⁶⁵⁸ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 227-228.

¹⁶⁵⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 115, 179, 315, III, 344, IV, 268.

¹⁶⁶⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 115 (... هُرَيْرَةُ...).

Bir başka misal ise Hz. Ömer'in müsnedinde yer alan ve el-Muğîre b. Şu'be'yle ilgili olan rivayetten sonra yaptığı şu değerlendirmedir: “Ebû Dâvûd bu hadisi *Sünen*'inde böyle rivayet etmiştir. O, el-Muğîre b. Şu'be'nin müsnedinde (olmaya) daha uygundur. Ancak bazısı onu Ömer b. el-Hattâb'ın müsnedinde vermiştir...”¹⁶⁶¹

Netice olarak, Ziyâüddîn hadis ricâlini tanıma ve değerlendirme konusunda oldukça başarılıdır. Bunda akrabası ve hocası el-Hâfız Abdülğanî'nin pay sahibi olduğu düşünülebilir. Zira o, Kütüb-i Sitte râvîlerinin hâl tercümelerine dair ilk çalışma olan *el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*'in müellifidir¹⁶⁶².

2.2.6.2. Araştırmacılığı ve Tenkitçiliği

Muhakkık bir âlim olan Ziyâüddîn, kitabına aldığı rivayetlerin ve rivayetin tahrîcine dair verdiği bilgilerin tahkîkini yapmış ve ilgili kaynakta hadisi bulamadığında bunu ifade etmiştir¹⁶⁶³.

“Yezîd b. Hârûn” tarikiyle Hz. Ömer'den (r.a.)'den naklolunan (çarşıya çıkınca okunacak duayla ilgili) bir hadisin ardından, hadisin tahrîcini yaparken şöyle demiştir: “el-İmâm Ahmed onu *Müsned*'inde Ebû Sa'îd'den, o da ...'den rivayet etmiştir. Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh ise el-İmâm Ahmed'in onu, Yezîd b. Hârûn'dan rivayet ettiğini söylemiştir. Ben onu, (el-İmâm Ahmed'in) *Müsned*'inde görm(e)dim. Onu *el-Müsned*'in haricinde rivayet etmiş olması mümkündür. Allah en iyi bilendir...”¹⁶⁶⁴.

Bir başka yerde ise senedinde Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu bir hadisin ardından “İbn Mâce (de) onu Muhammed b. Tarîf'den, o da ...'den rivayet etmiştir. (Ancak) bu hadisi Ahmed'in *Müsned*'inde gör(e)medim.” diye kayıt düşmüştür¹⁶⁶⁵.

Ziyâüddîn'in ciddiyetine ve araştırmacı özelliğine dair bir başka misal de hocası İbnü'l-Cevzî'nin, ilgili senedde yer alan râvî el-Alâ hakkındaki “el-Alâ b. el-Fazl el-Minkarî'yi

¹⁶⁶¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 179 (... وَهُوَ بِمُسْنَدِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ أَشْبَهُ).

¹⁶⁶² Bkz. Kandemir, “Cemmâilî”, VII, 339.

¹⁶⁶³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 299, IV, 36, VIII, 382, IX, 126, 149.

¹⁶⁶⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 298-299.

¹⁶⁶⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 381-382.

zayıf râvîler arasında zikrettiler.” değerlendirmesini aktarıp, hocasının el-Alâ’yı kimlerin zayıf saydığını söylemediğini ifade ettikten sonra “Zayıf râvîlerin ismini veren birçok kitabı inceledim (taradım); ancak içlerinde onu (zayıf olarak kimin nitelediğini) bulamadım.” diyerek düştüğü kayıttır¹⁶⁶⁶.

Hocası Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ ed-Debîkî’nin ihtilâtından önce dinlediği bir hadisi naklederken kullandığı “sahîh aslından, hafızası bozulmadan önce (bize haber verdi).”¹⁶⁶⁷ ifadesiyle, muhtelit râvînin ihtilâttan önceki rivayetlerinin alınabileceğini söylemiş olmaktadır¹⁶⁶⁸ ki usûl âlimlerinin genel kanaati de bu yöndedir¹⁶⁶⁹.

Diğer taraftan semâ’da bulunduğu nüshalarda tespit ettiği hatalara¹⁶⁷⁰ ve farklılıklara¹⁶⁷¹ dair yaptığı değerlendirmeleriyle ilmî emanet hususundaki hassasiyet ve ehliyetini göstermiştir¹⁶⁷². Böylece güvenilir bir muhaddis olduğunu ispatlamıştır.

2.2.6.3. İstidrâkleri ve İtirazları

Ziyâüddîn, hadislerin sıhhatine dair yaptığı bazı değerlendirmelerde kendinden önceki Ebû Hâtim er-Râzî, et-Tirmizî, en-Nesâî, İbn Hibbân el-Büstî, et-Taberânî, ed-Dârakutnî gibi bazı önceki âlimlerin değerlendirmelerine istidrâk ve itirazlarda bulunmuştur.

Örneğin: Ebû Hâtim er-Râzî’nin “Bu çok münker bir hadistir.” diye hükmettiği, ed-Dârakutnî’nin de “Bunda Ma‘mer, Sâbit’ten teferrüd etmiştir.” diyerek *teferrüdüne* işaret ettiği hadisin tahrîcini verdikten sonra; Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, İshâk b. Râhûye, Ebû Dâvûd, İbn Hibbân ve daha başkalarının (hadisi Ma‘mer’den rivayet eden) Abdurrezzâk

¹⁶⁶⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, IV, 217.

¹⁶⁶⁷ Asıl ifadesi “مِنْ أَصْلِ سَمَاعِهِ الصَّحِيحِ قَبْلَ تَغْيِيرِهِ” şeklindedir.

¹⁶⁶⁸ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, II, 11. *İhtilât* konusunun önemine dikkat çekip, daha önce bu konuda müstakil bir çalışma yapılmadığını söyleyen İbnü’s-Salâh, *es-Sahîhân*’da da muhtelit râvîlerin rivayetlerinin varlığından söz etmiş; ancak bunların ihtilâtlarından önce alınmış olduğunu belirtmiştir (Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 391-398). *es-Sahîhân*’da muhtelit râvîlerden hadis rivayet edilmesi ve bu hadislerin hükmü için bkz. Kaya, 95-103.

¹⁶⁶⁹ Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 392.

¹⁶⁷⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 246, 307, II, 206, 245, III, 110, 274, VIII, 70, 226, X, 83, XI, 89, 128, XII, 150, XIII, 24.

¹⁶⁷¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, II, 314, 346, IV, 374, VIII, 226.

¹⁶⁷² Ayrıca bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 428 (1. dn.).

vasıtasıyla hadise kitaplarında yer vermesinden hareketle “Bunu Abdurrezzâk’tan nakleden imamlar Ebû Hâtım’dan daha iyi bilirler.” değerlendirmesini yapmıştır¹⁶⁷³.

Bir başka yerde: Ebû Hâtım er-Râzî’nin *mürsel* hükmü verdiği bir hadiste, Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’indeki rivayette yer alan “... haddesehû” (*tahdîs*) lafzından hareketle rivayetin mürsel olmadığına dikkat çekmiştir¹⁶⁷⁴. Yine Ebû Hâtım er-Râzî’nin “(Hadisi) Zürâre’nin Abdullâh’tan işittiğini zannetmiyorum.” diyerek râvîleri arasında semâ’ın olmadığı yönündeki değerlendirmesine, İbn Ebî Şeybe’nin *el-Musannef*’indeki rivayette yer alan “haddesenî ...” (*tahdîs*) lafzından hareketle itirazda bulunarak ilgili hadisin senedinde bir kopukluk olmadığını söylemiştir¹⁶⁷⁵.

Yine Ebû Hâtım er-Râzî’nin hakkında “lâ yuhteccü bih” dediği Yahyâ b. Süleym’in cerh sebebinin açıklanmamış olması, bununla beraber İbn Ma’in’in onu tevsik etmesi ve el-Buhârî ve Müslim’in ondan rivayette bulunması sebebiyle Ebû Hâtım’in cerhini makbul saymamıştır¹⁶⁷⁶.

Hz. Ali’nin müsnedinde, (*es-Sahîhân* râvîlerinden olan Ebû Âmir el-Akadî tarikiyle merfû’ olarak) naklettiği hadis hakkında et-Tirmizî’nin “Onu, el-Hasen b. Ebî Ca’fer rivayet etmiştir ve onun isnâdıyla -Hz. Ali’den, o da Peygamber’den (s.a.s.)- zayıf bir hadistir. Sahîh olan Hz. Ali’den mevkuf (oluşu)dur.” değerlendirmesine itirazda bulunarak: “et-Tirmizî’nin, el-Akadî tarikine vâkıf olduğunu zannetmiyorum. Zira el-Hasen b. Ebî Ca’fer ile (zaten) hüccet kaim olmaz. (Yine de) en doğrusunu Allah bilir.” demiştir. Ayrıca bu değerlendirmelerin hemen öncesinde ise hadisi el-Akadî’den nakleden Yahyâ b. el-Fazl el-Anezî hakkında herhangi cerh veya ta’dîl bulamamasına rağmen, hadisi ondan nakleden el-Kâdî Ahmed b. Alî, Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme ve Ebû Arûbe el-Harrânî gibi üç imamın bu nakillerini onun ta’dîline yormuştur¹⁶⁷⁷.

¹⁶⁷³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 165-168.

¹⁶⁷⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 145-148.

¹⁶⁷⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 433-434.

¹⁶⁷⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, X, 55.

¹⁶⁷⁷ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 55-58.

en-Nesâî'nin "leyse bi'l-kaviyy" ve İbn Hibban'ın "lâ yuhteccü bih" dedikleri ancak el-Buhari'nin, *es-Sahîh*'inde rivayetine yer verdiği Abbâd b. Râşid hakkındaki bu cerhleri "O (el-Buhârî), onun hakkında cerhte bulunanlardan daha iyi bilir." diyerek reddetmiştir. Ardından da ed-Dârakutnî'nin *el-İlzâmât*'ından istidlâlle bu değerlendirmesini desteklemiştir¹⁶⁷⁸.

Hakkında, en-Nesâî'nin "leyse bi'l-kaviyy" dediği Ebû Üveys Abdullâh b. Üveys için Müslim'in, *es-Sahîh*'inde onun hadisine yer verdiğini söyleyerek Ebû Üveys'i "zımnen" tevsîk ederken en-Nesâî'nin cerhine de itiraz etmiştir¹⁶⁷⁹.

İbn Hibbân'ın, "Übeyy b. Ka'b'ın oğlundan¹⁶⁸⁰" şeklinde senedde mübhem olarak geçen râvînin kimliğine dair yaptığı "Onun ismi et-Tufeyl'dir." izahına, "Bana göre bu, Ebû Hâtim İbn Hibbân'dan bir *vehemdir* -(Doğrusunu) en iyi Allah bilir-. Zira bu hadisi et-Tufeyl b. Übeyy'in, babasından nakliyle bulmuyoruz. Onu Muhammed b. Übeyy'in (babası Übeyy'den) nakliyle buluyoruz." diyerek itirazda bulunmuştur¹⁶⁸¹.

Ahmed b. Hanbel'in tevsik ettiği, el-Buhârî'nin de rivayetine yer verdiği Sâlim b. Aclân el-Eftas hakkında İbn Hibbân'ın cerhini "el-İmâm Ahmed ve el-Buhârî, İbn Hibbân'dan daha iyi bilir." diyerek reddetmiştir¹⁶⁸².

İbn Hibbân'ın cerh ettiği Süyevd b. Amr el-Kelbî hakkında "Müslim *Sahîh*'inde onun rivayetine yer vermiş, Yahyâ b. Ma'în de onu tevsik etmiştir. Yahyâ ve Müslim ricâli İbn Hibbân'dan daha iyi bilirlen." diyerek İbn Hibbân'a itiraz etmiştir.¹⁶⁸³

¹⁶⁷⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 73-74. Abbâd'ın ta'diline dair benzer bir değerlendirmeyi daha sonra da yapmıştır (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 133).

¹⁶⁷⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 364-365.

¹⁶⁸⁰ Bazı rivayetlerde ise Übey b. Ka'b'ın oğlunun oğlundan (Muhammed b. Amr b. Übeyy b. Ka'b) kaydı yer almaktadır (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 35, 36).

¹⁶⁸¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 33-36.

¹⁶⁸² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, X, 163.

¹⁶⁸³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, X, 12-13.

İbn Ma‘în ve İbn Hibbân’ın cerh ettikleri Muhammed b. el-Hasen el-Esedî hakkında; “el-Buhârî *es-Sahîh*’inde, oğlu vasıtasıyla ondan birden çok hadis nakletmiştir.” diyerek bu cerhleri makbul saymadığını göstermiştir¹⁶⁸⁴.

Ebû Hâtım er-Râzî’nin “leyse bi’l-kaviyy” dediği, İbn Hibbân’ın da “Haberleri karıştırıp değiştiriyor, meşhur kimselerden münker haberler naklediyor.” diyerek cerh ettiği Abdülmecîd b. Abdil‘azîz el-Mekkî hakkındaki cerhi Yahyâ b. Ma‘în’in onu tevsik etmiş olması ve Müslim’in ondan rivayette bulunmuş olmasıyla reddettiği görülmektedir¹⁶⁸⁵.

Hakkında Ahmed b. Hanbel’in “lâ be’s bih”, Ebû Zür‘a’nın “sadûk” dedikleri Yezîd b. Abdirrahmân ed-Dâlânî için İbn Hibbân’ın “Hatası çok, vehmi aşırı, rivayetlerde sikalara muhalif, onunla ihticac caiz olmaz.” değerlendirmesini “el-İmâm Ahmed ve Ebû Zür‘a, İbn Hibbân’dan daha iyi bilirler.” diyerek kabul etmemiş, ardından da “Şu‘be’nin ondan nakilde bulunması da onun halini kuvvetlendirir.” demiştir¹⁶⁸⁶.

İbn Hibbân ve İbn Adıyy’in cerh ettikleri Abdullâh b. Usm hakkında, Ebû Zür‘a er-Râzî’nin “lâ be’s bih” değerlendirmesini verdikten sonra “Ebû Zür‘a o ikisinden daha iyi bilir.” diyerek onların cerhlerini makbul görmemiştir¹⁶⁸⁷.

Bir başka yerde ise İbn Hibbân’ın cerh ettiği Hârûn b. Antere hakkında, Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma‘în’in “sika” dediklerini, Ebû Zür‘a er-Râzî’nin de “la be’s bih, müstakîmu’l-hadîs” değerlendirmesini naklettikten sonra “Bu âlimler, İbn Hibbân’dan daha iyi bilirler.” diyerek İbn Hibbân’ın cerhini makbul görmemiştir¹⁶⁸⁸.

et-Taberânî’nin “... bu hadisle tek kalmıştır.” diyerek ilgili râvînin *teferrüd* ettiğini iddia ettiği bazı rivayetler hakkında Ziyâüddîn, ilgili hadisin diğer tarik(ler)ini serdederek *teferrüd* iddialarına itirazlarda bulunmuştur¹⁶⁸⁹.

¹⁶⁸⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, V, 108-109.

¹⁶⁸⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, X, 217.

¹⁶⁸⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, X, 373-374.

¹⁶⁸⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, XI, 124.

¹⁶⁸⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, XIII, 158.

¹⁶⁸⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, IV, 366-367, VI, 106, 230-231, VII, 283-284.

Ziyâüddîn'in birçok yerde de İbn Ebî Hâtîm'in kitabında zikretmekle birlikte hakkında herhangi bir cerhte bulunmayıp sükût ettiği râvîler için "...Onun hakkında bir cerh zikretmedi." diyerek, bu durumu o râvîler hakkında bir ta'dîl olarak gördüğü anlaşılmaktadır¹⁶⁹⁰.

Yukarıda ismi zikrolunanlar haricinde el-Buhârî¹⁶⁹¹, İbn Adıyy¹⁶⁹², ed-Dârakutnî¹⁶⁹³, Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî¹⁶⁹⁴, el-Hâkim en-Neysâbü'rî¹⁶⁹⁵, hocası İbnü'l-Cevzî¹⁶⁹⁶ gibi daha birçok isme istidrâk ve itirazları da olmuştur.

Bütün bu misaller, Ziyâüddîn'in -kaynaklarda zikredildiği üzere- hadislerin *sahîh*ini *sakîm*inden ayırt edebilme, illetleri tespit ve ayıklama konusunda ne kadar hassas ve ehliyetli olduğunu ve gerçekten muhakkık bir muhaddis olduğunu göstermektedir.

Ayrıca onun cerh-ta'dîl hükümlerinde; ta'dîl eden(ler)in cerh eden(ler)den daha bilgili/üstün olduğu durumlarda ta'dîli öncelediği ve cerh sebebi açıklanmadan yapılan cerhlerde, râvî hakkında yapılmış olan ta'dîli öne aldığı görülmektedir. Buradan hareketle Ziyâüddîn'in, hadis değerlendirmelerinde rivayetlerin sağlam gerekçelerle reddedilmesi gerektiğine dikkat çektiğini ve kendisinin rivayetlerin reddinden çok kabulü noktasında gayret gösterdiğini söylemek mümkündür.

2.2.6.4. *el-Muhtâra*'da Sahâbî Mürseli ve Tefsîri

Bir sahâbînin başka bir sahâbîden öğrenmiş olduğu halde, doğrudan Rasûlullâh'tan (s.a.s.) naklettiği hadis olarak tarif edilen *mürselü's-sahâbî*/sahâbî mürseli, sahâbenin hepsi âdil kabul edildiğinden makbul sayılmıştır¹⁶⁹⁷.

¹⁶⁹⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 203, 304, 391-392, 440, II, 23, 315, III 21, 168, 203, IV, 402, V, 64, 121, 149, 226, VI, 81, 120, 286-287, VIII, 240-241, X, 135-136, XI, 62, 115, XII, 250.

¹⁶⁹¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 373-374.

¹⁶⁹² Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 370-372.

¹⁶⁹³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 120-126, 530, II, 268-269, 273, III, 96-97, 333-335 VI, 198, 292, VII, 95.

¹⁶⁹⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XI, 60.

¹⁶⁹⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 299-300.

¹⁶⁹⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 499-500, XII, 152-153.

¹⁶⁹⁷ Bkz. Aydın, 215.

Sahâbî mürseli konusunda, bunun makbul olup hadisin sıhhatini asla olumsuz etkilemeyeceği görüşünde olan Ziyâüddîn¹⁶⁹⁸ de konuyla ilgili olarak *es-Sahîhân*'dan istidlalde bulunarak; *es-Sahîhân*'daki, İbn Ömer'in (r.a.) Rasûlullâh'tan doğrudan naklettiği çoğu rivayetin bazen babası vasıtasıyla Rasûlullâh'tan rivayet edildiğine dikkat çeker¹⁶⁹⁹. Yine kitabının farklı yerlerinde sahâbî mürseliyle ilgili olarak şunları kaydeder: “Bu (durum) hadisin sıhhatini etkilemez. Zira *es-Sahîhân*'ın çoğu hadisinde, bir sahâbî hadisi bazen (doğrudan) Peygamber'den (s.a.s.), bazen de bir sahâbî vasıtasıyla Peygamber'den (s.a.s.) rivayet etmektedir.”¹⁷⁰⁰.

Konuyla ilgili verdiği misallerden biri şöyledir: Übeyy b. Ka'b ile Rasûlullâh arasında gerçekleşen ve Rasûlullâh'ın, Fâtîha sûresinin “es-seb‘u'l-mesânî” olduğunu haber verdiği rivayetlerden Ebû Hureyre > Übeyy b. Ka'b > Peygamber (s.a.s.) tarikiyle olan üç tanesini verip ilgili rivayetin tahrîcini yaptıktan sonra bunlardan bazısında hadisin Übeyy'in değil de Ebû Hureyre'nin müsnedi olarak: “Peygamber (s.a.s.) Übeyy'in yanına çıktı ve ‘Ey Übeyy!’ dedi. Übeyy de ona döndü; ancak Peygamber ona cevap vermedi...” diye verilmiş olmasının hadisin sıhhatini etkilemeyeceğini ifade etmiştir¹⁷⁰¹.

Diğer bir misal de şöyledir: Enes b. Mâlik'in (r.a.) naklettiği “Rasûlullâh (s.a.s.) perşembe gecesı ‘Ey Allah'ım, Ömer b. el-Hattâb yahut Amr b. Hişâm ile İslâm'ı aziz kıl!’ diye dua etti. Ömer de cuma günü müslüman oldu.” hadisinin ardından şunları kaydetmiştir: “Birisı şöyle diyebilir: ‘Bu hadisi kitabına nasıl aldı! Bu hadis Mekke’de vârid oldu, Enes ise Medîne’de (yaşadı)!’ Biz de deriz ki: *es-Sahîh*’te bunun benzer(ler)i rivayet olunmuştur. Müslim; Sâbit’in Enes’ten naklettiği, Ebû Süfyân’ın yönelişı (haberi) kendisine ulaşınca Rasûlullâh'ın (s.a.s.) istişare ettiği rivayetini nakletmiştir...”¹⁷⁰²

¹⁶⁹⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 300. Krş. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 56. Bu hususta, Ziyâüddîn'in dayısı Muvaffakuddîn de sahâbenin mürsellerinin hüccet ve makbul olduğu görüşünü usûle dair meşhur eseri *Ravzatü'n-nâzir*'da delilleriyle açıklamıştır (Bkz. İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî, *Ravzatü'n-nâzir ve cennetü'l-menâzir fî usûli'l-fıkh alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâ'îl, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût 1419/1998, I, 280-282, 363-365).

¹⁶⁹⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 306, 308, 323-324.

¹⁷⁰⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 434, VI, 31-32, VII, 99.

¹⁷⁰¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, III, 431-434.

¹⁷⁰² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VII, 143.

Görünürde sahâbîye ait olduğu halde, muhtevasının ancak vahiyle bilinebilecek bir husus olması sebebiyle Rasûlullâh'tan (s.a.s.) öğrenilmiş olması gereken hadisler merfû' hükmünde kabul edilirler¹⁷⁰³. Sahâbenin tefsirle ilgili rivayetlerinin bir kısmı bu kabilden sayılmıştır¹⁷⁰⁴.

Ziyâüddîn'e göre de sahâbî tefsîri *müsned*dir yani merfû' hükmündedir¹⁷⁰⁵. Nitekim o, el-Buhârî'nin *es-Sahîh*'te, İbn Abbâs'ın tefsirle ilgili birçok rivayetine yer verdiğini söyledikten sonra, el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin de *el-Müstedrek*'te Ebû Hureyre'den tefsirle ilgili gayr-i müsned (merfû' olmayan) bir hadise yer verişinin ardından el-Buhârî ve Müslim'i kastederek yaptığı “İkisi de sahâbî tefsirinin *müsned* (hükmen merfû') hadis olduğunda ittifak etmişlerdir.” değerlendirmesini aktarmıştır¹⁷⁰⁶.

Yine tefsir kabilinden gördüğü *mevkûf* bir rivayeti verdikten sonra Müslim'in *es-Sahîh*'inde de aynı tarikle (Ebu't-Tufeyl > İbn Abbâs) benzer manada (ancak bir kısmı bulunan) bir rivayetin yer alması ve başka tariklerden de yine benzer manada *merfû'* rivayetlerin varlığıyla istidlâlde bulunmuştur¹⁷⁰⁷. Böylece kendisinin de “sahâbî tefsirinin merfû' hadis hükmünde olduğu” görüşüne katıldığını¹⁷⁰⁸ bildirmekle birlikte serdettiği “lafzen mevkûf” hadislerin gerekçesini de izah etmiştir.

Ziyâüddîn'in konuyla ilgili referanslarının *sahâbî mürselinde* olduğu gibi burada da el-Buhârî ve Müslim'e (*es-Sahîhân*'a) oluşu dikkate şayandır.

2.2.6.5. Mürsel Hadise Dair Yorumu

Tâbiûn neslinden birinin doğrudan Rasûlullâh'tan (s.a.s.) naklettiği hadis anlamındaki¹⁷⁰⁹ mürsel hadisler, ilk dönemlerden itibaren muhaddisler ve fakihler başta

¹⁷⁰³ Bkz. Aydın, 176.

¹⁷⁰⁴ el-Hâkim en-Neysâbü'rî, 154-155. Ayrıca bkz. s. 155 (7. dn.).

¹⁷⁰⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 163, XI, 90. Sahâbî tefsîrinin ehemmiyeti ve hücciyeti *Ravzatü'n-nâzir*'da da ifade edilmiştir (Bkz. İbn Kudâme, I, 397).

¹⁷⁰⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 163. Ayrıca bkz. X, 11.

¹⁷⁰⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XI, 90-91.

¹⁷⁰⁸ Ziyâüddîn, bu görüşünü *el-Ahkâm*'ında da “Sahâbenin tefsiri müsned (merfû' hadis) gibidir. Çünkü onlar tenzile (Kur'ân'ın inişine/vahye) şahit olmuşlardır.” (وتفسير الصحابة كالمسند؛ لأنهم شاهدوا التنزيل) diyerek ifade etmiştir (Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, I, 156).

¹⁷⁰⁹ Bkz. Aydın, 213.

olmak üzere ulemâyı çokça meşgul eden bir konu olmuştur. Konuyu usûl açısından ilk defa ele alanın el-İmâm eş-Şâfi'î olduğu ve mürsel rivayetleri almada temkinli davrandığı kabul edilmektedir¹⁷¹⁰. O, belli şartlar taşıyan mürsellerin kabul edilebileceği ve delil olabileceğini söylemiştir¹⁷¹¹.

Ziyâüddîn, *mürselle* ilgili olarak önem arz eden bir değerlendirmede bulunmuştur. Vekî' b. el-Cerrâh'tan (ve başkalarından) *muttasıl* olarak naklettiği bir hadisin ardından yaptığı değerlendirmede; ilgili hadis Yahyâ b. Ma'în'e sorulduğunda onun "Vekî' onu bize sadece mürsel olarak rivayet etti." dediğini aktarmış ve "Neticede bazısı onu muttasıl olarak bazısı da mürsel olarak rivayet etmiştir. Hadislerin çoğu da böyle gelir." ifadesiyle *mürsel* hadisin muttasıl olarak da rivayet edilmiş olabileceği hususuna dikkat çekerek, pratikte bunun çokça var olduğunu ifade etmiştir¹⁷¹².

2.2.6.6. *es-Sahîhân* ile Metin Mukayeseleri

Ziyâdetü's-sika kavramı altında değerlendirilen rivayetteki ziyâde konusu¹⁷¹³ *el-Muhtâra*'da önem verilen bir husustur. Ziyâüddîn pek çok yerde *es-Sahîhân* hadisleri(nin metinleri)ne ziyâde veya onlardan farklı lafızlarla rivayetlere yer vermektedir¹⁷¹⁴. Bunda, *es-Sahîhân* üzerine yapılan *müstahrec* çalışmalarının faydalarından birisi olan: sahîh ziyâdelerle sahîh hadislerin sayısını artırma¹⁷¹⁵ hususu gözlenmektedir. Böylece bir anlamda, onlarda yer alan hadisin bir benzerini vererek rivayetinin sıhhatine işaret etmiş olurken, bir yandan da hadisin daha iyi anlaşılmasına fayda sağlayacak bilgiler vermiş olmaktadır.

¹⁷¹⁰ Salahattin Polat, "Mürsel", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXII, 53.

¹⁷¹¹ eş-Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir, Mektebetü'l-Halebî, Mısır 1357/1938, 461-465.

¹⁷¹² Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 364.

¹⁷¹³ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 85; Yusuf Suiçmez, *Sikanın Ziyadesi (Ziyâdetü's-sika)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998, 25, 26. Ayrıca bkz. el-Hâkim en-Neysâbü'rî, 417-429.

¹⁷¹⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 284, III, 200, 205, 207, 213, 214, 262, V, 249, X, 170, 223, XII, 96-97, XIII, 53, 85. Sadece el-Buhârî rivayetine ziyâde lafız için bkz. I, 182, III, 412, V, 281, 304, VII, 99, IX, 515, X, 119, XI, 221, 289-290, XII, 96, XIII, 134. Sadece Müslim rivayetine ziyâde lafız için bkz. I, 281, III, 374, 381, IV, 402, V, 142, 260, IX, 68, XII, 25, 97.

¹⁷¹⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 24.

Örneğin: el-Buhârî ve Müslim’de yer alan Rasûlullâh’ın (s.a.s.), amcazâdesi Abdullâh b. Abbâs için “Allâhım! Onu dinde fakih kıl!” duasında bulunduğu rivayetle ilgili; Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Menî ve Ebû Nu’aym’dan *mütâbi*’i ile nakille “Allâhım! Onu dinde fakih kıl ve ona te’vîli öğret.” rivayetini verdikten sonra “el-Buhârî ve Müslim “Ve ona te’vîli öğret.”i tahrîc etmemişlerdir. Bu ise güzel bir ziyâdedir.” ifadelerini kullanmıştır¹⁷¹⁶.

Bir başka misal de: *es-Sahîhân*’daki yine İbn Abbâs’ın, Rasûlullâh’ın (s.a.s.) gece namazına eşlik etmesiyle ilgili hadise benzer bir hadis naklettikten sonra “İbn Abbâs’ın Peygamber (s.a.s.) ile (beraber kıldığı gece) namazı *es-Sahîhân*’da birçok tarikten rivayet edilmiştir. Ancak bizim rivayet ettiğimizde geçen İbn Abbâs’ın geri durması, Peygamber’in ona söylediği ve onun da Peygamber’e cevabı *es-Sahîh(ân)*’da zikredilmemiştir.” diyerek kaydettikleridir¹⁷¹⁷.

Bu ve diğer misallerden, Ziyâüddîn’in ziyâde lafızlar konusundaki gayreti ve bu konuda kendi kitabını *es-Sahîhân* ile ilişkilendirerek değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

2.2.6.7. *es-Sahîhân* Vurgusu

el-Buhârî ve Müslim’in *es-Sahîh*’leri, sadece sahîh hadislerle dair telif edilen ilk eserler olup zaman içerisinde hadis ilmindeki üstün konumunu elde etmişlerdir¹⁷¹⁸. Öyle ki hadis kitaplarının bazıları bunlar özelinde veya üzerine yapılan çalışmalardan meydana gelmiştir¹⁷¹⁹.

Tam isminden ve muhtevasından anlaşılacağı üzere Ziyâüddîn’in *el-Muhtâra*’yı telifinde, el-Buhârî ve Müslim’in *es-Sahîh*’leri hareket noktası olmuştur. Bununla birlikte Ziyâüddîn, kitabının mukaddimesinde belirttiği üzere *es-Sahîhân*’da yer alan hadislerle yer vermemiştir. Bunun için de özel bir çaba sarfetmiş, yeri geldikçe serdettiği rivayetin el-Buhârî ve/ya Müslim’de olup olmadığına dair itiraz ve değerlendirmelerde bulunmuştur¹⁷²⁰. Ayrıca yine mukaddimede istisnâ tutarak belirttiği üzere el-Buhârî’nin bazı *mu’allak*

¹⁷¹⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, X, 169-170, 221-223, XIII, 19.

¹⁷¹⁷ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, XIII, 52-53.

¹⁷¹⁸ Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 18.

¹⁷¹⁹ Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 21-24; es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, II, 405-418.

¹⁷²⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 287, VIII, 227, XI, 60.

rivayetlerine kitabında yer vermiştir¹⁷²¹. Bu durum Ziyâüddîn'in *es-Sahîhân* hadislerine vukûfiyetini göstermesi bakımından mühimdir.

el-Muhtâra'da daha mukaddimeden itibaren *es-Sahîhân* vurgusu dikkat çekmektedir. Ziyâüddîn, kendi değerlendirmesine göre sahîh kabul ettiği hadisleri verirken çoğu kere senedde yer alan râvîler hakkında el-Buhârî yahut Müslim'in ricâlerinden oluşuyla bahsetmekte, hadis metinlerinin mana bakımından aynı yahut benzer (ve ziyâde) lafızlarla gelişini yine ilgili hadisin el-Buhârî yahut Müslim'in de *şâhidinin* oluşuyla ifade etmektedir. Ayrıca kitapta sıkça "es-Sahîh" yahut "es-Sahîhayn" ibaresine rastlanmaktadır. Bütün bunlardan Ziyâüddîn'in, kitabını *es-Sahîhân* ile desteklediği, değerlendirdiği ve bir anlamda da kıyasladığı anlaşılmaktadır. Ziyâüddîn'in *es-Sünen ve'l-ahkâm*¹⁷²², *Sıfatü'l-cenne*¹⁷²³, *el-Emrâz ve'l-keffârât*¹⁷²⁴, *Fezâilü'l-Kur'ân*¹⁷²⁵, *Fezâilü'l-a'mâl*¹⁷²⁶, *İttibâ'u's-sünen*¹⁷²⁷, *en-Nehyü an sebbi'l-ashâb*¹⁷²⁸ gibi diğer eserlerine bakıldığında da bu vurgu açıkça görülmektedir.

el-Muhtâra'da bariz şekilde görülen ve hissedilen bu *es-Sahîhân* vurgusunun arka planında ise hocası ve yakın akrabası el-Hâfız Abdülğani'nin olduğunu tahmin etmekteyiz. Nitekim el-Hâfız Abdülğani *el-Umde*'de bu vurguda bulunmaktadır. Eserin giriş kısmında eserini "talebelerinden gelen, el-Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri ahkâm hadislerini ihtisar etme isteği" üzerine telif ettiğini söylemektedir¹⁷²⁹. Yine *el-Umde*'nin tamamlayıcısı diyebileceğimiz *Umdetü'l-ahkâmi'l-kübrâ*'da "müttefekun aleyh" tabiriyle *Kütüb-i Sitte* içerisindeki *es-Sahîhân*'ın kendi nazarındaki üstünlüğünü (otoritesini) ifade etmiş olmaktadır¹⁷³⁰.

¹⁷²¹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 268, V, 127, 199, IX, 27, X, 150, XIII, 173.

¹⁷²² Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, I, 3.

¹⁷²³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sıfatü'l-cenne*, 50, 53, 58, 59, 60, 61, 64, 78, 86, 153, 185.

¹⁷²⁴ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Emrâz ve'l-keffârât*, 25, 27, 28, 33, 41, 240.

¹⁷²⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 45, 58, 76, 111.

¹⁷²⁶ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *Fezâilü'l-a'mâl*, 97, 703 (el-Hâtime).

¹⁷²⁷ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *İttibâ'u's-sünen*, 21, 38, 40, 43, 44, 48, 52.

¹⁷²⁸ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *en-Nehyü an sebbi'l-ashâb*, 34-35.

¹⁷²⁹ Abdülğani el-Makdisî, Takıyyüddîn Ebû Muhammed b. Abdilvâhid b. Alî el-Cemmâ'îlî, *el-Umde fi'l-ahkâm*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1419/1998, 25.

¹⁷³⁰ Abdülğani el-Makdisî, Takıyyüddîn Ebû Muhammed b. Abdilvâhid b. Alî el-Cemmâ'îlî, *Umdetü'l-ahkâmi'l-kübrâ*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1430/2009, 3. *el-Umde fi'l-*

Ayrıca *es-Sahîhân*'a atfedilen bu üstünlüğün dönemin hâkim fikri olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır¹⁷³¹. Nitekim Ziyâüddîn'in muâsırı ve hemşehrîsi olan İbnü's-Salâh da el-Buhârî ve Müslim'in her ikisinin kitaplarında yer verdiği hadisi sıhhat bakımından en üst seviyede görmektedir¹⁷³².

el-Muhtâra'da *es-Sahîhân* ile ilişkilendirilerek yapılan değerlendirmelerden bazıları şunlardır:

Yukarıda geçtiği üzere, *sahâbî mürselinin* makbul olup hadisin sıhhatini asla olumsuz etkilemeyeceği görüşünde olan Ziyâüddîn, konuyla ilgili *es-Sahîhân*'dan bazı misaller verdikten sonra el-Buhârî ve Müslim'in de bu hususta hem fikir olduklarını söylemiştir¹⁷³³.

Benzer şekilde sahâbî tefsîrinin *müsned* yani merfû' hükmünde olduğu görüşünü de el-Buhârî'nin *es-Sahîh*'te, İbn Abbâs'ın tefsirle ilgili birçok rivayetine yer vermesi, Müslim'in *es-Sahîh*'inde de böyle rivayetlerin var oluşu ve el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin, el-Buhârî ve Müslim'in sahâbî tefsirinin *müsned* olduğunda ittifak ettilerine dair nakli ile teyid ve izah etmiştir¹⁷³⁴.

et-Taberânî'den, Hz. Ebû Bekr'in kendisi hakkında bazı meselelerden bahsettiği bir rivayeti naklettikten ve rivayetle ilgili ed-Dârakutnî'nin değerlendirmesine yer verdikten sonra "Bu Ebû Bekr'den güzel bir hadistir. Ancak bunda Peygamber'in (s.a.s.) sözünden (*merfû'*) bir şey yoktur. (Fakat) el-Buhârî de kitabında birçok sahâbî sözüne (*mevkûf*) yer vermiştir. Târik b. Şihâb'ın Ebû Bekr'den nakliyle, (Halife) Ebû Bekr'in Buzâha heyetine söylediği 'Sizler develerin kuyruklarının ardından gidersiniz, ta ki Allah, peygamberinin halifesine ve muhacirlere sizi mazur görmelerine sebep olacak bir (iyi) durum gösterinceye kadar.'¹⁷³⁵ (mevkuf hadisi), (Hz.) Aişe nakletti ki: 'Ebû Bekr, vefatının ardından

ahkâm ile *Umdetü'l-ahkâmî'l-kübrâ*'nın (es-Suğrâ ve el-Kübrâ olarak) farklı iki eserler olduğuna dair bkz. Abdülğani el-Makdisî, *Umdetü'l-ahkâmî'l-kübrâ*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 63, 73-78, 81-82.

¹⁷³¹ Kamil Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslâmî Araştırmalar*, 10 (1-2-3) 1997, 107.

¹⁷³² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 27, 28.

¹⁷³³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, I, 306, 308, 323-324, III, 434, VI, 31-32, VII, 99.

¹⁷³⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, II, 163, X, 11, XI, 90-91.

¹⁷³⁵ Bkz. el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenih ve eyyâmih eş-şehîr bi-Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Cem'iyetü'l-Büsrâ, Karaçi 1437/2106, Ahkâm, 51.

Peygamber'i (s.a.s.) öptü.¹⁷³⁶ (haberi) bunlardandır...¹⁷³⁷ diyerek kitabında mevkûf rivayete yer vermesini el-Buhârî'nin de böyle yapmış olmasıyla gerekçelendirerek izah etmiştir¹⁷³⁸.

Mücâhid'in Aişe'den semâ'ı olmadığını söyleyen¹⁷³⁹ Şu'be, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Yahyâ b. Ma'în ve Ebû Hâtîm er-Râzî'ye el-Buhârî ve Müslim'in, Mücâhid-Aişe tarikiyle naklettikleri bazı hadislerle delil getirerek itirazda bulunduktan sonra¹⁷⁴⁰ (bu defa) Yahyâ b. Ma'în ve Ebû Zûr'a er-Râzî'nin, Mücâhid'in Hz. Ali'den semâ'ı olmadığına dair değerlendirmelerini¹⁷⁴¹ ele alıp "Mücâhid Ali'ye yetişti ise -ki Eyyûb ve Vüheyb'in Mücâhid'den naklettikleri 'Ali yanımıza geldi...' rivayetleri¹⁷⁴² (bu hususta) ittifak etmektedir.- burada semâ'ı ispatlayan (bilgi), neyfedenden daha evlâdır. Bunun gerekçesi de el-Buhârî ve Müslim'in, Mücâhid'in Aişe'den rivayeti sabit olunca, semâ'ını nefyedenlerin görüşüne iltifat etmemiş olmamalarıdır. Doğrusunu en iyi Allah bilir."¹⁷⁴³ demiştir. Böylelikle Ziyâüddîn, bir yandan kitabına aldığı rivayetin sıhhatini ispatlamaya çalışırken bir yandan da *es-Sahîhân*'a olan itimadını göstermiş olmaktadır.

Muhammed b. Sîrîn > İbn Abbâs tarikiyle aktardığı rivayetlerin ardından, Şu'be ve daha başkalarından İbn Sîrîn'in İbn Abbâs'tan (hadis) işitmediğine dair naklolunan bir bilgiyi verdikten hemen sonra "Ben derim ki: el-Buhârî *es-Sahîh*'te (Kitâbu'l-Et'ime'de, Abdullâh b. Abdilvehhâb > Hammâd > Eyyûb > İbn Sîrîn > İbn Abbâs tarikiyle 'Rasûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem kürek kemiğindeki eti yedi, sonra (tekrar) abdest almadan namaz kıldı(rdı).' diye rivayet etmiştir."¹⁷⁴⁴ diyerek İbn Sîrîn'in İbn Abbâs'tan semâ'ının olmadığı yönündeki bilgiyi reddetmiştir¹⁷⁴⁵.

¹⁷³⁶ Bkz. el-Buhârî, Meğâzî, 85.

¹⁷³⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 90-91.

¹⁷³⁸ Diğer bazı *mevkûf* rivayetler için bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 206, 207-209, 395-398, II, II, 93-95, 170-171, 222-226, 226-227, III, 76, 77, XI, 90.

¹⁷³⁹ Ebû Hâtîm er-Râzî de Mücâhid'in Hz. Ali'ye yetiştiğini söylemekle birlikte ru'yetine veya semâ'ına dair bir şey zikretmemiştir (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 337).

¹⁷⁴⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 337-339.

¹⁷⁴¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 337.

¹⁷⁴² Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 336, 337 (714. ve 715. hadisler).

¹⁷⁴³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 339.

¹⁷⁴⁴ Bkz. el-Buhârî, Et'ime, 18.

¹⁷⁴⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XIII, 60.

Ebû Hâtim er-Râzî'nin birçok defa *es-Sahîh* râvîlerinden bazısı hakkında, cerh sebebini açıklanmadan yaptığı “lâ yuhteccü bih” değerlendirmesine, “(Bu cerhleri), cerh (sebebi) açıklanmadıkça kabul etmeyiz.” diyerek itirazda bulunmuştur¹⁷⁴⁶.

Ziyâüddîn'in *es-Sahîhân* vurgusunun bir başka tezahürü de aktardığı rivayetlerin sıhhatini *es-Sahîhân* üzerinden desteklemeye çalışmasıdır. Bazı yerlerde “rava'l-Buhârî ve Müslim...”¹⁷⁴⁷, “rava'l-Buhârî mislehü”¹⁷⁴⁸, “ravâ Müslim...”¹⁷⁴⁹ diyerek rivayetlerini, *es-Sahîhân*'daki konuyla ilgili benzer hadislerle desteklemiştir. Örneğin: Ebû Ya'lâ'dan naklen Rasûlullâh'ın mirasıyla alakalı serdettiği rivayetin ardından, bunun el-Buhârî ve Müslim konuyla ilgili tahrîc ettikleri hadisın “manasına benzediğini” söylemiştir¹⁷⁵⁰. Bir başka yerde aktaracağı hadis için “ma'nâhu fî Sahîhi Müslim” notuyla serdettiği rivayetlerin ardından, et-Taberânî'nin hadisteki *teferrüde* işaretini de belirttikten sonra “Şu kadar var ki bu hadise yakın bir hadis Sahîh-i Müslim'de gelmiştir...” değerlendirmesinde bulunmuştur¹⁷⁵¹.

Mezkûr vurgu, Ziyâüddîn'in senedlerde yer alan bazı râvîler hakkında tanıtıcı kısa bilgiler verirken düştüğü “min ricâli's-Sahîh”¹⁷⁵² ve “min ricâli Müslim”¹⁷⁵³ kayıtlarından anlaşılabilir gibi yaptığı bazı değerlendirmelerinde de açıkça görülmektedir:

Hakkında bazı cerhler bulunan Süveyd b. Sa'îd el-Herevî (el-Hadesânî) tarikiyle gelen bir rivayette; Müslim'in *es-Sahîh*'inde ondan birçok hadis nakletmesini ve (ed-Dâraikutnî'den nakille¹⁷⁵⁴) Süveyd'in Yahyâ b. Ma'în tarafından cerhine sebep olan rivayetin başka (sağlam) bir tarikten gelmesini delil göstererek Süveyd'i tezkiye etmiştir.¹⁷⁵⁵

¹⁷⁴⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 18, 114, IV, 178, XIII, 111.

¹⁷⁴⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 97-98, II, 73, XIII, 17.

¹⁷⁴⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 466, VI, 285, VII, 53, XIII, 134.

¹⁷⁴⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 268, 313, III, 263, IV, 397, 402, V, 53, VII, 112 XIII, 17.

¹⁷⁵⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 97-98.

¹⁷⁵¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VII, 46-48.

¹⁷⁵² Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 110, III, 124, IV, 104, X, 25.

¹⁷⁵³ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 370, IX, 177.

¹⁷⁵⁴ Bkz. es-Sehmî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf el-Cürcânî, *Suâlâtu Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li'd-Dâraikutnî ve ğayrih mine'l-meşâyih (fi'l-cerh ve't-ta'dîl)*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1404/1984, 216-217.

¹⁷⁵⁵ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 99-100.

İbn Ma‘în’in “zayıf” diye değerlendirdiği Ebû Âmir Sâlih el-Hazzâz hakkında Ahmed b. Hanbel’in “sâlihu’l-hadîs” deyişi, Ebû Dâvûd’un onu tevsik etmesi ve İbn Adıyy’in de “lâ be’s bih” değerlendirmesine ilaveten Müslim’in, *es-Sahîh*’inde onun rivayetine yer vermiş olmasıyla Sâlih’i tezkiye etmiştir¹⁷⁵⁶.

Ebû Hâtîm er-Râzî’nin “leyse bi’l-kaviyy” diyerek cerh ettiği, İbn Hibbân’ın ise *es-Sikât*’ına aldığı Hüseyin b. İsmâ el-Hanefî için; Ebû Dâvûd ve İbn Mâce’nin ondan rivayette bulunmaları ve kendi tahrîc ettiği hadislerinin çoğunun *es-Sahîh*’te şâhidlerinin olması sebebiyle onu makbul saymıştır¹⁷⁵⁷.

Yine Kâdî İbn Ebî Leylâ’nın *seyyü’l-hıfz* olduğunu belirtmesine rağmen mezkûr rivayetini, *es-Sahîhân*’da şâhidinin bulunması sebebiyle makbul kabul etmiştir¹⁷⁵⁸.

Son olarak; kitapta 127 yerde “es-Sahîhayn”¹⁷⁵⁹, 14 yerde “Sahîhu’l-Buhârî”¹⁷⁶⁰, 49 yerde de “Sahîhu Müslim”¹⁷⁶¹ isminin geçmesi mezkûr vurguya bir başka işaretir.

2.2.6.8. Muhtelif Meselelerdeki Değerlendirmeleri

Yukarıda belirtildiği üzere¹⁷⁶² Ziyâüddîn değerlendirmelerini, rivayetleri verip illetlerine temas ettikten sonra çoğunlukla “قُلْتُ” (Ben de derim ki) diyerek yapmaktadır¹⁷⁶³. Kitapta sıkça rastlanan¹⁷⁶⁴ ve Ziyâüddîn’in hadis ilmindeki ehliyetine işaret eden bu değerlendirmelerden dikkat çeken bazıları şunlardır:

İbn Abbâs’ın müsnedinde; İbn Cüreyc > İkrime tarikiyle aktardığı rivayet hakkında; hocası İbnü’l-Cevzî’nin el-Velîd b. Müslim’in İbn Cüreyc’den *teferrüdü* sebebiyle ilgili rivayetin sahîh olmadığını söylediğini ve hadis âlimlerinin onun için “el-Evzâî”den, el-

¹⁷⁵⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, XI, 114.

¹⁷⁵⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, XI, 335-336.

¹⁷⁵⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, II, 275.

¹⁷⁵⁹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 232, 272, 306, 323, 324, 329, II, 26, 57, 79, 210 vdğ..

¹⁷⁶⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, II, 408, IV, 114, VIII, 51, 103, 329, IX, 39, 61, 97, X, 212, XI vdğ..

¹⁷⁶¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 233, 288, II, 202, 354, III, 148, 151, 163, V, 14, 23, 75 vdğ..

¹⁷⁶² Bkz. başlık: 2.2.2. Tertibi ve Yöntemi.

¹⁷⁶³ Ziyâüddîn’in “قُلْتُ” demeden yaptığı bazı değerlendirmeler de mevcuttur (Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 98, 99, 115, 126, 179, 205, 221, 223, 246, 268, 301 vdğ.).

¹⁷⁶⁴ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, I, 75, 81, 90, 138, 141, 180, 223, 232, 279, 288, 291 vdğ..

Evzâî'nin zayıf kabul ettiği hocalar tarikiyle gelen hadisleri, yine el-Evzâî'nin kendilerine yetiştigi Nâfî' ve ez-Zührî gibilerden naklederdi. Böylece aradaki zayıf râvîleri düşürerek: el-Evzâî'den, o da onlardan diye naklederdi.” dediğini aktardıktan sonra “Ben de derim ki: Hocamız, bu sözü kimin söylediğini zikretmedi (ki ona göre bir değerlendirme yapılabilirdi). el-Buhârî ve Müslim *es-Sahîh*'lerinde onun (el-Velîd'in) hadis(ler)ine yer vermede ittifak etmişlerdir. Hemşehrîleri olan Mervân b. Muhammed et-Tâtârî ve Abdüla'lâ b. Müşir de onu methetmişlerdir. İbn Ebî Hâtim'in kitabında, onun hakkında cerhe dair bir şey zikredildiğini de görmedim. O şöyle demiştir: ‘Babama onu sordum, ‘sâlihu'l-hadîs'tir, dedi.’ (Ayrıca) et-Taberânî bu hadisi, el-Velîd'den başkasının hadisi olarak da rivayet etmiştir.”¹⁷⁶⁵

et-Taberânî'den naklettiği; Üseyd b. Hudayr, Mervân b. Hakem ve Hz. Muâviye arasında cereyan eden bir hâdiseden bahseden rivayete, yine et-Taberânî tarikiyle aktardığı “Üseyd b. Hudayr -Ebû Yahyâ künyelidir- 20 senesinde vefat etmiştir. Ömer -r.a.- Bakî'e koyana dek onu taşımış ve cenaze namazını kılmıştır.” bilgisi sebebiyle itiraz ederek “Ömer'in zamanında vefat eden, Muâviye'nin devrine nasıl erişsin!” dedikten sonra isnadını zikrettiği başka tariklerde bu ismin Üseyd b. Hudayr değil Üseyd b. Zuheyr olduğuna dikkat çekmiştir. Konuyla ilgili Ahmed b. Hanbel'den yaptığı nakille de hatalı rivayette İbn Cüreyc kaynaklı bir problem olduğu, İbn Cüreyc'in, kitabında “Üseyd b. Zuheyr” yazmasına rağmen Basra'da bunu Üseyd b. Hudayr olarak (hatalı) rivayet ettiği bilgisini kaydetmiştir¹⁷⁶⁶.

Abbâd b. Râşid hakkında; Ahmed b. Hanbel'in onu tevsik ettiğini, İbn Hibbân'ın ise cerh ettiğini, birçok imamın da ondan övgüyle bahsettiğini ve Abdurrahmân b. Mehdî'nin de ondan rivayette bulunduğunu söyledikten sonra “Önceki âlimler (mütekaddimûn), sonrakilerden (müteahhirûn) daha iyi bilirler.” diyerek sözlerini tamamlamıştır¹⁷⁶⁷.

¹⁷⁶⁵ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XII, 148-153.

¹⁷⁶⁶ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 263-265, 284.

¹⁷⁶⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, V, 133. Cerh-ta'dîl ilminde mütekaddimûn-müteahhirûn ayrımı genelde h. 300 öncesi ve sonrası olarak kabul edilmiştir (Bkz. ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 4; el-Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abülhayy el-Hindî, *er-Raf' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, Halep 1407/1987, 60-64.) Buradan hareketle Ziyâüddîn'in de böyle bir ayrıma gittiği düşünülebilirse de bu ayrımda menhec/yöntem farklılığı esas olduğundan Ziyâüddîn'in “mütekaddimûn”-“müteahhirûn” ifadelerini lügavî anlamında kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca İbn Hibbân'ın muâsırı İbn Adıyy (v. 365/976) de *el-Kâmil*'de *mütekaddimû(i)n*

Ziyâüddîn böylece, İbn Hibbân'ın değerlendirmelerinin diğerlerine göre ikinci planda kaldığına işaret etmektedir.

Ziyâüddîn, senedin ittisâli hususundaki tereddüdünü izhar etmekten geri durmamıştır¹⁷⁶⁸. Örneğin: Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'nın Üseyd b. Hudayr'dan semâ'ının olup olmadığına dair tereddüdünü; İbn Ebî Leylâ'nın Hz. Ömer'in hilâfesinde doğmuş olması, Üseyd'in ise Hz. Ömer henüz hayatta iken vefat edişi bilgilerini hatırlatarak ifade etmiştir¹⁷⁶⁹. Bazen de bu husustaki (olumlu) kanaatini¹⁷⁷⁰ veya inkıtâ'ın varlığını¹⁷⁷¹ beyan etmiştir. Benzer şekilde sahâbîliğinde şüphe bulunan bazı isimler hakkında da kendi şüphesini¹⁷⁷² veya kanaatini¹⁷⁷³ arz etmiştir.

2.2.6.9. Tashîh Kaynağı Olarak *el-Muhtâra*

Hadis usûlünde, İbnü's-Salâh tarafından dillendirilen “önceki âlimler tarafından hakkında sahîhlik hükmü belirtilmemiş bir hadis için artık kimsenin sahîh deme cesareti

ifadesini birçok defa kullanmıştır. Ancak onun kastının da ıstılâhî bir ayrım olmayıp, lügavî anlamıyla tarihsel bir öncelik-sonralık olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. İbn Adıyy, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adıyy b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1418/1997, II, 206, 236, 258, III, 321, 433, IV, 245, 250, 267, 287, 322, 392, 398, V, 54, 131 vdğ.).

¹⁷⁶⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 75, II, 169, III, 242, IV, 67, 269, 277, IX, 250, XII, 147.

¹⁷⁶⁹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 269, 277.

¹⁷⁷⁰ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 81, 346-349.

¹⁷⁷¹ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 159-161, 221, III, 121-122.

¹⁷⁷² Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IV, 65-67, IX, 131-135.

¹⁷⁷³ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VIII, 149-151, 208-210,

gösteremeyeceği”¹⁷⁷⁴ değerlendirmesine, kendinden sonraki âlimlerden en-Nevevî¹⁷⁷⁵, İbn Kesîr¹⁷⁷⁶, el-İrâkî¹⁷⁷⁷, İbn Hacer¹⁷⁷⁸ ve es-Suyûtî¹⁷⁷⁹ gibileri itirazda bulunmuştur.

İbnü’s-Salâh’ın, bu görüşüne itirazda bulunanlardan el-Hâfız İbn Kesîr; sıhhati iltizam eden kitaplar dışındaki hadis eserlerinde de birçok sahîh hadisin yer aldığını, hadis ilminde derinleşmiş (mütebahhir) âlimlerin gerekli araştırmayı yaptıktan sonra daha önce hakkında hüküm verilmemiş hadisler için sıhhat değerlendirmesi yapabileceğini, en-Nevevî’nin de bu görüşte olduğunu ve İbnü’s-Salâh’ı haksız bulduğunu söyledikten sonra nitekim Ziyâüddîn el-Makdisî’nin böyle bir gayretle *el-Muhtâra*’yı telif ettiğini ve hocalarından bazısının¹⁷⁸⁰ *el-Muhtâra*’yı el-Hâkim’in *el-Müstedrek*’inden üstün gördüğünü belirtmiştir¹⁷⁸¹.

Zeynüddîn el-İrâkî de en-Nevevî’nin tercih ettiği görüşün ehl-i hadîsin uygulayageldiği görüş olduğunu söyledikten sonra, müteahhir âlimlerden bazılarının daha önce hakkında sahîhlik hükmü verilmemiş bazı hadisler için sıhhat hükmü verdiklerini ifade etmiştir. Hemen ardından da buna misal vererek İbnü’s-Salâh’ın muâsırı âlimlerden Ebu’l-Hasen

¹⁷⁷⁴ İbnü’s-Salâh’ın konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“*Rivâyet edilen hadis cüzlerinde ve bunlardan başkalarında, es-Sahîhân’dan birinde bulamadığımız ve hadis imamlarının güvenilir ve meşhur eserlerinin hiçbirisinde sahîh olduğuna dair açıklama yapılmamış isnadı sahîh bir hadis bulursak, biz o hadisin sahîh olduğuna dair kesin bir hüküm vermeye cesaret edemeyiz. Artık bu asırlarda (zamanımızda) sadece söz konusu isnadları dikkate alarak sahihi anlamada müstakil hareket etmek mümkün değildir. Çünkü bu neviden hiçbir isnad yoktur ki râvîleri arasında, -sahîh hadiste şart koşulan hıfz, zabt ve itkândan yoksun olarak- rivayetinde kitabında olana itimad eden bir kimse bulmuş olmayasın. Şu halde sahîh ve haseni bilmede iş, hadis imamlarının, meşhurluklarından dolayı değiştirilme ve tahrîf edilmeden emin olunan, mutemed meşhur kitaplarında açıkça belirttikleri şeye (hükümlere) itimad etmeye kalmıştır...*” (İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 16-17; İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu’l-hadîs Hadis İlminin Temel Konuları Bilgisi*, trc. Abdullah Aydın, İFAV Yay., İstanbul 2019, 34-35).

İbnü’s-Salâh’ın bu ifadelerinin daha sağlıklı ve doğru anlaşılabilmesi için, kitabının ilerleyen sayfalarında yer alan ifadelerinin de görülmesi/bilinmesi gereklidir (Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 120-121).

¹⁷⁷⁵ en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *et-Takrîb ve’t-teysîr li-ma’rifeti süneni’l-beşîri’n-nezîr*, thk. Muhammed Osmân el-Huşş, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrût 1405/1985, 28.

¹⁷⁷⁶ Şâkir, 28-30.

¹⁷⁷⁷ el-İrâkî, *et-Takyîd*, I, 226-233; *Şerhu’t-Tefsîr ve’t-tezkira*, thk. Abdüllatîf el-Hemîm - Mâhir Yâsîn el-Fehl, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1423/2002, I, 130.

¹⁷⁷⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 266-276.

¹⁷⁷⁹ es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, II, 552.

¹⁷⁸⁰ Kastettiği hocası, İbn Teymiyye olmalıdır (Bkz. Şâkir, 29 (3. dn.)).

¹⁷⁸¹ Şâkir, 28-29.

İbnü'l-Kattân¹⁷⁸² (v. 628/1231), Ziyâuddîn el-Makdisî ve Zekiyyüddîn el-Münzirî'yi¹⁷⁸³ (v. 656/1258) zikretmiştir¹⁷⁸⁴. el-İrâkî, konuyla ilgili görüşünü daha açık ve net bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “(Bana göre; hakkında sahîhlik hükmü verilmiş bir hadis için) âlimlerin onu tashîh ettiğine dair bilginin senedi sahîh/sağlam olduğunda, kendi kitapları haricinde de olsa yahut imamlardan Yahyâ b. Sa‘îd el-Kattân, Yahyâ b. Ma‘în veya onlar gibi eserleri şöhret bulmamış birisi de tashîh etmiş olsa -isabetli olan görüşe göre- verilen hüküm geçerlidir.”¹⁷⁸⁵

Konuyu etraflıca değerlendiren İbn Hacer, öncelikle İbnü's-Salâh'ın ifadelerinde geçen “hıfz”ın¹⁷⁸⁶ önceki âlimler tarafından sahîh hadisin şartlarından biri olarak kabul edilmediğine dikkat çekmiştir¹⁷⁸⁷. Ardından “Artık sahîh ve haseni bilmede iş, hadis imamlarının, meşhurluklarından dolayı değiştirilme ve tahrif edilmeden emin olunan, mutemed meşhur kitaplarında açıkça belirttikleri şeye itimad etmeye kalmıştır.” cümlesine itiraz ederek bu ifadeden, sadece haklarında sahîh hükmü verilmiş hadislerle yetinip, sıhhat şartlarını taşıdığı halde hakkında sıhhat hükmü olmayanların reddedilmesi gerektiğinin anlaşıldığını söylemiştir. Böyle olunca da aslında sahîh olmayan bazı hadislerin sahîh kabul edilmiş olacağını, zira önceki âlimlerin tashîh ettiği birçok hadiste, başka (sonraki) âlimlerin onu sahîh derecesinden aşağı düşürecek illetlere rastladığını belirtmiş, neticede uzman ve tenkitçi âlimin iyice araştırarak ve insafla yaklaşarak hadis hakkında değerlendirme yapabileceğini ifade etmiştir¹⁷⁸⁸. İbn Hacer devamla mezkûr ifadenin, mutemed ve meşhur kitaplarında sahîhliğine hükmettiklerine dair öncekilerden nakledilen bilginin de sıhhatine hükmedilmesini gerektireceğini hatırlatarak, her iki sıhhat bilgisinin sonraya aynı yolla ulaştığına dikkat çekmiştir¹⁷⁸⁹. Yine “sonraki zamanlarda isnadlarda yer alan râvîlerin zabt

¹⁷⁸² Muhammed Avvâme, ilgili yerde İbnü'l-Kattân'ın bir tashîhte bulunmayıp kendinden önce verilmiş hükmü naklettiğini belirterek el-İrâkî'nin istişhadının hatalı olduğuna dikkat çekmiştir (Bkz. es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 543 (2. dn.)).

¹⁷⁸³ el-İrâkî'nin verdiği bu isme de kayıt düşen Muhammed Avvâme; el-Münzirî'nin el-Buhârî hadisine ziyâde lafız zikrederek tashîhte bulunduğu rivayet hakkında İbn Hacer'in şâzz tespitini verdikten sonra el-Münzirî'nin ilgili rivayet için verdiği kaynağın -birçok nüshadan hareketle hazırlanan- baskısında ziyâde lafzın olmadığını da belirtmiştir (Bkz. es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 545-546 (1. dn.)).

¹⁷⁸⁴ el-İrâkî, *et-Takyîd*, I, 227-229; *Şerhu't-Tebsıra*, I, 130.

¹⁷⁸⁵ el-İrâkî, *Şerhu't-Tebsıra*, I, 118-119.

¹⁷⁸⁶ (عَمَّا يُشْتَرَطُ فِي الصَّحِيحِ مِنَ الْحِفْظِ وَالصَّنْبِطِ وَالْإِثْقَانِ) Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 17.

¹⁷⁸⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 267-270.

¹⁷⁸⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 270-271.

¹⁷⁸⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 271.

ve itkândan yoksun oluşuyla tashîhte kifayetsiz kalacağı” hususuna da isnad araştırması yapmaya lüzüm bırakmayacak kadar meşhur kitapların, müelliflerine nisbetinin sıhhatinde aradaki râvîlerin hallerinin araştırılma ihtiyacı olmadığını ifade etmiştir¹⁷⁹⁰.

İbn Hacer kendi görüşünü de şöyle açıklar: (Önceki âlimlerin) rivayet edip illetli olduğunu söylemediği, isnadı sıhhat şartlarını taşıyan ve illetlere muttali âlim(ler)in de onda bir illet bulmadığı hadise -velev ki öncekilerden biri sahîhliğine dair bir ifade kullanmamış olsun- sahîh demeye mani olan nedir! Hassaten râvîleri *es-Sahîh* râvîleri olan bu kabilden çokça (sahîh hadis) vardır¹⁷⁹¹.

Nihayetinde İbnü’s-Salâh’ın bu iddiasının nazârî/teorik bir iddia olabileceğini de değerlendiren İbn Hacer sonrasında, en-Nevevî’nin İbnü’s-Salâh’a itirazla söylediği “bu ilme hâkim olan ve bilgisi sağlam olanın tashîhte bulunabileceği”¹⁷⁹² görüşüne katılarak “(İbnü’s-Salâh’a) muâsır olanlardan bazılarının, önceden tashîh edilmemiş hadisleri tashîh ederek İbnü’s-Salâh’a muhalefet etmesi”yle istidlalde bulunan hocası el-İrâkî’ye “Bu, İbnü’s-Salâh’ın tercihinine karşı çıkılacak bir delil değildir. Zira İbnü’s-Salâh da müctehiddir, onlar da müctehiddir. İctihad, ictihadı nasıl nakzeder!” diyerek karşı çıkmıştır¹⁷⁹³.

es-Suyûtî de *Tedrib*’de konuyla ilgili önceki âlimlerden Bedruddîn İbn Cemâ’a, el-İrâkî ve İbn Hacer’in değerlendirmelerini aktardıktan sonra “Bu gibi durumlarda ihtiyâta şayan olan: Hadis hakkında “sahîhu’l-isnâd” tabirinin kullanılması ve hadiste fark edemediği bir illetin bulunma ihtimalinden dolayı mutlak olarak tashîhten geri durulmasıdır. Böyle bir çekinceden dolayı hadis hakkında “sahîhun inşâllâh” diyen pek çok kimse gördüm.” demiştir. Ardından kendinden öncekilerin sadece *tashîh* konusuna değindiklerini ancak *tahsîn* konusunda herhangi bir değerlendirme yapmadıklarını belirterek tashîhe cevâz verenlerin tahsîni de kabul edeceklerini hatta cevâz vermeyenlerin dahi bunu caiz görebileceklerini ifade etmiştir. Son olarak da “Hâsılı: İbnü’s-Salâh, ilmî ehliyetlerinin zayıflığından dolayı kendi zamanındaki kimselerin tashîh, tahsîn ve taz’îfin (hadise sahîh, hasen veya zayıf

¹⁷⁹⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 271.

¹⁷⁹¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 272.

¹⁷⁹² en-Nevevî, *et-Takrîb*, 28.

¹⁷⁹³ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 272-273.

hükümü vermelerinin) kapısını kapatmıştır. Ancak bunlardan ilkinde (tashîhte) onay görmemiştir.”¹⁷⁹⁴.

Konuyu daha ayrıntılı olarak *el-Bahr*’da ele alan es-Suyûtî benzer değerlendirmeleri orada da yapmıştır. Netice olarak da bir isnad zâhiren sıhhat şartlarını toplasa da illet yahut şâzlık sebebiyle metninin sıhhatine hüküm verilemeyeceğini hatırlarak, hadise hüküm vermenin zorluğunun illetlerden kaynaklandığını belirtmiştir. Müttekaddimîn döneminde dahi bunun zorluğuna, birçok muteber ve meşhur hadis hâfızına bile gizli kalabilen kusurların olabildiğine dikkat çekerek, şu halde müteahhir âlimlerin bu konudaki yetkinliklerinin ne derece mutemed olacağının düşünülmesi gerektiğini söylemiştir. Ardından “Bana göre: İbnü’s-Salâh hadisin “sahîh lizâtih” olduğuna dair mutlak sahîh hüküm vermeyi engellemiştir, “sahîh liğayrih”e gelince bununla hüküm vermenin cevâzı açıktır... Bana göre: tashîhe cevâz veren tahsîne evleviyetle cevâz verir...” diyerek de konuyla ilgili görüşlerini ifade etmiştir¹⁷⁹⁵.

es-Suyûtî, *tashîh* meselesine dair telif ettiği *et-Tenkîh fî mes’eleli’t-tashîh* isimli küçük risalesinde ise konuyla ilgili şu misali vermiştir: “...Bu da (şöyle olur): bir hadis cüzünde sadece bir tariki olan bir hadis bulunur ve ittisâl ve râvîlerinin sikalığı sebebiyle bu isnadın zâhiri sıhhatli olursa ve hadis imamlarından birinin hadise dair sıhhat hükümü de bulunmuyorsa, insan sırf bu zâhiri dolayısıyla hemen bu hadise sahîh lizâtih diye hüküm vermek ister ki işte bu kesinlikle men edilmiştir. Zira hadise sıhhat ile hükmetmek için sadece bunlarla yetinilmez, ayrıca hadiste şuzûz ve yaralayıcı illetin olmaması da gerekir. Bunlara vâkıf olabilmek de artık çok zordur, hatta imkânsızdır. Çünkü hadislerdeki gizli kusurlara muttali olmak, asırlarının Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemine asrına yakınlıkları sebebiyle önceki âlimlere mahsustu. Bu zamanda ise artık hadislerdeki isnadlar uzamıştır ve illetlere vukufiyet ancak illetlere dair kitaplardan nakille mümkündür...”¹⁷⁹⁶

¹⁷⁹⁴ Bkz. es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, II, 539-558.

¹⁷⁹⁵ es-Suyûtî, *el-Bahru’llezî zehar*, II, 849-876. es-Suyûtî, *tashîh* meselesine dair müstakil olarak *et-Tenkîh fî mes’eleli’t-tashîh* isminde küçük bir risale de telif etmiştir (Bkz. es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, II, 539 (3. dn.), 552-554 (2. dn.)).

¹⁷⁹⁶ Bkz. es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, II, 539 (3. dn.), 552-554 (2. dn.).

el-Emîr es-San‘ânî (v. 1182/1768) ise konuya dair yaptığı kısa değerlendirmenin ardından, bütün bu söylenenlerden, her ne kadar açıkça tartışmaya açılıp delillendirilmeye gidilmese de meselenin, İbnü’s-Salâh’ın asrında tartışmalı bir mesele olduğunun anlaşılabilirliğini belirtmiştir¹⁷⁹⁷.

Konuyla ilgili Abdullâh b. es-Siddîk el-Ğumârî, hadislerin tashîh ve tahsîninin esasen h. V. asrın yarısı gibi yani Ebû Nu‘aym el-İsfahânî (v. 430), Ebû Bekr el-Beyhakî (v. 458) ve Ebu’l-Kâsım İbn Mende’lerin (v. 470) zamanında nihayete erdiğini, zira bu devirde artık muhaddis(ler)in kendinden önceki cüzlere veya kitaplara varmadan -kendi ayrı isnatlarıyla- hadis rivayetinin son bulduğunu ifade etmiştir. Ardından el-Beyhakî’nin, Rasûlullâh’a (s.a.s.) varan isnadıyla rivayet ettiği ve kendinden önceki meşhur hadis kitaplarında bulunmayan bir hadisin, sadece el-Beyhakî’nin rivayetiyle var oluşunu (*tahrîc*) buna misal veren el-Ğumârî, h. V. asırdan sonra ise az da olsa İbn Asâkir’in (v. 571) *Târîhu (Medîneti) Dimeşk*’inde ve Ziyâüddîn el-Makdisî’nin *el-Muhtâra*’sında böyle (*tahrîc*) rivayetlerin bulunduğunu söylemiştir¹⁷⁹⁸.

İbnü’s-Salâh’ın mezkûr ifadelerini farklı bir bakış açısıyla değerlendiren Muhammed Avvâme, esasen İbnü’s-Salâh’ın yanlış anlaşıldığını söylemiştir. Mezkûr ifadelerde konunun çerçevesi, hükmü, gerekçelendirmesi ve meseleye dair genel gerekçelendirme şeklinde dört hususun olduğunu belirterek konunun çerçevesi -ve bununla bağlantılı olan genel gerekçelendirme- ile sözlerine devam etmiştir. Öncelikle İbnü’s-Salâh’ın kendinden iki hatta üç asır önceki er-Râmehürmüzî (v. 360/971), el-Hâtâtî (v. 388/998), el-Beyhâkî (v. 458/1066) ve el-Hatîb (463/1071) gibi âlimlerin dert yandığı bir meseleyi tekrar dillendirdiğini ifade etmiştir. Bu sıkıntılı mesele, son derece titizlik gerektiren hadis tahammülü ve edâsına ârız olan gevşeklik ve liyâkatsizlik durumudur. Bu da: Hadis meclislerine gelen yaşları ilerlemiş avâmdan bir kısım insanlar ile teberrük için ve ileride hadis talebesi olmaları ümidiyle babaları yahut yakınları tarafından hadis meclislerine getirilen yaşları küçük (ehil olmayan) kimselerin, ileride meclis kurup hadis rivayetine

¹⁷⁹⁷ el-Emîr es-San‘ânî, İzzüddîn Ebû İbrâhîm Muhammed b. İsmâ‘îl, *Tavzîhu’l-efkâr şerhu Tenkîhi’l-enzâr*, thk. Muhammed Muhibbuddîn Ebû Zeyd, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd 1432/2011, I, 366.

¹⁷⁹⁸ el-Leknevî, *el-Ecvibetü’l-fâdile*, 149-150 (Ebû Ğudde’nin dipnotu).

başlamalarıdır. Böylece zamanla, çoğu ehil ol(a)mayan; fakat bir şekilde hadis rivayeti için oturan yahut âlî isnâd, kesret-i turuk talebiyle oturtulan kimselerin ortaya çıktığını belirten Avvâme bu defa bu kimselerin rivayet ettikleri hadis kitapları ve cüzlerine değinmiştir. İki sınıf olarak değerlendirdiği bu kitapların ilki: *câmi'*, *sünen*, *müsned* gibi asıl kitaplar; diğerleri ise bir takım hadis cüzleridir. İlk sınıfta yer alanlar, meşhur ve mütedâvel eserler oldukları için bunlarda bir kusur âriz olmasından endişe edilmemektedir. Acak diğer sınıf böyle değildir. Onlarda bazı probmeler eskik ve ilavelerin olması muhtemeldir. İşte bu sebeple İbnü's-Salâh “Rivâyet edilen hadis cüzlerinde ve bunlardan başkalarında...”¹⁷⁹⁹ derken “bunlardan başkalarında” ile *fevâid*, *emâli* ve benzerlerini kastederek, bunlarda bulunan ve zâhiri sahîh olan hadisler için teennî ile hareket etmek ve peşinen sıhhat hükmü verme cesaretinde bulunmamak gerektiğini söylemektedir. Böylece o, -açıkça- hüküm vermekten men etmemekte, dikkatli ve ihtiyatlı olmaya çağırıp aceleci davranmamak gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim âlimlerin “sahîh hadis” yerine “isnadı sahîh (hadis)” tabirini kullanmaları bundandır. İbnü's-Salâh, bu ihtiyatlı tavrına gerekçe olarak da öncekilerin çok daha titiz, ezberi ve bilgisi daha sağlam olmalarına rağmen, bahsi geçen tehlikeli ve sıkıntılı (ikinci sınıftaki) râvîlerin ortaya çıkışı ve rivayetlerinde hata ve kusur barındırma ihtimali olan kitaplarına itimadlarından sonra durumun değişmesini göstermiştir¹⁸⁰⁰.

Avvâme ayrıca; İbnü's-Salâh'ın meşhur, mütedâvel kitaplar haricindeki cüzlerde yer alan hadisler hakkında söylediğinin mutlak olarak geçerli olmayıp, çoğunluğu için böyle olduğunu ifade etmiştir. Tashîh meselesinde onun herhangi bir men etme kastının olmadığını, şayet arzulanılan titizlikle elimize ulaşacak bir cüzde yer alacak hadise, ehil olan kimsenin değerlendimesiyle hüküm verilebileceğini söylemiştir. Mevcut ve yaygın olan bu yanlış anlamının¹⁸⁰¹ ise onun ifadelerini ikinci kez ihtisâr eden en-Nevevî'nin metne ilave ettiği

¹⁷⁹⁹ Asıl ifadesiyle “إِذَا وَجَدْنَا فِيمَا يُرَوَّى مِنْ أَجْزَاءِ الْحَدِيثِ وَغَيْرِهَا...” (İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 16).

¹⁸⁰⁰ es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 539-541 (3. dn.).

¹⁸⁰¹ M. Avvâme; ilerleyen sayfalarda, es-Suyûtî'nin yukarıda da geçen “İbnü's-Salâh, ilmî ehliyetlerinin zayıflığından dolayı kendi zamanındaki kimselerin tashîh, tahsîn ve taz'îfin kapısını kapatmıştır...” cümlesiyle ilgili not düşerek, yanlış ve yaygın anlayışa rağmen İbnü's-Salâh'ın böyle bir şey söylemediğini, ancak bu kapının kanatlarını da açmadığını, sadece bu konuda var olan hükme mutabık olarak bazı kayıtlar getirdiğini ifade etmiştir. Sonrasında ise İbnü's-Salâh'ın, kendisi için tashîh, tahsîn ve taz'îfe izin verip de

“kitab”¹⁸⁰² kelimesinden kaynaklandığını ve meseleyi yukarıda anlatılanlardan farklı bir mecraya çektiğini belirtmiştir. Son olarak; önceleri İbnü’s-Salâh’ın da tashîh ve ta’îfte bulunduğu dair örnekler aranmaktayken yakın zamanda tab’ olunan *Şerhu müşkilâti’l-Vasîl*¹⁸⁰³ isimli eseriyle birlikte kendisinin de bizzat kendinden öncekiler ve sonrakiler gibi tashîh-taz’îfte, cerh ve ta’dilde bulunduğu açıkça görüldüğünü kaydetmiştir¹⁸⁰⁴.

Çalışmamız boyunca, hem muâsır ve akran hem de komşu olan İbnü’s-Salâh ile Ziyâüddîn’in karşılıklı münasebetine dair bir bilgiye rastlayamamış olmakla birlikte İbnü’s-Salâh’ın, tartışmalara yol açan ifadeleriyle muâsırı ve hemşehrîsi olan Ziyâüddîn’i kastetmiş olması ihtimali bulunmaktadır. Zira Ziyâüddîn’in *el-Muhtâra*’da yapmış olduğu şey tam olarak İbnü’s-Salâh’ın karşı çıktığı husustur. Yukarıda zikredilmiş olan “*el-Muhtâra*’nın Kaynakları” başlığından görüleceği üzere¹⁸⁰⁵ *el-Muhtâra*’nın kaynakları içerisinde birçok *cüz*, *fevâid*, *emâlî* vb. eser yer almaktadır. Ziyâüddîn buralarda geçen hadislerle kitabında yer vererek tashîhte bulunmuştur.

Diğer taraftan İbnü’s-Salâh mezkûr ifadelerini, 630 senesinde tedrise açılan -kendisinin de başmüderresliğine getirildiği- el-Eşrefiyye Dârulhadîs’inde telifine başladığı eserinde kullanmıştır. Eserini 17 Ramazan 630 tarihinde yaz(dır)maya başladığı ve yaklaşık 3 buçuk yıl sonra Muharrem 634’te bitirdiği bilgisinden¹⁸⁰⁶ hareketle, mezkûr ifadeleriyle akranı ve hemşehrîsi Ziyâüddîn’i kastetmiş olması ihtimali yüksektir. Zira Ziyâüddîn’in, eseri *el-Muhtâra*’yı telifine başladığı tarih de bu sıralardır. Ziyâüddîn’in kendi düştüğü kayıtlar, yeğeni

akranlarını noksanlıkla vasfederek onlar için bu kapıyı kapamak gibi hataya düşmekten çok daha üstün ahlâklı olduğunu belirtmiştir (Bkz. es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, II, 557 (2. dn.), 558 (2. dn.)).

¹⁸⁰² Bkz. es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, II, 539-542. Krş. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 16.

¹⁸⁰³ M. Avvâme’nin ifadesinde (مشكلات) olarak yer alan kelime, kitabın mevcut baskısında (مشكل) şeklindedir (Bkz. İbnü’s-Salâh, Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Şerhu müşkilati’l-Vasîl*, thk. Abdülmün’im Halîfe Ahmed Bilâl - Muhammed Bilâl b. Muhammed Emîn, Dâru Künûzi İşbîliyyâ, Riyâd 1432/2011). el-Gazzâlî’nin *el-Vasîl fi’l-mezheb* isimli eserine yönelttiği tenkitlerden ve bazı tashîhlerden ibaret olan eser daha önce Ahmed Mahmûd İbrâhîm’in tahkikiyle *el-Vasîl*’in hâmişinde (benzer birkaç şerhle) birlikte de yayımlanmıştır (Bkz. el-Gazzâlî, Huccetü’lislâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *el-Vasîl fi’l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm, Dâru’s-Selâm, Kâhire 1417/1997).

¹⁸⁰⁴ es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, II, 541-542 (dn.).

¹⁸⁰⁵ Bkz. başlık: 2.2.3. *el-Muhtâra*’nın Kaynakları.

¹⁸⁰⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 17; el-Leknevî, Ebu’l-Hasenât Muhammed Abülhayy el-Hindî, *Zaferu’l-emânî bi-şerhi Muhtasari’s-Seyyidi’s-Şerîfi’l-Cürcânî (fi mustalahi’l-hadîs)*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrût 1429/2008, 558 (Ebû Ğudde’nin dipnotu).

Muhammed b. Abdîrrahîm 14 Zilkade 632’de, Enes b. Mâlik’in müsnedinin ilk cüzünü amcasına okumuştur¹⁸⁰⁷. Hatta es-Sevvâs, ez-Zâhiriyye’deki *el-Muhtâra* nüshalarını tanıtırken, on iki varaklık onuncu cüzün müellif hattıyla olup, h. 629 tarihinde müellife okunduğu bilgisini kaydetmiştir¹⁸⁰⁸.

Ayrıca İbnü’s-Salâh’ın, Dimeşk’te Ziyâüddîn’in dayısı Muvaffakuddîn’den (ve daha başkalarından) hadis dinlediği bilgisi¹⁸⁰⁹, devrinde ve çevresinde kendisi kadar meşhur olan Ziyâüddîn’i tanımış olmasını ve eseri *el-Muhtâra*’dan da haberdar olmasını makul ve mümkün kılmaktadır. Bunun tam aksi de yani Ziyâüddîn’in, açılışından vefatına dek 13 sene el-Eşrefiyye’nin başmüderrisliğini yapan İbnü’s-Salâh’tan haberdar olması da bittabi makul ve mümkündür. Bütün bu bilgilerden hareketle İbnü’s-Salâh’ın meşhur ifadeleriyle Ziyâüddîn el-Makdisî’yi hedef alarak tenkid ettiğini söylemek ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

Konuyla ilgili aksi bir ihtimal de söz konusu olabilir. Yani Ziyâüddîn el-Makdisî’nin, ortaya koyduğu eseriyle İbnü’s-Salâh’ın kastetmiş olduğu hususu kabul etmeyerek -ve kendisinde bu ehliyeti görerek- devrinde hâlen tashîh (tahsîn ve taz’îf) hükmü verilebileceğini ispatlamaya çalışmış olması da ihtimal dâhilindedir. Böylece İbnü’s-Salâh’a, nazariyattan öte, bizzat tasnif ettiği hacimli eseriyle reddiyede bulunarak iddiasının geçersizliğini ortaya koymuş olabilir. Böylelikle sonraki âlimler tarafından açıkça dillendirilen bu itirazın ilkinin ve pratiğini İbnü’s-Salâh’ın muâsırı ve hemşehrîsi olan Ziyâüddîn yapmıştır, demek de makul görünmektedir.

2.2.7. *el-Muhtâra*’ya Yöneltilen Eleştiriler

Her kitap gibi *el-Muhtâra* da birtakım itirazlar ve eleştiriler almıştır. Zaten tenkidten, hata ve noksandan salim olan kitap pek nadirdir. el-İmâm eş-Şâfi’î’nin de işaret ettiği üzere

¹⁸⁰⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, Mülhak, IV, 445. Enes b. Mâlik’in müsnedinin ikinci cüzünde -müellif nüshasında- yer alan en erken tarih 21 Zilkade 632 iken, üçüncü cüzdeki -yeğenin nüshası- tarih ise 1-10 Receb 632’dir (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, Mülhak, V, 317, 353). Yine Enes b. Mâlik’in müsnedinin on birinci cüzündeki semâ‘ kaydında 11 Receb 632 tarihi geçmektedir.

¹⁸⁰⁸ es-Sevvâs, 101.

¹⁸⁰⁹ ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 455.

Allah'ın kitabının dışındaki her kitapta bir takım hata ve eksikliklerin bulunması kaçınılmazdır¹⁸¹⁰.

Doksan (yahut seksen altı) cüz ile tamamlanamamış bir eser olan *el-Muhtâra* da aldığı birçok övgü yanında, yine bazıları bu övgü sahiplerinden gelen tenkidlerle de zikredilmiştir. Bununla birlikte eserin çok az bir kısmında tenkide uğradığı söylenmiştir¹⁸¹¹. Bu durum ise böyle hacimli bir kitap için -kanaatimizce- gayet iyi bir husustur. Bu noktada Ziyâüddîn'in ömrünün yetmemesi sebebiyle, kitabını tamamlayıp tekrar gözden geçirerek daha sağlam hâle getirememiş olması da unutulmamalıdır¹⁸¹².

Yukarıda geçtiği üzere *el-Muhtâra*, geneli itibariyle sahîh hadis kitaplarından (*es-Sihâh*) sayılmıştır. Hatta es-Suyûtî *Cem 'u'l-cevâmi'* (*el-Câmi 'u'l-kebîr*) mukaddimesinde *el-Muhtâra*'yı sahîh hadis kitaplarından saydığını açıkça ifade etmiştir¹⁸¹³. İbn Teymiyye, İbn Hacer ve es-Sehâvî gibi bazı âlimler de Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'daki tashîhlerine itibar ve itimad etmişlerdir¹⁸¹⁴. Ancak el-Avnî, Ziyâüddîn'in tashîh ettiği hadislerin mutlak/kesin olarak sahîh olduğu anlamına da gelmediğini, âlimlerin değerlendirmeleri ile *el-Muhtâra*'da zayıf¹⁸¹⁵, şiddetli zayıf¹⁸¹⁶ hatta uydurma¹⁸¹⁷ olduğu söylenen hadislerin bulunduğunu belirtmiştir¹⁸¹⁸. Bunun sebebini de önceki âlimlerden farklı olarak Ziyâüddîn'in, senedin zâhirini itibara almasıyla açıklamıştır. Bununla birlikte aksi ispatlanmadığı müddetçe onun verdiği hükmün muteber ve geçerli olacağını da hatırlatmıştır¹⁸¹⁹.

¹⁸¹⁰ Bkz. es-Sehâvî, *el-Mekâsîdû'l-hasene*, 53. Benzer şekilde eş-Şâfi'nin talebeleri Ahmed b. Hanbel'in “قد عورض كتاب سبعين مرة لوجد فيه خطأ، أبا الله أن يكون كتاب صحيحاً” ve el-Müzenî'nin “أنكرت أن يصح غير كتاب الله عز وجل” ifadeleri de bulunmaktadır (Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Muvazzıhu evhâmi 'l-cem'* ve *t-tefrik*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1407/1987, I, 14).

¹⁸¹¹ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 24.

¹⁸¹² Bkz. el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile*, 153 (Ebû Ğudde'nin dipnotu).

¹⁸¹³ Bkz. es-Suyûtî, *Cem 'u'l-cevâmi'*, I, 44.

¹⁸¹⁴ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, II, 175-176; İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyi 'l-kebîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1409-1989, I, 512, III, 150; *Fethu'l-bârî*, I, 36, VI, 383, VIII, 358, 657, XIII, 63; es-Sehâvî, *el-Mekâsîdû'l-hasene*, 69, 100, 110, 161, 257, 400, 416, 550, 559, 649.

¹⁸¹⁵ Örnek için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 416; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, I, 278-279.

¹⁸¹⁶ Örnek için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 172; es-Suyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, II, 136.

¹⁸¹⁷ Örnek için bkz. ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, II, 473; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, 548; el-Münâvî, II, 190-191, IV, 39.

¹⁸¹⁸ Bkz. el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile*, 154 (Ebû Ğudde'nin dipnotu).

¹⁸¹⁹ el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 5.

el-Muhtâra'nın tenkid edilen rivayetleri çoğunlukla, yeri geldikçe yapılan değerlendirmelerle bilinmektedir¹⁸²⁰. Hadislere yönelik tenkidlerin derli toplu yer aldığı bir eser belki İbn Hacer'in günümüze ulaşmayan *etrâf* çalışmasıdır¹⁸²¹. Zira orada İbn Hacer'in hadislere dair değerlendirmelerinin olduğu anlaşılmaktadır¹⁸²². Konuyla ilgili mevcut en zengin kaynak ise, es-Suyûtî'nin *el-Câmi 'u's-sağîr*'e aldığı *el-Muhtâra* hadislerine dair el-Münâvî'nin yaptığı değerlendirmelerle *Feyzu'l-kadîr*'dir.

Hasnâ Bekrî, yaptığı araştırmada es-Suyûtî'nin *el-Câmi 'u's-sağîr*'de *el-Muhtâra*'ya attığı 140 civarındaki hadisten el-Münâvî'nin *Feyzu'l-kadîr*'de yaklaşık 50 tanesini tenkid ettiğini, bir bu kadarında es-Suyûtî'nin tashîhini ikrar ettiğini, geriye kalanlarda ise nihâî olarak bir hükümde bulunmadığını belirtmiştir¹⁸²³. Ardından el-Münâvî'nin tenkidde bulunduğu rivayetlerin de *el-Muhtâra*'nın elimizde mevcut olan kısmından¹⁸²⁴ 6 mûsned içerisinde 11 rivayet olduğunu haber vermiştir¹⁸²⁵.

el-Muhtâra'nın günümüze ulaştığı bilinmeyen kısımlarındaki mûsnedlerde yer alan rivayetler de dahil olacak şekilde *Feyzu'l-kadîr* özelinde tespit edebildiğimiz tenkidler yukarıdaki sayıdan -elbette- çok daha fazladır¹⁸²⁶. Ancak *el-Muhtâra*'nın tenkid edilen rivayetlerini tespitinde dikkatli ve hassas olunmalıdır. Zira *el-Muhtâra*'da yer alan bir rivayet için yapılan tenkidin isabetli ve haklı olabilmesi için öncelikli olarak, Ziyâüddîn'in bu rivayeti illetini beyan için verip vermediği hususunun tespit edilmesi gerektiğine bakılmalıdır.

Nitekim *-el-Muhtâra*'nın günümüze ulaşan kısımlarından- Enes b. Mâlik'in mûsnedinde olup, *el-Câmi 'u's-sağîr*'de tahrîci için (حل الضياء) rumuzlarıyla belirtilen hadisin değerlendirmesinde el-Münâvî, ilgili hadisin Ebû Nu'aym'ın *Hilyetü'l-evliyâ*'sında

¹⁸²⁰ Bkz. ez-Zehabî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 473; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 63-64, IV, 548, VIII, 298, *el-İsâbe*, III, 172, 416; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 279; es-Suyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, II, 136.

¹⁸²¹ Bkz. başlık: 2.2.8.3. Etrâf Çalışması.

¹⁸²² Bkz. es-Suyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, II, 136, 205; el-Münâvî, III, 484, IV, 38.

¹⁸²³ Hasnâ Bekrî, 237.

¹⁸²⁴ Yukarıda geçtiği üzere; Hasnâ Bekrî'nin çalışması esnasında, İbn Dehîş tahkîkinin son üç cildinin (XI-XII-XIII) henüz neşredilmediği hatırlanmalıdır.

¹⁸²⁵ Hasnâ Bekrî, 238.

¹⁸²⁶ Nitekim tahrîcinde (الضياء) rumuzuyla/ifadesiyle *el-Muhtâra*'da da geçtiğine işaret olunan ve tenkid edilen rivayetler 120'den fazladır. Bkz. el-Münâvî, I, 96, 172, 223, 233, 235, 323, 374, 449, 526, 537 vdğ..

Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel > Babası > Yesâr b. Hâtîm b. Ca‘fer b. Süleymân ed-Dabbî > Sâbit > Enes tarikiyle yer aldığını, aynı tarikle *el-Muhtâra*’da da bulunduğunu belirttikten sonra Ebû Nu‘aym’ın hadis hakkındaki “(Bu) *Yesâr’ın Ca‘fer’den teferrüd ettiği garîb bir hadistir.*” ifadesine ilaveten Abdullâh b. Ahmed’in de “*Babam dedi ki: Bu münker bir hadistir.*” ifadesini vermiştir. Ardından İbnü’l-Cevzî’nin onu *el-Vâhiyât*’ta verdiğini, Ziyâüddîn’in ise onu *el-Muhtâra*’ya alıp tashîh ettiğine dikkat çekerek es-Suyûtî’nin *el-Mevzû‘ât*’ın muhtasarında, İbnü’l-Cevzî ve Ziyâüddîn’i kastederek “O ikisi, iki ayrı uçtur.” dediğini¹⁸²⁷ nakletmiştir. el-Münâvî son olarak, ilgili hadisi el-Beyhâkî’nin de rivayet ettiğini, ardından da Abdullâh b. Ahmed’in hadisle ilgili “*Bu münker bir hadistir. Ve (babam) bunu bana sadece bir kere rivayet etmiştir.*” ifadesine yer verdiğini söylemiştir¹⁸²⁸.

el-Muhtâra’ya bakıldığında onda da ilgili rivayetin ardından Abdullâh b. Ahmed’in “*Babam dedi ki: ‘Bu münker bir hadistir.’. Ve (babam) bunu bana sadece bir kere rivayet etmiştir.*” kaydının yer aldığı görülecektir. Ayrıca hemen yukarıda el-Münâvî’nin işaret ettiği üzere Ziyâüddîn, hadisi Ebû Nu‘aym’ın tarikiyle (aynı zamanda *Hilyetü’l-evliyâ*’ya varan kendi isnadıyla) rivayet etmiştir¹⁸²⁹. Dolayısıyla Ebû Nu‘aym’ın ilgili hadisin akabinde yaptığı “(Bu) *Yesâr’ın Ca‘fer’den teferrüd ettiği garîb bir hadistir. Ve bunu sadece Ahmed b. Hanbel’in hadisi olarak yazdık.*” değerlendirmesine¹⁸³⁰ vâkıftır. Binâenaleyh hem Abdullâh b. Ahmed’in hem de Ebû Nu‘aym’ın hadisle ilgili olumsuz kanaatlerine rağmen Ziyâüddîn’in mezkûr hadisi tashîh ettiğini söylemek hatalı olacaktır. Yukarıda dikkat çekildiği üzere, Ziyâüddîn bu hadisi illetini beyan için vermiş olmalıdır. Netice olarak; es-Suyûtî’nin ve ona tabi olarak el-Münâvî’nin yaptığı bu değerlendirmeler noksan ve hatalı kalmaktadır.

el-Muhtâra hadislerinin değerlendirilmesinde son derece önemli olan bu hususa işaretten sonra, yapılan tenkidlere verilebilecek misallerden birkaçı şunlardır:

¹⁸²⁷ Bkz. es-Suyûtî, *el-Leâli’l-masnû‘a*, I, 205.

¹⁸²⁸ el-Münâvî, II, 303.

¹⁸²⁹ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, IV, 428-429.

¹⁸³⁰ Bkz. Ebû Nu‘aym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, Mektebetü’l-Hâncî - Dâru’l-Fikr, Beyrût 1416/1996, II, 331.

Ebû Kırâsâfe'den (r.a.) naklolunan “*Mescidler bina edin, ondan çer çöpü çıkarın... Ondan çer çöpün çıkarılması, iri gözlülerin/hûrîlerin mehirleridir.*”¹⁸³¹ hadisinden sonra es-Suyûtî'nin (صح) rumuzu vermiş olmasına itirazla el-Münâvî şunları kaydetmiştir: “Şaşacaksan, bunun rumzuna şaşır! el-Hâfız el-Münzirî'nin zayıflığına hükmetmiş olmasına, Zeynü'l-huffâz el-Îrâkî'nin kendisinin et-Tirmizî şerhinde isnâdında “cehâlet” var diye onu illetli saymasına, el-Hâfız el-Heysemî'nin ve daha başkalarının isnadı hakkında söylediklerine rağmen! Ancak müellif (es-Suyûtî burada) Ziyâüddîn'in tashîhine aldı.”¹⁸³²

Ebû Ümâme el-Bâhilî'den (r.a.) naklolunan “*Dört şey, Arş'ın altındaki hazineden indirilmiştir...*”¹⁸³³ hadisiyle ilgili yine el-Münâvî şunları söylemiştir: “Musannifin (es-Suyûtî'nin) bu hadisin sıhhatine dair rumuz koyduğu söylendi. (Ancak) o(nun isnadı)nda ez-Zehebî'nin *ed-Du'afâ*'sına aldığı ve hakkında Ebû Hâtim'in “lâ yuhteccü bih” dediğini söylediği Abdurrahmân b. el-Hasen var...”¹⁸³⁴

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) naklolunan “*Evlinin iki rekat namazı, bekârın seksen iki rekat namazından daha hayırlıdır.*”¹⁸³⁵ hadisiyle ilgili el-Münâvî; hadisin yer aldığı Temmâm er-Râzî'nin *Fevâid*'indeki isnadını verdikten ve Ziyâüddîn'in isnadının da (*Fevâid*'e varan kendi isnadıyla) aynı isnad olduğunu belirttikten sonra es-Suyûtî'den naklen, el-Hâfız İbn Hacer'in *Etrâf*'ında “*Bu müunker bir hadistir. (el-Muhtâra gibi bir eserde) ona yer verilmesinde bir mana yoktur!*” diyerek bu rivayeti tenkid ettiğini kaydetmiştir. Hemen ardından da ez-Zehebî'nin *el-Mîzân*'daki “(Rivayetin senedinde yer alan) Mes'ûd b. Amr el-Bekrî'yi tanımıyorum, haberi ise bâtıldır.” değerlendirmesini vermiştir¹⁸³⁶.

¹⁸³¹ “ابنوا المساجد وأخرجوا القمامة منها فمن بنى لله بيتاً بنى الله له بيتاً في الجنة وإخراج القمامة منها مهوور الحور العين”.

¹⁸³² el-Münâvî, I, 85.

¹⁸³³ “أربع أنزلن من كنز تحت العرش: أم الكتاب وآية الكرسي وخواتيم البقرة والكوثر”.

¹⁸³⁴ el-Münâvî, I, 469.

¹⁸³⁵ “ركعتان من المتأهل خير من اثنين وثمانين ركعة من العزب”.

¹⁸³⁶ el-Münâvî, IV, 38.

İşaret edilen tenkidler haricinde Ziyâüddîn'in hataya düştüğü bazı yerler (*evhâm*) de olmuştur¹⁸³⁷. Çoğunlukla ilgili ismin/râvînin başkasıyla karıştırılması sebebiyle vuku bulan bu *vehimler*den birisi şöyledir:

Ziyâüddîn; Hz. Ömer'in (r.a.) müsnedinde, -Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned(ü'l-kebîr)*'ine varan isnadıyla- Abdurrahmân b. İshâk tarikiyle verdiği rivayetin akabinde Abdurrahmân'ı tevsîk sadedinde “*Müslim ve İbn Hibbân (es-Sahîh'lerinde) onun hadisine yer vermişlerdir.*” değerlendirmesini yapmıştır. Ancak muhakkık İbn Dehîş'in işaret ettiği üzere İmâm Müslim ve İbn Hibbân'ın hadisini tahrîc ettikleri Abdurrâhmân b. İshâk, aslen Medîne'li (el-Medenî) olup Basra'da ikâmet eden ve birçok münekkîd âlimin tevsik ettiği *sadûk* bir râvî olan Abdurrahmân b. İshâk b. Abdillâh b. el-Hâris'tir¹⁸³⁸. Ziyâüddîn'in rivayetinde geçen Abdurrahmân b. İshâk ise “Ebû Şeybe” künyeli ve Vâsıt'lı (el-Vâsîtî) olup hakkında Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, el-Buhârî, Ebû Zür'a ve daha başkalarının cerhte bulunduğu zayıflığı meşhur bir râvîdir¹⁸³⁹. Ziyâüddîn isim benzerliği sebebiyle, durumları zıt olan bu iki râvîyi karıştırdığı için ilgili rivayeti tashîh ederek kitabına almıştır¹⁸⁴⁰.

Diğer taraftan, Ziyâüddîn'in kimi âlimlerce tenkid edildiği bazı yerlerde kimilerince isabetli bulunup savunulduğu durumlar da olmuştur¹⁸⁴¹.

2.2.8. *el-Muhtâra* Merkezli Çalışmalar

Hadis tarihi açısından önemine rağmen *el-Muhtâra* üzerine yapılmış çalışmalar çok sınırlı sayıdadır. Bunların çoğu da önceki dönem (h. VII-IX. asır) âlimlerine aittir.

2.2.8.1. İkmâl Çalışması

Yukarıda değinildiği üzere, Ziyâüddîn'in ömrü eserini tamamlamaya vefa etmemiştir. Onun vefatından sonra yeğenlerinden Şemsüddîn İbnü'l-Kemâl diye meşhur olan

¹⁸³⁷ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 217 (1. dn.), 222 (dn.), II, 11 (dn.), III, 226 (1. dn.), 315 (1. dn.), V, 68 (dn.), VI, 142 (1. dn.), IX, 133, 223 (1. dn.).

¹⁸³⁸ Bkz. İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Takribu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, Cidde 1430/2009, 369.

¹⁸³⁹ Bkz. İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, 369.

¹⁸⁴⁰ Bkz. Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 215-217.

¹⁸⁴¹ Bkz. el-Münâvî, I, 148, II, 103, 152, 481, III, 484.

Muhammed b. Abdirrahîm (v. 688/1289), *el-Muhtâra*'yı 26 senelik bir zamanda tamamlamıştır (h. 686). Esere *Sihâhu'l-ehâdis* ismini veren İbnü'l-Kemâl, ardından eserden istifadeyi kolaylaştırmak gayesiyle onu alfabetik tertibe sokmak ve hadisleri senedlerinden arındırmak istemişse de onun ömrü de buna vefa etmemiştir. Bu defa onun yeğeni Ebu's-Saâdât Ahmed b. Abdillâh (v. 767/1366), amcasının bu arzusunu gerçekleştirmiş ve senedleri hazfederek eseri alfabetik tertibe koymuştur (h. 720-726). Esere de *Tertîbu Sihâhi'l-ehâdis fîme'ttefeka aleyhi eimmetü'l-hadîs* ismini vermiştir¹⁸⁴². Mükerrerlerle birlikte 35 binden fazla hadis ihtiva eden eser, Hamza Ahmed ez-Zeyn'in tahkîkiyle 9 cilt halinde *Sihâhu'l-ehâdis fîme'ttefeka aleyhi eimmetü'l-hadîs* ismiyle neşredilmiştir¹⁸⁴³.

Bundan başka yine Ziyâüddîn'in akrabasından¹⁸⁴⁴ İbnü'l-Muhib es-Sâmit diye meşhur olan büyük hadis hâfızı Şemsüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Muhibiddîn Abdillâh'ın (v. 789/1387) *Tekmiletü'l-Muhtâra* ismiyle *el-Muhtâra*'nın kalan kısmını tamamladığı bir eserinden de bahsedilmektedir¹⁸⁴⁵. Ancak bilindiği kadarıyla eser günümüze ulaşmamıştır.

2.2.8.2. İntikâ Çalışması

el-Müntekâ mine'l-Muhtâra isimli bu çalışma ez-Zehebî tarafından yapılmıştır¹⁸⁴⁶. İki cüz olduğu bildirilen eserin günümüze ulaştığı bilinmemektedir¹⁸⁴⁷. Ayrıca esere dair başka kitaplarda herhangi bir alıntıya veya atıfa rastlanamamıştır.

¹⁸⁴² Ebu's-Saâdât el-Makdisî, Ahmed b. Abdillâh, *Sihâhu'l-ehâdis fîme'ttefeka aleyhi eimmetü'l-hadîs*, thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1430/2009, I, 23-24.

¹⁸⁴³ Muhakkık Hamza ez-Zeyn, eserin kısa mukaddimesinde birbirini tamamlayan iki nüshadan istifade ettiğini söylemektedir. Bunlardan biri ez-Zâhiriyye nüshası diğeri ise el-Cermeniyye nüshasıdır (Ebu's-Saâdât el-Makdisî, Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 8).

¹⁸⁴⁴ Amcası İbrâhîm'in birkaç nesil sonraki torunlarından.

¹⁸⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, (*Ğâyetü'n-Nihâye fî esmâi ricâli'l-kirâât uli'r-rivâye ve'd-dirâye*), nşr. Gotthelf Bergstraesser, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1427/2006, II, 154-155; İbn Nâsiriddîn, Şemsüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî ed-Dimeşkî, *er-Reddû'l-vâfir alâ men ze'ame bi-enne men semmâ İbn Teymiyye 'şeyha'l-İslâm' kâfir*, thk. Zühayr Şâvîş, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût 1400/1980, 91-92; *Tavzîhu'l-Müştebih*, V, 61; İbn Tolûn, I, 430-431.

¹⁸⁴⁶ İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 142; *el-Mecma'u'l-müesses*, I, 293.

¹⁸⁴⁷ ez-Zehebî'nin hayatına ve eserlerine dair yapılan çalışmalardan Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un *ez-Zehebî ve menhecühû fî kitâbihi Târîhi'l-İslâm*'ında (Kâhire 1976) zikri geçmeyen bu eser, Abdüssettâr eş-Şeyh'in çalışmasında zikredilmiştir (Bkz. Abdüssettâr eş-Şeyh, *el-Hâfiz ez-Zehebî mü'errihu'l-İslâm nâkidü'l-muhaddissîn imâmü'l-mu'addilîn ve'l-mücerrihin*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1414/1994, 386).

2.2.8.3. Etrâf Çalışması

İbn Hacer, *el-Muhtâra* üzerine *Etrâfu'l-Muhtâra*¹⁸⁴⁸ diye bilinen *el-Înâra fî etrâfi'l-Muhtâra* (*Etrâfu'l-Ehâdîsi'l-muhtâra*) isimli bir etrâf çalışması yapmıştır¹⁸⁴⁹. Eseri, Şâban 802'deki (Nisan 1400) Dimeşk yolculuğu esnasında kaleme almıştır. Kalın bir cilt olduğu haber verilen eserin kıymetine dair es-Sehâvî: “Şayet bu rihlesi boyunca bu kitap haricinde başka hiçbir iş yapmış olmasa, bu eser onun (İbn Hacer'in) büyüklüğünü göstermeye kâfi gelirdi.” demektedir. Fakat maalesef bu eser, 806 senesindeki (1403-1404) ikinci Yemen yolculuğu esnasında denizde batarak yitmiştir¹⁸⁵⁰. Bununla birlikte bazı kaynaklarda eserden nakillere rastlamak mümkündür¹⁸⁵¹.

2.2.8.4. Zevâid Çalışması

Muâsır âlimlerden, *zevâid* ve *cem'* türü çalışmalarıyla tanınan Sâlih Ahmed eş-Şâmî tarafından *Zevâidü'l-Ehâdîsi'l-muhtâra li-Ziyâiddîn el-Makdisî ale'l- Kütübi't-Tis'a* ismiyle hazırlanan eserde, *el-Muhtâra*'nın Kütüb-i Tis'a'ya zevâidi tespit edilmiştir¹⁸⁵². İbn Dehîş tahkîkini (5. baskı h. 1429) esas alan eş-Şâmî, kolay istifade edilmesi için eseri ale'l-ebvâb tarzda tasnif etmiştir. Buna ilaveten hadislerin senetlerini sahâbî râvîsine kadar hazfetmiştir. Eserde, 10 ana başlık¹⁸⁵³ altında 1138 (sened itibariyle 1500) hadis bulunmaktadır¹⁸⁵⁴. eş-Şâmî, 13 cilt ve 5400 küsur hadis içeren *el-Muhtâra*'yı tek cilt ve 1500 hadis halinde mümayiz şekliyle vererek, ilim ehline emek ve zaman tasarrufu sağladığını ifade etmektedir.

¹⁸⁴⁸ Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Mülhak, V, 404; el-Münâvî, III, 484; Hâcî Halife, I, 117.

¹⁸⁴⁹ es-Suyûtî, Celâlüddîn Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Nazmü'l-ikyân fî a'yâni'l-a'yân*, nşr. Philip Khuri Hitti, el-Matba'atü's-Sûriyyetü'l-Emrîkiyye, Beyrût-New York 1927, 47.

¹⁸⁵⁰ Bkz. es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, I, 151, 156, 161, 439, II, 672-673; Abdüssettâr eş-Şeyh, *el-Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî Emîru'l-mü'minîn fî'l-hadîs*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1412/1992, 91-92, 102, 386-387; Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, XIX, 520. İbn Hacer'in, ikinci Yemen yolculuğu esnasında batarak telef olan diğer eserleri için bkz. es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, I, 151.

¹⁸⁵¹ Bkz. es-Suyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, II, 136, 205.

¹⁸⁵² Bkz. Sâlih Ahmed eş-Şâmî, *Zevâidü'l-Ehâdîsi'l-muhtâra li-Ziyâiddîn el-Makdisî ale'l- Kütübi't-Tis'a*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût 1433/2011.

¹⁸⁵³ Eserde her bir ana başlık için “maksad” tabiri kullanılmıştır. Bunun altında “kitâb”, onun altında “fasl”, onun altında da “bâb” başlığı bulunmaktadır (eş-Şâmî, *Zevâidü'l-Ehâdîsi'l-muhtâra*, Müellifin Mukaddimesi, 20-21).

¹⁸⁵⁴ Bkz. eş-Şâmî, *Zevâidü'l-Ehâdîsi'l-muhtâra*, Müellifin Mukaddimesi, 20, 428.

Zevâidü'l-Ehâdîsi'l-muhtâra, yine eş-Şâmî tarafından hazırlanan *Câmi'u'l-usûli't-tis'a mine's-sünneti'l-mutahhara*'ya¹⁸⁵⁵ ilaveten İbn Huzeyme'nin ve İbn Hibbân'nın *es-Sahîh*'leri ve el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'inin de zevâidiyle birlikte *Hadis Hazinesi* ismiyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir¹⁸⁵⁶.

el-Muhtâra merkezli çalışmalarının sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Hâlbuki üzerinde derinlemesine çalışmaları hak eden kitabın, geçmişte de günümüzde de dikkatlerden uzak kalarak farklı çalışmalara konu edilmemesi düşündürücüdür. Bu hususta; yaygınlaşan kurumsal eğitim müesseselerinin müfredatındaki diğer derleme eserlerin gölgesinde kalması, kitabın gayesi ve metodunun farklılığı, Hanbelî âlimlerinin daha çok ricâl ve fıkıhta öne çıkmış olması ve son olarak kitabın tamamlanamamış olması akla gelen bazı makul cevaplardır.

¹⁸⁵⁵ Bkz. Sâlih Ahmed eş-Şâmî, *Câmi'u'l-usûli't-tis'a mine's-sünneti'l-mutahhara*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût 1435/2014.

¹⁸⁵⁶ Bkz. Sâlih Ahmed eş-Şâmî, *Hadis Hazinesi*, trc. Heyet, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2017.

SONUÇ

Hicrî VI-VII. asır muhaddislerinden Ziyâüddîn el-Makdisî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve meşhur eseri *el-Muhtâra*'nın hadis tarihindeki yeri ve önemini ortaya koymak amacıyla yaptığımız bu çalışmadan elde edilen neticeleri şöyle sıralayabiliriz:

- Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî, siyasî olarak Haçlı Seferleri'nin tesirinin devam ettiği, ilmî olarak ise medreselerin ve ulemânın zengin olduğu bir coğrafyada yaşamıştır.

- Ziyâüddîn, Kudüslü oldukları için el-Mekâdise (Makdisîler) diye bilinen ilim ehli meşhur bir aileye mensuptur. Aile, dönemin en mühim siyasî hadisesi olan Haçlı Seferleri sebebiyle Dimeşk'e hicret etmiştir. Yerleştikleri Sâlihiyye mahallesinde de ilim ve salâh ile tanınır ve bilinir olmuşlardır.

- İlimle ve ibadetle meşgul geniş bir aile ortamında yetişen Ziyâüddîn el-Makdisî, bu çevrenin tesiri ve teşvikleriyle küçük yaşlardan itibaren ilme ilgi duymuş ve tahsiline gayret etmiştir. Dayıları Ebû Ömer Muhammed, Muvaffakuddîn Abdullâh, akrabası el-Hâfız Abdülğanî ve onun kardeşi İmâdüddîn başta olmak üzere yakın çevresinden istifade ettiği gibi doğduğu ve yaşadığı şehir olan Dimeşk'in âlimlerinden ve buraya dışarıdan gelen meşhur âlimlerden de istifade etmiştir.

- Ziyâüddîn, uzun yıllar süren rihleleri sayesinde akranlarından birçoğunun elde edemediği ilmî birikimi elde etmiş ve bunu Dimeşk'e taşımıştır. Böylece doğuda başlayıp zamanla Mısır'a kadar varan Moğol istilaları ve yıkımları ile yok olmaya yüz tutan ilim ve eserlerden elde ettiği birikimi muhafaza ve neşre de vesile olmuştur.

- On iki yıldan fazla süren rihlelerinde, âlî isnad sahibi güvenilir meşhur âlimlerden hadis almaya, ders okumaya gayret eden Ziyâüddîn; Kudüs, Nâblus, Kâhire, İskenderiye, Bağdat, Harrân, Musul, Hemedân, İsfahân, Neysâbûr, Herât, Merv gibi devrinde ilim ve ulemâ bakımından zengin ve meşhur olan ilim merkezlerinde bulunmuştur. Bunlar içerisinde, başta Bağdat olmak üzere İsfahân, Merv, Neysâbûr ve Herât uzun müddet kaldığı ve pek çok hocadan istifade ettiği şehirlerdir.

- Rihleleri boyunca yüzlerce hocadan ders okuyan Ziyâüddîn, Dimeşk'e dönünce, kendi gayretleriyle inşa ettiği medresesinde ders vermeye ve eser telifine yoğunlaşmıştır. el-

Medresetü’z-Ziyâiyye diye meşhur olan medresesini, devrindeki benzerlerinin aksine kendi gayret ve çabalarıyla kurmuştur. Rihlelerinde elde ettiği ilmî birikimi, medresesinde oluşturduğu kıymetli kütüphanede ilim ehlinin istifadesine açmıştır. Zamanla büyüyen ve genişleyen kütüphane, medresenin kıymetini bir o kadar daha artırmıştır.

- Ziyâüddîn, medresesinde bir yandan telif ve tasnif ile meşgul olurken bir yandan da medresesine gelen talebeye eserlerini okutmaya başlamıştır. Vefatına kadar da talim ve tedrise devam etmiştir.

- Hadis ilminde temayüz eden Ziyâüddîn, bu sahada pek çok eser vermiştir. İhlas ve sebatı sayesinde medresesi gibi eserleri de büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. Zamanla ondan ders almak için, uzak diyarlardan medresesine rihleler başlamıştır.

- Ziyâüddîn muhaddis kimliğinin yanında tarihçi kimliği ile de dikkat çekmektedir. Siyer-i Nebî yanında Kudüs, Şâm, Mekke gibi önemli bazı şehirlerin tarihine dair tasnif ettiği eserler bu anlamda önemlidir. Ayrıca kendi ailesi Makdisîler’in tarihine dair kaleme aldığı eserler de sonrakiler açısından mühim ve kıymetli görülmüştür.

- Ziyâüddîn’in eserleri; Kur’ân ilimleri, hadis ve hadis ricâli, siyer ve tarih olmak üzere birbiriyle irtibatlı üç farklı sahadadır. Eserleri, kendi zamanında da kendinden sonraki devirlerde de hayli rağbet görmüştür.

- Tespit edilebildiği kadarıyla; bazısı birkaç varaktan bazısı cüzlerden bazısı da ciltlerden oluşan 150 civarındaki eserinden 35’i matbu, 50’si yazma olarak elimizde mevcuttur. Kaynaklarda zikri geçen 63 tanesinin ise günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir.

- Eserleri içerisinde, rihlelerine dair kayıtlar düşerek oluşturduğu *Sebet*’i bir yandan Ziyâüddîn hakkında ilk ağızdan güvenilir bilgilere ulaşmaya vesile olurken, bir yandan da devrinin (h. VI. asrın sonları ile VII asrın başlarında) hadis âlimleri, ilim merkezleri ve buralarda hadis ilminin seyri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

- Ziyâüddîn el-Makdisî’nin *el-Ehâdisü’l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu’l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ* isimli meşhur eseri, isminden de anlaşılacağı üzere *es-Sahîhân* haricindeki hadislerden sahîh olanları tespit etmeyi hedeflemiştir. Bununla birlikte kitabın kısa ve özlü mukaddimesinde ifade edildiği üzere, senedleri sağlam olmakla birlikte illetli olan hadisleri de illetlerini göstermek gayesiyle vermektedir.

- Ziyâüddîn'in ömrünün vefa etmemesi sebebiyle tamamlanamayan *el-Muhtâra*, bu haliyle dahi hacimli bir eser olup 6 cilttir. Ancak eserin günümüze ulaştığı bilinen kısmı, bunun sadece yarısına yakındır. Elimizdeki mevcut kısım, 1420-1421/2000-2001 yıllarında Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş tarafından 13 cilt halinde tahkikli olarak neşredilmiştir. Bu baskıda -bazısının sahâbîliği ihtilaflı- 124 sahâbîden toplam 5401 rivayet yer almaktadır.

- Farklı bir tarzda telif edilen *el-Muhtâra*, *müsned* tarzında olmakla birlikte *mu'cem*lerde görüldüğü üzere alfabetiktir. Daha önceki eserlerin tekrarı olmaması için farklı tarzda yeni bir muhteva ile oluşturulmuştur. Sahîh hadislere ilavede bulunmak gayesinde olan Ziyâüddîn kitabını daha ziyade, eserlerinde hadis alma şartlarından bahsetmeyen yahut rivayetlerinin senedleri hakkında değerlendirmede bulunmayan müsned, mu'cem, sünen, câmi' ve hadis cüzü gibi ale'r-ricâl ve/ya ale'l-evâb pek çok eserden seçerek oluşturmuştur.

- *el-Muhtâra*'da bildiği bütün sağlam senedli hadisleri arz etmek gayesinde olan Ziyâüddîn, öncelikle kendisine göre sahîh olan rivayet yahut rivayetleri varsa mütâbî' ve şâhidleriyle vermiş, ardından hadisin tahrîcini yaparak tariklerine değinmiştir. Bu arada senedde geçen kimliği kapalı râvîler hakkında tanıtıcı kısa bilgiler de vermiştir. Ardından hadis ile ilgili tespit edilmiş illet(ler) veya ihtilaflı haller varsa çoğunlukla ed-Dârakutnî ve İbn Ebî Hâtim gibi önceki âlimlerden nakille bu illetlere temas etmiş, râvîler hakkında cerh ve/ya ta'dîl değerlendirmelerine girmiştir.

- *el-Muhtâra* zengin bir kaynakçaya sahiptir. Tespit edebildiğimiz kaynaklar 100'den fazla olmakla birlikte gerçek sayı bundan çok daha fazladır. Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'da en çok istifade ettiği hadis kaynakları: et-Taberânî'nin mu'cemleri -özellikle de *el-Mu'cemu'l-kebîr*'i- ile Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'leridir. Râvî ve hadis değerlendirmelerinde en çok istifade ettiği ve sıkça alıntı yaptığı kaynak ise ed-Dârakutnî'nin *el-İlel*'idir. Onun hemen ardından da İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i gelmektedir. Kaynakları arasında yer alan; bazısını sadece ismen bildiğimiz, günümüze ulaştığı bilinmeyen veya kısmen ulaşan kitaplar ve hadis cüzleri ise *el-Muhtâra*'nın kıymetini artırmaktadır.

- İlmî emanete son derece ehemmiyet veren Ziyâüddîn, iyice araştıran muhakkık bir âlimdir. Hadis ve ricâl bilgisi çok geniş ve kuvvetlidir. Aynı zamanda gerekli gördüğü

yerlerde itiraz ve istidraklerde bulunmaktan asla çekinmeyecek kadar cesaret ve ehliyet sahibidir.

- *el-Muhtâra*'da kırktan fazla hadis ıstılahı kullanan Ziyâüddîn'in en çok kullandığı ıstılah *şâhid*dir. 200'den fazla yerde, serdettiği hadis için "lehû şâhid fî ..." diyerek el-Buhârî ve/ya Müslim'in *es-Sahîh*'lerine atıfta bulunmuştur. Buralarda, kitabına aldığı rivayetleri *es-Sahîhân* ile destekleme gayreti ve *es-Sahîhân*'a olan itimadı görülmektedir.

- *el-Muhtâra*'daki hadisler; "*es-Sahîhân*'dakilere ziyâde sahîh hadisler", "*es-Sahîhân*'dakiler haricinde ihticâca uygun hadisler" gibi değerlendirmelerle övgüye mazhar olmuştur. Başta İbn Teymiyye olmak üzere pek çok âlim, *el-Muhtâra*'nın *el-Müstedrek*'ten üstün olduğu, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'lerine yakın bulunduğu görüşündedir. Ayrıca İbn Receb, el-İrâkî, es-Suyûtî gibi birçokları da onun (geneli itibariyle) sahîh hadis kitaplarından olduğunu ifade etmiştir. Ancak daha erken ve kısmen rivayet dönemi mantığı ile yazıldığı için olsa gerek *el-Müstedrek* mütedâvel bir kaynak olarak kullanılmakta iken *el-Muhtâra* onun kadar sık yararlanılan bir eser değildir.

- *el-Muhtâra*'nın gerçekte hangi konumda yahut mertebede olduğunu tespit için mukaddimesinde belirtilenleri görmek gereklidir. Esasen sahîh hadislerden bir seçki yapma gayreti ön plandadır. Böylece kitapta sahîh hadisler yer alacaktır. Ancak kitapta, illet(ler)i bilinsin diye verilen illetli hadisler de vardır. Bundan dolayı kitap için mutlak olarak "Sahîh" vasfını kullanmak doğru olmamaktadır. Şu kadar var ki *el-Muhtâra*, *es-Sahîhân* dışında (ilave) sahîh hadisler ihtiva etmesiyle ayrıcalıklıdır. Ziyâüddîn, onda tashîh ettiği hadisler ile bilinen meşhur kitaplar haricinde başka sahîh hadislerin var olduğunu göstermiştir.

- Takıyyüddîn İbn Teymiyye'ye kadar, başta İbnü's-Salâh olmak üzere, Ziyâüddîn'in akranı ve hemşehrîsi olan Dimeşk'li âlimlerin ve sonrasında en-Nevevî ve çağdaşlarının *el-Muhtâra*'dan hiç bahsetmemiş olması dikkate değer bir husustur. Burada, dönemin Dimeşk'inde azınlık denilebilecek Hanbelî ulemâsı ile hâkim ve baskın olan Şâfi'î/Eş'arî âlimler arasında bir çekişmenin ve görmezden gelme tavrının olduğunu söylemek mümkündür.

- Her kitap gibi *el-Muhtâra* da bir takım tenkidlere maruz kalmıştır. Nitekim bazı âlimler *el-Muhtâra*'da zayıf, şiddetli zayıf hatta uydurma olduğu söylenen hadislerin bulunduğunu belirtmiştir. Bu tenkidlerin değerlendirilmesinde öncelikli olarak, Ziyâüddîn'in

ilgili rivayeti illetini beyan etmek için verip vermediğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir.

- *el-Muhtâra*'da daha mukaddimeden itibaren el-Buhârî ve Müslim vurgusu dikkat çekmektedir. *es-Sahîhân*'a yapılan bu vurgu, râvî değerlendirmelerinde ve hadis tahrîclerinde rahatlıkla görülmektedir. Ziyâüddîn, tahrîc ettiği birçok hadisten sonra, *es-Sahîhân*'da bunun *şâhidinin* olduğunu veya ilgili hadiste *es-Sahîhân*'dakine ziyâde lafız(lar) yer aldığını belirtmiştir. Yine sahâbî tefsîrinin merfû' hükmünde olduğu ve sahâbî mürselinin makbul olduğu görüşlerini el-Buhârî ve Müslim'in uygulamalarından hareketle ispatlamıştır. Bütün bunlardan Ziyâüddîn'in, kitabını *es-Sahîhân* ile desteklediği ve değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim o devirde, sıhhat belirlemelerinde eser merkezli bir anlayış hâkimdir.

- Ziyâüddîn'den sonra *el-Muhtâra* üzerine yeğeni Muhammed b. Abdirrahîm tarafından *ikmâl* çalışması, ez-Zehebî tarafından bir *intikâ* çalışması ve İbn Hacer tarafından da *etrâf* çalışması yapılmıştır. Son dönemde ise Sâlih Ahmed eş-Şâmî tarafından *zevâid* çalışması yapılmıştır. Yapılan intikâ ve etrâf çalışmaları maalesef günümüze ulaşmamıştır. İkmâl çalışması ise yeğenin yeğenin gayretiyle, hadislerin senedleri hafzedilmiş ve alfabetik tertibe konulmuş hacimli bir eser olarak *Tertîbu Sıhâhi'l-ehâdis* ismiyle matbu halde elimizde bulunmaktadır.

- *el-Muhtâra* hakkındaki değerlendirmelerde, "sıhhat" vurgusunun öne çıktığı ve onun diğer sahîh hadis kitapları ile kıyaslandığı görülmektedir. Ayrıca kitabın mukaddimesinden ve muhtevasından hareketle, klasik bir *Sahîh* kitabı gibi olmadığına, gayesi gereği sahîh hadisler yanında sahîh görünen illetli hadisler de barındırdığına dikkat çekilmektedir. Bu itibarla, kitaptaki hadislerin mutlak olarak sahîh görülmeyip incelenerek alınması gerekmektedir.

- Ziyâüddîn'in genç yaşından vefatına dek devam eden ilmî gayretleri üç vesile ile kendisinden sonra da devam etme imkânı bulmuştur. Bunlardan ilki: rahle-i tedrisinden geçen yüzlerce talebesi; ikincisi: kurmuş olduğu medrese ve kütüphane; üçüncüsü de geride bıraktığı kıymetli eserlerdir.

- Hadis tarihi ve edebiyatı açısından oldukça önemli olan *el-Muhtâra*'ya dair yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Kitap, üzerinde yapılacak derinlemesine çalışmaları hak etmektedir.

- Bu çalışmayla, Türkiye'deki hadis araştırmalarında -fazla tanınmadığı için- hak ettiği akademik ilgiyi göremeyen *el-Muhtâra*'nın hadis kaynakları içerisindeki konumuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, rivayet kaynaklarının farklı tarzda kitaplarla yeniden değerlendirilerek sunulduğu eserlerin özel olarak çalışılması önem arz etmektedir.

- Son olarak; hadis tarihi, usûlü ve edebiyatı açısından önem taşıyan *el-Muhtâra*'nın daha sağlıklı ve bütüncül olarak anlaşılabilmesi için mevcut tahkîkli neşrindeki hatalar ve eksiklikler giderilerek, sahasında uzman kimselerden oluşan bir heyet tarafından yeniden tahkîk edilmesi isabetli olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissî (el-Keşşî), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Ebû Abdillâh Mustafâ b. el-Adevî, Dâru Belensiyye, Riyâd 1423/2002.
- Abdurrezzâk b. el-Hemmâm, Ebû Bekr es-San‘ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A‘zamî, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrût 1403/1983.
- Abdülğanî el-Makdisî, Takıyyüddîn Ebû Muhammed b. Abdilvâhid b. Alî el-Cemmâ‘îlî, *el-Umde fî’l-ahkâm*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, Mektebetü’l-Me‘ârif, Riyâd 1419/1998.
- _____, *Umdetü’l-ahkâmi’l-kübrâ*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, Mektebetü’l-Me‘ârif, Riyâd 1430/2009.
- el-Aclûnî, Ebu’l-Fidâ İsmâ‘îl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs amme’ştehera mine’l-ehâdis alâ elsineti’n-nâs*, thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed, Mektebetü’l-İlmi’l-Hadîs, Dimeşk 1422/2001.
- Açıkel, Yusuf, *Hadisler Uğruna İlmî Seyahatler*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2019.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu‘ayb el-Arnaûd ve ark., Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1421/2001.
- el-Alâî, Salâhuddîn Ebû Sa‘îd Halîl b. Keykeldî ed-Dimeşkî, *Câmi‘u’t-tahsîl fî ahkâmi’l-merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Âlemü’l-Kütüb, Beyrût 1407/1986.
- Algberi, A., “Devru Ulemâi’l-Karni’s-Sâbi‘i’l-Hicrî fî Bilâdi’s-Şâm “Ziyâüddin Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî” (H. 569-643) Enmûzecen”, *Dokuz Eylöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (DEUIFD)*, cilt: 45, 2017, 165-199.
- Araboğa, Mahir, *Ziyâeddîn El-Makdisî Ve Eseri El-Ehâdisu’l-Muhtâre*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl 2017.
- Aşıkkutlu, Emin, “Berkânî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992.

Atan Abdullah, Hikmet, *Dâru'l-hadis Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dâru'l-hadisleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

el-Avnî, eş-Şerîf Hâtîm b. Ârif, *el-Unvânü's-sahîh li'l-kitâb: ta'rîfuh ve ehemmiyyetüh ve vesâilü ma'rîfetih ve ahkâmuh ve emsile li'l-ahtâ' fih*, Dâru'l-Âlemi'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerreme 1419.

_____, *Mesâdiru's-sünne ve menâhicü musannifihâ*, y.a. Ebû Muhenned en-Necdî, Beşinci, Altıncı, Dokuzuncu, Onuncu ve On Birinci Bantlar.

Aydın, Osman, "Buhârî'nin Tercemelerde Yer Verdiği Mu'allak Rivayetlerin Hadîs Usûlü ve Musannifin Yöntemi Açısından Değeri", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - III (İlahiyat - Sanat)*, İstanbul 2016, s. 19-36.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İFAV Yay., İstanbul 2009.

el-Bağdâdî, İsmâ'îl Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût tsz..

el-Ba'î, Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Ömer, *Muhatasaru'l-Fetâve'l-Mısriyye*, thk. Abdülmecîd Selîm - Muhammed Hâmid el-Fıkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1405/1985.

Basuğuy, Bedrettin, *Selahaddin-i Eyyûbî Devrinde İlmî Faaliyetler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

Bedrân, Abdülkâdir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dûmî ed-Dimeşkî, *Münâdemetü'l-atlâl ve müsâmeretü'l-hayâl*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût 1985.

el-Berdîcî, Ebû Bekr Ahmed b. Hârûn b. Ravh, *Cüz'ün fî men revâ anî'n-Nebiyi (s.a.s.) mine's-sahâbe fi'l-kebâir (ez-Ziyâdât ale'l-Kebâir ile birlikte)*, thk. Muhammed b. Türkî et-Türkî, Dâru Atlasi'l-Hazrâ, Riyâd - Dimeşk 1426/2005.

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1424/2003.

el-Bikâ'î, Burhânüddîn Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fî şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fehl, Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, Riyâd 1428/2007.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenih ve eyyâmih eş-şehîr bi-Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Cem'iyetü'l-Büşrâ, Karaçî 1437/2106.

Bozkurt, Nebi, "Dârülhadis", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993.

_____, "Medrese", *DİA*, TDV Yay., 2003.

el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Haleb 1416/1995.

el-Cüdey', Abdullâh b. Yûsuf, *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût 1424/2003.

Çakan, İsmail Lütfî, "Bûsîrî, Ahmed b. Ebû Bekir", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992.

Çakın, Kamil, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslâmî Araştırmalar*, 10 (1-2-3) 1997, 100-109.

ed-Dârakutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *el-İlelü'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh es-Selefî, Dâru Taybe, Riyâd 1985/1405.

_____, *el-İlzâmât ve't-Tettebbu'*, thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1405/1985.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân, *Müsnedü'd-Dârimî (el-ma'rûf bi Süneni'd-Dârimî)*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Riyâd 1412/2000.

ed-Dârimî, Ebû Sa'îd Osmân b. Sa'îd b. Hâlid, *Târîhu Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî an Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'în fî tecrîhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm*, thk. Ahmed Muhammed Nûrseyf, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrût 1400.

Demirci, Selim, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri*, İlem Yay., Ankara 2020.

Demirkent, Işın, “Haçlılar”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996.

_____, “Kudüs (Haçlılar Dönemi)”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbu’s-Sünen Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru’l-Yüsr - Dâru’l-Minhâc, Cidde 1431/2010.

Ebû Ğudde, Abdülfettâh, *Ümerâü’l-mü‘minîn fi’l-hadîs (Cevâbu’l-Hâfiz Ebî Muhammed Abdil‘azîm el-Münzirî el-Mısırî an es‘ile fi’l-cerh ve’t-ta‘dîl* içerisinde s. 101-156), Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrût 1426/2005.

_____, *Tahkîku’smeyi’s-Sahîhayn ve’smi Câmi‘i’t-Tirmizî*, Mektebü’l-Matbû‘âtî’l-İslâmiyye, Beyrût 1414/1993.

Ebû Nu‘aym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, Mektebetü’l-Hâncî - Dâru’l-Fikr, Beyrût 1416/1996.

Ebu’s-Saâdât el-Makdisî, Ahmed b. Abdillâh, *Shâhu’l-ehâdîs fîme’ttefeka aleyhi eimmetü’l-hadîs*, thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1430/2009.

Ebû Şâme, Şihâbüddîn Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâ‘îl el-Makdisî ed-Dimeşkî, *er-Ravzateyn fî ahbâri’d-devleteyn en-Nûriyye ve’s-Salâhiyye*, thk. İbrâhîm-ez-Zeybek, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1418/1997.

_____, *Terâcimu ricâli’l-karneyni’s-sâdis ve’s-sâbi‘ el-ma‘rûf bi’z-Zeyl ale’r-Ravzayetn*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1422/2002.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fî ulûm ve mustalahi’l-hadîs*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kâhire ts..

_____, *A’lâmü’l-muhaddisîn*, Merkezü Kütübi’ş-Şarkî’l-Evsat, Kâhire ts..

Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya‘lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru’l-Me‘mûn li’t-Türâs - Dâru’s-Sekâfeti’l-Arabiyye, Dimaşk-Beyrût 1404-1410/1984-1990.

- _____, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî (el-Müsnedü's-sağîr)*, thk. Heyet, Dâru't-Te'sîl, Kâhire 1438/2017.
- _____, *el-Mu'cem: Mu'cemu şuyûhi Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî - Abduh Alî Kûşek, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrût 1410/1989.
- Efendioğlu, M., “Ziyâeddîn el-Makdisî ve *el-Ehâdîsü'l-muhtâra* Adlı Eseri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HDT)*, cilt: 10, sayı: 1, 2012, 59-98.
- _____, “Ziyâeddin el-Makdisî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Fihrisü mahtûtâtî Dârilkütübî'z-Ziyâiyye - el-Müntehab min mahtûtâtî'l-hadîs*, thk. Meşhûr Hasen Âlû Selmân, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1422/2001.
- el-Emîr es-San'ânî, İzzüddîn Ebû İbrâhîm Muhammed b. İsmâ'îl, *Tavzîhu'l-efkâr şerhu Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhibbuddîn Ebû Zeyd, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1432/2011.
- Eren, Cüneyt, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir İstılahları*, EKEV Yayınevi, Erzurum 2001.
- Eren, Mehmet, “Ziyâiyye Dâru'l-Hadis'inde Birden Fazla Hocanın Katılımıyla Yapılan Dersler”, *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler 08-09 Eylül 2012 Sempozyum Kitabı*, Ceylan Ofset, Samsun 2013.
- el-Fâsî, Takıyyüddîn Ebu't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Mekkî el-Hasenî, *Zeylû't-Takyîd fî ruvâtî's-sünnen ve'l-mesânîd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1410/1990.
- el-Gavrî, Seyyid Abdülmâcid, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-hadîsiyye*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrût, 1428/2007.
- el-Gazzâlî, Hüccetü'lislâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, el-Vasît fî'l-mezheb, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm, Dâru's-Selâm, Kâhire 1417/1997.
- el-Gazzî, Muhammed Kemâlüddîn b. Muhammed el-Âmirî, *en-Na'tü'l-ekmel li-ashâbi'l-İmâm Ahmed İbn Hanbel*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk 1402/1982.

George Makdisi, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, trc. Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul 2007.

Hâcî Halîfe, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantînî, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. M. Şerefüddîn Yaltkaya - Kilisli Rif'at Bilge, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût ts..

el-Hâfız, Muhammed Mutî', *et-Tenvîh ve't-tebyîn fî sîreti muhaddisi's-Şâm el-Hâfız Ziyâiddîn*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999.

_____, *el-Medresetü'l-Ömeriyye bi-Dimeşk ve fezâilü müessisihâ: Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed el-Makdisî*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1421/2000.

_____, *Câmi'u'l-Hanâbile el-Muzafferî bi-Sâlihiyyeti Cebeli Kâsiyûn*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1423/2002.

_____, *Dâru'l-hadîs ez-Ziyâiyye ve mektebühâ bi-Sâlihiyyeti Dimeşk*, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk 1427/2006.

_____, *el-Fethü'l-mübîn fî'l-meşyehati'l-büldâniyye*, Dâru'l-Beşâir, Dimeşk 1427/2006.

_____, *Dûru'l-hadîsi's-şerîf bi-Dimeşk*, Dâru'l-Mektebî, Dimeşk 1431/2010.

el-Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîh*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1431/2010.

_____, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1422/2002.

el-Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Kazvînî, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs (min teczi'eti's-Silefi)*, thk. Muhammed Sa'îd b. Ömer İdrîs, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1409/1989.

el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-büldân*, Dâru Sâdır, Beyrût 1995.

Hasnâ Bekrî Ahmed Neccâr, *ez-Ziyâ el-Makdisî ve Cühûdüh fî İlmi'l-Hadîs* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ Külliyyetü'd-Da've ve Usûli'd-Dîn (Kısmu'l-Kitâb ve's-Sünne), Mekke 1419/1999.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1422/2002.

_____, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1412/1991.

_____, *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, thk. Nûruddîn İtr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1395/1975.

_____, *Muvazzıhu evhâmi'l-cem' ve't-tefrîk*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1407/1987.

İbrahim Hatiboğlu, "Müstedrek", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006.

el-Hâzimî, Zeynüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ b. Osmân el-Hemedânî, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse (Selâsü rasâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs* içerisinde s. 107-189), thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Haleb 1426/2005.

el-Hısnî, Muhammed Edîb Âlû Takıyyiddîn, *Müntehebâtü't-tevârîh li-Dimeşk*, Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, Beyrût 1399/1979.

el-Hisbân, Halûd Muhammed, *er-Râvî'l-Makbûl inde'bni Hacer ve Merviyâtüh fî'l-Ehâdisi'l-Muhtâra li'z-Ziyâ el-Makdisî*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atü'l-Yermûk Külliyyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye (Kısmu Usûli'd-dîn), İrdib 1426/2005.

el-Hüseynî, İzzüddîn Ahmed b. Muhammed, *Sılatü't-Tekmile li-Vefeyâti'n-nakale*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1428/2007.

el-İrâkî, Zeynüddîn Ebu'l-Fazl Abdurrahîm b. Hüseyin, *et-Takyîd ve'l-izâh li-mâ utlika ve uğlika min Kitâbi'bni's-Salâh*, thk. Üsâme b. Abdillâh Hayyât, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1432/2011.

_____, *Şerhu't-Tebsıra ve't-tezkira*, thk. Abdüllatîf el-Hemîm - Mâhir Yâsîn el-Fehl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1423/2002.

İbn Abdilhâdî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî es-Sâlihî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhîm ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1417/1996.

_____, *es-Sârimü'l-münkî fi'r-red ale's-Sübkî*, thk. Akîl b. Muhammed b. Zeyd el-Yemânî, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût 1424/2003.

_____, *Tenkîhu't-Tahkîk fî ehâdisi't-Ta'lik*, thk. Sâmi b. Muhammed - Abdül'azîz b. Nâsir, Advâu's-Selef, Riyâd 1428/2007.

_____, *İkâmetü'l-burhân alâ ademi vücûbi savmi's-selâsîn min Şa'bân*, thk. Abdül'azîz b. Mebrûk el-Ahmedî, Mektebetü'l-İmâm el-Vâdî'î - Dâru Ömer b. el-Hattâb, San'â - Kâhire 1429/2008.

_____, *el-Muharrer fî'l-hadîs*, thk. Yûsuf Abdurrâhmân el-Mar'aşlî ve ark., Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1421/2000.

İbn Adıyy, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adıyy b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1418/1997.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dimeşkî eş-Şâfi'î, *el-Mu'cemu'l-müştemil alâ zikri esmâi şüyûhi'l-eimmeti'n-nübel*, thk. Sekîne eş-Şihâbî, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1401/1981.

İbn Balabân, Emîr Alâüddîn Ebu'l-Hasen Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısırî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1408-1412/1988-1991.

İbn Battûta, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî, *Rihletü İbn Battûta Tuhfetü'n-nüzzâr fî ğarâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, thk. Muhammed Abdülmn'im el-Uryân, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrût 1407/1987.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn (Esmâu'd-du'afâ ve'l-vazzâ'in (vâzi'in) ve zikrû men cerahahüm mine'l-eimmeti'l-kibâri'l-hâfizîn)*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1406/1986.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ, (Ğâyetü'n-Nihâye fî esmâi ricâli'l-kırâât uli'r-rivâye ve'd-dirâye)*, nşr. Gotthelf Bergstraesser, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1427/2006.

İbn Cübeyr, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Kinânî el-Belensî, *Rihletü İbn Cübeyr*, Dâru Sâdır, Beyrût ts..

İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd el-Bağdâdî, *el-Vecel ve't-tevessük bi'l-amel*, thk. Meşhûr Hasen Âlü Selmân, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1418/1997.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, nşr. Meclisü Dâirati'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye (Haydarâbâd), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1373/1953.

_____, *İlelü'l-hadîs*, Heyet, Metâbi'u'l-Humeyzî, Riyâd 1427/2006.

_____, *Kitâbu'l-Merâsîl*, Şükrullâh Ni'metullâh Kûcânî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1418/1998.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Mu'avvîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1415/1995.

_____, *el-Mu'cemu'l-müfehres ev Tecrîdü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûra ve'l-eczâi'l-mensûra*, thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1418/1998.

_____, *el-Mecma'u'l-müesses li'l-Mu'cemi'l-müfehres*, thk. Yûsuf Abdurrâhmân el-Mar'aşlî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1413-15/1992-94.

- _____, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1423/2002.
- _____, *en-Nüket alâ Kitâbi'bni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr, Dâru'r-Râye, Riyâd 1417.
- _____, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Heyet, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1379.
- _____, *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1409-1989.
- _____, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdül'azîz ve ark., Dâr'ul-Âsime - Dâru'l-Ğays, Riyâd 1419/1998.
- _____, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, Cidde 1430/2009.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu (Ma'rifeti)'l-mecrûhîn mine'l-muhaddissîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, Dâru'l-Va'y, Halep 1395-1396/1975-1976.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaûd - Mahmûd el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrût, 1406/1986.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî, *Safvetü't-tasavvuf*, thk. Ğâde el-Mukaddem Adre, Dâru'l-Müntehabî'l-Arabî, Beyrût 1416/1995.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî, *Miftâhu dâri's-sa'âde ve menşûru velâyeti'l-ilm ve'l-irâde*, thk. Abdurrahmân b. Hasen b. Kâid, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerreme 1432.
- _____, *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi's-şeytân*, Muhammed Hâmid el-Fıkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1395/1975.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer el-Kuraşî ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Alî Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1408/1988.

_____, *el-Fusûl fî sîreti 'r-Rasûl*, thk. Muhammed el-Îd el-Hatrâvî - Muhyiddîn Mestû, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân - Mektebetü Dâri't-Türâs, 1403/1983.

_____, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâru Taybe, Riyâd 1420/1999.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî, *Ravzatü 'n-nâzır ve cennetü 'l-menâzır fî usûli 'l-fıkh alâ mezhebi 'l-İmâm Ahmed*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâ'îl, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût 1419/1998.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts..

İbnü'l-Mevsilî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Ba'î, *Muhtasaru 's-Savâ 'iki 'l-mürsele ale 'l-Cehmiyye ve 'l-Mu'attile*, thk. Seyyid İbrâhîm, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1422/2001.

İbnü'l-Mibred, Cemâlüddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî, *el-Cevherü 'l-münazzad fî tabakâti müte'ahhirî ashâbi Ahmed*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1421/2000.

İbn Müflih, Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed ed-Dimeşkî, *el-Maksadü 'l-erşed fî zikri ashâbi 'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1410/1990.

İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *el-İ'lâm bi-fevâidi Umdeti 'l-ahkâm*, thk. Ahmed b. Muhammed el-Müşeykîh, Riyâd 1417/1997.

İbn Nâsıreddîn, Şemsüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî ed-Dimeşkî, *Tavzihu 'l-Müştebih fî zabtı esmâi 'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, thk. Muhammed Na'îm el-Araksûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1413/1993.

_____, *er-Reddü 'l-vâfir alâ men ze'ame bi-enne men semmâ İbn Teymiyye 'şeyha 'l-İslâm' kâfir*, thk. Züheyr Şâvîş, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût 1400/1980.

İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1425/2005.

_____, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Heyet, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medîne 1417/1996.

İbnü's-Salâh, Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs li'bni's-Salâh*, thk. Nûruddîn Itr, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1430/2009.

_____, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, thk. Abdülmün'im Halîfe Ahmed Bilâl - Muhammed Bilâl b. Muhammed Emîn, Dâru Künûzi İşbîliyâ, Riyâd 1432/2011.

_____, *Ulûmu'l-hadîs Hadis İlminin Temel Konuları Bilgisi*, trc. Abdullah Aydınli, İFAV Yay., İstanbul 2019.

İbn Tağrîberdî, Cemâlüddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf e-Atabekî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Heyet, Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâd'il-Kavmî el-Müessesetü'l-Mısıriyye'l-Âmme li't-Te'lîf ve't-Terceme ve't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, Mısır 1383/1963.

_____, *ed-Delîlü's-şâfi' ale'l-Menheli's-sâfi*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ-Mektebetü'l-Hâncî, Mekketü'l-Mükerreme 1980.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyâd 1406/1986.

_____, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, Mecma'u'l-Melik Fehd li-Tıbbâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, Medîne 1416/1995.

_____, *er-Red ale'l-İhnâi Kâdi'l-Mâlikiyye*, thk. ed-Dânî b. Münîr, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 1423.

_____, *el-Fetâva'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1408-1987.

- _____, *İktizâü's-sırâti'l-müstakîm li-muhâlefeti ashâbi'l-cehîm*, thk. Nâsır b. Abdilkerîm el-Akl, Dâru İşbîliyâ, 1419/1998.
- _____, *Kâ'ide celîle fî't-tevessül ve'l-vesîle*, thk. Rabî' b. Hâdî el-Medhalî, Mektebetü'l-Furkân, Acman 1422/2001.
- _____, *es-Sârimü'l-meslûl alâ şâtîmî'r-Rasûl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd, el-Harasü'l-Vatani's-Su'ûdî, byy. 1403/1983.
- _____, *Beyânü telbîsi'l-Cehmiyye fî te'sîsi bida'ihimi'l-kelâmiyye*, thk. Heyet, Mecma'u'l-Melik Fehd li-Tıbbâ'atî'l-Mushafî's-Şerîf, Medîne 1416/1995.
- İbn Tolûn, Ebu'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî ed-Dimeşkî, *el-Kalâidü'l-cevheriyye fî târîhi's-Sâlihiyye*, thk. Muhammed Ahmed Dehmân, Matbû'âtu Mecma'i'l-Lüğati'l-Arabiyye, Dimeşk 1401/1980.
- İbn Şeddâd, Bahâüddîn Yûsuf b. Râfî' b. Temîm el-Mevsilî el-Halebî, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye*, thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1415/1994.
- İbn Şeddâd, İzzüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. İbrâhîm el-Ensârî el-Halebî, *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre (Târîhu Medîneti Dimeşk)*, thk. Sâmî ed-Dehhân, el-Ma'hedü'l-Firansî li'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye, Dimeşk 1375/1956.
- İbnü'z-Zâhirî, Cemâlüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Hanefî, *Meşyehatü İbni'l-Buhârî Bakiyyetü'l-müsnidîn Alî b. Ahmed b. Abdilvâhid el-Makdisî*, thk. Avad İtkî Sa'd el-Hâzimî, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerreme 1419.
- İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. Râhûye et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Abdulğafûr b. Abdilhakk el-Belûşî, Mektebetü'l-Îmân, Medîne 1412/1991.
- İbn Vâsıl, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlim b. Nasrillâh el-Hamevî, *Müferricü'l-kürûb fî ahhârî Benî Eyyûb*, thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl ve ark., Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kâhire 1377/1957.

el-İş, Yûsuf, *Fihrisü mahtûtâtî Dârilkütübî 'z-Zâhiriyye - et-Târîh ve mülhakâtüh*, Matba'atü Dimşek, Dimşek 1366.

Kalaç, Rıdvan, *Kudâme Ailesi ve Hadis*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019.

_____, “Bir Hadis İhtisas Kurumu Olarak Ziyaiyye Dârülhadisi”, *III. Uluslararası Battalgazi Bilimsel Çalışmalar Kongresi 21-23 Eylül 2019 Malatya (Kongre Tam Metin Kitabı)*, İspec Uluslararası Yayınevi, byy., ts., s. 1132-1139.

Kalaç - G., Rıdvan - A., “Kudâme Ailesinden Ziyaüddin El-Makdisî Ve Hadis Literatürüne Katkısı”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, cilt: 4, sayı: 1, 2020, 235-280.

el-Kalkaşendî, Şihâbüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Ahmed, *Subhu 'l-a 'şâ fî sinâ 'atî 'l-inşâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût ts..

Kallek, Cengiz, “Kulle”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002.

Kandemir, M. Yaşar, “İbnü'l-Kayserânî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000.

_____, “el-Cem' beyne's-Sahîhayn”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993.

_____, “Cemmâîlî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993.

_____, “Fezâîl”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995.

_____, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1999.

_____, “İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000.

_____, “Nevevî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007.

_____, “Şemâîl”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010.

Karahan, Abdullah, *Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2005.

el-Kâsımî, Cemâlüddîn Muhammed b. Muhammed Sa'îd b. Kâsım ed-Dımaşkî, *Kavâ'idü't-tahdis min fünûni mustalahi'l-hadîs*, thk. Muhammed Behce el-Baytâr, Dâru'n-Nefâis, Beyrût 1431/2010.

Kaya, Mehmet Fatih, *Hadis Usûlünde İhtilât Râvînin Akıl ve Hâfıza Fonksiyonlarının Zarar Görmesi ve Bunun Rivayetlerine Yansıması*, Rihle Kitap, İstanbul 2011.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu‘cemu kabâili’l-Arab el-kadîme ve’l-hadîse*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1414/1994.

el-Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca‘fer b. İdrîs, *er-Risâletü’l-müstatrafe li-beyânî meşhûri kütûbi’s-sünneti’l-müşerrefe*, thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrût 1421/2000.

_____, *Hadis Literatürü: er-Risâletü’l-müstatrafe li-beyânî meşhûri kutubi’s-sünneti’l-müşerrefe*, trc. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

el-Kettânî, Muhammed Abdülhayy b. Abdilkebîr, *Fihrisü’l-fehâris ve’l-esbât ve mu‘cemu’l-me‘âcim ve’l-meşyahât ve’l-müselselât*, thk. İhsân Abbâs, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrût 1402/1982.

Koca, Ferhat, “İbn Kudâme, Muvaffakuddin”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1999.

_____, “Kudâme Ailesi”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002.

Köktaş, Yavuz, “Şâî, Heysem b. Küleyb”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010.

Kurt, Abdurrahman, *Eyyûbîler Devrinde Hadis Dimaşk (570-658/1174-1260)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019.

Küçükaşcı - Tomar, Mustafa Sabri - Cengiz, “İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1999.

Kürd Alî, Muhammed Ferîd b. Abdirrezzâk b. Muhammed, *Hıtatü’s-Şâm*, Mektebetü’n-Nûrî, Dimaşk 1403/1983.

el-Kütübî, Salâhuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî ed-Dimeşkî, *Fevâtü’l-vefeyât ve’z-Zeylû aleyhâ*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sadr, Beyrût 1973-74.

Leder, S., “Charismatic Scripturalism The Hanbalî Maqdisîs of Damascus”, *Der Islam: Journal of the History and Culture of the Middle East*, cilt: 74 sayı: 2, 1997, 279-304.

el-Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abülhayy el-Hindî, *Zaferu'l-emânî bi-şerhi Muhtasari's-Seyyidi's-Şerîfi'l-Cürcânî (fî mustalahi'l-hadîs)*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1429/2008.

_____, *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1426/2005.

_____, *er-Raf' ve't-tekmîl fî'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Haleb 1407/1987.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Esbahî, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1406/1985.

el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût: Ulûmu'l-Kur'ân: Mahtûtâtü't-tefsîr ve ulûmuh*, Müessesetü Âli'l-Beyt, Ammân 1409/1989.

_____, *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût: el-Hadîsü'n-nebeviyyü's-şerîf ve ulûmuh ve ricâlüh*, Müessesetü Âli'l-Beyt, Ammân 1412/1992.

el-Melîbârî, Hamza Abdullâh, *Abgariyyetü'l-İmâm Müslim fî tertîbi ehâdisi Müsnedihi's-Sahîh*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1418/1997.

el-Mizzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1400/1980.

Mahmûd, S., - Riyâz, M., “el-İmâm Ziyâ el-Makdisî ve Menhecüh fî Kitâbih “el-Ehâdisü'l-muhtâra” (Imam Zia ul Maqdasî and his approach towards “Ahadith Sahiha” in his book “Al-Ahadith ul Mukhtara””, *Al-Basirah NUML Sosyal Bilimler Fakültesi İslâmî Çalışmalar Dergisi*, cilt: 3, sayı: 1, Haziran 2014, 175-192.

Ma'rûf, Beşşâr Avvâd, *ez-Zehebî ve menhecühû fî kitâbihî Târîhi'l-İslâm*, Matba'atü İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire 1976.

Moğultay b. Kılıç, Alâüddîn Ebû Abdillâh b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdirrahmân Âdil b. Muhammed - Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm, el-Fârûku'l-Hadîse, byy. 1422/2001.

- el-Muhallis, Ebû Tâhir Muhammed b. Abdirrahmân el-Bağdâdî, *el-Muhallisiyyât ve Eczâ' uhrâ li-Ebî Tâhir el-Muhallis*, thk. Nebîl Sa'düddîn Cerrâr, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye li-Devleti Katar, Katar 1429/2008.
- Munlâ, Mustafâ Ammâr, *Mu'cemu mâ tubi'a min kütübi's-sünne*, Dâru'l-Buhârî, Medîne 1418/1997.
- Mustafâ, Şâkir, *Medîne li'l-ilm Âlû Kudâme ve's-Sâlihiyye*, Dâru Talâs, Dimeşk 1417/1997.
- el-Mübârekpûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdirrahmân b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, thk. Abdirrahman Muhammed Osmân, Dâru'l-Fikr, Kâhire 1386/1967.
- el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'ârifîn el-Haddâdî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır 1356.
- el-Müneccid, Salâhuddîn, *Mu'cemu mâ üllife an Rasûlillâh (s.a.s.)*, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrût 1402/1982.
- el-Münzirî, Zekiyyüddîn Ebû Muhammed Abdül'azîm b. Abdilkavî, *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-nakale*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1405/1984.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1955.
- en-Nebhânî, Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâ'îl b. Yûsuf eş-Şâfî'î, *el-Fethu'l-kebîr fî zammi'z-ziyâde ile'l-Câmi'i's-sağîr*, thk. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm, Dâru'l-Erkam, Beyrût ts..
- en-Necdî, Muhammed b. Abdillâh b. Humeyd el-Mekkî, *es-Sühübü'l-vâbile alâ zarâihi'l-Hanâbile*, thk. Bekr b. Abdillâh Ebû Zeyd - Abdirrahmân b. Süleymân el-Useymîn, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1416/1996.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, Haleb 1406/1986.

_____, *Ameli' l-yevm ve' l-leyle*, thk. Fârûk Hammâde, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1405/1985.

en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Mecmû 'şerhu' l-Mühezzebe*, Dâru'l-Fikr, Beyrût ts..

_____, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni' l-beşîri' n-nezîr*, thk. Muhammed Osmân el-Huş, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1405/1985.

_____, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti' l-Kur'ân*, thk. Züheyr Şefîk el-Kelbî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1426/2005.

en-Nu'aymî, Muhyiddîn Ebu'l-Mefâhir Abdülkâdir b. Muhammed ed-Dimeşkî, *ed-Dâris fî târihi' l-medâris*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1410/1990.

Özaydın, Abdülkerim, "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Moğollar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005.

Salahattin Polat, "Mürsel", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006.

er-Râmehürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdirrahmân İbn Hallâd, *el-Muhaddisü' l-fâsıl beyne' r-râvî ve' l-vâ'î*, thk. Muhammed Muhibbuddîn Ebû Zeyd, Dâru'z-Zehâir, Kâhire 2016.

er-Reyyân, Hâlid, *Fihrisü mahtûtâti Dârilkütübi' z-Zâhiriyye - et-Târîh ve mülhakâtüh*, Matbû'âtu Mecma' i' l-Lügati' l-Arabiyye, Dimşek 1393/1973.

er-Rûdânî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Süleymân, *Sılatü' l-halef bi-mevsûli' s-selef*, thk. Muhammed Haccî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1408/1988.

er-Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn, *Müsne'dü' r-Rûyânî ve bi-zeylihi' l-müstedrek mine' n-nusûsi' s-sâkıta*, thk. Eymen Alî Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtuba, Kâhire 1416/1995.

es-Safedî, Salâhuddîn Ebu's-Safâ Halîl b. Aybek b. Abdillâh, *el-Vâfî bi' l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâûd - Türkî Mustafâ, Dâru İhyâi' t-Türâsi' l-Arabî, Beyrût 1420/2000.

es-Seffârînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim el-Hanbelî, *Şerhu Sülâsiyyâti Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût 1399.

_____, *Tenâzulu'l-ummâl li-şerhi Fezâili'l-a'mâl*, thk. Muhammed İsâm eş-Şattî, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye - Daru'n-Nevâdir, Katar 1439/2017.

es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfîyyeti'l-hadîs*, thk. Alî Hüseyin Alî, Mektebetü's-Sünne, Mısır 1424/2003.

_____, *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osmân el-Huş, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1405/1985.

_____, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, thk. İbrâhîm Bâcis Abdülmecîd, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1407/1986.

_____, *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târih*, thk. Franz Rosenthal, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1410/1990.

es-Sehmî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf el-Cürcânî, *Suâlâtı Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li'd-Dârakutnî ve ğayrih mine'l-meşâyih (fî'l-cerh ve't-ta'dîl)*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1404/1984.

es-Sekenderî, Ebû Muhammed Ahmed Muhammed Şihâte el-Elfî, *Dekâiku't-tenbîh ve't-ta'rîf bimâ fî'l-Ehâdîsi'l-muhtâra mine'l-ahtâi ve't-tashîf*.

Selâm Muhammed, Zağlûl, *el-Edeb fî'l-asri'l-Eyyûbî*, Münşeâtü'l-Me'ârif, İskenderiyye 1990.

es-Sevvâs, Yâsîn Muhammed, *Fihrisü mecâmî'i'l-Medreseti'l-Ömeriyye fî Dârilkütübi'z-Zâhiriyye*, Ma'hedü'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, Kuveyt 1408/1987.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-zemân fî tevârîhi'l-a'yân*, thk. Heyet, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimeşk 1434/2013.

Suiçmez, Yusuf, *Sikanın Ziyadesi (Ziyâdetü's-sika)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998.

es-Suyûtî, Celâlüddîn Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî (Hâşiyetü Ahmed b. Ahmed b. el-Acemî* ile birlikte), thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, Cidde 2016/1437.

_____, *Tabakâtu'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1403/1983.

_____, *Cem'u'l-cevâmi' el-ma'rûf bi'l-Câmi'i'l-kebîr*, thk. Heyet, el-Ezheru's-Şerîf, Kâhire 1426/2005.

_____, *el-Bahru'llezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*, thk. Ebû Enes Enîs b. Ahmed el-Endûnûsî, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medîne 1420/1999.

_____, *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1432-1433/2011.

_____, *el-Leâli'l-masnû'a fî'l-ehâdisi'l-mevzû'a*, thk. Ebû Abdirrahmân Salâh b. Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1417/1996.

_____, *Nazmü'l-ikyân fî a'yânî'l-a'yân*, nşr. Philip Khuri Hitti, el-Matba'atü's-Sûriyyetü'l-Emrîkiyye, Beyrût-New York 1927.

Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs li'l-Hâfiz İbn Kesîr*, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1416/1995.

eş-Şâmî, Sâlih Ahmed, *Zevâidü'l-Ehâdisi'l-muhtâra li-Ziyâiddîn el-Makdisî ale'l-Kütübi't-Tis'a*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût 1433/2012.

_____, *Câmi'u'l-usûli't-tis'a mine's-sünneti'l-mutahhara*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût 1435/2014.

_____, *Hadis Hazinesi*, trc. Heyet, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2017.

eş-Şâî, Ebû Sa'îd el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc el-Binkesî, *el-Müsned*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullâh, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne 1414/1994.

eş-Şeyh, Abdüssettâr, *el-Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî Emîru'l-mü'minîn fî'l-hadîs*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1412/1992.

_____, *el-Hâfiz ez-Zehebî mü'errihu'l-İslâm nâkıdû'l-muhaddissîn imâmü'l-mu'addilîn ve'l-mücerrihîn*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1414/1994.

Şeşen, Ramazan, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yay., İstanbul 1987.

_____, “Eyyûbîler”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire 1405/1984.

Talmon-Heller, Daniella, “The Shaykh and The Community: Popular Hanbalite Islam in 12th-13th Century Jabal Nablus and Jabal Qasyûn”, *Studia Islamica*, 79, 1994, 103-120.

_____, “The Cited Tales of the Wondrous Doings of the Shaykhs of the Holy Land by Diyâ' al-Dîn Abû 'Abd Allâh Muhammad b. 'Abd al-Wâhid al-Maqdisî (569/1173-643/1245): Text, Translation and Commentary”, *Crusades*, 1, 2002, 111-154.

_____, “Diyâ' al-Dîn al-Maqdisî”, *The Crusades An Encyclopedia*, ABC-CLIO, California 2006.

et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1988.

_____, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye* (İbrâhîm b. Muhammed el-Bâcûrî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye ale's-Şemâilü'l-Muhammediyye*'si ile birlikte), thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Yüsr - Dâru'l-Minhâc, Cidde 1428/2007.

et-Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hecr, Mısır 1419/1999.

Tomar, Cengiz, “Şam”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010.

Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yay., Ankara 1996.

_____, “Deylemî, Şehredâr b. Şîrûye”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994.

_____, “Ebû Avâne el-İsferâyînî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994.

el-Uleymî, Mucîrüddîn Ebu'l-Yümn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Menhecü'l-ahmed fî terâcimi ashâbi'l-Îmâm Ahmed*, thk. Abdülkâdir el-Arnâûd ve ark., Dâru Sâdır, Beyrût 1997.

el-Vâdîâşî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Câbir b. Muhammed el-Kaysî, *Bernâmecü İbn Câbir el-Vâdîâşî*, thk. Muhammed el-Habîb el-Hîle, Câmi‘atü Ümmi’l-Kurâ, Mekke 1401/1981.

Yılmaz, Harun, *El-Melikü’l-Muazzam Ve Döneminde Dimaşk’ta Kurulan Medreseler (615-624/1218-1227)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

_____, *Zengiler ve Eyyûbîler Döneminde Dimaşk’ta “Medrese” (1154-1260)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

el-Yûnînî, Kutbuddîn Ebu’l-Feth Mûsâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ba‘lebekkî, *Zeylû Mir’âti’z-zemân*, thk. Hamza Ahmed Abbâs, Heyetü Abûzaby li’s-Sekâfe ve’t-Türâs, Abudabi 1428/2007.

Yuvalı, Abdülkadir, “Gâzân Han”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996.

Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İFAV Yay., İstanbul 2011.

Yücel, E., “Dâru’l-Hadîslerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, cilt: 13, sayı: 1, 2015, 95-115.

ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrût 1424/2003.

_____, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, thk. Şu‘ayb el-Arnaûd ve ark., Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1405/1985.

_____, *Tezkiratu’l-huffâz (Tabakâtu’l-huffâz)*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1419/1998.

_____, *el-İber fî haberi men ğaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa‘îd b. Besyûnî Zağlûl, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1405/1985.

_____, *el-Mu‘în fî tabakâti’l-muhaddisîn*, thk. Hemmâm Abdurrahîm Sa‘îd, Dâru’l-Furkân, Ammân 1404.

- _____, *el-Emsâr zevâtü'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd - Abdülkâdir el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1405/1985.
- _____, *Zeğalü'l-ilm*, thk. Muhammed b. Nâsır el-Acemî, Mektebetü's-Sahveti'l-İslâmiyye, byy. ts..
- _____, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1382/1963.
- _____, *Zikru men yu'temedü kavluh fî'l-cerh ve't-ta'dîl (Erba'u rasâil fî ulûmi'l-hadîs* içerisinde s. 169-227), thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1410/1990.
- _____, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-kütübi's-sitte (Hâşiyetü Burhâniddîn Ebi'l-Vefâ İbrâhîm b. Muhammed Sibt İbni'l-Acemî el-Halebî ile birlikte)*, thk. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb, Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, Cidde 1430/2009.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti'bni's-Salâh*, thk. Zeynül'âbidîn b. Muhammed, Advâu's-Selef, Riyâd 1419/1998.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimeşkî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, by. 2002.
- Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra (ev el-Müstahrec mine'l-ehâdisi'l-muhtâra mimma lem yuharrichu'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ)*, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, Dâru Hadır, Beyrût 1420-1421/2000-2001.
- _____, *İttibâ'u's-sünen ve'ctinâbü'l-bida'*, thk. Muhammed Bedruddîn el-Kahvecî - Mahmûd el-Arnâûd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1407/1987.
- _____, *Sebetü mesmû'âti'l-İmâm el-Hâfız Ziyâiddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999.

- _____, *Fezâilü Beyti'l-Makdis*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1405/1985.
- _____, *Fezâilü'l-a'mâl*, thk. Ğassân Îsâ Muhammed Hermâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1407/1987.
- _____, *İhtisâsu'l-Kur'ân bi-avdihî ile'r-Rahîmi'r-Rahmân*, thk. Abdullâh b. Yûsuf el-Cüdey', Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1409/1989.
- _____, *en-Nehyü an sebbi'l-ashâb ve mâ fîhi mine'l-ismi ve'l-ikâb*, Muhammed Ahmed Âşûr - Cemâl Abdülmün'im el-Kûmî, ed-Dâru'z-Zehabiyye, Kâhire 1994.
- _____, *Cüz'ün fîhi mine'l-Muvâfakâti'l-avâlî (et-Tenvîh ve't-tebyîn içerisinde s. 369-377)*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999.
- _____, *Cüz'ün fîhi min ehâdis sahiha mimmâ ravâhu Müslim b. Haccâc en-Neysâbüri beyne'l-Mustafâ (s.a.s.) ve beynehû tis'atü nefer (et-Tenvîh ve't-tebyîn içerisinde s. 379-390)*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999.
- _____, *Hamsetü ehâdise müselselât (et-Tenvîh ve't-tebyîn içerisinde s. 391-400)*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/1999.
- _____, *el-Emrâz ve'l-keffârât ve't-tıbb ve'r-rukayyât*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî, Dâru İbn Affân, Kâhire 1420/1999.
- _____, *el-Musâfaha ve mâ verade fihâ mine'l-ahbâr ani'n-Nebiyyi'l-mustafâ'l-muhtâr*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâiratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Dubai 1420/1999.
- _____, *Fezâilü'l-Kur'âni'l-Azîm ve sevâbu men te'allemehû ve allemehû ve mâ e'addehu'llâhu azze ve celle li-tâlîhi fi'l-cinân*, thk. Salâh b. Âyız eş-Şellâhî, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1421/2000.
- _____, *es-Sünen ve'l-ahkâm ani'l-Mustafâ aleyhi efdalü's-salât ve's-selâm*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukâşe, Dâru Mâcid Asîrî, Cidde 1425/2004.

- _____, *en-Nasîha li's-Sultân Mûsâ el-Eşref el-Eyyûbî (Dârulhadîs ez-Ziyâiyye* içerisinde s. 327-339), thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk 1427/2006.
- _____, *Avâli'l-esânîd min nefâisi's-sünneti'n-nebeviyye*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Mektebî, Dimeşk 1428/2008.
- _____, *Cüz'ün fi'z-Zebb ani'l-İmâmi't-Taberânî (Likâü'l-aşri'l-evâhir bi'l-Mescidi'l-Harâm* içerisinde (XI, 132. risâle)), thk. Nizâm b. Muhammed Sâlih Ya'kûbî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1430/2009.
- _____, *Cüz'ün fîhi Zikru salâti'l-Mustafâ (s.a.s.) halfe Ebî Bekr es-Siddîk (r.a.) (Likâü'l-aşri'l-evâhir bi'l-Mescidi'l-Harâm* içerisinde (XIII, 150. risâle)), thk. Nizâm b. Muhammed Sâlih Ya'kûbî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1432/2011.
- _____, *el-İstidrâk alâ ehâdîsi'l-Cem' beyne's-Sahîhayn li-Ebî Abdillâh el-Humeydî*, thk. Nûruddîn b. Muhammed el-Humeydî el-İdrîsî, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye (el-Va'yü'l-İslâmî), Safat (Kuveyt) 1436/2014.
- _____, *Min hadîsi Ebî Abdirrahmân Abdillâh b. Yezîd el-Mukri mimmâ vâfeka rivâyete'l-İmâm Ahmed İbn Hanbel fi'l-Müsned*, (Silsiletü'l-eczâi ve'l-kütübi'l-hadîsiyye içerisinde), thk. Âmir Hasen Sabrî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1418/1998.
- _____, *er-Ruvât an Müslim (Tercemetü'l-İmâm Müslim ve ruvâtu Sahîhih* ile birlikte), thk. Ebû Yahyâ Abdullâh el-Kündürî - Ebû Ahmed Hâdî el-Mürrî, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1416/1996.
- _____, *Sıfatü'l-cenne*, thk. Sabrî b. Selâme Şâhîn, Dâru Belensiyye, Riyâd 1423/2002.
- _____, *Sıfatü'n-Nebî (s.a.s.) ve cemîlü ahlâkîh ve edebîh e bişrih ve hüsnü sîretih ve fî ümmetih*, thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1425/2004.
- _____, *el-Müntekâ min Ahbâri'l-Esma'î*, thk. İzzüddîn et-Tenûhî, el-Mecma'u'l-İlmiyyi'l-Arabî, Dimeşk 1354.
- _____, *Faziletli Ameller*, trc. Ersan Urcan, Veciz Yay., İstanbul 2019.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://doi.org/10.1515/islam.1997.74.2.279> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2019).

<https://ia800205.us.archive.org/33/items/M-TCHS-01-1000/3369.pdf> (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2019).

<https://ia800205.us.archive.org/33/items/M-TCHS-01-1000/3854.pdf> (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2019).

<http://ktp.isam.org.tr/?url=dokuman/findrecords.php> (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2019).

http://lukashevichus.info/knigi/murray_crusades_encycl.pdf (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2019).

<https://www.noor-book.com> (Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2019).

<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu> (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2018).

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/fezail-al-amal/152578> (Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2019).

EKLER

EK 1. Ziyâüddîn el-Makdisî'nin Rihlelerinin Haritaları

Ek 1.1. Birinci Doğu Rihlesini Gösteren Harita

Hicrî 596-602 seneleri arasında altı yıl süren birinci doğu rihlesine Dimeşk'ten başlayıp, Bağdat - Cerbâzkân - Hemedân - İsfahân hattını takip eden Ziyâüddîn, dönüşte tekrar Bağdat'a uğramış, ardından Musul ve Harrân'a gitmiştir. Harrân'dan memleketi Dimeşk'e döndükten yaklaşık bir buçuk sene sonra da (Zilhicce 603) Nâblus ve civarına ve asıl vatanı olan Kudüs'e yönelmiştir.

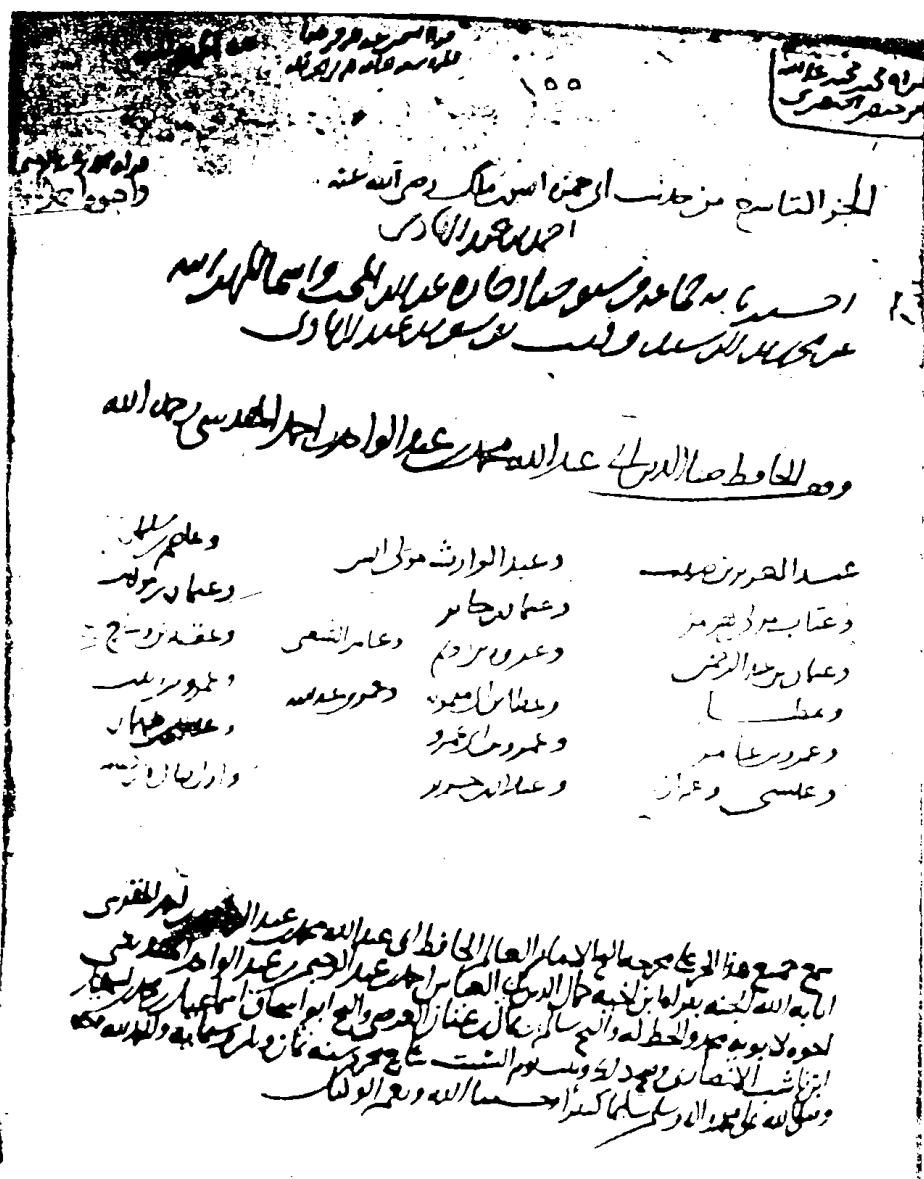
Ek 1.2. İkinci Doğu Rihlesini Gösteren Harita

(Google Earth)

Hicrî 605 senesinde ikinci doğu rihlesine başlayan Ziyâüddîn, Musul - Erbil - Dakûkâ üzerinden Hemedân ve İsfahân'a gitmiştir. Ardından sırasıyla -ilk doğu rihlesinde gidemediği- Neysâbûr, Merv ve Herât'a varmıştır. Dönüş yolunda tekrar Neysâbûr'a uğrayan Ziyâüddîn oradan Bağdat'a, Bağdat'tan sonra ise ilk durağı olan Musul'a tekrar geçip h. 612 senesi başlarında ikâmetgâhı Dimeşk'e ulaşmıştır. Ziyâüddîn'in bu ikinci doğu rihlesi altı yıldan fazla sürmüştür.

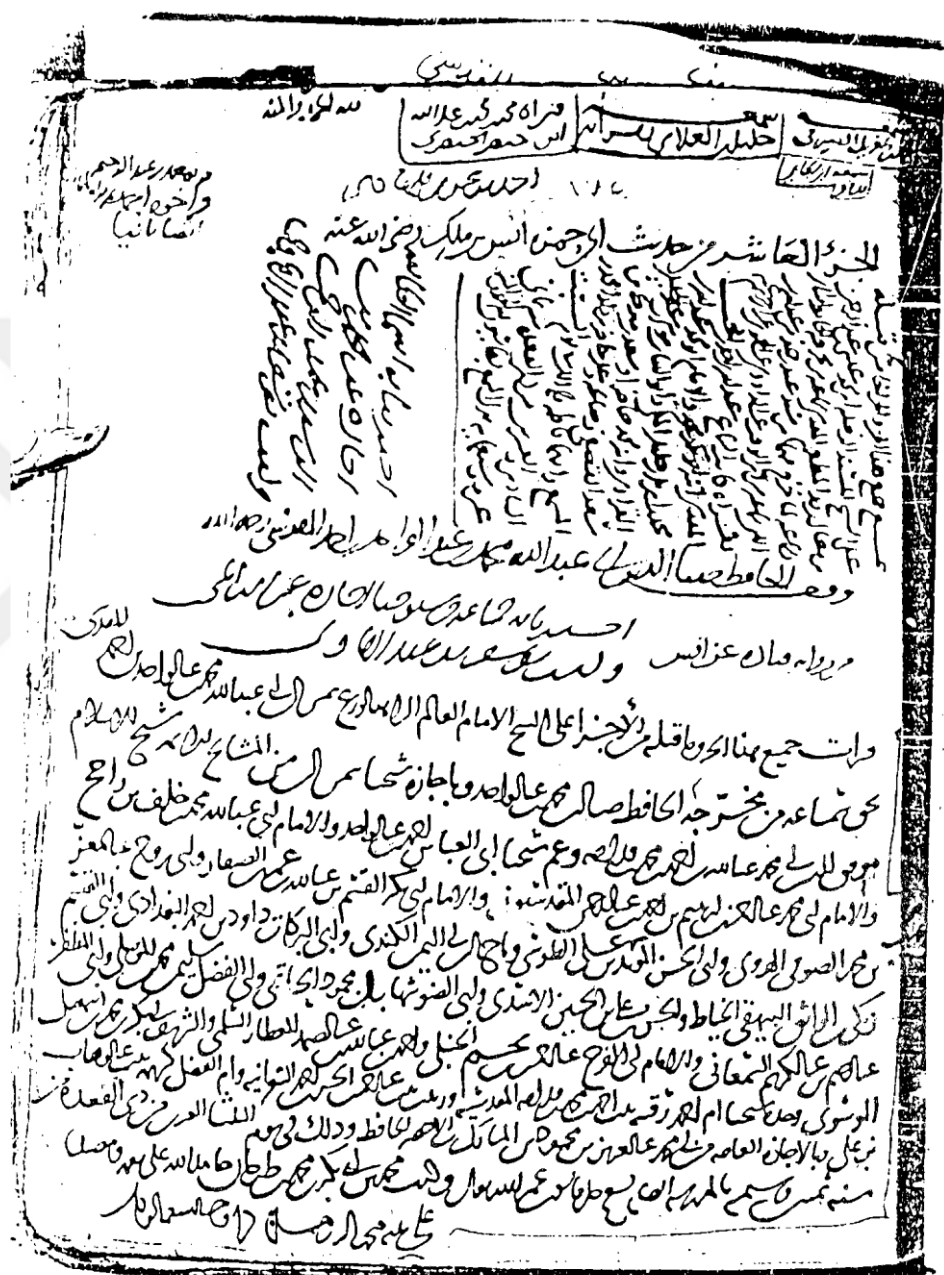
Ek 2.1.2. Enes b. Mâlik'in Müsnedinin Dokuzuncu Cüzü

Enes b. Mâlik'in müsnedinin dokuzuncu cüzünün unvan sayfası (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, VI, 465).

Üzerindeki semâ' kaydından cüzün tamamının, yeğeni Ahmed b. Abdirrahîm tarafından 7 Muharrem 638 tarihinde amcası Ziyâüddîn'e okunduğu anlaşılmaktadır.

Ek 2.1.3. Enes b. Mâlik'in Müsnedinin Onuncu Cüzü

Enes b. Mâlik'in müsnedinin onuncu cüzünün unvan sayfası (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, VII, 318).

Üzerinde Ziyâüddîn'e birçok defa okunduğuna dair semâ' kayıtları yer almaktadır.

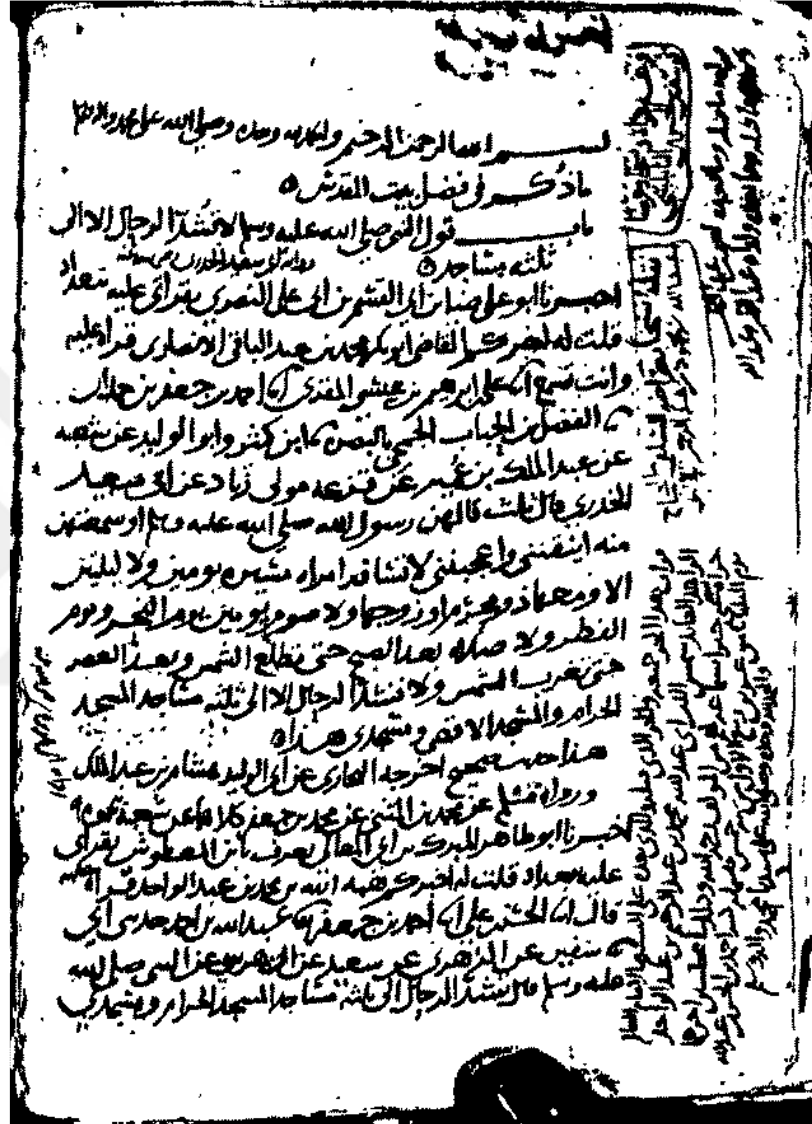
Ek 2.1.4. Enes b. Mâlik'in Müsnedinin On Birinci Cüzü

Enes b. Mâlik'in müsnedinin on birinci cüzünün unvan sayfası (Ziyâüddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, VII, 337).

Üzerinde Ziyâüddîn'e birçok defa okunduğuna dair semâ' kayıtları yer almaktadır.

Ek 2.3. Fezâilü's-Şâm

Ziyâüddîn'in çokça rağbet gören eserlerinden *Fezâilü's-Şâm*'ın ikinci cüzü *Fezâilü Beyti'l-Makdisi*'nin ilk sayfası (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Fezâilü Beyti'l-Makdisi*, 34).

Hâmişte yer alan bazı kayıtlar şöyledir:

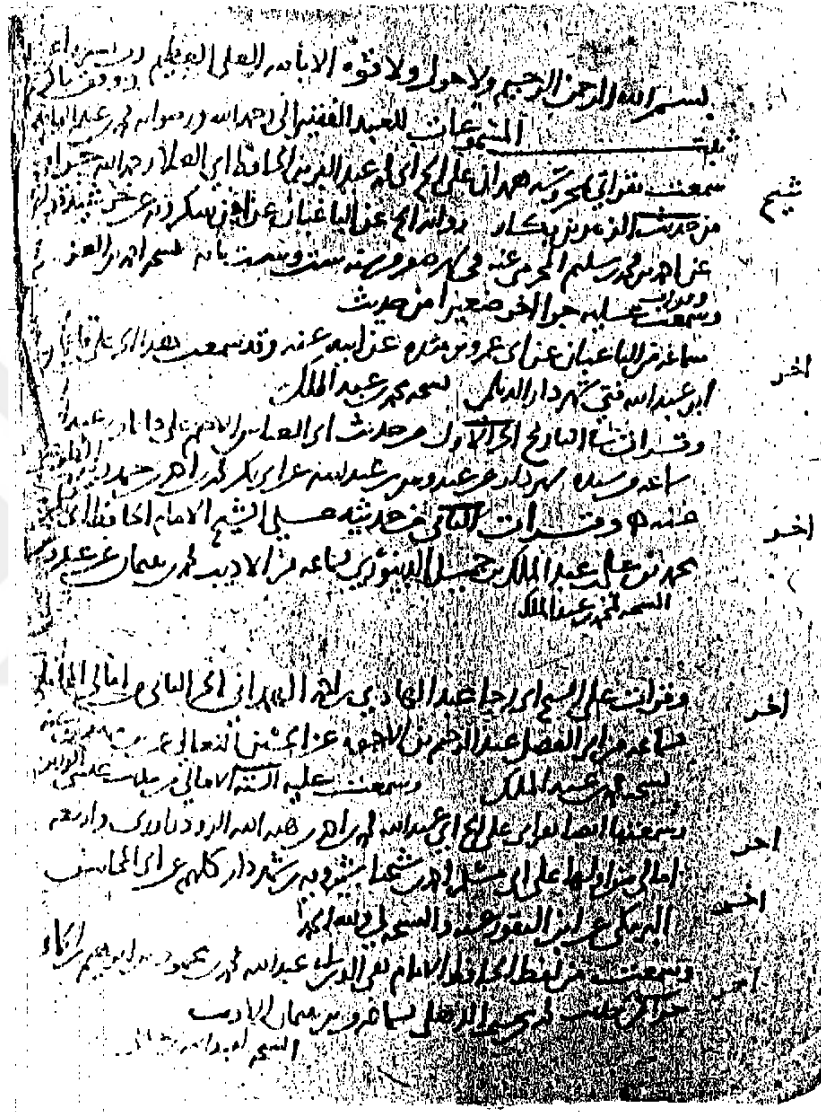
* فرغه قراءة ونسحا وعرضا يوسف بن الحسن بن النابلسي.

* قرأه وما قبله وما بعده أحمد بن عبد الرحمن ، وسمعه وما قبله وما بعده ولداه عبد الرحمن وعبد

الله.

* نقله نسخا بعراضة السلفي الحجاج عبد الله بن محمود بن عبد الرحمن الحلبي.

Ek 2.4. Sebetü'l-mesmû'ât

Ziyâüddîn'in, uzun yıllar süren rihlelerine dair oluşturduğu eseri *Sebetü'l-mesmû'ât*'ın birinci kısmının ilk sayfası (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 30, 49).

Eser şöyle başlamaktadır:

بسم الله الرحمن الرحيم

ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم، رب يسر وأعن

ثبت المسموعات للعبد الفقير إلى رحمة الله ورضوانه محمد بن عبد الواحد

سمعت بقراءتي بمحروسة همدان على الشيخ ...

Ek 2.5. en-Nehyü an sebbi'l-ashâb

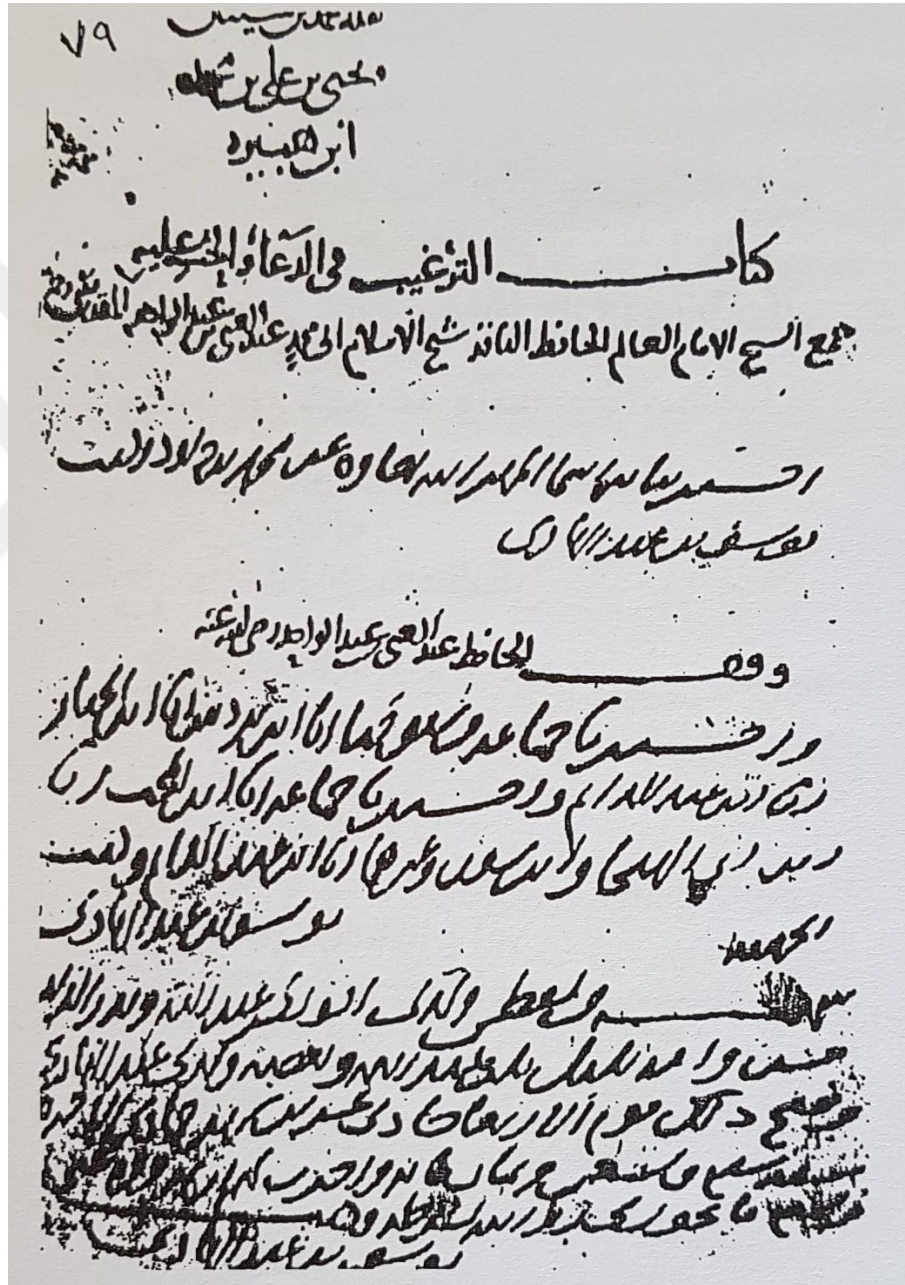

Ziyâüddîn'in en-Nehyü an sebbi'l-ashâb ve mâ fîhi mine'l-ismi ve'l-ikâb isimli eserinin unvan sayfası (Ziyâüddîn el-Makdisî, en-Nehyü an sebbi'l-ashâb, 25).

Sayfanın ortasındaki semâ' kaydında, Ziyâüddîn'in elyazısıyla, nüshanın sahibi Ebû Muhammed Mahmûd b. Ebi'l-Kâsım b. Bedrân ed-Deştî ve daha başkalarının 641 Şevval'inde eseri Ziyâüddîn'den dinledikleri bilgisi yer almaktadır.

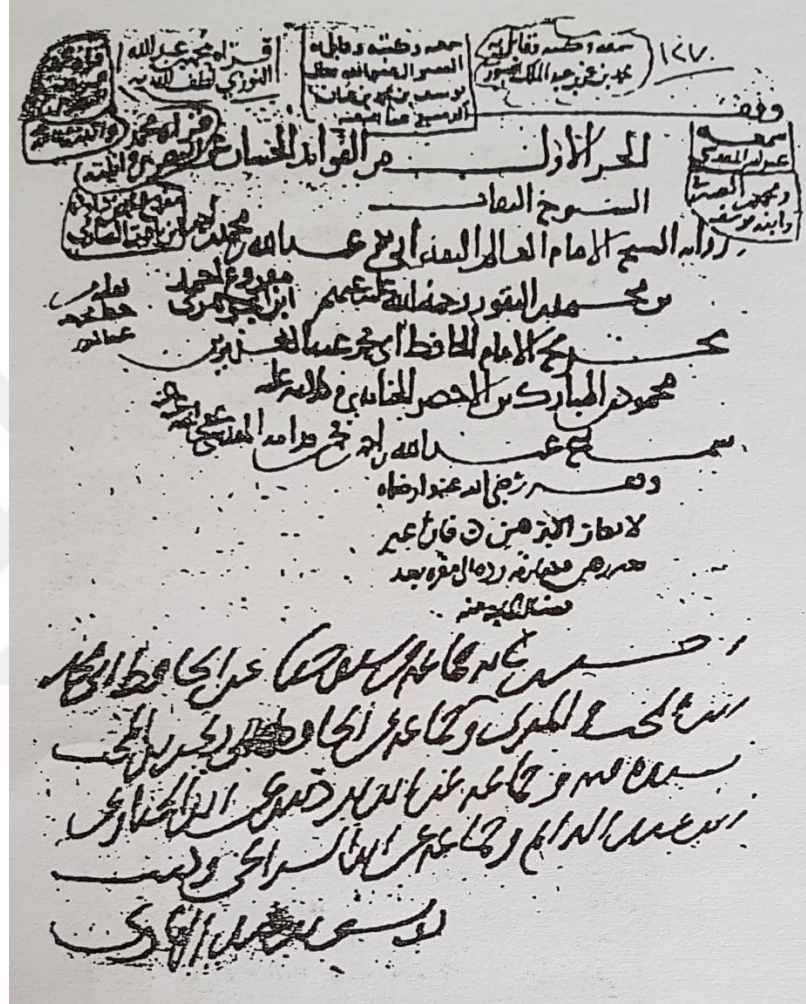
EK 3. ez-Ziyâiyye'ye Bağışlanan Bazı Eserler

Ek 3.1. et-Terğîb fi'd-du'â ve'l-hass aleyhi

el-Hâfız Abdülğani el-Makdisî'nin ez-Ziyâiyye Kütüphanesi'ne bağışladığı (vakfettiği) kitaplardan et-Terğîb fi'd-du'â ve'l-hass aleyhi isimli eserinin unvan sayfası (el-Hâfız, et-Tenvîh ve't-tebyîn, 271).

Ek 3.2. el-Fevâidü'l-hisân ani's-şuyûhi's-sikât

Ziyâüddîn'in dayısı Muvaffakuddîn İbn Kudâme'nin ez-Ziyâiyye Kütüphanesi'ne bağışladığı kitaplardan el-Fevâidü'l-hisân ani's-şuyûhi's-sikât'ın ilk cüzü (el-Hâfız, et-Tenvîh ve't-tebyîn, 273).

Üzerine düşülen vakıf kaydı şöyledir:

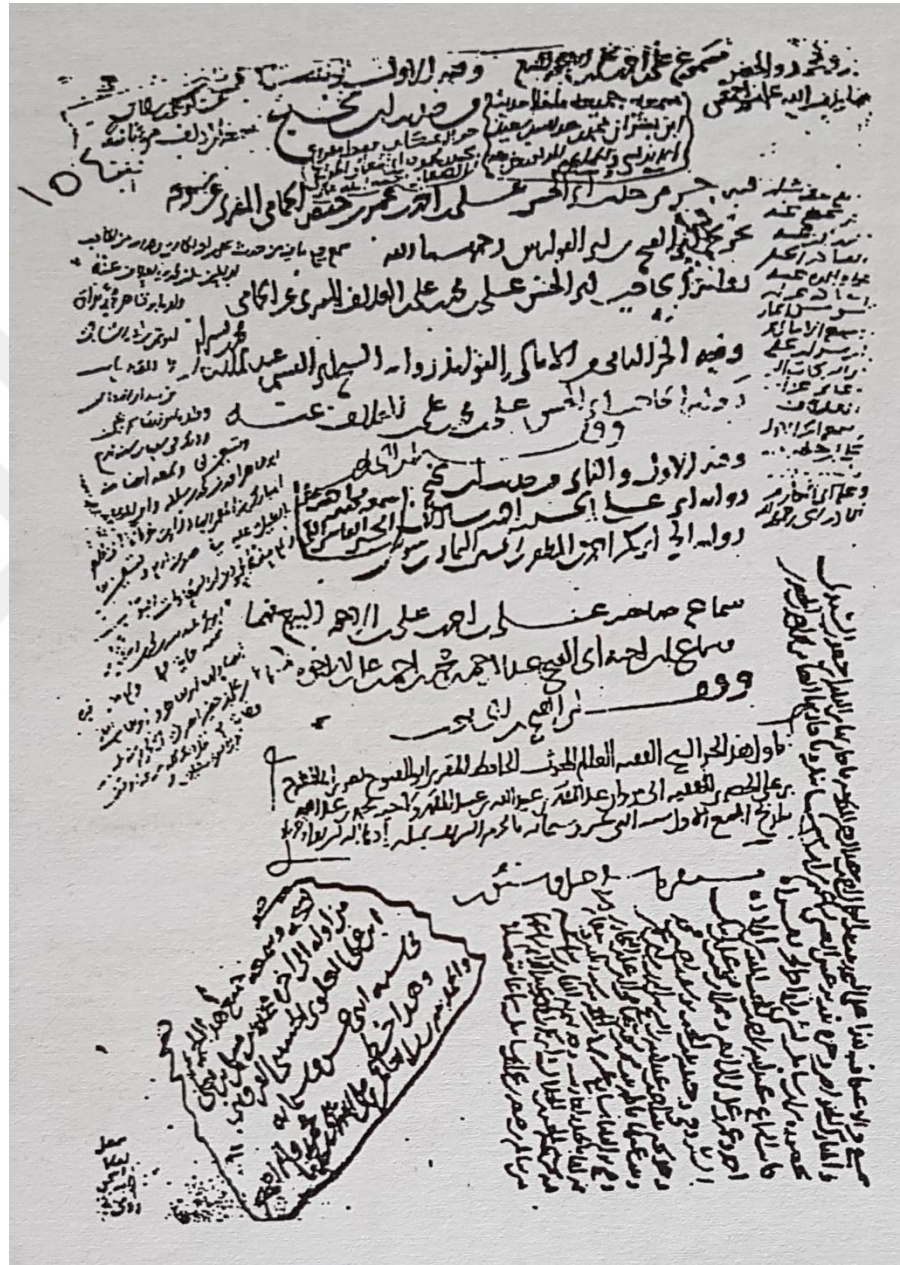
وقفه رضي الله عنه وأرضاه، لا يعار إلا برهن، فإن أعير بغير رهن فكفارته رده إلى مقره بعد قضاء الحاجة منه.

Ek 3.3. Ehâdisü Ebî Osmân Tâlût b. Abbâd es-Sayrafi

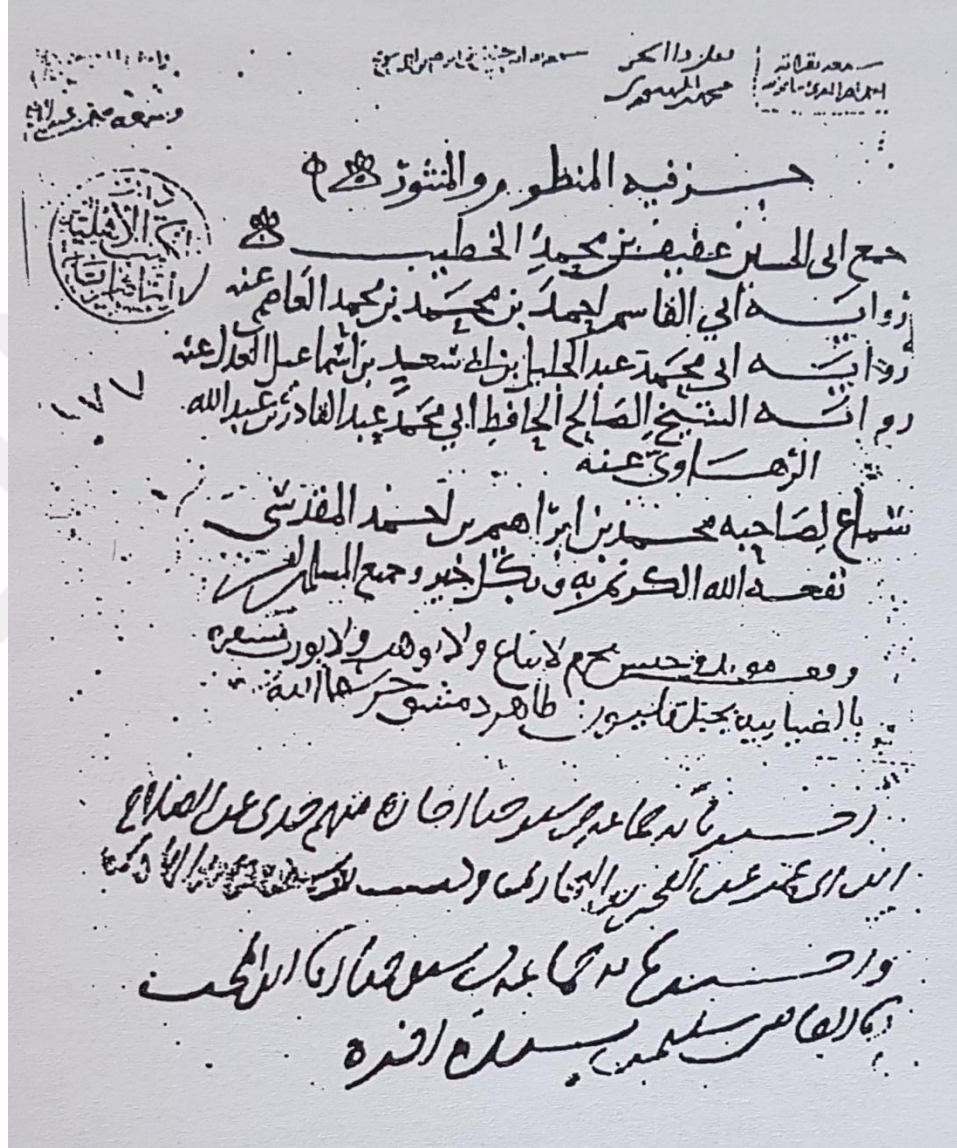
el-Hâfiz İbn Nukta'nın h. 606 senesinde Hemedân'da istinsah edip dinlediği, sonrasında ez-Ziyâiyye Kütüphanesi'ne bağışladığı eserlerden *Ehâdisü Ebî Osmân Tâlût b. Abbâd es-Sayrafi*'nin unvan sayfası (el-Hâfiz, et-Tenvîh ve 't-tebyîn, 270).

Ek 3.4. Cüz'ün fıhi min hadîsi Ebi'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Hamâmî

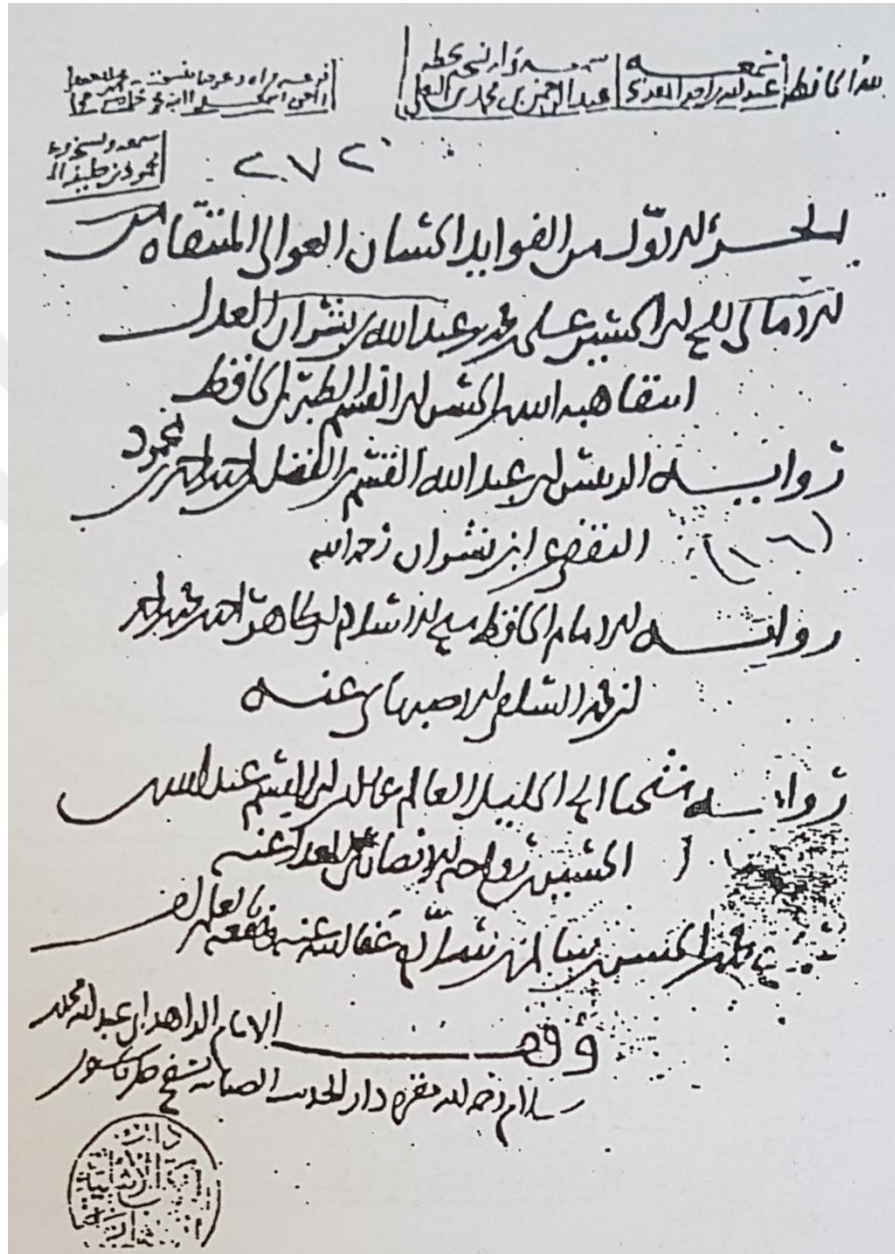
Ziyâüddîn'in talebesi İbnü'l-Hâcib'in ez-Ziyâiyye Kütüphanesi'ne bağışladığı eserlerden Ebu'l-Hasen el-Hamâmî'nin hadislerinden derlenmiş bir cüz (el-Hâfiz, *et-Tenvih ve't-tebyin*, 276).

Ek 3.5. el-Manzûm ve'l-mensûr

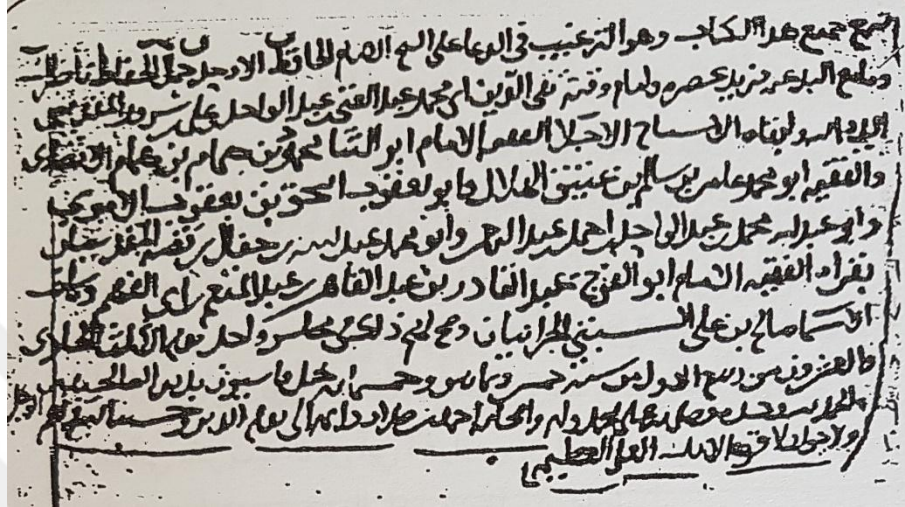
Ziyâüddîn'in yeğeni Muhammed b. İbrâhîm el-Makdisî'nin ez-Ziyâiyye Kütüphanesi'ne bağışladığı eserlerden Ebu'l-Hüseyn Afîf b. Muhammed el-Hatîb'in *el-Manzûm ve'l-mensûr* isimli eserinin unvan sayfası (el-Hâfiz, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 275).

Ek 3.6. el-Fevâidü'l-hisânü'l-avâli el-müntekât mine'l-emâli

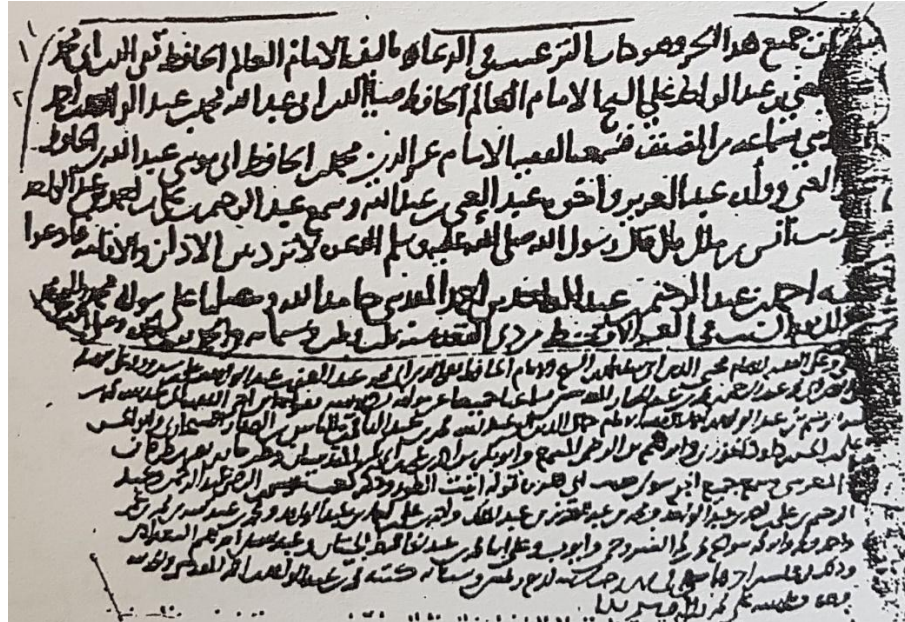
Ziyâüddîn'in talebesi Muhammed b. Sâlim b. Sellâm'ın ez-Ziyâiyye Kütüphanesi'ne bağışladığı eserlerden Ebu'l-Hüseyn İbn Bîşrân'ın el-Fevâidü'l-hisânü'l-avâli el-müntekât mine'l-emâli isimli eserinin unvan sayfası (el-Hâfiz, et-Tenvih ve 't-tebyîn, 280).

Ek 4.2.

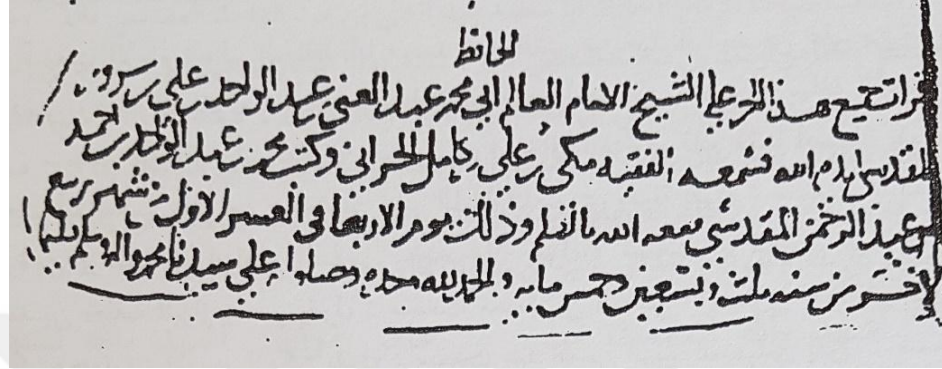
Ziyâüddîn'in, 21 Rebiulevvel 585 tarihinde hocası Abdülğanî el-Makdisî'ye *et-Terğib fî 'd-du 'â ve 'l-hass aleyhi* isimli kitabını okuduğuna dair semâ' kaydı (el-Hâfiz, *el-Fethü 'l-mübîn*, I, 108).

Ek 4.3.

Aynı eseri, Ziyâüddîn'in de Zilkade 633 ve Cemaziyelahir 634 tarihlerinde talebesine okuttuğuna dair semâ' kayıtları (el-Hâfiz, *el-Fethü 'l-mübîn*, I, 108).

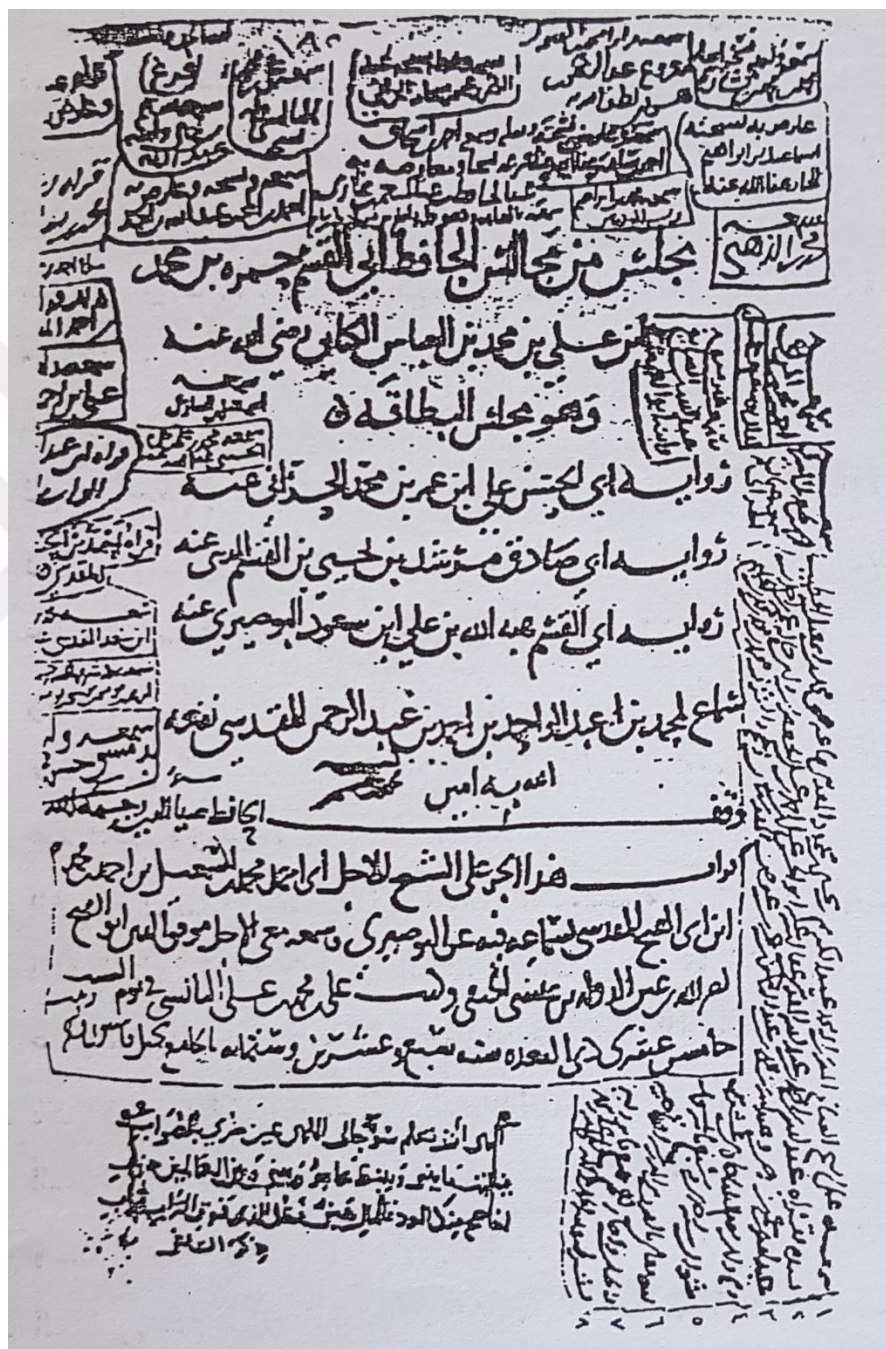
Ek 4.4.

Ziyâüddîn'in, 593 Rebiulahir'inde hocası Abdülğani el-Makdisî'ye el-Emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyü ani'l-münker isimli kitabını okuduğuna dair semâ' kaydı (el-Hâfız, el-Fethü'l-mübîn, I, 106).

قرأت جميع هذا الجزء على الشيخ الإمام العالم الحافظ أبي محمد عبد الغني بن عبد الواحد بن علي بن سرور المقدسي -أيداه الله-، فسمعه الفقيه مكي بن علي بن كامل الحراني. وكتب محمد بن عبد الواحد بن أحمد بن عبد الرحمن المقدسي -نفعه الله بالعلم-. وذلك يوم الأربعاء في العشر الأول من شهر ربيع الآخر من سنة ثلاث وتسعين وخمسمائة. والحمد لله وحده، وصلواته على سيدنا محمد وآله وسلم تسليما.

Ek 4.5.

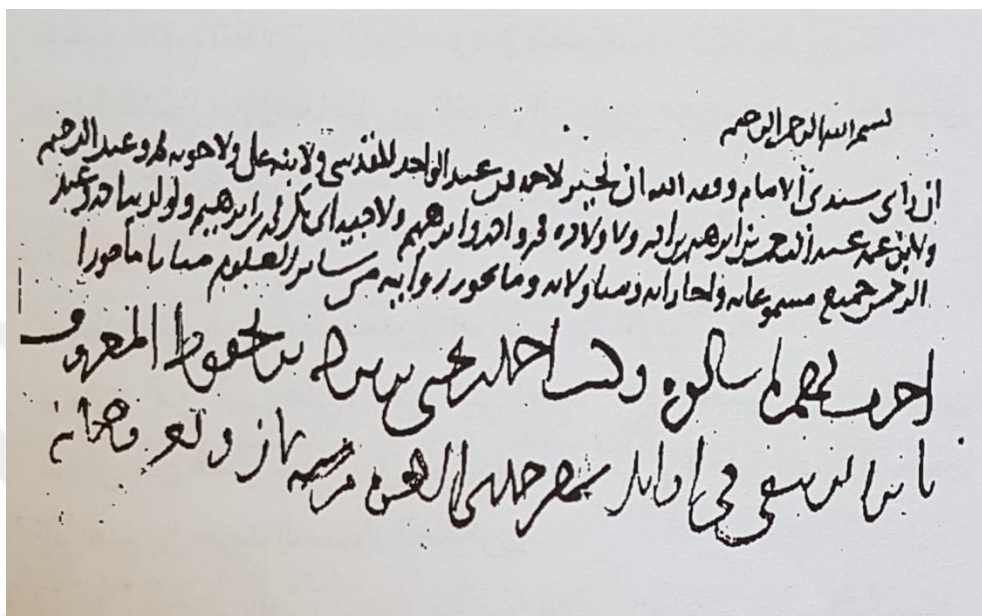
Ziyâüddîn'in, h. 594 senesinde Mısır'da, hocası Hibetullâh el-Bûsirî'den dinlediği eserlerden el-Hâfız Hamza b. Muhammed el-Kinânî'nin rivayetlerinden (mecâlis) *Meclisü'l-bitâka*'nın unvan sayfası (el-Hâfız, et-Tenvih ve't-tebyîn, 269).

Ek 4.6.

سمع جميع هذا الجز وهو اول حديث على السمع الامام العالم
 زين الدين ابي الحسن علي بن ابي طالب بن جابر الانصاري وفقه الله
 بقراءه صاحب الفقيه الامام ضياء الدين محمد بن عبد الواحد بن
 احمد بن عبد الرحمن فسرعه الفقيه رضي الدين عبد الرحمن بن محمد
 بن عبد الجبار وعبد الله بن الامام الرازي الى عمر محمد بن احمد بن
 محمد بن قدامه واحمد بن عبد الملك بن عمن وعبد الله بن الامام
 الكاظم عبد الغني بن علي بن محمد بن عبد الله بن ابراهيم
 واسماعيل بن عمر بن ابي بكر وابراهيم بن محمد بن خلف الملقب سبيحون
 ومسلم بن بدر بن يوسف ابني الانصاري ومثبت
 الاسماعيلي بن عبد الله بن احمد بن محمد بن قدامه الهادي
 رحمه الله ومثبت في يوم العشر الاوسط من شهر شعبان
 من سنة اربع وتسعين وخمسين يدار زين الدين بالقرآن
 واحمد بن حو حيد وصلواته على خير خلقه محمد وآله وصحبه وسلم

Ziyâüddîn'in, Şaban 594'te Karâfe'de, hocası Alî b. İbrâhîm İbn Nüceyye'den -evinde- hadis aldığına dair semâ' kaydı (el-Hâfiz, el-Fethü'l-mübîn, II, 625).

Ek 4.7.

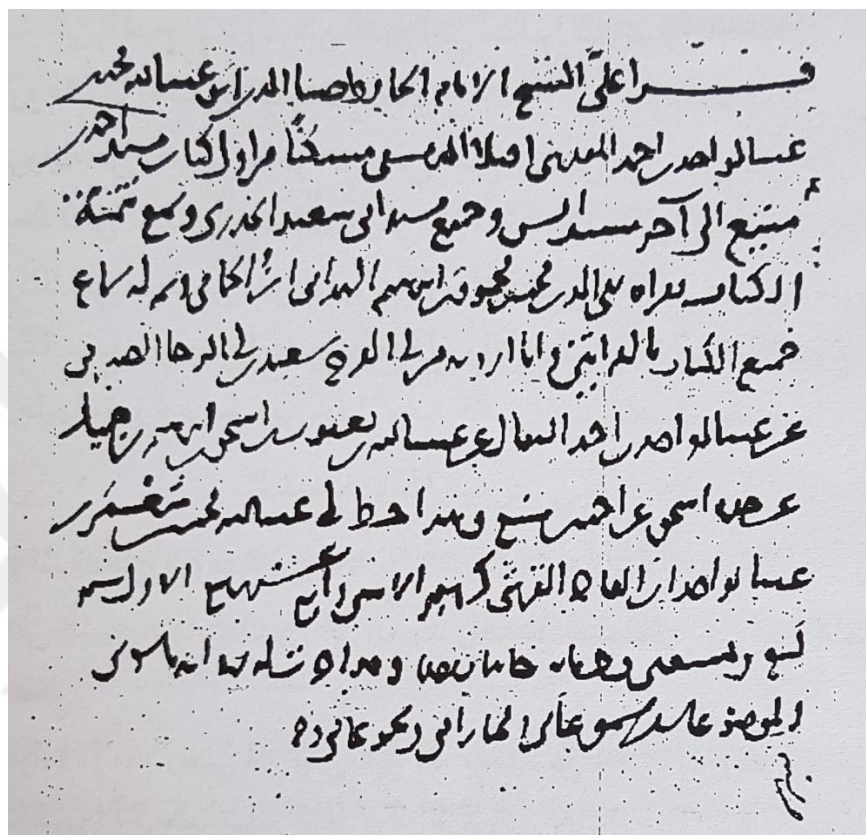
H. 598 senesinde İbnü'd-Debîkî tarafından Ziyâüddîn'e ve başkalarına verilmiş bir icazet (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 237).

بسم الله الرحمن الرحيم

إن رأى سيدي الإمام - وفقه الله - أن يجيز لأحمد بن عبد الواحد المقدسي، ولابنه علي، ولأخويه: محمد وعبد الرحيم، ولابن عمه عبد الرحمن بن إبراهيم بن أحمد، وأولاده: محمد وأحمد وإبراهيم، ولأخيه أبي بكر محمد بن إبراهيم، ولولديه: أحمد و عبد الرحمن جميع مسموعاته وإجازاته ومناولاته وما تجوز روايته من سائر العلوم مثابا مأجورا.

أجزت لهم ما سألوه. وكتب أحمد بن يحيى بن بركة بن محفوظ، المعروف بابن الديقي، في أوائل شهر جمادى الآخرة من سنة ثمان وتسعين وخمسائة.

Ek 4.8.

Ziyâüddîn'in, kendisinden semâ'na ve icazetine dair el-Hâfız Muhammed b. Ma'mer el-Kuraşî'nin (İbnü'l-Fâhir el-İsfahânî) düştüğü Rebiulevvel 599 tarihli kayıt (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 166).

قرأ علي الشيخ الإمام الحافظ ضياء الدين أبو عبد الله محمد بن عبد الواحد بن أحمد المقدسي أصلاً الدمشقي مسكناً: من أول كتاب مسند أحمد بن منيع إلى آخر مسند أنس، وجميع مسند أبي سعيد الخدري. وسمع تنمة الكتاب بقراءة تقي الدين محمد بن محمود بن إبراهيم الهمذاني ابن الحمامي. وتم له سماع جميع الكتاب بالقراءتين.

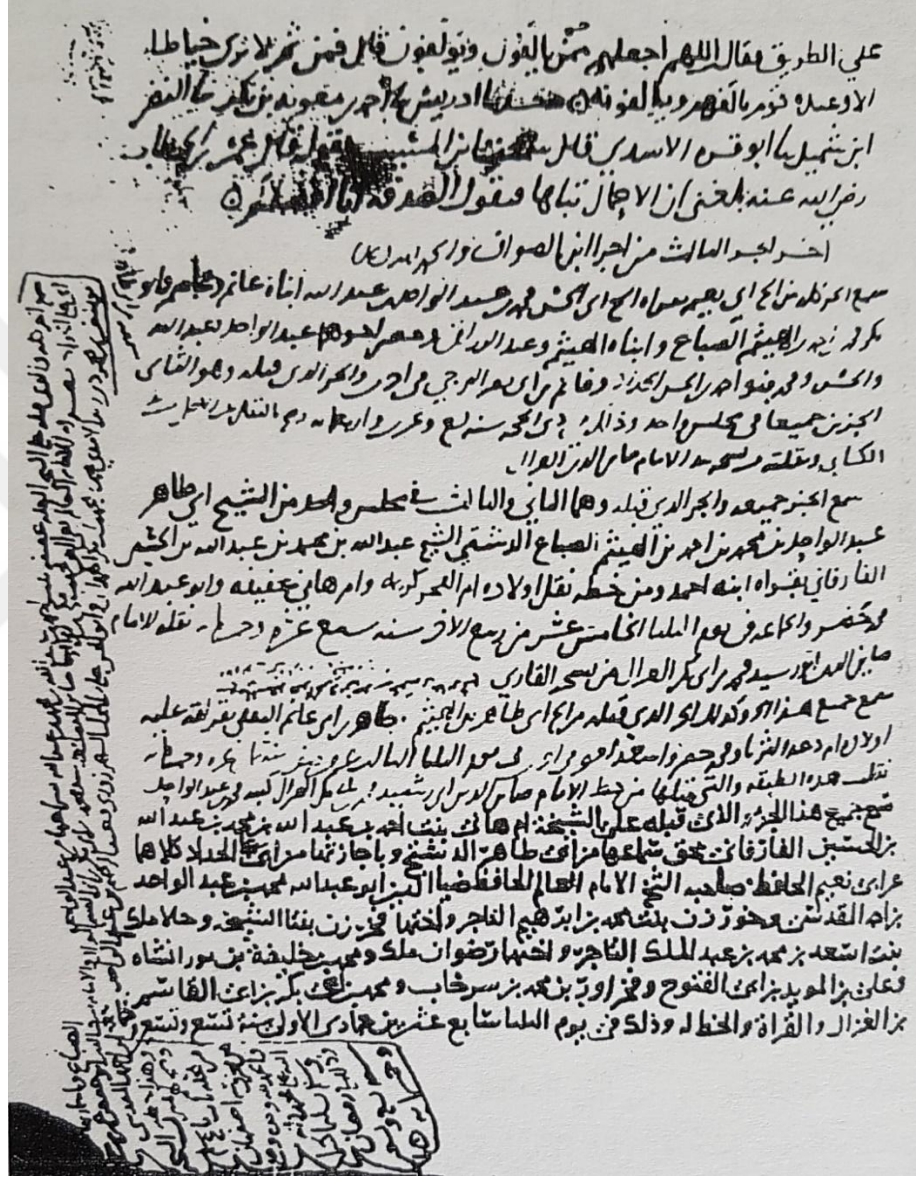
وأنا أرويه عن أبي الفرج سعيد بن أبي الرجا الصيرفي، عن عبد الواحد بن أحمد البقال، عن عبيد الله بن يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم بن جميل، عن جده إسحاق، عن أحمد بن منيع.

وهذا خط أبي عبد الله محمد بن معمر بن عبد الواحد ابن الفاخر القرشي.

كتبه يوم الإثنين رابع عشر ربيع الأول سنة تسع وتسعين وخمسمائة، حامداً لله وحده.

وقد أجزت له رواية ما سوى الموضوعات من مسموعاتي ... ومجموعاتي.

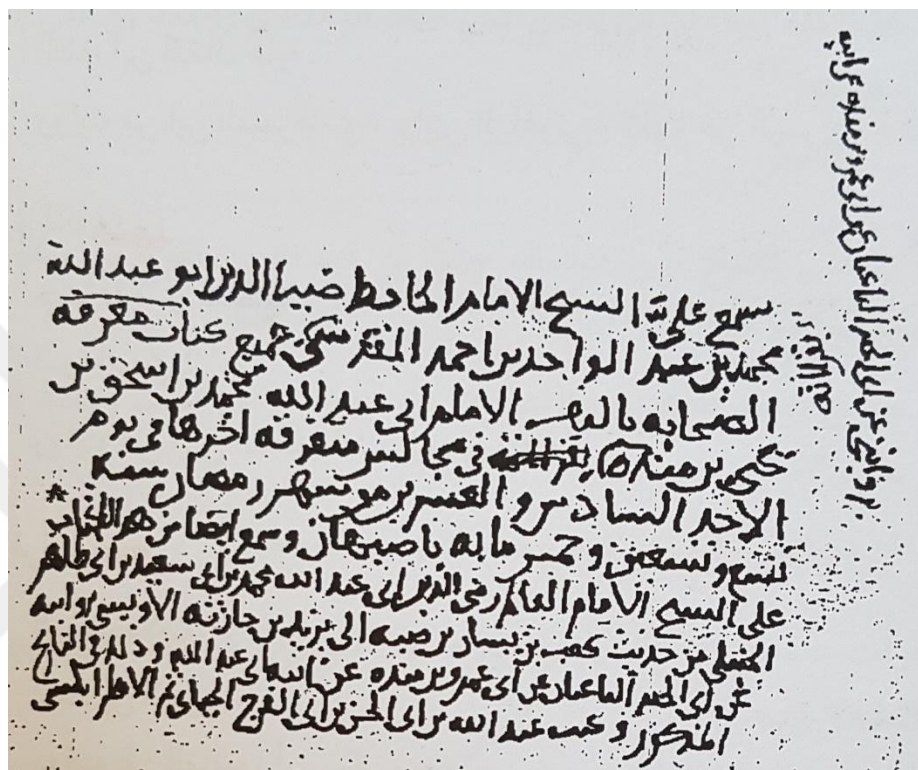
Ek 4.9.

Ziyâüddîn'in, 27 Cemaziyelevvel 599 tarihinde İsfahân'da hocası Ümmü Hâni Afife bt. Ahmed el-Fârfâniyye'den, İbnü's-Savvâf'ın cüzlerinden ilk üçünü dinlediğine dair düşülmüş semâ' kaydı (el-Hâfiz, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1456).

Bu kaydın üstünde Ziyâüddîn'in hocası Ümmü Hâni'in, bu üç cüzü 15 Rebiulahir 517 tarihinde Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Muhammed es-Sabbâğ'dan dinlediği, onun hemen üstünde ise es-Sabbâğ'ın da aynı cüzleri Zilhicce 429'da Ebû Nu'aym el-İsfahânî'den dinlediği bilgisi yer almaktadır.

Ek 4.10.

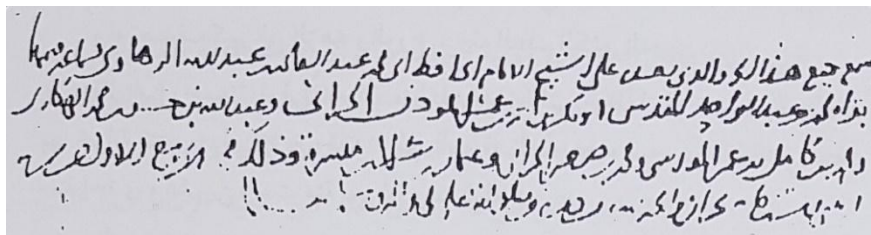
Ziyâüddîn'in, Abdullâh el-Cübbâi el-Etrâblusî ve Muhammed b. Ebî Sa'îd el-Hanbelî'den, İbn Mende'nin *Ma'rifetüs-sahâbe'sini* dinlediğine dair -hocası el-Etrâblusî'nin düştüğü- Ramazan 599 tarihli semâ' kaydı (Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 174).

سمع علي الشيخ الإمام الحافظ ضياء الدين أبو عبد الله محمد بن عبد الواحد بن أحمد المقدسي بقرائه: جميع كتاب معرفة الصحابة تأليف الإمام أبي عبد الله محمد بن إسحاق بن [محمد بن] يحيى بن منده، بروايتي عن أبي الخير الباغبان، عن أبي عمرو بن منده، عن أبيه في مجالس متفرقة، آخرها في يوم الأحد السادس والعشرين من شهر رمضان سنة تسع وتسعين وخمسمائة بإصبعها.

وسمع أيضا من هذا الكتاب على الشيخ الإمام العالم رضي الدين أبي عبد الله محمد بن أبي سعيد بن أبي طاهر الحنبلي: من حديث كعب بن يسار بن ضبة إلى يزيد بن حارثة الأويسي، بروايته عن أبي الخير الباغبان، عن أبي عمرو بن منده، عن أبيه أبي عبد الله. وذلك في التاريخ المذكور.

وكتب عبد الله بن أبي الحسن بن أبي الفرج الجبائي ثم الأطرابلسي.

Ek 4.11.

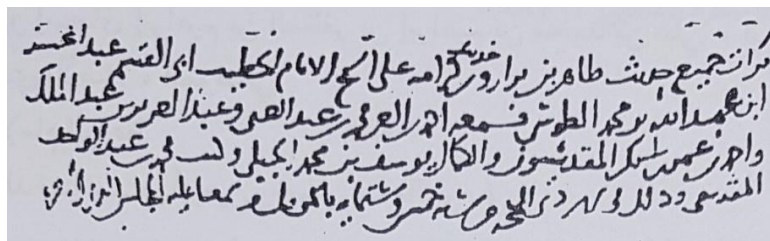

Ziyâüddîn'in, Rebiulevvel 602 tarihinde Harrân'da, hocası Abdülkâdir b. Abdillâh er-Ruhâvî'ye; el-Ensârî, el-Küheylî ve el-Ukberî'nin hadislerini okuduğuna dair düştüğü semâ' kaydı (el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1752).

سمع جميع هذا الذي بعده على الشيخ الإمام الحافظ أبي محمد عبد القادر بن عبد الله الرهاوي بسماعه فيهما، بقراءة محمد بن عبد الواحد المقدسي: أبو بكر بن أحمد بن عمر المؤدب الحراني، وعبد الله بن حسن بن محمد الهكاري، ومحمد بن كامل بن عمر المقدسي، ومحمد بن ضفر الحراني، وعثمان بن سلمان بن ميسرة.

وذلك في شهر ربيع الأول من سنة اثنتين وستمئة بحران. والحمد لله وحده، وصلواته على محمد وآله وسلم تسليماً.

Ek 4.12.

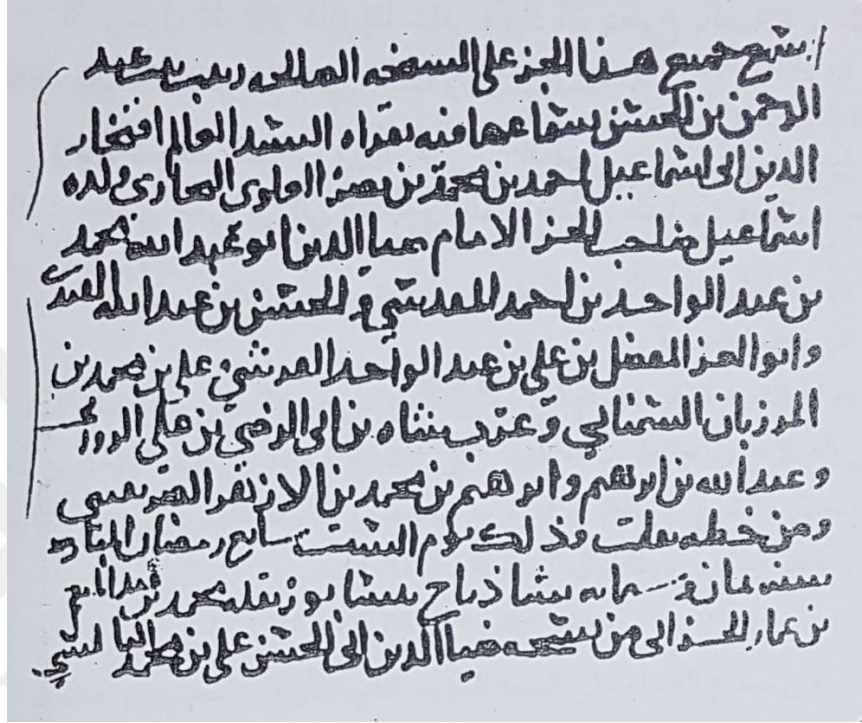

Ziyâüddîn'in, Zilhicce 605 tarihinde Musul'da, hocası Abdülmuhsin b. Abdillâh et-Tûsî el-Mevsilî'ye Tâhir b. Nizâr'ın ve İbn Kerâme'nin hadislerini okuduğuna dair düştüğü semâ' kaydı (el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1731).

قرأت جميع حديث طاهر بن نزار، وحديث ابن كرامة على الشيخ الإمام الخطيب أبي القاسم عبد المحسن بن عبد الله بن محمد الطوسي، فسمعه: أحمد بن العز محمد بن عبد الغني، وعبد العزيز بن عبد الملك، وأحمد بن عمر بن أبي بكر المقدسيون، والكمال يوسف بن محمد الجيلي.

وكتب محمد بن عبد الواحد المقدسي. وذلك في شهر ذي الحجة من سنة خمس وستمئة بالموصل. وسمعنا عليه المجلس الذي آخره.

Ek 4.13.

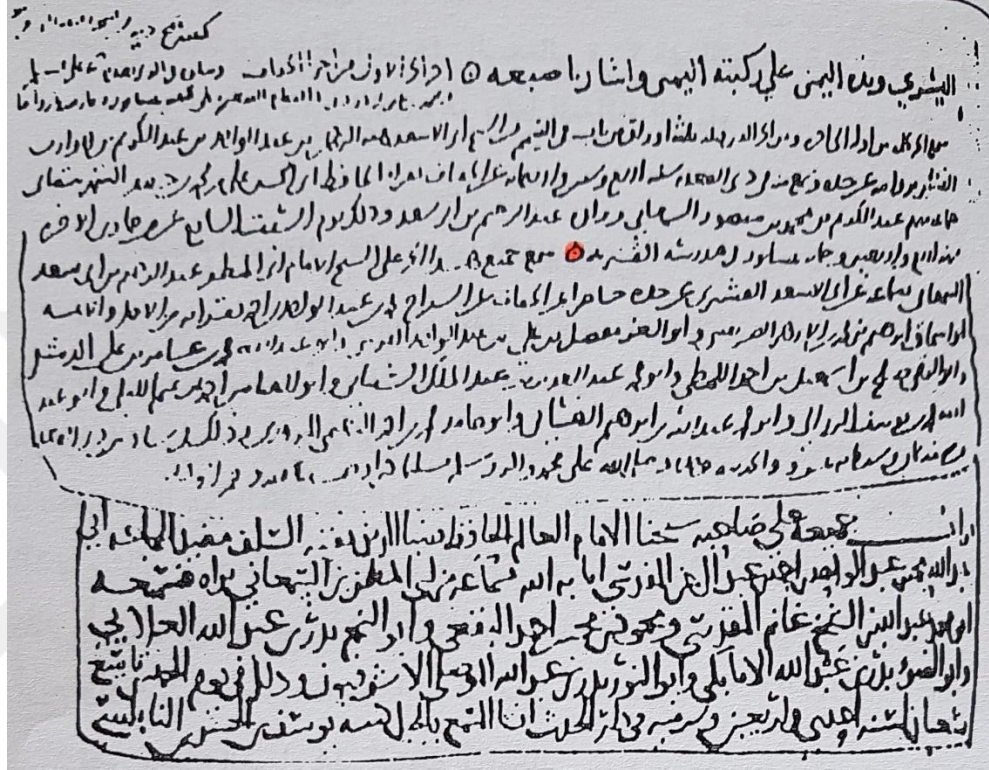
Ziyâüddîn'in, 608 Ramazan ayında Neysâbü'r'da hocası Zeyneb bt. Abdîrrahmân eş-Şa'ri'den, en-Nesevî'nin *el-Erba'ün*'unu dinlediğine dair semâ' kaydı (el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1607).

سمع جميع هذا الجزء على الشیخة الصالحة زینب بنت عبد الرحمن بن الحسن بسماعها فيه، بقراءة السيد العالم افتخار الدين أبي إسماعيل أحمد بن محمد بن نصر العلوي البخاري: ولده إسماعيل، صاحب الجزء الإمام ضياء الدين أبو عبد الله محمد بن عبد الواحد بن أحمد المقدسي، والحسن بن عبد الله ... ، وأبو العز المفضل بن علي بن عبد الواحد القرشي، وعلي بن محمد بن المرزبان السمناني، وعرب شاه بن أبي الرضي بن علي الزوزني، وعبد الله بن إبراهيم، وإبراهيم بن محمد بن الأزهر الصريفي، ومن خطه نقلت.

وذلك يوم السبت سابع رمضان المبارك سنة ثمان وستمائة، بشاذباخ نيسابور.

نقله محمد بن عبد المنعم بن عمار الحراني من نسخة ضياء الدين أبي الحسن علي بن محمد البالي.

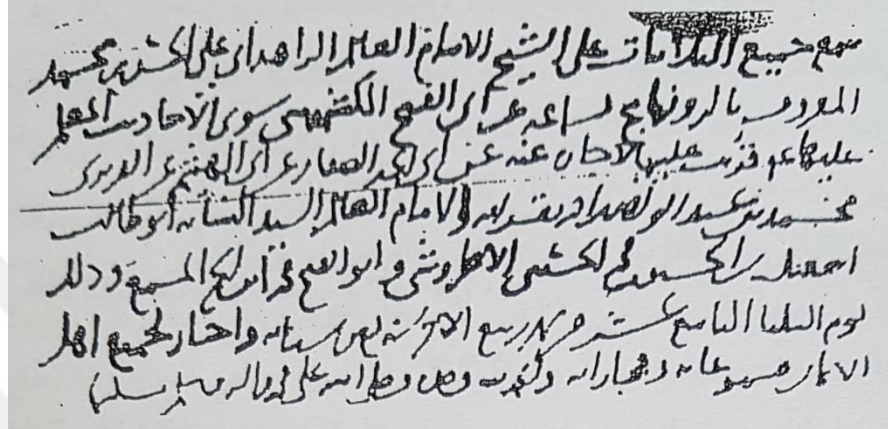
Ek 4.14.

Ziyâüddîn'in, 6 Zilkade 608 tarihinde Merv'de hocası Abdurrahîm İbnü's-Sem'ânî'den, Ebu'l-Hüseyn el-Haffâf'ın bir cüzünü dinlediğine dair düştüğü semâ' kaydı (el-Hâfız, el-Fethü'l-mübîn, III, 1658).

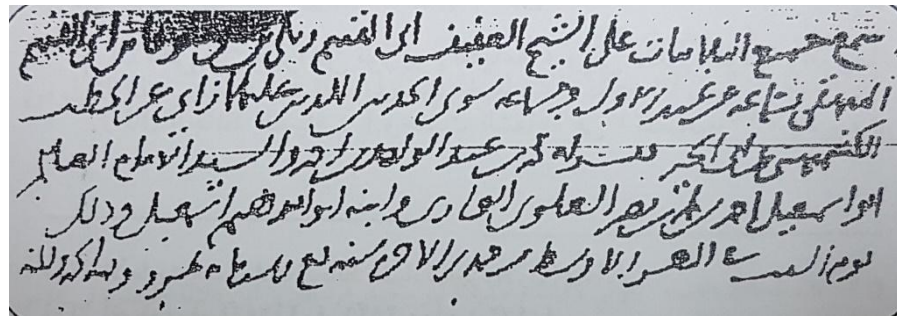
Bu kaydın hemen üstünde aynı cüzü İbnü's-Sem'ânî'nin, hocası Hibetürrahmân el-Kuşeyrî'den Cemaziyelahir 544'te Neysâbü'r'da dinlediğine; hemen altında ise cüzün Şaban 641'de ez-Ziyâiyye Medresesi'nde Ziyâüddîn'e okunduğuna dair semâ' kaydı yer almaktadır.

Ek 4.15.

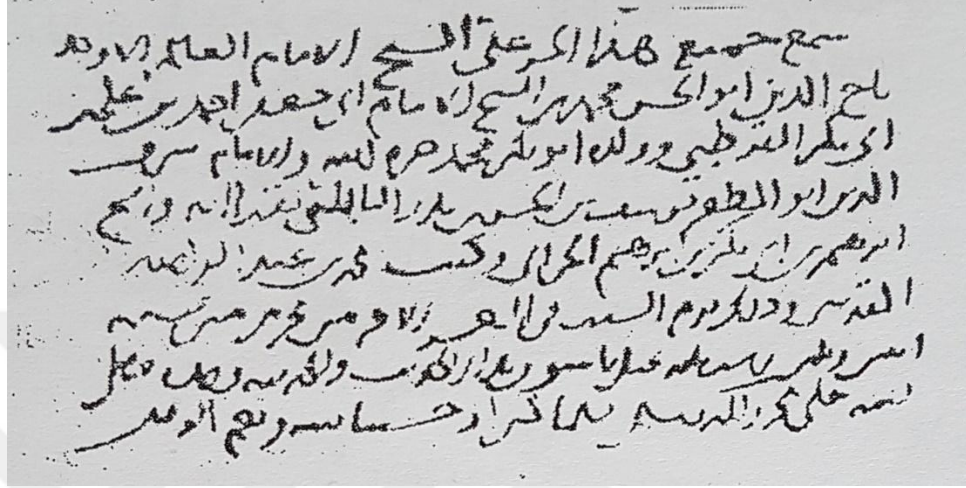
Ziyâuddîn'in, 609 Rebiulahir'inde Merv'de hocası Ebû Alî el-Hasen b. Muhammed'den, el-Buhârî'nin *es-Sülâsiyyât*'ını dinlediğine dair semâ' kaydı (el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1642).

Ek 4.16.

Aynı eseri (*es-Sülâsiyyât*) 609 Cemaziyelahir'inde -yine Merv'de- Zengî b. el-Vâsik el-Beyhâkî'den dinlediğine dair semâ' kaydı (el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, III, 1645).

Ek 4.17.

Ziyâüddîn'in elyazısıyla, 632 Muharrem'inde Ebû Osmân Affân b. Müslim es-Saffâr'ın hadislerinden oluşturduğu bir cüzün kendisine okunduğuna dair düştüğü kayıt (el-Hâfız, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 29).

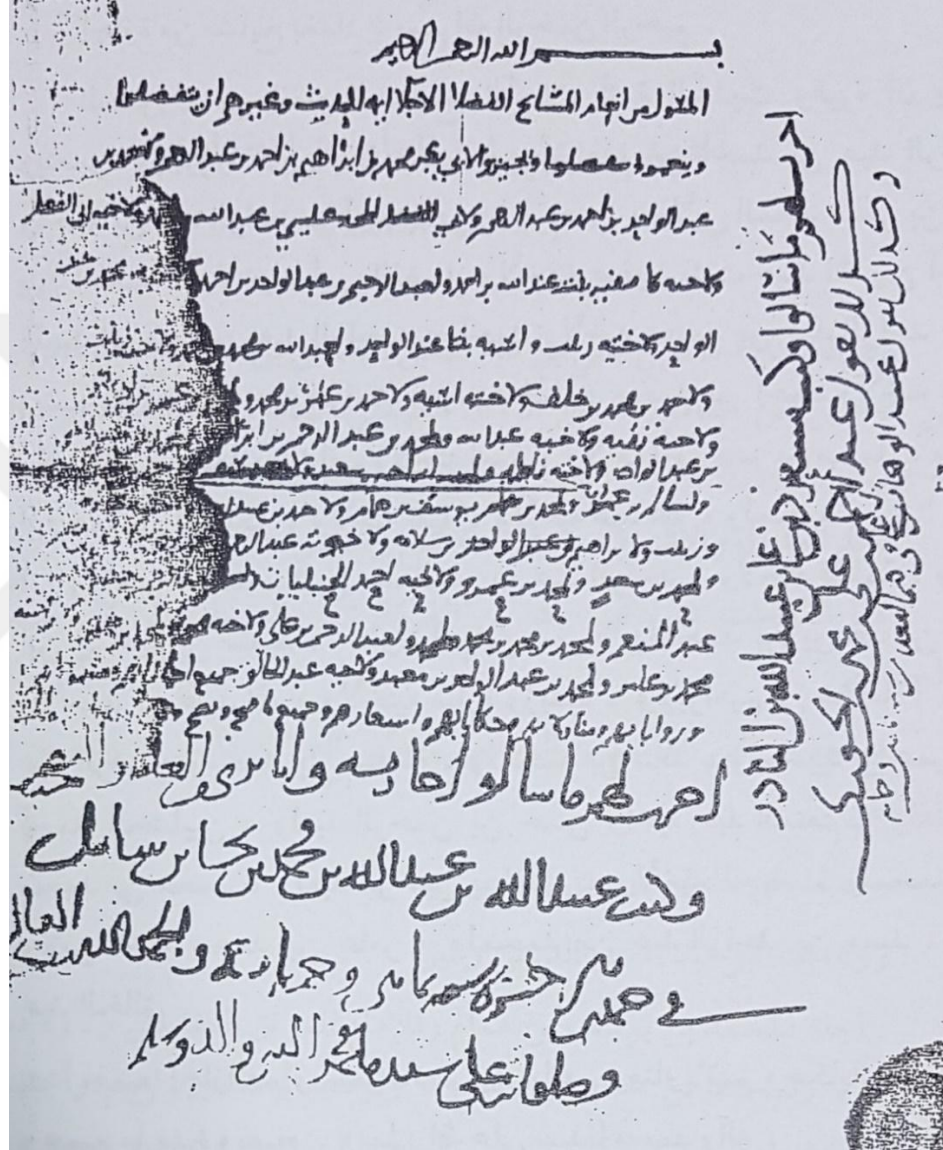
سمع جميع هذا الجزء علي: الشيخ الإمام العالم الأوحّد تاج الدين أبو الحسن محمد بن الشيخ الإمام أبي جعفر أحمد بن علي بن أبي بكر القرطبي، وولده أبو بكر محمد -جبره الله-، والإمام شرف الدين أبو المظفر يوسف بن الحسن بن بدر النابلسي بقراءته، والشيخ إبراهيم ابن أبي بكر بن إبراهيم الحراني.

وكتب محمد بن عبد الواحد بن أحمد المقدسي.

وذلك يوم السبت في العشر الأخير من محرم من سنة اثنتين وثلاثين وستمائة بجبل قاسيون بدار الحديث.

والحدّ لله وحده، وصلى الله على محمد وآله وسلم تسليماً كثيراً، وحسبنا الله ونعم الوكيل.

Ek 4.18.

Bağdatlı bazı muhaddislerden Ziyâüddîn'e ve diğer bazı Makdisilere alınmış bir icazet (el-Hâfız, *el-Fethü'l-mübîn*, II, 690, 719, 796, 1028).

Kendi elyazılarıyla icazetnâmede isimleri yer alan hocalar şunlardır:

1. Ubeydullâh b. Abdillâh İbn Şâtîl, Cemaziyelahir 580 (altta),
2. Mes'ûd b. Alî İbnü'n-Nâdir, [Cemaziyelahir 582] (sağda),
3. Abdurahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, [Muharrem 582] (sağda),
4. Abdülvehhâb b. Alî [İbn Sükeyne] Zilkade 580 (sağda).

Ek 4.19.

سمع جميع هذا الجمل الشاه العشرة عشر الزاي عبد الله في احدى ايام الزاد وعمار
 الزاي بلر في عبد الله عبد الجبار المدي وام علي فاطمة عبد الله بن عبد الرحمن
 من راجع المدي وشمس الزاي عبد الله في عبد الله الواحد من الجاني وشمس الزاي
 عبد الله في بلر طخان الدمشقي وشمس الزاي عبد الله في بلر عبد الله المدي
 ثم المدي وام عبد الله رجب عبد الله عبد الواحد المدي وام عبد الله
 حجة بن الزاي عبد الله في كركارهم المدي وام فاطمة عبد الله بن عبد الله في
 عمر وام رجب فاطمة بن عبد الله عبد الله في كركارهم المدي وام عبد الله في
 السادة الاول مرطوب مرطوب عبد الله في كركارهم المدي وام عبد الله في
 عبد الزاي عبد الله في كركارهم المدي اولاده ابن عبد الله في كركارهم المدي
 وعبد الله عبد الله بن عبد الله المدي وابنه عبد الله في كركارهم المدي
 شمس عبد الله عبد الله في كركارهم المدي وابنه عبد الله في كركارهم المدي
 سلمان وحامد المدي اولاده عبد الله في كركارهم المدي وابنه عبد الله في
 الثالث وثاني الزاي عبد الله في كركارهم المدي وابنه عبد الله في كركارهم المدي
 ثانياً بن عبد الله في كركارهم المدي اولاده عبد الله في كركارهم المدي
 ابو بكر بن عبد الله في كركارهم المدي وابنه عبد الله في كركارهم المدي
 راجع عبد الله في كركارهم المدي وابنه عبد الله في كركارهم المدي
 وسلمان بن عبد الله في كركارهم المدي وابنه عبد الله في كركارهم المدي
 ثم ذلك ابن عبد الله في كركارهم المدي وابنه عبد الله في كركارهم المدي
 الجبار وابنه عبد الله في كركارهم المدي وابنه عبد الله في كركارهم المدي
 وفي عبد الله في كركارهم المدي وابنه عبد الله في كركارهم المدي
 في حلقه واداره الشاه في كركارهم المدي وابنه عبد الله في كركارهم المدي
 في حلقه واداره الشاه في كركارهم المدي وابنه عبد الله في كركارهم المدي

H. 725 senesinde ez-Ziyâiyye'de, et-Taberânî'nin, oğlu Ebû Zerr için derlediği cüzün bir mecliste aynı anda 10 hocaya okunduğuna dair semâ' kaydı (el-Hâfiz, *Dârulhadîs ez-Ziyâiyye*, 209. Ayrıca bkz. 207-208).

4 Cemaziyelevvel 725 tarihli bu semâ' kaydında ismi zikrolunan hocalardan beşinin hanım (muhaddise) oluşu dikkate şayandır.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Abdulkerim Malkoç
Doğum Yeri ve Tarihi	Trabzon 1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce
Bilimsel Faliyetler	MALKOÇ, Abdulkerim. “MUĞÎRE B. ŞU'BE'NİN HADİS RİVAYETİNDEKİ YERİ”. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 / 13 (Ocak 2018): 185-219. https://dergipark.org.tr/download/article-file/406966 MALKOÇ, Abdulkerim. “Abû Dâwûd’s Letter in which He Discussed His Method in as-Sunan: The Text and Translation with Notes”. İlahiyat Tetkikleri Dergisi / 50 (Aralık 2019): 243-269. https://doi.org/10.29288/ilted.459015
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İletişim	
E-Posta Adresi	akerimmalkoc@atauni.edu.tr
Tarih	30.12.2020